

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

VOL. 6

A KALOCSAI ÉRSEKSÉG ÉVSZÁZADAI

Tanulmányok

KANÁSZ VIKTOR & SÁGI GYÖRGY

BUDAPEST

2024

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS I, VOL. 6

CENTURIES OF ARCHDIOCESE
COLOCENSIS

Studies

Edited by
VIKTOR KANÁSZ & GYÖRGY SÁGI

BUDAPEST

2024

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS I, VOL. 6

A KALOCSAI ÉRSEKSÉG
ÉVSZÁZADAI

Tanulmányok

Szerkesztette
KANÁSZ VIKTOR & SÁGI GYÖRGY

BUDAPEST

2024

Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae

Series II

Collectanea Studiorum et Textuum

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ

fundavit ac moderatur

P. TUSOR

Előadások a Fraknói (Nyári) Akadémián 17–25.

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
(HUN-REN PPKE-PTE)

Published by the Vilmos Fraknói Vatican Historical Research Institute

A kötet megjelentetését a PPKE BTK támogatta

<http://institutumfraknoi.hu>

© *The authors and the editors*, 2024

ISSN 2064-8375

ISBN 978-963-416-450-0

ISBN ebook 978-963-416-451-7

Felelős kiadó

Publisher responsible

a Gondolat Kiadó igazgatója

the Director of "Gondolat" Publishing House

Szedte és tördelte - *Layout*: É. Lipót

Olvasószerkesztő - *Corrector*: Zs. Matus, Á. Szabó

Borítóillusztráció - *Coverillustration*: P. Somfalvai

Kiadásra előkészítette - *Prepared for publication*

a GONDOLAT Kiadó - *the Publishing House "Gondolat"*

TARTALOM

<i>Előszó</i> (Tusor Péter).....	7

I. ÚT AZ ÉRSEKI SZÉKBE

Párhuzamosságok Csáky Imre kalocsai és Esterházy Imre esztergomi érsek pályafutásában (Forgó András).....	13
Csáky Miklós kalocsa-bácsi érsek és vatikáni proszopográfiai forrásai (Tóth Tamás).....	30
Glattfelder Gyula és Grósz József kinevezése a kalocsa-bácsi érseki székhelyre (1942/1943) (Sági György).....	49

II. KONFLIKTUS ÉS ÜLDÖZTETÉS

A herceg és az érsek: egy konfliktus a kalocsa-bácsi egyházmegyében a középkor alkonyán (Fedeles Tamás).....	77
Papi életutak a Grósz-per „leleplezéseinek” tükrében: Gombos Károly és társai pere (Lakatos Andor).....	87

III. SAJÁT SZAVAKKAL

A kalocsai jezsuiták a tanácsköztársaság idején Csávossy Elemér önéletrajza alapján (Mihalik Béla Vilmos).....	137
Zichy Gyula érsek böjti beszédei az 1920-as és 1930-as években (Csibi Norbert).....	152

IV. ÉRSEKI GYŰJTEMÉNYEK

Kódex? Töredék? A kalocsai főszékesegyházi könyvtár Ms. 19 jelzetű breviáriuma (Hende Fanni)	179
Császka György kalocsa-bácsi érsek elfeledett műgyűjteménye (Lakatos Adél).	197
<i>Rövidítések</i>	241
<i>Szerzők</i>	243
<i>Index</i> (Összeállította: Sági György)	245
<i>Összefoglalók</i>	253
<i>Summaries</i> (Translated by Róbert Oláh P.)	261

ELŐSZÓ

Jelen kötet a 2023. augusztus 3–5. között Kalocsán megrendezett IX. Fraknói Nyári Akadémia tanulmányra érlelt előadásait közli. Középpontjában a Fraknói Kutatócsoport vatikáni kutatások mellé zárkózó fontos témája, az egyházmegyétörténet áll. Különlegessége a könyvnek, hogy a szerkesztői munka egészét, egyfajta mestermunkaként a Kutatócsoport két fiatal munkatársa önállóan végezte. Az írásokat ők rendezték ciklusba és alkották meg a fejezetek címeit.

Az „*Út az érseki székre*” három dolgozatot közöl. Elsőként FORGÓ ANDRÁS azt vizsgálja, hogy Csáky Imre és Esterházy Imre felemelkedése mennyiben volt egyedi jelenség, és milyen mértékben tükrözte vissza a korban megjelenő karriertípusokat? Választ kapunk arra is, hogy noha Csáky bíboros volt, miért lehetett mégis Esterházy az ország primása. TÓTH TAMÁS a 18. századot átfogó processzus-projektje keretében Csáky Miklós váradi, kalocsai és esztergomi processzusait közli, illetve elemzi. Az értékes proszopográfiai források kiegészítik, pontosítják a főpap biogrammját. SÁGI GYÖRGY a gróf Zichy Gyula halálával 1942-ben megüresedett érseki szék betöltése körül kibontakozó nehézségek közé kalauzolja az olvasót és vázolja a Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspöknek még a székfoglalást megelőző lemondását.

A „*Konfliktus és üldöztetés*” fejezet első írása – FEDELES TAMÁSTÓL – a Jagelló-kor kezdetének hatalmi harcainak világába enged bepillantást Váradi Péter kalocsa-bácsi érsek († 1501) és Újlaki Lőrinc boszniai herceg († 1524) konfliktusai révén. Az 1494/95 folyamán ellenük vezetett királyi büntetőhadjárattal, valamint a birtokai ideiglenes elkobzásával az uralkodó, II. Ulászló példát statuálva konszolidálta hatalmát. Az oszmánokkal szembeni védekezés okán is fontos főegyházmegye és birtokai feletti királyi ellenőrzés megteremtése kiemelten fontos fejlemény volt az ország biztonsága szempontjából. A második tanulmány a reneszánsz kor belpolitikájának világát a 20. századi államszocializmus miliőjének megidézésével ellenpontozza. A Váradi-korszak után a Grósz-korszak kerül terítékre. Gombos Károly és társai meghurcolásának történetét mutatja be LAKATOS ANDOR. Gombos Károly és társainak, vagyis az az érseki aula vezető munkatársainak 1951. augusztusi pere a Grósz-per egyik mellékszála volt. A koholt vádak közül a „*Kalocsai Kódex*”, s egyéb őnyomtatványok eladásának ügye kap kiemelt figyelmet a részfejezetben, valamint nyomon követhetjük öt elítélt pap sorsát is.

A harmadik fejezetben MIHALIK BÉLA a jezsuita Csávossy Elemér († 1972) visszaemlékezései és egyéb rendi források alapján idézi fel az 1919-es vörösterrore hírherd kalocsai történéseit. Csávossy a visszaemlékezései négy évtizeddel később 1962-ben írta meg Pannonhalmán, és ezekben elsősorban azokra az eseményekre reflektált, amelyek személyéhez szorosan kapcsolódtak. Az 1919. május 1-jén tartott beszédéről és a proletárdiktatúra elleni dunamelléki felkelés leverését követő megtorlásokról írt legtöbbet. CSIBI NORBERT Zichy Gyula érsek beszédeit elemzi. Az 1920-as, 1930-as években elhangzott böjti beszédeit mutatja be, és azt vizsgálja, hogy a főpap hogyan viszonyult kora krízishelyzeteihez, válságérzeteihez, a fontosabb hazai és külföldi jelenségekhez.

Az utolsó fejezet követi az előző rész korszakfelosztását. Egyaránt megidézi a középkort és a 20. századot. HENDE FANNI a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár egyik breviáriumát vizsgálja, mely eredetileg a 14. században másolt két kötetes zsolozsmakönyv volt. Ezt a két kötetes kódexet a 15. század második felében felválták és a szentek ünnepeit tartalmazó leveleit összeillesztve szerkesztették újra egykötetes kéziratá. A tanulmány bemutatja az átszerkesztés nyomait, folyamatát és a mögöttes liturgikus változtatásokat. A fejezet másik szerzője, LAKATOS ADÉL Császká György érsek († 1904) gazdag műgyűjteményét rekonstruálja írott és vizuális források alapján. A kollekció korábban ismeretlen volt a művészettörténészek előtt, 1905-ben elárverezték és számottevő része szétszóródott. Kalocsán elenyésző töredéke maradt.

A Fraknói Nyári Akadémiák sorában Eger volt az első, ahol a konferencia teljes tematikája az egyházmegyétörténetet köré fonódott. A 2019-ben tartott előadások nyomán három, alapkutatási eredményeket közlő tanulmány láthatott napvilágot.¹ Az első Fraknói Akadémia, melynek önálló tanulmánykötete jelent meg, a magyar–szentszéki kapcsolatoknak szentelt, 2022. évi piliscsabai rendezvény volt.² A mostani egyházmegyétörténeti kötet remélhetőleg hasznos kiindulópontja lesz a kalocsa-bácsi érsekség jövőben megszületendő monográfiájának, illetve átmenetileg enyhíti annak hiányát.

A vatikáni kutatások és az egyházmegyétörténet mellé harmadik alaptermatikaként a historiográfiát helyezi középpontba a X. Fraknói Akadémia: a Fraknói-centenárium (1924–2024) váradi emlékkonferenciája; s az előadásokból formálódó újabb tanulmánykötet.

TUSOR PÉTER

¹ BITSKEY ISTVÁN, *Püspökök a végvárban (1548–1596)* (CST III/2; Előadások a Fraknói Nyári Akadémián 1), Budapest 2019; FAZEKAS ISTVÁN, *Egri püspökök a bécsi udvarban (16–17. század)* (CST III/3; Előadások a Fraknói Nyári Akadémián 2), Budapest 2019; MIHALIK BÉLA VILMOS, *Hangsúlyok és fordulópontok az egri egyházmegye történetében (1699–1761)* (CST III/4; Előadások a Fraknói Nyári Akadémián 3), Budapest 2019.

² *Magyarország és a római Szentszék III. Exquisitae lucubrationes Cornelio Szovák amicabilem dicatae* (CVH I/21; Előadások a Fraknói Nyári Akadémián 5–16), szerk. TUSOR PÉTER–KANÁSZ VIKTOR, Budapest–Róma 2022.

IX. Fraknói Nyári Akadémia Előadások

I.

- Nemes Gábor: A kalocsai egyházmegye kapcsolatai a Római Kúriával a késő középkorban
- Fedeles Tamás: A herceg és az érsek. Egy konfliktus a kalocsa-bácsi egyházmegyében a középkor alkonyán
- Forgó András: Ikercsillagok? Párhuzamosságok Csáky Imre kalocsai és Esterházy Imre esztergomi érsek pályafutásában
- Tóth Tamás: Csáky Miklós kalocsai érsek és vatikáni proszopográfiai forrásai
- Lakatos Adél: Császka György kalocsai érsek elfeledett műgyűjteménye
- Romsics Imre: A Kalocsai-Sárköz déli szállásainak, elsősorban Homokmégynek szakrális kisemlékei

II.

- Mihalik Béla Vilmos: A kalocsai jezsuiták a Tanácsköztársaság idején
- Csibi Norbert: Zichy Gyula érsek beszédei az 1920-as és 1930-as években
- Sági György: Glattfelder Gyula és Grósz József kinevezése a kalocsai érseki székhelybe (1942/1943)
- Lakatos Andor: Papi életutak a Kalocsai Főegyházmegyében, a Grósz-per „leleplezéseinek” tükrében (Gombos Károly és társai, azaz Grósz érsek munkatársainak pere)

*

- Pódiumbeszélgetés. „Személyesen megélt (egyház)történelem a váci egyházmegyében 1969–1989”. Beszélgetés Bábel Balázs érsekkel (Tusor Péter)

III.

- Sarbak Gábor: Kódexek és kódexkatalógusok. Érdekességek Kalocsán
- Korondi Ágnes: Egy közép-európai eredetű kalocsai kódex szövegagyományozása és eszmetörténeti háttere. Az Ms. 275
- Zsupán Edina: Egy kódex Vitéz scriptoriumából: a Trójai történet
- Kisdi Klára: Mégsem Fulgentius? – avagy: Mit is tartalmaz valójában a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár legrégebbi kódexe?
- Hende Fanni: Kódex? Töredék? – A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár egyik breviuma

I.
ÚT AZ ÉRSEKI SZÉKBE

PÁRHUZAMOSSÁGOK CSÁKY IMRE KALOCSAI ÉS ESTERHÁZY IMRE ESZTERGOMI ÉRSEK PÁLYAFUTÁSÁBAN¹

A 18. századi katolikus konfesszionalizáció motorjai a Trienti Zsinat határozatainak és a zsinatot követő reformfolyamat szellemiségének megfelelően a megyéspüspökök voltak. A magyarországi püspöki kar jeles tagjainak élete és munkássága régóta foglalkoztatja a történeti kutatást, és szerzőink az életrajzok ismertetésekor gyakran a karrierminták hasonlóságaira is igyekeznek felhívni az olvasók figyelmét. Részben megtörtént a képzési helyek intézménytörténeti és archontológiai vizsgálata is, ami nagyban megkönnyíti az említett karrierutak hasonlóságainak kimutatását.² Ilyen párhuzamosságokat fedezhetünk fel a század első felében élt két legbefolyásosabb főpap életútjában is. Bár családjuk társadalmi háttere nagyban különbözött egymástól, és egyházi pályájuk kezdetén is igen eltérő úton jártak, a két életút néhány ponton összeért, majd közel párhuzamosan futott egymás mellett, hogy elvezessen a magyarországi katolikus hierarchia legmagasabb szintjeire. A korabeli közélet sajátosságai következtében ezek az életutak nemcsak az egyházi karrier egyes állomásaihoz vezettek el, hanem befolyásos politikai pozíciók felé is irányt vettek. Így tanulmányozásuk nemcsak a 18. századi magyar katolicizmus, hanem a rendi politika struktúráinak jobb megértésében is segítségünkre van.

I. HISTORIOGRÁFIA

Történetünk mindkét főszereplőjével – jelentőségüknek megfelelően – régóta foglalkozik a hazai kutatás, mégis csak egyikük életét dolgozták fel monografikus részletességgel. Csáky Imre életéről, főpapi és közéleti szerepéről, a Csáky család megbízásából MÁLNÁSI ÖDÖN írt biográfiát, az érsek halálának kétszázadik évfordulójára. A műhöz Csáky Imre egykori külügyminiszter, Zichy Gyula kalocsai érsek és Lindenberger János, a nagyváradi egyházmegye magyarországi részeinek apostoli kor-

---

¹ A tanulmány az NKFI K 143017 számú, *A magyarországi rendiség politikai kultúrája (1526–1848) II.* című kutatási projekt támogatásával készült. Köszönöm FAZEKAS ISTVÁNNAK és TUSOR PÉTERNEK a dolgozat elkészítéséhez nyújtott segítségét!

² Az egyes művekre alább hivatkozom.

mányzója írt méltató előszót.³ A munka valóban komoly forrásbázist mozgat meg: a nagy külföldi (Bécs, Bologna, Firenze, Róma, Velence) és (egykor) magyarországi (Budapest, Eger, Esztergom, Kalocsa, Kassa) világi és egyházi levéltárak mellett használja többek között az azóta is kevésbé kutatott családi és egyházközségi (Magyarbél, Szepesmindszent, Vöröskővár stb.) gyűjteményeket is. MÁLNÁSI Csáky Imre életét harminchat fejezetben beszéli el, kitérve az életút minden fontos állomására. A mű szövegén még nem érződnek szerzője későbbi hagyományos fajvédő gondolatai,⁴ csak az előszóban utal társadalomszemléletére, amely szerint a 18. században a jobbágyság végezte el az oszmán uralom utáni „új honfoglalást”, és rakta le az alapokat, amelyeken Magyarország 1914-ig európai tényezővé vált. Ezzel szemben a rendi szellem a regressziót testesíti meg, a fejlődés és a haladás kerékkötője. Csáky Imre ebben a kontextusban szabályt erősítő kivételként jelenik meg. „Széles látókörével és sokoldalú tudásával messze felülemelkedik kortársain.” Látja hazája nehézségeit, és „a császári hatalom erejével kívánja a rendiség hibáit megszüntetni”.⁵

Esterházy Imre életéről mindmáig nem született monográfia, életútjáról és munkásságáról azonban több jelentős szerző is megemlékezett. Fontos párhuzam Csákyval, hogy többségük Esterházyban is a társadalmi rétegeből kiemelkedő, nagy tudású és műveltségű, elkötelezetten aulikus személyiséget látja. E művek egy része Csáky egyházszerző és közéleti tevékenységére is kitér. Már a SZILÁGYI SÁNDOR szerkesztette, *A magyar nemzet története* című sorozat nyolcadik, MARCZALI HENRIK tollából származó kötetében többször előkerül Esterházy neve. MARCZALI először a bírósági reform kapcsán említi, mint az egyetlen olyan magyar főnemest, aki nem irtózott az újdonságoktól. Később a korszakban ritkaságszámba menő felekezeti toleranciájáról ír. És természetesen a horvátországi női örökösödés tárgyalásakor is kitér Esterházy szerepére. Itt azonban elmarasztalja, amiért a magyartól független horvát szabályozással úgymond a nagy-horvát érdekeket képviselte.⁶

SZEKFŰ GYULA is kiemeli a HÓMAN BALINTtal közösen írt *Magyar történet* tizenharmadik századdal foglalkozó kötetében Esterházy reformlendületét és feltétlen

³ MÁLNÁSI ÖDÖN, *Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora, 1672–1732*, Budapest 1933, 3–7.

⁴ Az egykori egri papnövendék a háborús élmények és a Tanácsköztársaság hatására először szociáldemokrata nézeteket vallott, majd 1937-ben csatlakozott Szálasi Ferenc mozgalomához. *A magyar nemzet őszinte története* (Budapest 1937) című művéért két és fél év fegyházbüntetésre ítélték. Ebben a parasztság és a nemesség ellentétét fajelméleti alapon tárgyalja: az előbbit „keleti-balti-ugoros”, míg az utóbbit „turáni-törökös” csoportként írja le. A művet emellett szélsőséges antiszemitizmus jellemzi. A második világháború után ismét börtönbe került, majd 1956-ban Ausztriába költözött, és tovább formálta nézeteit, kapcsolatot tartva a magyar állambiztonsággal. TABAJDI GÁBOR–UNGVÁRY KRISZTIÁN, *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőség működése Magyarországon, 1956–1990*, Budapest 2008, 242–261; GYURGYÁK JÁNOS, *A zsidókérdés Magyarországon*, Budapest 2001, 457–461.

⁵ MÁLNÁSI, *Csáky*, 8–10 (kiemelés az eredetiben).

⁶ MARCZALI HENRIK, *Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig, 1711–1815* (A Magyar nemzet története VIII), Budapest 1898, 46. 87. 117–118.

udvarhűségét mind a bíraskodás átalakítása, mind pedig a *Pragmatica Sanctio* elfogadása kapcsán. Sőt egy még nagyobb horderejű reformtörekvéssel, a nemesi adózás bevezetésével is hírbe hozza: SZEKFŰ szerint Esterházy azok közé a főpapok közé tartozott, akik szorgalmazták, hogy „a véradót nem fizető nemesség legalább pénzzadással járuljon hozzá a haza fenntartásához”, ahogy a klérus már régóta hozzájárult a hadi kiadásokhoz.⁷

Az 1715 és 1723 közötti, központilag irányított reformfolyamat két legfontosabb történeti feldolgozása szintén részletesen tárgyalja Esterházy szerepét mind a bíróságok megújítása, mind pedig a közigazgatás átszervezése kapcsán. A KÓNYI MÁRIA és BÓNIS GYÖRGY tollából származó, a két világháború között megjelent írások egyértelműen pozitív színben tüntetik fel alakját, aki korát megelőző, a jellemzően partikuláris rendi gondolkodástól eltérő elveket vallva támogatta az ország modernizációját a feltétlen udvarhűség jegyében. Mindkét mű egyetért abban, hogy ő volt az említett reformfolyamat egyik kulcsfigurája.⁸ Az utóbbi évtizedek megélelénkülő rendiség-történeti kutatása pedig ismét előtérbe állította Esterházy Imre alakját. SZIJÁRTÓ ISTVÁN három, a témával foglalkozó monográfiájában is kiemeli a főpap fontos szerepét a 18. század első felének országgyűlésein, amelyek a protokolláris események és a politikai döntéshozatal területére is kiterjedtek.⁹

Az elmúlt bő fél évszázad egyháztörténeti kutatása is felismerte Esterházy jelentőségét. Ennek terméséből elsőként MESZLÉNYI ANTAL művét kell kiemelnünk. A 18. századtól a 20. század közepéig, vagyis Keresztély Ágost száz-zeitz herceg esztergomi érsekségétől Serédi Jusztinián kormányzásáig terjedő időszakot felölelő munka természetesen Esterházy Imre életének is figyelmet szentelt.¹⁰ A BEKE MARGIT szerkesztésében megjelent, az összes esztergomi érsek életrajzát közlő kötetben¹¹ ugyancsak helyet kapott alakja KOLTAI ANDRÁS részletes életrajzának köszönhetően, amely teljes terjedelmében külön közleményként is megjelent.¹² Végül JOACHIM BÄHLCKE német

⁷ HÓMAN BÁLINT–SZEKFŰ GYULA, *Magyar történet*, V., Budapest 1935, 326, 333, 335, 343, 350, 357, 391, 401 és 493.

⁸ BÓNIS GYÖRGY, *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában (Systematica Commissio)* (Értekezések Eckhart Ferenc jogtörténeti szemináriumából 5), Budapest 1935; KÓNYI MÁRIA, *Az 1715–22 évi rendszeres bizottság javaslatai (Systema politico oeconomico-militare)*, A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve 2 (1932) 137–184.

⁹ SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN, *A diéta A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*, Budapest 2005, 58, 106, 167 és 277; SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN, *A 18. századi Magyarország rendi országgyűlése*, Budapest 2016, 103, 133 és 283; SZIJÁRTÓ M. ISTVÁN, *A diéta II. A 18. századi politikai elit társadalom- és kultúrtörténeti megközelítésben*, Budapest 2021, 121–122. 363. 494. Esterházy szerepéről az országgyűlések protokolláris eseményei kapcsán: HENDE FANNI, *Politikai reprezentáció A magyar országgyűléseken 1687 és 1765 között*, Budapest 2021, 38. 43. 70. 72. 84. 96, 173, 184.

¹⁰ MESZLÉNYI ANTAL, *Magyar hercegprímások arcképsorozata, 1707–1945*, Budapest 1970, 50–75.

¹¹ *Esztergomi érsekek, 1001–2003*, szerk. BEKE MARGIT, Budapest 2003.

¹² KOLTAI ANDRÁS, *Császárhű, bőkezű, remete: Esterházy Imre hercegprímás*, *Limes* 18 (2005) 3. sz., 5–20.

történésznek a 18. századi püspöki karról írt, magyar nyelven is olvasható kötetét kell megemlítenünk, amely a már említett szempontokon kívül főként abban hoz újat, hogy a főpap életútját párhuzamba állítja több kortársának karriermintájával.¹³ Az Esterházyról megrajzolt pozitív képhez csatlakoznak a művészettörténeti kutatások is, méltatva a főpap műpártoló tevékenységét.¹⁴

2. CSALÁDI HÁTTÉR, NEVELTETÉS

A két későbbi főpap családi hátterében és neveltetésében első látásra sok közös vonást találunk, de jobban szemügyre véve a körülményeket, a különbségek is szembeötlőek. A kor szokásainak megfelelően mindkettőjük családja hosszú évszázadokra vezette vissza leszármazását. A Csákyak magukat egyenesen a honfoglaló vezérek egyikétől eredeztették: a családi história szerint Előd vezér kapta a honfoglalás után Árpádtól Vértes erdőt, és itt építette fel Előd fia, Szabolcs Csák várát, a Csák nemzetség ősi fészket. Maga a gróf Csáky család a 14. század közepétől követhető nyomon okleveles adatokkal.¹⁵ A család legtovább fennmaradt főága gróf Csáky Istvántól ered, aki 1635-ben született Szendrőn, a szintén István nevű apja Forgách Évával kötött házasságából. A Thurzó-rokon édesanya révén és az uralkodó kegyéből szerezte meg az idősebb István Szepesvárt. Fia a Thököly Imre elleni katonai fellépés vezetésével 1682-ben elnyerte a felső-magyarországi főkapitányi címet. A következő évben részt vett Bécs felmentésében, majd később a felső-magyarországi protestánsok elleni templomfoglalásokban. Erdemei elismeréseként 1687-ben az országbírói méltóságra emelkedett, amelyet haláláig viselt. Első felesége, Lónyay Margit halála után, 1671-ben feleségül vette báró Melith Klárát, aki ekkor protestáns volt, és csak két év múlva katolizált. 1684-ben ő is meghalt, ezért az országbíró harmadjára is megnősült: Barkóczy Máriával kelt egybe. A három feleség összesen 12 fiúval és 11 leánnyal ajándékozta meg (három gyermek halva született). Közülük sorrendben a tizedik volt Imre, az akkor még protestáns Melith Klára első gyermekeként.¹⁶

A családi hagyomány szerint az Esterházyak is hosszú időre visszanyúló múlttal rendelkeznek. E – nagyrészt fiktív – múlt megalkotása elsősorban Esterházy Pál ná-

¹³ JOACHIM BAHLCKE, *A magyar püspöki kar és a Habsburg Monarchia. Együttműködéstől a konfrontációig, 1686–1790*, ford. Fazekas István, Budapest 2013, különösen 147–150.

¹⁴ MOJZER MIKLÓS, *Egy jelmezes mecénás. Esterházy Imre hercegprímás*, Sub Minervae nationis praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára, Budapest 1989, 64–70; SZELESTEI N. LÁSZLÓ, *Adalékok Esterházy Imre hercegprímás műpártolásához*, Művészettörténeti Értesítő 50 (2001) 285–292.

¹⁵ NAGY IVÁN, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, III, Pest 1858, 67–68.

¹⁶ MÁLNÁSI, *Csáky*, 25–44.

dor érdeme, aki 1700-ban, Bécsben jelentette meg *Trophaeum* című művét.¹⁷ A nyugat-európai minták alapján készült monumentális kiadvány sorra veszi az Esterházy család őseit Attila hun királytól kezdve, majd közli az egyes férfi és női családtagok képi ábrázolását, valamint a róluk írt dicsőítő verseket (ún. *elogiumokat*), végül a családtörténet szempontjából fontos, összesen több mint hatvan oklevél átiratát az 1095 és 1687 közötti évekből. A munka ezenkívül tartalmaz még egy négy rézmetszetből álló nemzedékrendi táblát, amely a családnak az európai uralkodókkal fennálló rokoni kapcsolatait mutatja be.¹⁸ Ezt a „családtörténetet” egészítette ki az az 1727-ben készült, szintén latin nyelvű, anonim kiadvány, amely Esterházy Imre esztergomi érseki kinevezését követően, a *pallium* átvétele alkalmából született. Míg Pál nádor műve elsősorban a dicső katoná- és politikusősök megformálását végezte el, addig az Imre érsek tiszteletére készült kötet a jeles főpapelődök megteremtését szolgálta.¹⁹

A valóságban azonban, amint az a történeti munkákból már régóta ismert, Esterházy Miklós (1582–1645) felemelkedéséhez köthető a család betagozódása a magyarországi arisztokrácia tagjai közé. Ő karrierje csúcaként 1625-től a nádori méltóságot nyerte el és az uralkodótól előbb bárói (1613), majd grófi címet (1626) kapott. A felemelkedését tárgyaló művek hagyományosan „szoknyapolitikáját” állítják középpontba: Derssly Orsolyával (1612), majd annak halála után Nyáry Krisztinával (1624), Thurzó Imre özvegyével kötött házassága ugyanis jelentős vagyonhoz és politikai kapcsolatrendszerhez juttatta. Az újabb kutatások azonban hangsúlyozzák, hogy Esterházy Miklós nem légüres térből emelkedett az ország főnemesei és zászlósurai közé, hanem politikai karrierjében komoly szerepet játszott a Pozsony vármegyei jómódú köznemesség (*bene possessionati*) társadalmi hálózata. Példája ráadásul nem is egyedi: ugyanebből a közegeből emelkedtek ki az Illésházyak és a Pálffyak is. Mindhárom család egy-egy nádorral és számos egyéb főméltósággal képviseltette magát az ország politikai elitjében.²⁰

Esterházy Miklós öccsét, a bárói címet nyert Dánielt tekintjük az ifjabb vagy más néven cseszneki ág alapítójának. Az ág a Veszprém-megyei Csesznek váráról kapta a nevét, amely az oszmán hódítás következtében királyi tulajdonba került, és amelyet a győri végvárrendszer részeként 1636-ban nyert el az akkor már katolikus hitre tért és császári tanácsosi címet viselő Esterházy Dániel Tóti Lengyel János keszthelyi kapitánnyal és testvérével, Boldizsárral együtt, a hozzá tartozó minden birtokkal és

¹⁷ *Trophaeum nobilissimae ac antiquissimae domus Estorasiannae in tres diversum partes*, Viennae 1700.

¹⁸ BUZÁSI ENIKŐ–FAZEKAS ISTVÁN, *Trophaeum*, Magyar Művelődéstörténeti Lexikon. Középkor és kora újkor XII, Budapest 2011, 148–153.

¹⁹ TÓTH GERGELY, *Egy kobolmány bosszú árnyéka. Esterházy Pál geneológiai fikciójának utóélete a 18–19. században*, Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata-életpálya a politika és a művészet határvidékén, szerk. Ács Pál–Buzási Enikő, Budapest 2015, 357–372, 357–360.

²⁰ PÁLFFY GÉZA, *Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján. Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése*, Századok 143 (2009) 4. sz., 853–882, 853–857.

faluval. Dániel később fokozatosan megváltotta a Lengyel testvérek részét, így az uradalom egyedüli birtokosává vált.²¹ Dánielnek hét fia és egy lánya született – közülük két fiú két másik Esterházy rokonnal együtt a vezekényi csatában vesztette életét –, a legkisebb volt Imre, a későbbi érsek édesapja. Neki a fiúk közötti osztozkodás után Beckó vára jutott. Életéről nem sokat tudunk: férfirokonai többségéhez hasonlóan ő is katonai pályára lépett, és 1663-ban házasságot kötött Bucsányi Zsuzsannával, Fitter János dunántúli nemes özvegyével. Valószínűleg 1681 előtt meghalt.²² Bucsányi Zsuzsannával kötött házasságából két fia született: Imre és Gáspár.²³ Így tehát történetünk mindkét főhőse, Csáky Imre és Esterházy Imre is a magyarországi főnemesség soraiból lépett elő, családi hátterük azonban közel sem azonos. Ráadásul Csáky István fontos katonai pozíció birtokában, majd országos főméltóságként egyengethette fia egyházi karrierjét, az idősebb Esterházy Imrének ehhez sem társadalmi presztízs, sem pedig hosszú élet nem adatott meg. A szélesebb családi kapcsolattrendszert azonban mindketten haszonnal mozgósították előmeneteliük érdekében.

A két későbbi főpap születési adatai terén is komoly különbségek mutatkoznak, ezek azonban a forrásadottságokkal magyarázhatók. Csáky Imre esetében könnyű helyzetben vagyunk, fennmaradt ugyanis apja saját kezű feljegyzése a családi anyakönyvben fia születéséről:

„1672. 28. Octobris aldotta megh Isten fiu magzattal szerelmes feleségemet éjjél után; kit Imrének kereszteltettem, kereszt attia G(róf) Esterházi Pál U(ram) képiiben Silwester Uram, kereszt annia Bársoni Püspök Uram édes annia volt 9. Novembris Szepes várában. Hála I(sten)nek.”²⁴

A későbbi kalocsai érsek tehát a családi birtokközpontban született 1672. október 28-án. Keresztzüleire is érdemes felfigyelnünk: Esterházy Pál ekkor a bányavidéki főkapitányi tisztséget viselte, 1681-ben választották meg Magyarország nádorának. Bársony György ekkor váradi püspök és szepesi prépost, utóbbi tisztségében az észak-

²¹ JAKAB RÉKA, *Az Esterházy család cseszneki uradalma. A birtokok megszerzése és öröklése (1636–1747)*, Az Esterházy család cseszneki ága. Források és tanulmányok az Esterházy család cseszneki ágának történetéről I, szerk. Márkusné Vörös Hajnalka, Veszprém 2013, 59–70, 59–64.

²² Halálának évéről ellentmondásos évszámokat közöl a szakirodalom: Esterházy János a család monográfusa szerint 1682-ben még részt vett a Thököly elleni felső-magyarországi hadjáratban, KOLTAI ANDRÁS szerint már 1670-ben, 32 éves korában meghalt. Ez utóbbi adatot erősíti Esterházy Imre végrendelete is, amelyet a pálos rendbe lépésekor készített: „...*quam defunctorum olim parentum*” – tehát eszerint 1681-ben már mindkét szülője elhalálozott. DAP III, sajtó alá rendezte TÓTH MELINDA–PINTÉR GYÖRGY–SZÉPHELYI FRANKL GYÖRGY, Budapest 1978, 247; ESZTERHÁZY JÁNOS, *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása*, Budapest 1901, 237.

²³ Koltai, *Császárhubá*, 5.

²⁴ Idézi és az eredeti szöveget facsimile közli: MÁLNÁSI, *Csáky*, 43–44.

magyarországi erőszakos ellenreformáció egyik központi alakja volt. I. Lipót 1675-ben egri püspökké nevezte ki.²⁵

Esterházy Imre születési adatai tekintetében sajnos nem vagyunk ilyen szerencsés helyzetben, forrásaink ugyanis ellentmondanak egymásnak. A római *Collegium Hungaricum* anyakönyve szerint Vágújhelyről származott, és 1663. november 5-én született. November 5-e Szent Imre herceg emléknapja, így az anyakönyvi bejegyzés valószínűleg összekeverte születésnapját a névnapjával. A váci püspöki kinevezése előtt lefolytatott kánoni vizsgálat jegyzőkönyve szerint Beckó várában született 1665. vagy 1666. július 20-án, koporsófelirata szerint viszont 1664. december 17-én. Az 1664-es születési évet erősíti meg a pálos rend fogadalmas anyakönyve is. Ennek megfelelően a történeti szakirodalom is a kezdetektől fogva különböző születési időt ad meg, leginkább az 1663. vagy 1664. évet. A születési hely viszont a római *Collegium* anyakönyvi bejegyzésével ellentétben valószínűleg nem Vágújhely, hanem a váci processzus jegyzőkönyvében is szereplő Beckó. Egyrészt, mint láttuk, szülei ezt a megerősített kúriát lakták, ráadásul a Vág túlsópartján elterülő Vágújhelyt a tatár csapatok 1663-ban teljesen felégették.²⁶ Vagyis mindkét későbbi főpap a családi birtokközpontban született, és Esterházy 8-9 évvel idősebb volt Csáknál. Újabb közös pont, hogy életük első éveiről semmilyen információval nem rendelkezünk. Valószínűleg mindketten családi környezetben nevelkedtek, és itt kezdték meg tanulmányaikat is.

3. TANULMÁNYI ÉVEK

Jelentős változás volt mindkettőjük életében középfokú tanulmányaik megkezdése. Ismét egy fontos különbség azonban, hogy míg Esterházy Imre öccsével, Gáspárral együtt pusztán egy bárói család gyermekeként kezdte meg tanulmányait, addig Csáky Imre az iskolakezdés előtt néhány hónappal I. Lipóttól kerek apáti címet nyert. Az 1682. márciusi kinevezés természetesen – a kor szokásának megfelelően – az apai érdemeknek szólt: az uralkodó a vészterhes időkben ezzel a gesztussal is el kívánta ismerni Csáky István felső-magyarországi tevékenységét.²⁷ Mivel az apáti cím a tonzúra

²⁵ A protestánsok elleni fellépései miatt 1672. júl. 14-én, Csáky Imre születése előtt néhány hónappal, testvérével, Jánossal együtt a Nyitra megyei Turolukán a feldühödött evangélikusok súlyosan bántalmazták. Testvére bele is halt a támadásba. SUGÁR ISTVÁN, *Az egri püspökök története*, Budapest 1984, 347–353; MIHALIK BÉLA VILMOS, *Papok, polgárok, konvertiták. Katolikus megújulás az egri egyházmegyében, 1670–1699*, Budapest 2017, 30–35.

²⁶ KOLTAI, *Császárbű*, 14. 4. jegyzet; TÓTH TAMÁS, *Esterházy Imre püspöki processzusai a Vatikáni Apostoli Levéltárban*, Fons 29 (2022) 2. sz., 495–511, 496. 2. jegyzet.

²⁷ A Királyi Könyvekbe is úgy vezették be a kinevező oklevél szövegét, hogy a bejegyzés címében Csáky István fiaként szerepel (*Abbatia de Curru [Kereki] collatio filio comitis Stephani Chaki clerico facta*). MNL-OL Magyar Kancelláriai Levéltár (A 57) KK 17. k. 243. p. nr. 126.

felvételével járt – erről a kinevező oklevél említését is tesz –, így őt már 10. életévétől klerikusnak nevelették.

Az Esterházy testvérek tehát világi növendékként kezdték meg tanulmányaikat 1673-ban, 8-9 évesen, a nagyszombati jezsuita kollégiumban. Az anyakönyvi bejegyzések tanúsága szerint ebben az évben a *parva minor* osztályt végezték együtt, Imre mellett a következő évben a *parva maior* osztály elvégzése is szerepel.²⁸ Később, valószínűleg a kurucok betörése miatt a soproni kollégiumba kerültek, és ott fejezték be középfokú tanulmányaikat az 1679/1680. tanévben.²⁹ A korszakban Nagyszombat számított a magyarországi jezsuiták legfontosabb, egyben legnagyobb diáklétszámmal rendelkező és legvagyonosabb oktatási intézményének. A többi magyarországi kollégium is a nagyszombati tekintette mintának. Itt épült ki a magyarországi jezsuita oktatási rendszer a maga teljességében: az elemi osztályokkal kibővített gimnázium valójában az egyetem nyelvi fakultásaként (*facultas linguarum*) működött. Ehhez kapcsolódott a filozófiai és a teológiai kar (a jogi kar nem jezsuita intézmény volt, és nem is állt szerves kapcsolatban a többivel). A gimnáziumi osztályokat a kollégium saját bevételeiből tartották fenn, a filozófia és a teológia pedig Pázmány Péter, Lippay György és Lósy Imre alapítványaiból működött.³⁰ Ezzel ellentétben a soproni jezsuita kollégium kifejezetten a városban már kiépült evangélikus iskolarendszer ellensúlyozására jött létre, és sokáig a protestáns városvezetés keltette ellenszélben volt kénytelen működni. A magisztrátus ugyan minden erőfeszítése ellenére nem tudta megakadályozni a jezsuiták soproni letelepedését, de már a kezdetektől fogva küzdött annak az evangélikus közösséget bomlasztó hatása ellen. Ennek az évtizedeken át tartó rivalizálásnak az lett a következménye, hogy a 18. századra Sopron regionális oktatási központtá vált.³¹

Csáky Imre a 17. század végi felső-magyarországi katolikus konfesszionalizáció központjába, Kassára került, hogy az itt működő jezsuita gimnáziumban végezze tanulmányait. A jezsuiták a 17. század közepétől működtettek Kassán gimnáziumot, akadémiát és szemináriumot, amely az alapító Kisdy Benedek püspökről a *Kisdianum* nevet viselte. Az intézményt mind a Csáky család, mind pedig a Melithek katolikus ága támogatta, így a gyermek Imrét minden bizonnyal megkülönböztetett figyelem övezte. Természetesen a kassai szeminárium is a nagyszombati mintájára működött, végsősoron pedig a jezsuita *Ratio Studiorum* szigorú előírásai szerint, így a két későbbi főpap – a magyar nemesség túlnyomó többségével együtt – közel azonos középfokú

²⁸ Jezsuita gimnáziumok diákjai (17–18. század), 13308. és 13310. rekord https://library.bungaricana.hu/bu/collection/iskolai_ertesitok_JezsuitaGimnaziumokDiakjai/ (2023. 10. 10.).

²⁹ KOLTAI, Császárbbú, 5.

³⁰ FAZEKAS ISTVÁN, *Észrevételek a jezsuita gimnáziumok diákságának társadalmi összetételéhez (17–18. század)*, Nemesi oktatás és elitképzés a kora újkori Magyar Királyságban, szerk. Kökényesi Zsolt, Budapest 2022, 11–30.

³¹ KÁDÁR ZSÓFIA, *Jezsuiták Nyugat-Magyarországon a 17. században. A pozsonyi, győri és soproni kollégiumok*, Budapest 2020, 187–194.

oktatásban részesült. Csáky Imre életét is megkeserítették a kurucok, akik tanulmányai megkezdése után elfoglalták Kassát, így a jezsuitáknak is menekülniük kellett. Az intézmény 1686-ban nyílt meg újra, de csak négy szerzetessel, így a gimnáziumban kezdetben csak egy klerikus és egy világi iskolamester tanított a jezsuita prefektus felügyelete alatt. Az intézmény működése éppen akkor kezdett felívelni, amikor Csáky Imre 1688-ban elhagyta azt felsőbb tanulmányai érdekében: Kassán ugyanis abban az évben kilencvenhat, tíz évvel később viszont már több mint négyszáz diák tanult.³²

A következő életszakasz első felében markánsan különvált kettejük útja. Esterházy Imre a retorikai osztály befejezése után, 1680. július 25-én, 15 éves korában belépett a pálos rend noviciátusába – ez volt az alsó korhatár. A szerzetesrendet minden bizonynyal Sopronban kedvelte meg: egyik életrajzírója szerint az iskolai szünetekben sokszor ellátogatott a Sopron melletti Bánfalvára, ahol pálos szerzetesek éltek. Egyúttal itt működött a rend noviciátusa is, ahová Esterházy Imre 1681-ben felvételt kérte „a Szentlélek megvilágosítására”. A szokásoknak megfelelően a novíciusok végrendeletet tettek, mert szerzetesként már nem lehetett vagyonuk. Így Esterházy Imre május 16-án 1000 forintot hagyott a bánfalvai monostorra és ugyanennyit Gáspár öccsére. Július 27-én tette le első fogadalmát Barilovics Lajos bánfalvai perjel kezébe. A noviciátus után kétéves filozófiai képzés következett, amelyet Bécsűjhelyen végzett. Innen a császárváros elleni oszmán támadás miatt kellett menekülnie, ezúttal Lepoglavára.³³

Csáky Imre a *Kisdiamumban* töltött évek után Bécsbe került, és a nagyhírű *Pazmanianum* növendéke lett. Az alapító Pázmány Péter érsek rendelkezése értelmében ezt az intézményt is a jezsuiták irányították, és a papövendékek itt is szigorú fegyelmi szabályok között éltek. A teljes képzés hét évig tartott, de ezt csak kevesen járták ki Bécsben, a növendékek többsége két évtől öt évig terjedő időszakot töltött a *Pazmanianum* falai között. Jelentős számú növendékről van szó: az 1624. évi első tanév és az 1784. évi, II. József elrendelte feloszlatás között – leszámítva a Barkóczy Ferenc érsek alatti néhány éves kényszerszünetet – 2100 kispap tanult itt. Csáky 1689 és 1693 között volt az intézmény növendéke.³⁴ Itt végezte filozófiai tanulmányait, disputációján 1690-ben maga Lipót császár is jelen volt. A jeles eseményt rézmetszet is megörökítette: ezen a törökkel vívott küzdelem fölött trónoló uralkodó látható, valamint a fiatal Csáky Imre, aki a kép bal alsó sarkában felajánlja téziseit a császárnak. A következő tanévben elvégezte a teológiai képzés első évfolyamát is.³⁵

A tanulóévek következő állomása ismét közös volt: néhány év különbséggel mindketten a római *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendékeként fejezték be teoló-

³² MÁLNÁSI, *Csáky*, 51–52; MIHALIK, *Papok*, 261.

³³ DAP III, 226, 247; KOLTAI, *Császárbű*, 5.

³⁴ FAZEKAS ISTVÁN, *A bécsi Pazmanium magyarországi hallgatói, 1623–1918 (1951)* (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 8), Budapest 2003, 9–20.

³⁵ MÁLNÁSI, *Csáky*, 53–54; ugyanitt a rézmetszet másolata.

giai tanulmányait. A *Pazmanianum* és a *Collegium Germanicum et Hungaricum* között a 17. század második felétől kezdve szoros kapcsolat jött létre: a római intézményben tanult magyar klerikusok közel fele előzőleg a bécsi papnevelő *alumnusa* volt.³⁶ II. József 1782. évi tiltó rendeletéig összesen több mint 600 magyarországi növendéket számlált a *Collegium*, amelyet a rend 1773. évi feloszlatásáig szintén a jezsuiták vezettek. Tanulmányait a *Collegium Romanum* falai között végezték, természetesen ugyancsak a jezsuiták vezetésével. Az 1637 és 1685 közötti időszakban tizenegy pálos növendék is végzett a *Collegiumban*, a magyar *alumnusok* közel tíz százaléka. Közülük kerültek ki a későbbiekben a rend magyarországi vezetői.³⁷ Ebbe a csoportba tartozott Esterházy Imre is, aki 1683. november 18. és 1687. október 13. között tartózkodott Rómában, ahol elvégezte a teológiát és diakónussá is szentelték. Nyilvános védésére a kollégium aulájában, Tirso González de Santalla jezsuita generális jelenlétében került sor, a védés tézisei pedig nyomtatásban is megjelentek.³⁸ Csáky Imre rövidebb ideig, 1694 és 1695 között volt a *Collegium* növendéke,³⁹ de előtte Kassára látogatott, ahol Fenessy György egri püspök 1693 augusztusában szubdiakónussá szentelte, és kinevezte egri kanonoknak. Elutazása előtt kanonoki beiktatására is sor került. Rómában ő is elnyerte a teológiai doktorátust, disputáján Fabrizio Spada bíboros államtitkár is részt vett. Elutazása előtt őt is diakónussá szentelték.⁴⁰

4. FŐPAPI PÁLYAFUTÁS

Miután Rómából hazatértek, mindketten hivatásuknak megfelelő tevékenységbe kezdtek. Esterházy Imre a rendi utánpótlásképzésbe kapcsolódott be: 1688 és 1692 között filozófiát tanított Lepoglaván, a következő évben ugyanitt kánonjogot, majd három évig morális teológiát, az utolsó évben már Nagyszombatban.⁴¹ Az 1696-ban összehívott máriavölgyi nagykáptalan a rend általános titkárának (*secretarius generalis*) választotta.⁴² Így a szintén ekkor megválasztott rendfőnök, a horvát Mallesics Gáspár

³⁶ FAZEKAS, *Pazmanicum*, 14.

³⁷ BITSKEY ISTVÁN, *Hungáriából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a barokk művelődés*, Budapest 1996, 5–6. 63–64. 81.

³⁸ *Theses ex universa Theologia sub Auspiciis Reverendissimi Patris P. Tyrsi Gonzalez Praepositi Generalis Societatis Jesu publice propugnandae a Fr. Emerico Eszterhazy Ordinis S. Pauli Primi Eremitae Professo, Collegii Germanici et Hungarici Alumno, in eodem Collegio Germanico et Hungarico, Romae 1687*; VERESS ENDRE, *Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. Volumen secundum, Roma; Collegium Germanicum et Hungaricum I. Matricula (1559–1917)*, Budapest 1917, 81–82.

³⁹ VERESS, *Matricula*, 93. Később öccse, Miklós is itt tanult. Róla lásd TÓTH TAMÁS tanulmányát jelen kötetben.

⁴⁰ HC V, ed. REMIGIUS RITZLER–PIRMINUS SERFIN, Patavii 1952, 405; MÁLNÁSI, *Csáky*, 55–56.

⁴¹ KOLTAI, *Császárhubá*, 6.

⁴² TÓTH, *Esterházy*, 497.

mellé került a remetei kolostorba, amelynek perjeli tiszttét is betöltötte. A horvát és a magyar tartomány – hosszas küzdelmek után történt – szétválását követően Esterházy a horvát tartományba kérte felvételét, az új provincia káptalanján pedig a tartományfőnök helyettesévé választották. Végül az 1702. évi nagykáptalan a rend élére emelte. Rövid ideig tartó általános rendfőnöki tevékenysége azonban a Rákóczi-szabadságharc következtében főként Horvátországra korlátozódott, ő maga leginkább Lepoglaván tartózkodott.⁴³

Csáky Imre a *Collegium*ból megyéspüspöke rendelkezésére a kassai plébánia élére került. Ekkor azonban ismét megmutatkoztak családi kapcsolatrendszerének előnyei: plébánosi kinevezését követően nem sokkal elnyerte az uralkodótól a tapolcai apátságot, majd 1699-ben királyi tanácsosi és novi „választott” püspöki kinevezést nyert. 1701-ben a Magyar Udvari Kancellária alkancellári tisztségét kapta meg, 1702-ben pedig esztergomi kanonokká nevezték ki – ezzel kilépett az egri káptalanból. A világi és egyházi címeket már nem apja befolyásának köszönhette, mert ő 1699 decemberében elhunyt. Kollonich Lipót esztergomi érsek személyében azonban hathatós pártfogóra lelt az udvarnál, és mint látni fogjuk, a bécsi politika befolyásos világi szereplői közül is többen támogatták.⁴⁴ Csáky ezenkívül ágenst is tartott fenn Bécsben, Orbán Ferenc személyében, valamint egyházi és világi ceremóniális eseményekkor is igyekezett megmutatni magát.⁴⁵

Esterházy Imre püspöki karrierje 1706 októberében vette kezdetét, amikor I. József kinevezte a váci egyházmegye élére. Bár prekonizációja (pápai megerősítése) már 1707-ben megtörtént, püspökszentelésére azonban a háborús állapotok miatt csak 1708 márciusában, a pozsonyi országgyűlésen került sor. Főszentelője Keresztély Ágost hercegprímás, a pálos rend bíboros protektora volt, aki később is egyengette egyházi pályafutását. Ugyancsak a harcok következtében nem tudott székvárosába költözni, így a továbbiakban is Lepoglaván maradt. Nem sokkal később azonban meghalt Brajkovics Márton zágrábi püspök, így Esterházy előtt megnyílt a lehetőség, hogy áthelyezését kérvényezze. Törekvésében a zágrábi káptalan és Pálffy János horvát bán is támogatta. 1708. október 10-én nyerte el az uralkodótól a zágrábi püspöki kinevezést, és már november közepétől székvárosában tartózkodott, noha prekonizációjára csak 1709. szeptember 9-én került sor.⁴⁶ 1723. január 17-én a veszprémi püspökségbe helyezték át. Ez az áthelyezés egyértelműen a Magyar Királyi Helytartótanács felállításával magyarázható, amelynek előkészítésében, majd munkájában maga is aktívan részt vett. Kinevezésekor évi hatezer forintos kárpótlást is megítéltek neki, tekintettel új

⁴³ KISBÁN EMIL, *A magyar pálosrend története*, Budapest 1938–1940, II, 160.

⁴⁴ MÁLNÁSI, *Csáky*, 62–63.

⁴⁵ KÖKÉNYESI ZSOLT, *Szolgálat és reprezentáció. Magyar főpapok VI. Károly és Mária Terézia udvarában*, Katolikus egyházi társadalom Magyarországon a 18. században, szerk. Forgó András–Gózszy Zoltán, Pécs 2018, 93–129.

⁴⁶ TÓTH, *Esterházy*, 497.

püspökségének lényegesen rosszabb anyagi helyzetére. Veszprémi püspökként azonban közelebb került Pozsonyhoz és Bécshez, másrészt ismét a magyarországi püspöki kar tagjává vált, így nem állhatott elő az a kényelmetlen helyzet, hogy az uralkodó egy horvátországi egyházi méltóságot viselő főpapot helyez fontos magyar politikai pozícióba. 1725-ben magyar udvari kancellári kinevezést kapott, ezt a tisztséget azonban csak néhány hónapig viselte.⁴⁷

Csáky Imre számára a novi püspöki cím csak rendi társadalmi pozícióját erősítette, mivel a „választott” püspöki címek túlnyomó többségéhez hasonlóan nem kérhette pápai megerősítését, így püspökszentelését sem. Közjogi szempontból azonban egyházi főrenddé vált. Kollonich érsek javaslatára azonban kérvényezte maga számára a váradi püspökséget, amelyet 1702 decemberében el is nyert az uralkodótól, a hagyományosan velejáró bihari főispáni tisztséggel együtt. Végül 1710-ben ismét csak saját kérésére nyerte el a megüresedett kalocsa-bácsi érseki széket is, és egyúttal a pozsonyi prépostságot, hogy a császárváros közelében tartózkodhasson a közügyek intézésére. Kalocsai érseki kinevezéséhez kapcsolódik a Telekessy Istvánnal kialakult – itt nem részletezett – konfliktusa is az egri püspökség adminisztrátori tisztsége kapcsán, amelyet a Rákóczihoz hű Telekessy megbüntetése miatt, Johann Leopold Trautson főudvarmester és Johann Wenzel Wratislaw cseh kancellár javaslatára szintén kérvényezett, de a Habsburg–pápai nagypolitika fordulatai miatt végül nem nyerhetett el. Egy másik politikai játszmának köszönhető viszont 1717-ben bíborosi kinevezését, amikor is egyetlen magyar származású főpapként nyerte el a császár közbenjárására a vörös birétumot. Szentgotthárdi apáti címe, amelyet 1723-ben nyert el, a többi apáti javadalommal együtt csak megélhetését szolgálta.⁴⁸

Csáky Imre és Esterházy Imre főpapi pályája tehát sokáig párhuzamosan futott egymás mellett, egyetlen olyan esetről tudunk, amikor egyazon püspöki szék betöltése kapcsán került elő mindkettőjük neve: Csáky Imre kalocsai érseki kinevezése mellé a veszprémi széket kapta volna meg egy javaslat szerint.⁴⁹ Végül Otto Johann Volkra lett az 1710-ben elhunyt Széchényi Pál utódja, és csak az ő halála után, néhány évi székiüresedést követően Esterházy.⁵⁰ Az esztergomi prímás-érseki szék betöltésére azonban mindketten esélyesek voltak, és valóban izgalmas kérdés, hogy végül miért nem a tekintélyesebb családból származó, bíborosi méltóságot viselő, és a bécsi udvari körökkel intenzívebb kapcsolatot ápoló Csáky Imre nyerte el a kinevezést. Az biztos, hogy nem rajta múlt a dolog. Néhány nappal Keresztély Ágost esztergomi érsek 1725 augusztusában bekövetkezett halála után írt az uralkodónak, Savoyai Eugénnek, az Udvari

⁴⁷ Veszprémi áthelyezésekor a szentszéki eljárást is elindították, pápai megerősítése azonban végül nem történt meg. FALLENBÜCHL ZOLTÁN, *Magyarország főméltóságai, 1526–1848*, Budapest 1988, 99; KOLTAI, *Császárbíró*, 10; MESZLÉNYI, *Magyar hercegprímások*, 58–61; TÓTH, *Esterházy*, 498.

⁴⁸ MÁLNÁSI, *Csáky*, 80. 87. 99. 277; BAHLCKE, *Püspöki kar*, 174–176.

⁴⁹ MÁLNÁSI, *Csáky*, 80.

⁵⁰ HC V, 413.

Haditanács elnökének, egyben a Habsburg bel- és külpolitika legfőbb irányítójának, valamint a szintén befolyásos és a magyar ügyekben járatos Gundaker Thomas Starhembergnek a prímási szék elnyerése érdekében. Fáradozása azonban nem járt sikerrel: III. Károly a Keresztély Ágost halálát követő nyolcadik napon Esterházy Imrét nevezte ki a prímási székbe.⁵¹

Csáky saját személye elleni udvari intrikát vélt felfedezni a döntés mögött, valójában azonban még Keresztély Ágost életében eldőlt az esztergomi szék utódlása. A szakirodalomban vissza-visszatérő elem, hogy maga az előd gondoskodott Esterházy kinevezéséről. Már DANIEL FARLATI azt állítja „Illíria” egyháztörténetét feldolgozó műve 1775-ben megjelent kötetében, hogy a szász herceg maga jelölte ki utódjának Esterházyt. Erre szerinte az 1715. évi országgyűlési ülés szak idején került sor, amikor az akkor a zágrábi püspöki méltóságot viselő Esterházy grófi címet nyert az uralkodótól. Szerinte az ő érdeme az is, hogy biztosította Esterházy és esztergomi érsek utódai számára a hercegi címet.⁵² MESZLÉNYI ANTAL is kiemeli, hogy a pálos rend bíboros protektoraként Keresztély Ágost a kezdetektől fogva egyengette Esterházy Imre pályafutását.⁵³ A kérdés megoldásához az Esterházy család cseszneki levéltárában fennmaradt egyik oklevél visz közelebb,⁵⁴ amelyet már a korábbi kutatás is ismert, de nem foglalkozott vele részletesebben.⁵⁵ A dokumentum első ránézésre egy, a Magyar Udvari Kancellárián kiállított, pergamenre írt uralkodói oklevél, amely a szokásos formulák használatával kinevezi Esterházy Imre zágrábi püspököt Keresztély Ágost szász herceg örökös koadjutorává és utódjává. Az iratot jobban szemügyre véve azonban több furcsaságot is észrevehetünk. Először is a kiadás helye és ideje üresen áll, mégpedig úgy, hogy azokat később könnyen ki lehessen tölteni. Másodszor az uralkodó sajátkezű aláírása szerepel az oklevélen, a szokásoknak megfelelően az irat bal alsó részén, kissé lejjebb, a jobb oldalon viszont Keresztély Ágost esztergomi érsek aláírását találjuk. Sem az udvari kancellár, sem az *expeditor* nem látta el az oklevelet kézjegyével. Az iratot megpecsételték, ennek nyoma egyértelműen látszik az oklevél felületén, a pecsétet azonban később eltávolították. Ezenkívül azonban semmilyen egyéb kancelláriai jelzést nem találunk a dokumentumon, és a kinevezésnek a Királyi Könyvekben sincs nyoma. Ez utóbbi ugyan nem példanélküli, de mindenképpen különös. Keresztély Ágost esetében például megtaláljuk I. Lipótnak a Magyar Kamarához írt

⁵¹ HC V, 364; MÁLNÁSI, *Csáky*, 280.

⁵² DANIEL FARLATI, *Illyrici sacri. Tomus Quintus. Ecclesia Jaderina cum suffraganeis, et Ecclesia Zagrabien-sis, Venetiis 1775*, 596. Az esztergomi prímás-érsek hercegi címéről: TUSOR PÉTER, *Az esztergomi érsek hercegi címének eredete. A Pázmány-féle Deductio Synoptica (1635)*, Iustitia duce, caritate comite. Válogatott tanulmányok Erdő Péter bíboros, prímás-érsek 70. születésnapjára (szerk. Kuminetz Géza), Budapest 2022, 459–474.

⁵³ MESZLÉNYI, *Magyar hercegprímások*, 51.

⁵⁴ SNA f. Esterházy – Csesznek, Fasc. 1, Nr. 23.

⁵⁵ ESTERHÁZY, *Esterházy család*, 240; KOLTAI, *Császárbű*, 9, 65. jegyzet.

utasítását koadjutori tisztségébe történő beiktatásáról – 1701-től volt Kollonich Lipót esztergomi érsek koadjutora.⁵⁶ Esterháznak a veszprémi és esztergomi főpapi székre történt kinevezését követő kánoni vizsgálat jegyzőkönyvében sem szerepel ilyen adat, és a hivatalos vatikáni archontológia sem említi.⁵⁷ Az esztergomi érsekké kinevező királyi okirat is veszprémi püspökként nevezi meg Esterházyt, a koadjutori tisztségre nem történik utalás, és a szöveg a Keresztély Ágost halála miatti székiüresedésre is hivatkozik.⁵⁸ Ezek alapján kijelenthetjük, hogy Esterházy Imre hivatalosan nem nyert koadjutori kinevezést Keresztély Ágost száz herceg mellé.

De akkor mivel magyarázhatjuk e különös kinevező okirat megszületését? A magyarázatot minden bizonnyal Csáky Imre bécsi ágense, Orbán Ferenc szolgáltatja nekünk. Ő ugyanis 1719. januári levelében a következőket jelentette megbízójának.

„Tegnap valék egy uri embernél, ki is igaz hívő alázasos szolgálja Eminentiadnak, s meghatta irnom (sub rosa), hogy Méltóságos Esztergami Érsek gondolkodik hasonló képpen az coadjutorrúl, es bizonyos factio is vagyon már ebben, azért javallta alázasosan Eminentiadnak, hogy méltozassék maga dolgaira vigyázni mennél jobban lehet, mert mást (kit absolute nem mert előttem nevezni) bé akarna csúsztatni, és ha potens mediatorok lesznek benne, ki tudgya, mi nem következhetik.”⁵⁹

Mi viszont már tudjuk, mi következett: Keresztély Ágost Esterházy Imrét „csúsztatta be” a koadjutori tisztségbe. A sietségre egyrészt a primás-érsek romló egészségi állapota adhatott okot,⁶⁰ másrészt nyilván ki akarta kerülni az utódlás körüli udvari intrikákat. Így valószínűleg a hivatali út megkerülésével, valamikor 1719 elején, főkancellári minőségében állíttatta ki a kinevező okiratot, amelyről még az uralkodó legbizalmasabb emberei sem tudhattak.⁶¹ Ezt a feltevést erősíti, hogy amikor Esterházy kinevezése után Savoyai Eugén levélben vigasztalta Csákyt, amiért elesett a primási széktől, egy szóval sem említette a koadjutori kinevezést.⁶²

⁵⁶ Bécs, 1701. márc. 6. KK 26. k. III p. Nr. 63.

⁵⁷ TÓTH, *Esterházy*, HC V, 364.

⁵⁸ Bécs, 1725. aug. 31. KK 35 k. 133–135. Nr. 45.

⁵⁹ Orbán Ferenc Csáky Imrének, Bécs, 1719. január 28. ÖStA HHStA Sonderbestände, Familienarchiv Csáky, Fasc. VII., Nr. 322. Orbán Ferenc jelentéseire MÁLNÁSI ÖDÖN figyelt fel, de ő ezek alapján úgy vélte, hogy Pyber László lehetett az eredetileg kiszemelt jelölt. A levelekből azonban az látszik, hogy Csáky Pybert saját koadjutorának szeretne volna megnyerni. Csákynek erről a tervéről egyébként maga MÁLNÁSI is említést tesz. Vö. MÁLNÁSI, *Csáky*, 280. Lásd továbbá Pyber életrajzát: KOLLÁNYI FERENC, *Esztergomi kanonokok, 1100–1900*, Esztergom 1900, 300.

⁶⁰ KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 300., valamint MESZLÉNYI, *Magyar hercegprímások*, 49.

⁶¹ A kancelláriai kiadmányozási gyakorlathoz, valamint az esztergomi érsek főkancelláriai működéséhez: FAZEKAS ISTVÁN, *A Magyar Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között*, Budapest 2021, *passim*.

⁶² Savoyai Eugén Csáky Imrének, 1725. szept. 29. ÖStA HHStA Familienarch. Csáky, Fasc. VI. Nr. 63.

Így végül Csáky Imre kalocsai érsekként fejezte be egyházi pályafutását 1732-ben, míg a nála idősebb Esterházy Imre jó néhány évvel túlélve őt, 1745-ben halt meg az esztergomi prímás-érseki szék birtokosaként.

5. KONKLÚZIÓ

Csáky Imre és a nála néhány évvel idősebb Esterházy Imre életútjában tehát számos párhuzamosság fedezhető fel. A jelenleg feltárt források alapján kettejük személyes viszonya nem rekonstruálható,⁶³ arra a kérdésre viszont érdemes választ keresnünk, hogy a két pálya hasonlósága egyedi jelenség volt-e, vagy valamiféle mintázatot mutat. A 18. század egészét nézve megállapítható, hogy a megyéspüspöki méltóságot viselők 40%-a főnemesi családból származott, a köznemesi származású püspökök egy része pedig hivatalának elnyerése után rangemelésben részesült. Ha a Csákyhoz és Esterházyhoz hasonlóan aktív közéleti szerepet betöltő személyeket nézzük, akkor felülreprezentált a főnemesek aránya. A korszakban a külföldi iskolázottság szinte elvárás volt a főpapokkal szemben: a megyéspüspökök 87%-a végzett külföldi tanulmányokat, legtöbbjük Csákyhoz és Esterházyhoz hasonlóan Rómában. A későbbi megyéspüspökök 19%-a kezdte egyházi működését Esterházyhoz hasonlóan szerzetesként, hármaduk a magyarországi alapítású, kiterjedt birtokállományú pálos rend tagjai közül került ki, amely szerzetesrend kifejezetten kedvelt volt a hazai nemesség tagjai körében. Aki nem szerzetesként indult, az kanonoki stallumból emelkedett püspöki méltóságra, ahogy Csáky is. A korszak megyéspüspökeinek 31%-a életében több főpapi széket is elnyert, az érseki méltóságot viselők esetében pedig szabályszerű volt, hogy előtte megyéspüspöki tisztségben bizonyították rátermettségüket. Egyedül Csáky Imre bíborosi méltósága tekinthető kivételesnek, rajta kívül a magyar származású főpapok közül korszakunkban csak Batthyány József esztergomi érseket érte ez a megtiszteltetés. Csáky bíborosi kinevezését azonban nem magyar származásának köszönhetette, hanem a Magyar Királyságban javadalmat nyert külföldi prelátusokhoz hasonlóan a koronabíborosi intézménynek.⁶⁴

⁶³ Csáky Imre kiterjedt levelezésében mindössze egy Esterházytól származó, rövid levél maradt fenn, amely hivatalos ügyre vonatkozik, személyes megjegyzéseket nem tartalmaz. MÁLNÁSI ÖDÖN ugyan néhány másik levél alapján azt valószínűsíti, hogy kapcsolatuk Esterházy prímás-érseki kinevezése után szíves volt, ezek a levelek azonban nem a prímás Esterházy Imrétől, hanem unokaöccsétől, Esterházy Imre Gábor későbbi nyitrai, ekkor dóriai címzetes püspöktől származnak. ÖStA HHSa Familienarch. Csáky, Fasc. VII. Nr. 324. Vö. MÁLNÁSI, *Csáky*, 282.

⁶⁴ FORGÓ ANDRÁS, *A társadalmi mobilitás lebetőségei a katolikus hierarchiában. Megyéspüspöki kinevezések, 1686–1799*, Korall 86 (2021) 56–78.

FÜGGELÉK

(keltezés nélkül)

VI. Károly császár Esterházy Imre zágrábi megyéspüspököt
Keresztély Ágost szász herceg, bíboros, esztergomi prímás-érsek
örökös koadjutorává és utódává nevezi ki
(SNA f. Esterházy – Csesznek, fasc. 1, Nr. 23. – *orig.*)

Nos Carolus Sextus Dei gratia electus Romanorum Imperator, semper Augustus, ac Germaniae Hyspaniarum, Hungariae, Bohemiae, Dalmatiae, Croatiae, Sclauoniae, Ramae, Serviae, Lodomeriae, Cumaniae, Bulgariae etc. REX, Archi-Dux Burgundiae, Brabantiae, Styriae, Carinthiae, Carnioliae, Marchio Moraviae, Comes Habispurgi, Tyrolis, Ferreti, Kiburgi et Goritiae etc. Memoriae commendamus tenore praesentium, significantes, quibus expedit universis; Quod Nos pro ea qua in constituendis legitimis Ecclesiarum Dei pastoribus tenemur cura et sollicitudine benignum ac debitum habentes respectum ad praeclarissimas virtutes, excellentes animi dotes singularem item eruditionem ac in politicis juxta et theologicis studiis eximiam doctrinam et experientiam aliaque insignia tum de Ecclesia Dei Religioneque Orthodoxa Romano Catholica tum etiam Republica Christiana Augustissimaque Domo Nostra Austriaca merita Venerabilis Emerici Comitis Esterhazy Episcopi Zagrabiensis etc., quibus ipsum alias superioribus evolutis temporibus Dei altissimi munere insignitum et ornatum esse, ac aliquot iam annis in Episcopatu Vaciensi in Regno Nostro Hungariae nunc vero a longo quoque tempore in Episcopatu suo Zagrabiensi Regni Nostri Croatiae in animarum conversione zelose et fructuose laborasse et actu laborare propria Nostra experientia abunde cognovimus. Eundem Emericum Episcopum Zagrabiensem tanquam personam idoneam et benemeritam multisque nominibus Nobis gratam et acceptam, cum consensu, approbatione, et praescitu fidelis cognati Nostri Nobis syncere dilecti Reverendissimi in Christo Patris et Serenissimi Domini Christiani Augusti Sacrae Romanae Ecclesiae Presbyteri Cardinalis Ducis Saxoniae, Archi Episcopi Strigoniensis, Sanctae Sedis Apostolicae Legati Nati, Primatis Regni Hungariae eiusdemque Summi Cancellarii et Secretarii Comitatusque Strigoniensis Supremi et Perpetui Comitis Consiliarii Nostri intimi etc., in eiusdem Archi Episcopatus Strigoniensis coadjutorem perpetuum et successorem autoritate juris patronatus Nostri Regii quod generaliter in conferendis universis praedicti Regni Nostri Hungariae Ecclesiis et beneficiis instar Divorum condam Hungariae Regum Praedecessorum Nostrorum faelicissimae reminiscendae optimo jure habere et exercere dignoscimur benigne nominaverimus et constituerimus cum ea expressa conditione et declaratione ut in casu mortis, aut ad alium Archi Episcopatum promotionis praedicti Archi Episcopi Strigoniensis Domini Cardinalis de Saxoniam, seu quovis alio modo eiusdem Archi Episcopatus vacantia eveniente nominatus per Majestatem Nostram declaratusque et

constitutus Coadjutor Emericus Episcopus Zagrabiensis cum pleno jure in praedictum Archi Episcopatum Strigoniensem sine ulterioribus donationalibus et confirmatoriis litteris succedere, bonisque et juribus possessionariis ubivis et in quibuscunque praefati Regni Nostri Hungariae Comitibus existentibus habitis quocunque nomine vocitatis ad eundem Archi Episcopatum Strigoniensem de jure et ab antiquo spectantibus et pertinere debentibus cum cunctis denique juribus adeoque etiam honore et officio supremi et perpetui Comitis quibus videlicet actu possidetur ac fruitur, frui et gaudere possit ac valeat. In contrarium facientibus non obstantibus quibuscunque harum testimonio litterarum manu Nostra subscriptarum et sigilli Nostri duplicis majoris impressione munitarum. Quae dabantur [...] ⁶⁵ Die [...] Mensis [...] Anno Domini Millesimo Septingentesimo [...]

Regnorum Nostrorum Romani [...] Hispaniarum [...] Hungariae vero Bohemiae et reliquorum Anno itidem [...]

Carolus manu propria

Cardinalis de Saxonia
Archiepiscopus Strigoniensis

[*bátirat:*] Diploma Comiti Episcopo Emerico Esterházy collatum virtute cujus Coadjutor Archi-Episcopi Strigoniensis declaratur

FORGÓ ANDRÁS

---

⁶⁵ Szóközök a keltezés későbbi kitöltéséhez.

CSÁKY MIKLÓS KALOCSA-BÁCSI ÉRSEK ÉS Vatikáni PROSZOPOGRÁFIAI FORRÁSAI

A püspöki, illetve érseki kinevezések kánoni, információs eljárásának (*processus informativus*, más néven *processus inquisitionis* vagy *processus canonicus*), az ún. püspöki processzusoknak az anyagai az egyháztörténet eddig kevésbé kutatott, értékes forrásai.¹ Csáky Miklós esetében három alkalommal folytattak le ilyen kánoni vizsgálatot: 1737-ben, amikor (nagy)váradai püspök (*Magnovaradinen./Varadinen.*, 1737–1747) lett, majd 1747-ben, amikor kalocsa-bácsi érsek (*Colocen. et Bachien.*, 1747–1751), végül 1751-ben, amikor esztergomi érsek (*Strigonien.*, 1751–1757) lett. A Vatikáni Apostoli Levéltárban (AAV) rá vonatkozóan két helyen találunk anyagokat, a Konzisztoriális Kongregáció (AAV Arch. Concist., *Processus Consist.*) és a bécsi Apostoli Nunciatúra (AAV Arch. Nunz. Vienna, *Processi Canonici*) levéltári fondjaiban.

I. CSÁKY MIKLÓS SZEMÉLYE A Vatikáni PROSZOPOGRÁFIAI FORRÁSOK ALAPJÁN

Keresztszegi gróf Csáky Miklós Magyarország egyik legősibb családjából származott. Az életrajzokban gyakran feltűnő *keresztszegi és adorjáni* kettős nemesi előnevet a család ebben a korban még nem használta. A biográfiák szerint a szepesi várban született, azonban keresztlevele és Zichy Ferenc (később győri püspök, 1743–1783) tanúvallomása egyértelműen azt erősíti meg, hogy Miklós valójában Lőcse szabad királyi városban, Szepes vármegyében látta meg a napvilágot. Keresztlevele szerint Miklós, VERESS ENDRE anyakönyve szerint a második neve *József*. Édesanyja Barkóczy Mária grófnő, aki azt is tanúsította, hogy 1698. december 5-én látta meg a napvilágot, és a következő nap keresztelték meg (a keresztlevél szerint ugyanaznap). Az édesapa Csáky István, Szepes vármegye főispánja, országbíró (1687–1699), akinek három házasságából NAGY IVÁN szerint összesen huszonöt gyermeke született. MÁLNÁSI ÖDÖN Csáky

---

¹Jelen tanulmány egy, az 1711 és 1780 közötti, Magyar Királyságra vonatkozó püspöki processzusokat bemutató átfogó kutatás része. Vö. még TÓTH TAMÁS, *A 18. századi magyar püspöki processzusok a Vatikáni Titkos Levéltárban*, Magyarország és a római Szentszék II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században (CVH 1/15, szerk. Tüsor Péter–Szovák Kornél–Fedeles Tamás), Budapest–Róma 2017, 317–335.

István huszonhat gyermekéről tud, ebből három halvaszületett és 23 élő (12 fiú és 11 lány). Miklós a harmadik feleségtől született, ő volt az utolsó gyermek. A későbbi hercegprímás, esztergomi érsek féltestvérei többek között ott találjuk pl. Csáky Zsigmond tárnokmestert (1706–1738), valamint Csáky Imre bíborost (váradi püspök, 1702–1710, majd kalocsa-bácsi érsek, egyben váradi adminisztrátor, 1710/1714–1732).

Az alsóbb fokú tanulmányokat Kassán végezte, majd 1716-ban Bécsbe, a *Collegium Pazmanianumba* került. Tanulmányai alatt III. (VI.) Károly 1718. február 16-án a Boldogságos Szűz Máriáról nevezett szepesi apáttá nevezte ki. Ugyanebben az évben magiszteri fokozattal zárta le filozófiai tanulmányait. Az ünnepélyes dispután jelen lévő császári legátus az uralkodó nevében díszes kereszttel ajándékozta meg. Miklós – féltestvére, Imre bíboros ajánlásával – a teológia második évében került Rómába, a *Collegium Germanicum et Hungaricum*-ba, ahová 1721. május 23-án érkezett meg. Szepesi apáti címét csak rövid ideig viselte, mivel 1721. szeptember 21-én szentjobbi apáttá nevezte ki az uralkodó. BUNYITAY–MÁLNÁSI műve a család központi levéltárának anyaga alapján hozza, hogy 1722. február 8-án szentelték szubdiakónussá, majd a Lateráni bazilikában március 21-én diakónussá, végül szeptember 19-én részesült a papi rendben. Első szentmiséjét Zichy Ferenc tanúvallomása szerint a Szent Péter-bazilikában tartotta. A teológiai doktorátust 1723. március 20-án szerezte meg, az örök várost 1723. április 5-én hagyta el.

Hazaérkezését követően féltestvéréhez került. A váradi kanonokságba 1723. december 12-én iktatták be. Kanonokként 1726-ban váradi plébános, 1729-től békési főesperes. III. Károly 1734. május 9-én váradi nagypréposttá, és emellett 1735. március 22-én novi (*Novien.*) választott püspökké is kinevezte. Kanonokként vizitált, illetve mivel váradi kinevezéséig bírta a szentjobbi apátságot, ő kezdte Szentjobbon a templom építését.

Csáky Miklós váradi püspöki kinevezése 1737. március 7-én kelt, a prekonizáció december 16-án történt meg. A köztes időben kapta ehhez március 15-én Bihar vármegye főispáni és április 30-án királyi tanácsosi (a kinevezésben *consiliarius Hungaricus*, a Mária Terézia-korabeli iratokban valóságos belső titkos tanácsos, *consiliarius actualis intimus*) kinevezését. A pápai megerősítést követően, 1738. február 2-án szentelte püspökké Erdődy Gábor Antal egri püspök (1713/1715–1744) Kassán. Ezen túl Mária Terézia kegyéből 1742. augusztus 9-étől egészen haláláig viselte Szepes vármegye főispáni tisztségét is, amely tisztséget 1638 óta a Csáky család tagjai örökletesen (*haereditarius*) viseltek. Felszentelését követően először Máriapócsra ment, majd március 19-én vonult be Váradra. Püspökként egyházmegyéjét vizitálta. Rendezte a püspökség birtokviszonyait, gyárat, manufaktúrákat és bányát alapított. Várad-Újvárosba (ma Nagyvárad része) tervezte az egyházmegye központját: itt püspöki rezidenciát, szemináriumot építtetett és hozzá nyomdát vásárolt, Szent László szobrot állíttatott, továbbá hidat is verettetett a Körös folyón. A tanúvallomások szerint püspökként sürgette a bécsi udvarban, hogy egyházmegyéje jogai és alapítványai korábbi állapotukba visszahelyez-

tessenek. A tanúk szerint a főpásztor gondját viselte a görögkatolikusoknak is, továbbá református falvakban katolikus templomokat és plébániákat hozott létre.

Az uralkodó 1747. május 31-én kalocsa-bácsi érsekké nevezte ki. Ugyanaznap Bihar vármegye helyett Bács vármegye főispáni tisztét is rá ruházta. Érseki kinevezésekor már viselte a Szepesföld örökös ura (*perpetuus terrae Scepusiensis*) családi címet. A pápa Csáky Miklós érseket szeptember 4-én erősítette meg. A palliumot október 29-én Kollonich Zsigmond (Sigismund von Kollonitz) bíboros, bécsi hercegérsek (herceg-püspök 1716–1722, hercegérsek 1722–1751) adta rá a császárvárosban. Csáky Miklós beiktatására november 30-án került sor Kalocsán. Kalocsa-bácsi érsekként a Hétszemélyes Tábla ülnöke is volt. Az érsek folytatta a főszékesegyház építését, plébániákat alapított, a főegyházmegyét két esperesi kerületre osztotta. Az ő idejében lett Hajós búcsújáráhely, Mária-kegyhely. Ahogyan Nagy János tanúvallomása is megerősíti, statútumokat adott a káptalannak, valamint az 1751-es országgyűlésen ő vezette a főpópok rendjét a prímás szék betöltetlen volta miatt.

A pozsonyi országgyűlés végén, 1751. július 30-án esztergomi érsekké tette őt Mária Terézia. Tisztségéhez tartozott többek között, hogy Esztergom vármegye főispáni tisztét is betöltse.² November 15-én prekonizálta a pápa. Esterházy Imre Gábor nyitrai püspök (1740–1763) helyezte vállára a palliumot 1752. február 2-án a magyarbéli családi kastély kápolnájában. Székét áprilisban foglalta el. Miután az 1741-es és az 1751-es országgyűlés visszahelyezte a magyar prímást törvényes és teljes méltóságába és joghatóságába, ennek következményeként az uralkodó 1752. október 19-én a mindenkori prímás érsekre mint királyi főkancellárra bízta a királyi kettős pecsét őrzését a hozzá tartozó privilégiumokkal együtt, amelyek közé tartozott a nemeslevelek kiadása is. Érsekként vizitálta egyházmegyéjét, és az ő idejében készült el Mária Terézia kegyéből a nagyszombati nemesi konviktus új épülete. Csáky Miklós Pozsonyban hunyt el 1757. május 31-én. A pozsonyi dóm Alamizsnás Szent János-kápolna alatti sírboltban helyezték örök nyugalomra.³

² Bihar, Bács, illetve Esztergom vármegyék örökös főispáni tisztét a mindenkori váradi püspökök, kalocsa-bácsi, illetve esztergomi érsekek töltötték be. Az *Esztergomi érsekek* szerint Csáky Pozsony vármegye főispáni tisztét is betöltötte, ez azonban téves, azt örökletesen a Pálffy család birtokolta. Vö. *Esztergomi érsekek 1001–2003*, szerk. BEKE MARGIT, Budapest 2003, 340; *Magyarország főispánjainak története 1000–1903*, szerk. MEDGYESI SOMOGYI ZSIGMOND, Budapest 1902, 156.

³ Vö. t.k. *Libri Regii. Királyi Könyvek. 1527–1918.* (DVD-ROM) (szerk. VISSI ZSUZSANNA–TROSTOVSKY GABRIELLA–NÉMETH ISTVÁN–TUZA CSILLA–CSAVLEK JUDIT–MAGYARI GABRIELLA–NÉMETH GYÖRGY, fotó Czikkelyné Nagy Erika–Micheller Jánosné–Szénási Jánosné), Budapest 2006, 32.1, 33.275, 37.137, 37.250, 37. 361, 37.364, 37.373, 39.201, 40.184, 40.235, 40.239, 42.104, 42.214, 42.228, 43.181; HC VI. 1730–1799, (per REMIGIUM RITZLER–PRIMUM SEFRIN), Patavii 1958, 432; NAGY IVÁN, *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, Pest 1857–1868, 3 (1858) 88; SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar írók élete és munkái*, Budapest 1891–1914, 2 (1893) 151; *Magyar Katolikus Lexikon*, szerk. DIÓS ISTVÁN–VICZIÁN JÁNOS, Budapest 1993–2013, 2 (1996) 333–334; *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási arcbontológia*, összeállította Jakubinyi György, 3. jav. és bőv. kiadás, Kolozsvár 2010, 96–97; RIMELY CAROLUS,

2. A PÜSPÖKI PROCESSZUSOK TANÚI SZEMÉLYÉRE VONATKOZÓAN

1. Szlopnai Elek (János Ignác)⁴ piarista, volt tartományfőnök, tartományi asszisztens, 46 éves, 1737. március 26. A jelöltet huszonekét éve ismerte. Bécsi filozófiai tanulmányai alatt találkozott vele először, majd Kalocsán, amikor Csáky Imre bíboros, kalocsa-bácsi érsek mellett tartózkodott, illetve később is gyakran, amikor a jelölt várad kanonok lett.

2. Franz Molindes⁵ jezsuita, a Szent Anna probáció ház rektora, volt tartományfőnök, 59 éves, 1737. március 27. A jelöltet 1718 óta ismerte, amikor Csáky Miklós a *Collegium Pazmanianum* növendéke volt.

3. Zichy Ferenc, vásonkeői gróf, Boldogságos Szűz Máriáról nevezett vágújhelyi prépost, 37 éves, 1737. március 28. Közel húsz éve ismerte a jelöltet, még ha nem is lakott mindig vele egy helyen: az alsóbb fokú tanulmányok idejéből, majd a *Collegium Pazmanianum*-ból és a *Collegium Germanicum et Hungaricum*-ból, végül Nagyváradról, ahol egy időben voltak kanonokok.

4. Franz Molindes⁶ jezsuita, a császári konviktus régense, 70 éves, 1747. július 3. A jelöltet 1718 óta ismerte, amikor Csáky Miklós a *Collegium Pazmanianum* növendéke volt.

5. Szegedy János⁷ jezsuita, a *Collegium Pazmanianum* régense, 49 éves, 1747. július 3. Tíz éve ismerte meg a jelöltet, amikor az várad kanonok volt.

Historia collegii Pazmaniani, Viennae 1865, 122–123; *Matricula et Acta Hungarorum in universitatibus studentium*. II. Roma, *Collegium Germanicum et Hungaricum*. I. *Matricula (1559–1917)*. A római *Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai*. I. *Anyakönyv (1559–1917)* (Fontes Rerum Hungaricarum. Magyar Történelmi Források II), collegit et editit/közrebocsátja ANDREAS VERESS, Budapest 1917, 133–134; GÁNÓCZY ANTONIUS, *Episcopi Varadinenses*, Viennae Austriae 1776, 2 (1776) 423–445; KATONA STEPHANUS, *Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae*, Colocae 1800–1801, 2 (1800) CXLVII–CLIV; KATONA ISTVÁN, *A kalocsai érseki egyház története*, ford. TAKÁCS JÓZSEF, a fordítást szakmailag ellenőrizte és sajtó alá rendezte, valamint a kieg. jegyzeteket írta THOROCZKAY GÁBOR–TÓTH GERGELY, az előszót írta THOROCZKAY GÁBOR (szerk. Romsics Imre–Thoroczky Gábor), Kalocsa 2001–2003, 2 (2001) CXLVII–CLIV; NICOLAUS SCHMITTH, *Archiepiscopi Strigonienses compendio dati*, Tyrnaviae 1752–1758, 2 (1758) 217–240; *Esztergomi érsekek*, 338–340; FALLENBÜCHL ZOLTÁN, *Magyarország főméltóságai*, [Budapest] 1988, 120–121. 125–126; *Magyarország főispánjai*, 189–191; MÁLNÁSI ÖDÖN, *Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora (1672–1732)*, Kalocsa 1933, 16–42; BUNYITAY VINCE–MÁLNÁSI ÖDÖN, *A várad püspökség a száműzetés és az újjraalapítás korában*, Debrecen 1935, 237–278.

⁴ Tartományfőnök (1730–1736, 1742–1745, 1746–1748 és 1751–1752). LÉH ISTVÁN, *Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Sclolarum Piarum 1666–1997* (METEM könyvek 21), sajtó alá rendezte és kieg. KOLTAI ANDRÁS, Budapest 1997, 374.

⁵ 1731–1768 között volt Bécsben különböző feladatkörökben. LADISLAUS LUKÁCS, *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*, Romae 1987–1988, 1038; 1747–1752 között volt a bécsi konviktus régense (rektor). SZILAS, *Molindes Franz. Jezsuita névtár. Jezsuita névtár*, szerk. SZILAS LÁSZLÓ et al., digitális kiadás, [Budapest] 2016. <https://jezsuita.hu/nevtar/> (2024. 01. 08.).

⁶ Idem.

⁷ A bécsi *Collegium Pazmanianum* régense (rektor) (1747–1749). RIMELY, *Coll. Pazm.*, 328.

6. Tersztyánszky János⁸ jezsuita, a magyar-osztrák rendtartomány teljhatalmú megbízottja, és a Királyi Kúrián a rendi ügyek ágense, 46 éves, 1751. augusztus 16. A jelölttel 1728-ban találkozott először.

7. Nagy János⁹ jezsuita, az esztergomi rendház elöljárója, 50 éves, 1751. augusztus 16. Négy éve ismerte a jelöltet, teológusként volt mellette Kalocsán.

FÜGGELÉK

I.

1737. március 26.

Szlopnjai Elek tanúvallomása a váradi püspöki processzus alkalmával
(AAV Arch. Concist., Processus Consist., 123, fol. 536v–358r – cop.)

ALEXIUS DE RESURECTIONE DOMINI, Scholarum Piarum provincialis emeritus et assistens provincialis

[AAV Arch. Concist., Processus Consist., 123, fol. 536v]

1. Ab annis usque viginti duobus novi illustrissimum et reverendissimum dominum Nicolaum comitem Csaky nominatum episcopum Magnovaradinensem occasione, qua in hac civitate dabat operam studio philosophico, et cum Colocsa apud eminentissimum dominum cardinalem suum germanum fratrem¹⁰ fuisset commoratus. Nec non a quo canonicus dictae ecclesiae Magnovaradinensis fuit creatus, ubi pariter ipsum saepissime conveni. Nullam habeo cum ipso consanguinitatem, affinitatem aut cognationem, nec sum eidem nimis familiaris, inimicus, aemulus vel odiosus.

2. Credo natum esse in dioecesi Strigoniensi, cum ejus parentes sua bona et domicilium in illa habeant.

3. Non dubito natum esse ex legitimo matrimonio, atque honestis et catholicis parentibus, ex quo illius genitor vir natalium splendore illustris exercuit quartum in regno Hungariae officium, videlicet iudicis curiae, ad quod non nisi catholici assumuntur.

[fol. 537r]

4. Ex tempore, quo ipsum novi, aethuro, quod sit in aetate annorum triginta novem.

⁸ 1749–1760 között volt Budán ágens. LUKÁCS, *Cat. gen.*, 1698.

⁹ 1747–1749 között a kalocsai érsek teológusa, majd 1749–1751 között esztergomi házfőnök. SZILAS szerint 1748-tól Pozsonyban lakott mint a kalocsai érsek teológusa, ezt követően 1759-ig könyvcenzor volt. A tanúvallomás szerint azonban Nagy János négy évet töltött Csáky Miklós mellett. Vö. LUKÁCS, *Cat. gen.*, 1074–1075; SZILAS, *Nagy János*.

¹⁰ Csáky Imre bíboros, váradi püspök (1702–1710), majd kalocsa-bácsi érsek és nagyváradai adminisztrátor (1710/1714–1732), Miklós féltestvére.

5. Ab undecim annis vidi ipsum celebrantem, concionantem et alia munia sacerdotalia exercentem; ex quo infero eundem esse ab eo tempore in sacris constitutum.

6. Quemadmodum ut mox dixi, expertus sum et ex aliorum relatione accepi, illum munia sacerdotalia peregrisse, ita certus etiam sum, quod sit versatus in functionibus ecclesiasticis et in exercitio ordinum susceptorum; nec non quod sit devotus et frequens in susceptione sacramentorum, utpote qui nunquam Missam omittere solet, nisi legitimo impedimento detentus.

7. Nunquam audivi, quod aliquis de illustri hac familia a fidei veritate aberasset, minusve catholice vixerit, quod idem constanter retinuit etiam illustrissimus dominus promovendus, qui nullum unquam motivum dedit dubitandi de ipsius vera religione.

8. Quantum experiri potui ex frequenti conversatione, quam secum habui, prout etiam ex aliorum relationibus, plene testor, ipsum esse opti[fol. 537v]mae conversationis et virum admodum exemplarem.

9. Alienum ipsum semper adverti ab omni levitate, et in conversando gravem, prudentem et moderatum, nec non rerum experientia pollentem, quod deduco tam ex officiis ab eo praeclare gestis, quam ex laudabili illius conversatione.

10. Audivi creatum fuisse doctorem in sacra theologia tempore, quo Romae in collegio Germanico morabatur, et in quantum intellexi, excelluit ibidem in studiis, ut propterea non dubitem ipsum instructum esse ea doctrina, quae requiritur in episcopo ad instruendum alios.

11. Mihi non constat, an curam animarum vel regimen alicujus ecclesiae exercuerit; fuit tamen ecclesiae Varadinensis canonicus et praepositus major, nec non abbas sancti Job,¹¹ in quibus officiis prudentiae, probitatis et bonorum morum specimen dedit. Causa scientiae ut supra.

12. Nec ipse scio, nec ab aliis audivi, quod scandalum ullum dederit vel circa fidem, mores aut doctrinam. Nec mihi constat de ullo ipsius corporis aut animi vitio, aliove canonico impedimento, quominus ad ecclesiam cathedralem promoveri queat.

[fol. 538r]

13. Satisfacientem ipsum credo et idoneum ad bene regendam ecclesiam Varadinensem, et ex iis, quae testatus sum, dignum judico, qui ad illam promoveatur, censeoque hujusmodi promotionem dictae ecclesiae utilem esse futuram.

---

¹¹ Szentjobb.

2.

1737. március 27.

Franz Molindes tanúvallomása a váradi processzus alkalmával
(AAV Arch. Concist., Processus Consist., 123, fol. 34^{or}–34^{iv} – *cop.*)

FRANCISCUS MOLINDES (MOLLINDES) SJ, domus probationis ad sanctam Annam
rector et provincialis emeritus

[fol. 54^{or}]

1. Ab anno usque decimo octavo hujus saeculi, dum philosophiae in collegio Pazmaniano operam daret, novi illustrissimum dominum Nicolaum Csaki promovendum ad ecclesiam Magnovaradinensem ex eo, quod tunc temporis me saepius accesserit. Nullum inter me et ipsum intercedit vinculum consanguinitatis, affinitatis vel cognationis, nec sum illius inimicus aut nimium familiaris.

2. Scio esse fratrem eminentissimi quondam cardinalis Csaki¹² eumque sua bona in variis Hungariae partibus possidere, in quo autem loco originem traxerit, quae in dioecesi natus sit, nescio, cum nunquam indagaverim.

[fol. 54^{ov}]

3. Parentes ipsius erant illustres et catholici, et ex quo praefatus eminentissimus illum semper pro fratre suo agnovit ac specialem illius curam gessit, mihi dubium nullum est, eundem natum esse ex legitimo matrimonio.

4. Computando tempus, a quo ipsum novi in moderna statura, judico, quod agat ad minus annum trigesimum sextum.

5. In cathedrali ecclesia Magnovaradinensi, ubi canonicus et praepositus est, omnes canonicatus sunt presbyterales; cumque is inibi ad illas praebendas assumptus fuerit ante multos annos, certum ex inde est, quod ab eo usque tempore sit sacerdos.

6. Saepius rogatus a nostris partibus, ut in diebus solemnioribus pontificalem Missam celebraret in ecclesia nostra, quod quia praestitit, et insuper qua praepositus infulatus plures functiones ecclesiasticas peragere debuit, est omnino versatus in illis et in exercitio ordinum susceptorum. Praesetulit etiam summae pietatis specimina, et habuit semper optimam famam viri optimi ecclesiastici et zelosi pro religione catholica. Haec scio ex relationibus nostrorum patrum, ex com[fol. 54^{iv}]muni sensu dominorum canonicorum Magnovaradinensium et ex propria experientia.

7. Tam in collegio Pazmaniano, quam in Germanico Urbis, et etiam a quo est canonicus, zelosum se semper exhibuit in promovenda religione catholica, ita ut nihil unquam in contrarium auditum fuerit.

¹² Csáky Imre bíboros, váradi püspök (1702–1710), majd kalocsa-bácsi érsek és nagyváradi adminisztrátor (1710/1714–1732), Miklós féltestvére.

8. A nostris patribus et a praefatis dominis canonicis audivi, ipsum esse integrae vitae, bonorum morum et optima conversationis, nec aliquid intellexi, quod hisce illius virtutibus opponeretur.

9. Quando qua provincialis visitavi provinciam nostram, quae etiam Hungariam comprehendit, reperi ipsum gravem, maturum rerumque tractandarum expressum, ita ut reliqui illius concanonicis ipsum peculiariter suspexerint et contulerint ob has virtutes.

10. Scio ipsum Romae theologiae operam dedisse fructu bono et laudabili; an autem insignitus sit gradu doctorali, ignoro. Non dubito tamen, quod in studio ita profecerit, ut capax sit alios docere, et ea polleat doctrina, quae in episcopo requiritur, maxime cum libros sibi valde familiares habeat, [fol. 54rv] et jugiter se magis excolere studeat.

11. Praepositus est ecclesiae sancti Jobi¹³ nuncupatae, cui multa bona praestitit, illum in meliorem statum redigendo sumptibus non levibus et cum magna populi aedificatione. Curam autem animarum, quod sciam, ingressit, nisi quatenus erat praeses consistorii et vicarius capitularis sede vacante. Haec scio ex publica notitia et ex relationibus nostrorum patrum.

12. De hoc mihi nihil penitus constat, quin imo semper praeluxit bono exemplo tam quoad fidem, quam quoad mores et doctrinam, nec scio eidem obstare aliquod impedimentum, quominus ad regendam ecclesiam cathedralem promoveri queat.

13. Cum sit ex illustri familia, et habeat magnum zelum promovendae religionis catholicae ac restaurandarum ecclesiarum et parochiarum, censeo illum dignum esse, qui ad ecclesiam Magnovaradinensem promoveatur, eandemque promotionem dictae ecclesiae utilissimam futuram, praecipue ad reprimendam audaciam haereticorum.

3•

1737. március 28.

Zichy Ferenc tanúvallomása a váradi processzus alkalmával
(AAV Arch. Concist., Processus Consist., 123, fol. 346r–347v – cop.)

FRANCISCUS COMES ZICHY DE VASONKEO praepositus ecclesiae B.M.V. Vaghuihe-
liensis

[fol. 546r]

1. Per omnes aetatis gradus a viginti usque annis vix non semper convixi illustrissimo et reverendissimo domino comiti Nicolao Csaki promovendo ad episcopatum Magnovaradinensem, et primo quidem in scholis minoribus, dein in collegio Pazmaniano, subinde in collegio Germanico Urbis et tandem in cathedrali Magnovaradinensi, ubi

¹³Szentjobb.

pariter fui canonicus. Non sum illi ullo consanguinitatis aut cognationis, sed tantum aliquo remoto affinitatis vinculo conjunctus; nec sum illi nimis familiaris vel inimicus.

2. Natus est in civitate Leutschkoviensi¹⁴ dioecesis Strigoniensis, quod scio ex ipsius domini *proffol. 546v*]movendi et aliorum ore ac relationibus.

3. Genitori illius obtineat quartum officium totius regni Hungariae, solis catholicis conferri solitum; et cum tam ipse, quam ejus domina conjux fuerint personae summae integritatis, non dubito, quin eorundem filius dominus promovendus natus sit ex legitimo matrimonio.

4. Metiendo tempus, a quo cum ipso convixi, arguo, quod agat annum trigesimum octavum.

5. Ante quatuordecim circiter annos initiatus fuit sacro ordine presbyteratus, idque scio, quia eidem, dum in ecclesia Vaticana¹⁵ primitias suas celebraret, adstiti et ministravi.

6. Nedum scio, illum esse versatum in ecclesiasticis functionibus et in exercitio ordinum susceptorum, sed insuper fateri debeo me ab eodem in praefatis functionibus peragendis fuisse instructum, qua etiam occasione expertus fui, illum esse virum devotum et in susceptione sacramentorum frequentem.

7. Rudimenta hausit solidae pietatis et catholica, [*fol. 547r*] eaque semper facto comprobavit, et quia motivum nunquam praebuit de sua religione dubitandi, vixit procul dubio jugiter catholice et in fidei puritate permansit. Idque scio, et expertus fui ex frequenti conversatione cum ipso habita.

8. Ex eandem conversatione adverti ipsum vel umbram eorum vitare, quae seu statum clericalem dedecent, seu honestum et bonis moribus ornatum virum non commendant, et hic vivendi modus eidem ubique optimam famam peperit.

9. Quantum experiri potui, vir est gravis et prudens ac usus rerum praestans, idque exhibuit in variis occasionibus suorum officiorum, quae cum singulari sui commendatione exercuit.

10. Dum Romae essem in collegio sancti Apollinaris, creatus fuit doctor in sacra theologia, ut propterea non dubitem ipsum ex studio suo tantum fructum reportasse, ut sufficienti doctrina in episcopo requisita polleat ad docendum alios.

11. Curam animarum ex officio nunquam gessit, audivit tamen persaepe confessiones, et saepius concionatus fuit me praesente, administravit [*fol. 547v*] praeterea cum aedificatione et cum multa prudentiae et integritatis commendatione abbatiam sancti Jobi¹⁶. Est insuper praepositus major et canonicus ecclesiae Magynovaradinensis, ubi praeclaram semper apud omnes habuit famam.

¹⁴ Lőcse.

¹⁵ Szent Péter-bazilika, Róma.

¹⁶ Szentjobb.

12. Ea semper praeditus fuit morum integritate, ut nullum unquam motivum dederit scandali seu circa fidem, seu circa doctrinam, nec mihi constat, quod aliquo vitio animi aut corporis laboret, aliove canonico impedimento teneatur, quominus assequi possit possessionem ecclesiae, ad quam fuit nominatus.

13. Juxta ea, quae sentio et quae deposui, aliud iudicium formare non valeo, quam quod sit dignus et idoneus, ut assumatur ad ecclesiam Magnovaradinensem, et cum optimam habeat notitiam status praefatae dioecesis, cujus fuit vicarius capitularis sede vacante, nullo pacto dubito, quin illius promotio eidem ecclesiae utilissima futura sit et proficua.

4.

1747. július 3.

Franz Molindes tanúvallomása a kalocsa-bácsi processzus alkalmával
(AAV Arch. Concist., Processus Consist., 135, fol. 151v–152v – *cop.*)

FRANCISCUS MOLINDES SJ, caesarei convictus regens
[AAV Arch. Concist., Processus Consist., 135, fol. 151v]

1. Nosco illum ab anno 1718, cum studeret in hoc collegio Pacsmaniano Viennensi. Non sum ipsius consanguineus, cognatus, affinis, non nimium familiaris, inimicus, aemulus vel odiosus.

[fol. 152r]

2. Credo ipsum consecrationis munus suscepisse, cum pluries illum viderim habentem ordinationes.

3. A sex vel septem annis scio ipsum esse episcopum ecclesiae Varadinensis. Causa scientiae, quia illum vidi pontificalia exercere et ex publica voce et fama.

4. Quantum intellexi, assidue in sua ecclesia resedit, et quando Viennam venit, statim ac potuit, rediit ad suam dioecesim.

5. Ex auditu scio ipsum sollicitum fuisse in suo munere episcopali: necessitatibus omnibus providisse et occurrisse; providendo etiam parochis ritus Graeci uniti de vestibus honestioribus, ut essent in majori reverentia et aestimatione.

6. Aliquoties vidi illum solemniter celebrantem hic Viennae ac etiam ordinationes habentem, suppono etiam Confirmationis sacramentum ministrasse caeteraque pontificalia exercuisse.

7. Scio eum pietatis, charitatis et prudentiae in gubernando specimen dedisse, ac verbo et exemplo profuisse, et hoc scio non solum ex propria scientia, sed etiam ex publica fama.

8. Scio ipsum prudentem ubilibet et diligentem se gessisse in defendendis, conservandis et regendis jurisdictionibus spiritualibus, et temporalibus; iuribus item ac bonis omnibus suae ecclesiae Varadinensis cum pluries insteterit apud aulam Viennensem, ut omnia jura suae ecclesiae et fundationes in pristinum restituantur, et etiam curavit

in aliquo pago, ubi sunt pertinacissimi Calvinistae, erigi ecclesiam et parochiam pro catholicis; et hoc audiui a pluribus ex nostris partibus, qui fuerunt in Hungaria.

9. Scio vere ea doctrina pollere, quae in episcopo requiritur, ut possit [*fol. 152v*] alios docere, cum tam Viennae, quam Romae studiis operam dederit cum omni laude. Causa scientiae partim, quia fui praesens ejus studiis, partim audiui a viris fide dignis.

10. Dignum ipsum existimo, qui transferatur ad ecclesiam archiepiscopalem Colocensem, utilem et proficuum, cum semper fuerit zelosus episcopus in sua ecclesia Varadinensi, quare poterit eodem zelo regere ecclesiam archiepiscopalem Colocensem.

5.

1747. július 3.

Szegedy János tanúvallomása a kalocsa-bácsi processzus alkalmával
(AAV Arch. Concist., Processus Consist., 135, fol. 152v–153v – *cop.*)

JOANNES BAPTISTA SZEGEDI SJ, collegii Pacsmaniani regens

[*fol. 152v*]

1. Nosco illum a decem annis circiter, cum esset adhuc canonicus Varadinensis, ex conversatione habita cum ipso. Non [*fol. 153r*] sum ipsius consanguineus, cognatus, affinis, non nimium familiaris, nec inimicus, aemulus vel odiosus.

2. Ex communi fama scio ipsum consecrationis munus suscepisse.

3. Puto a sex annis circiter esse episcopum ecclesiae Varadinensis, cum tali tempore sim cum ipso conversatus.

4. Scio ipsum assidue resedissem in sua ecclesia et dioecesi Varadinensi, cum fuerim Varadini qua rector vicini collegii.

5. Non recordor ipsum fecisse canonicam visitationem, scio tamen ibi laudabiliter se gessisse in administratione muneris episcopalis, et providisse necessitatibus ejusdem dioecesis; et scio ex communi fama, praesertim cum fuerim in vicino comitatu.

6. Scio saepe solemniter celebrasse, et ordinationes habuisse, de administratione tamen sacramenti Confirmationis non recordor, scio tamen caetera pontificalia exercuisse, et nuper aliquot clericos et presbyteros in collegio Pacsmaniano, ubi sum regens, ordinavit.

7. Partim ex communi fama, partim experientia scio pietatis, charitatis et prudentiae in gubernando specimen dedisse, ac verbo et exemplo profuisse.

8. Scio ipsum prudenter ac diligenter se gessisse in defendendis, conservandis et regendis jurisdictionibus spiritualibus, et temporalibus, juribus item ac bonis omnibus suae ecclesiae Varadinensis, cum etiam unum oppidum Calvinisticum vindicaverit, et in illud introduxerit exercitium religionis catholicae, et etiam multum impenderit pro parochis ritus Graeci uniti, qui sunt in illa dioecesi, et hoc scio tam ex propria scientia, cum [*fol. 153v*] fuerim in illis partibus, quam ex notorietate.

9. Ex propria experientia et conversatione habita cum ipso, scio ipsum pollere ea doctrina, quae requiritur in episcopo, ut possit alios docere.

10. Existimo illum dignum, qui transferatur ad ecclesiam archiepiscopalem Colocensem, et censeo ejus translationem fore ipsi ecclesiae Colocensi utilem et proficuum propter zelum, eruditionem et auctoritatem, qua pollet in regno Hungariae.

6.

1751. *augustus 16.*

Tersztyánszky János tanúvallomása az esztergomi processzus alkalmával
(AAV Arch. Concist., Processus Consist., 139, fol. 382v–383v – *cop.*)

JOANNES BAPTISTA TERSZTYANSZKY (TERSZTYANSKY) SJ, provinciae Hungarico Austriacae plenipotentiarius et apud excelsam curiam regiam ejusdem causarum Societatis agens

[AAV Arch. Concist., Processus Consist., 139, fol. 382v]

1. Ab anno 1728 nosco illustrissimum et reverendissimum dominum Nicolaum Czaky archiepiscopum Colocensem, cum saepius apud ipsum fuerim in diversis locis. Non sum ipsius consanguineus, cognatus, affinis, non nimium familiaris, nec inimicus, aemulus vel odiosus.

2. Scio ipsum munus consecrationis suscepisse, prout audivi ab [fol. 383r] iis, qui praesentes fuerunt, et notorium est, praesertim cum transierit ab episcopatu Varadiensi ad archiepiscopatum Colocensem, et nunc a Colocensi ad Strigoniensem.

3. Per tres circiter annos fuit archiepiscopus ecclesiae Colocensis, ut omnibus est notorium.

4. Scio ipsum continuo resedissem in sua ecclesia et dioecesi Colocensi, nisi tanquam supremus comes debuerit aliquando se conferre ad suum comitatum, vel ad tabulam septemviralem vel ubi publica regni negotia et Suae Majestatis requirebant; prout adverti cum morarer ibi in vicina, et debuerim tam cum ipso, quam ejus aulicis habere correspondentiam.

5. Non mihi constat de formali canonica visitatione, scio tamen plures fecisse salutare ordinationes pro bono ecclesiae et dioecesis, quas egomet ipse ex ejus mandato imprimi curavi, quas non dubito quin debitae executioni demandatas fuisse.

6. Vidi ipsemet illum saepe solemniter celebrasse, ordinationes juxta necessitatum exigentias habuisse, et adverti, quod ferme quotidie privatim celebret; vidi etiam caetera pontificalia exercuisse, audivi quoque sacramentum Confirmationis administrasse.

7. Ex conversatione saepius habita cum ipso adverti, dedisse specimen charitatis, pietatis et prudentiae in gubernando, ac verbo et exemplo profuisse, et est notorium in toto regno. Scio praecipue ipsum plures sustentare pauperes nobiles et viduas, ac suis expensis educare plures juvenes in seminariis ac bona studia promovere.

8. Scio ipsum prudenter et diligenter se gessisse in defendendis et conservandis jurisdictionibus spiritualibus, et temporalibus juribus ac bonis suae ecclesiae, cum fuerim praesens in comitatu Pestinensi¹⁷ dum causa ecclesiae Colocensis agitaretur, et fuerunt mihi communicata acta, et jura ecclesiae praefatae; et in istis ultimis comitiis regni admirata fuit ejus prudentia et zelus.

[fol. 383v]

9. Ex conversatione frequenti et discursibus habitis cum ipso, adverti illum ea doctrina pollere, quae in episcopo requiritur adhuc, ut possit alios docere.

10. Existimo eum dignum, qui transferatur ad ecclesiam archiepiscopalem et primatiam Strigoniensem, et censeo ejus translationem eidem ecclesiae Strigoniensi utilem et proficua futuram esse propter ejus pietatem, zelum in conservandis juribus ecclesiasticis ac in propagatione catholicae religionis; nec non propter ipsius moderationem, unde toti regno est acceptus, propter ejus nobilitatem, quae est ex antiquioribus regni, unde facilius poterit sustinere dignitatem primatiam tam in spiritualibus, quam temporalibus; et hoc est notorium, fuitque ejus promotio toti regno acceptissima, et haec scio tanquam Hungarus, et habeo notitiam tam ejus personae, quam familiae et adherentium.

7.

1751. *augustus 16.*

Nagy János tanúvallomása az esztergomi processzus alkalmával
(AAV Arch. Concist., Processus Consist., 139, fol. 384r-v – *cop.*)

JOANNES NAGZ SJ, residentiae Societatis Jesu Strigonii superior

[fol. 384r]

1. A quatuor circiter annis nosco illustrissimum et reverendissimum dominum Nicolaum Czaky archiepiscopum Colocensem tam Magnovaradini¹⁸, quam Colocae. Non sum ipsius consanguineus, cognatus, affinis, nec nimium familiaris, inimicus, aemulus vel odiosus.

2. Audivi ipsum fuisse consecratum in episcopum Varadinensem a piae memoriae comite Gabriele Erdődi¹⁹ episcopo Agriensi.

3. Ante tres annos scio ab ecclesia Varadinensi fuisse translatum ad archiepiscopatum Colocensem, quod est notorium.

4. Cum fuerim theologus ad latus ipsius, adverti ipsum assidue resedissee in sua ecclesia et dioecesi, excepto, quod quandoque debuerit in publicis negotiis tanquam metropolita Colocensis se transferre ad tabulam septemviralem et ad alia negotia pub-

¹⁷ Pest vármegye.

¹⁸ (Nagy)váradi.

¹⁹ Erdődy Gábor Antal egri püspök (1713/1715–1744).

lica, sive ex officio, sive ex mandato regio, et potissimum debui illum comitari quando agebatur de aliquo negotio ecclesiastico.

5. Scio ipsum diligenter singulis annis modo unam, modo aliam partem dioecesis visitasse²⁰, et opportune omnibus necessitatibus occurrisse et providisse, et decreta condidisse ac debitae executioni demandasse; quinimo condidisse statuta pro capitulo ecclesiae cathedralis, quibus antecederet carebat; quae omnia ego vidi, cum ipsum illustrissimum et reverendissimum dominum archiepiscopum in visitationibus associaverim, et viderim omnia decreta et statuta.

6. Scio eum saepe solemniter celebrasse, frequenter privatim. Ordinationes juxta necessitatem habuisse, et tam occasione visitationis, quam alias Confirmationis sacramentum administrasse, caeteraque pontificalia exercuisse, quae omnia vidi.

7. Adverti ex conversatione frequenti cum ipso plurima pietatis, charitatis et prudentiae in gubernando specimina dedisse, sublevando potissimum pauperes, praesertim nobiles et viduas, domos religiosas, ac verbo et exemplo profuisse, habendo etiam conciones publicas in cathedrali cum maxima populi aedificatione, et ego fui huiusmodi concionibus²¹ praesens.

8. Adverti eum semper prudentem et diligentem se gessisse in defendendis et conservandis jurisdictionibus spiritualibus, et [fol. 384v] temporalibus, juribus ac bonis omnibus suae ecclesiae Colocensis, et scio etiam causam suae ecclesiae fuisse deductam ad forum palatini regni, ubi ipse tam per suum plenipotentiarium, quam fiscalem curavit conservare jura suae ecclesiae.

9. Ex conversatione et discursibus bene adverti ipsum pollere ea doctrina, quae in episcopo requiritur ad hoc, ut possit alios docere, et hoc patuit etiam in ultimis comitiis regni, ubi ipse indefectum primatis tanquam archiepiscopus Colocensis cum laude praesidebat omnibus episcopis et praelatis regni; et hoc est notorium.

10. Valde dignum ipsum existimo, qui transferatur ad ecclesiam archiepiscopalem, et primatiam Strigoniensem, et iudico ejus translationem eidem ecclesiae Strigoniensi utilem et proficuum futuram esse propter ipsius pietatem, prudentiam, zelum promovendi et restaurandi disciplinam ecclesiasticam, quod facilius obtinere poterit, attenta potissimum ejus nobilitate, unde magnam in rego²² habet aestimationem et primarum familiarum adherentiam; hinc est, quod ipsius promotio est toti regno valde accepta.

²⁰ Beszúrt szó.

²¹ Javított szó.

²² Arch. Nunz. Vienna (recte): regno.

8.

A három processushoz csatolt különböző, prozoprográfiai
értékű dokumentumok

DE BAPTISMO

T.:²³ orig.Exp.: Samuel Englmajer²⁴ protonotarius apostolicus et regiae liberaeque civitatis
Leuchoviensis plebanus

Dat.: [vacat]

Bapt.: Leuchoviae²⁵, 5. Decembris 1698, pater F[?]. Joannes Petthö²⁶ ordinis sancti
Francisci reformatorum provinciae Sanctissimi Salvatoris capellanusPar.: Stephanus Csáky de Keresztszegh et Maria comitissa Barkóczy de Szala²⁷Patr.: Franciscus senior Görgyey de Eadem et Susanna Spielenbergerin nata Schu-
bertiana²⁸

Class.: AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 404

DE BAPTISMO (BIS)

T.: orig.

Exp.: comes Maria Barkoczy de Szala [...] condam comitis Stephani Csaky de
Keresztszegh [...] iudicis curiae regiae [...] relicta vidua [...] Nicolai Csa-
ky de dicta Keresztszeg materDat.: Cassoviae²⁹, 13. Decembris 1721Not.: [...] praefatum filium meum comitem Nicolaum Csáky ex Dei benigni-
tate et clementia anno 1698, die 5. Decembris in hanc lucem providisse,
sacroque baptismatis lavacro die sequenti, utpote 6. praecitati mensis De-
cembris baptizante eum, in praesentia domini condam Francisci Görgöy
senioris uti compatris, et conthoralis ejusdem viduaeque Spillenbergerianae

²³ T.: Tipus (orig. – originalis, cop. vid. – copia vidimata); Exp.: Expeditio; Dat.: Datum; Bapt.: Baptismus; Par.: Parentes; Patr.: Patrini; Class.: Classificatio; Not.: Nota; Vid.: Vidimatio; Test.: Testes.

²⁴ Engelmayer Sámuel lőcsei plébános. Alistál plébánosaként szerepel (1732–1734), neve a lőcsei plébánosok közt nem tűnik fel. LUDOVICUS NÉMETHY, *Series parochiarum et parochorum archi-dioecesis Strigoniensis ab antiquissimis temporibus usque annum MDCCCXCIV*, Strigonii 1894, 4. 376. 557.

²⁵ Lőcse (Levoča).

²⁶ Petthő János ferences, káplán.

²⁷ Csáky István gróf és Barkóczy Mária grófnő. *Magyarország családai*, 3 (1858) 88.

²⁸ Görgyey Ferenc, idősebb, valamint hitvese, Spielenberger (született Schubert) Zsuzsanna. Vö. *Magyarország családai*, 4 (1858) 437–445., 10 (1863) 329.

²⁹ Kassa.

commatrum,³⁰ reverendo patre in domino defuncto N.³¹ Petthő³² ordinis minorum sancti Francisci reformatorum ablutum extitisse, concomitanter vigesimum quartum jam agere annum [...]

Class.: AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 404

DE STUDIIS ET DE DOCTORATU

T.: orig.

Exp.: Joannes Ambrosius Centurionus³³ SJ, CGU rector

Dat.: Romae, 5. Aprilis 1723

Not.: [...] a die 23 Maii 1721 usque ad hodiernum diem 5. Aprilis 1723 alumnum fuisse [...] in facultate theologica [...] ad doctoratus lauream fuisse promotum [...]

[20. Martii 1723]

Class.: AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 404

DE VITA ET MORIBUS

T.: orig.

Exp.: Joannes Ambrosius Centurionus³⁴ SJ, CGU rector

Dat.: Romae, [vacat] Aprilis 1723

Not.: [...] ipsum esse sacerdotem nullis impedimentis prohibitum [...]

Class.: AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 404

PRAESENTATORIAE (MAGNOVARADINEN./VARADINEN.)

T.: cop. vid.

Exp.: Carolus III (VI)

Dat.: Viennae, 7. Martii 1737

Vid.: Viennae, 19. Martii 1737, Michael Bobok³⁵ c.r.H.a. expeditor et concipista

Class.: AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 404

³⁰ Görgey Ferenc, idősebb, valamint hitvese, Spielenberger (született Schubert) Zsuzsanna. Vö. *Magyarország családai*, 4 (1858) 437–445., 10 (1863) 329.

³¹ Nomine.

³² Petthő János OFM, káplán.

³³ Giovanni Ambrogio Centurione SJ, a Collegium Germanicum et Hungaricum (CGU) rektora (1722–1723). ANDREAS, STEINHUBER, *Geschichte des Collegium Germanikum Hungarikum in Rom*, 2., verbesserte und vermehrte Auflage, Freiburg in Br. 1906, 2 (1906) 150–151.

³⁴ Giovanni Ambrogio Centurione jezsuita, a CGU rektora (1722–1723). STEINHUBER 2 (1906) 150–151.

³⁵ Bobok Mihály magyar udvari kancelláriai tisztviselő. *Magyarország családai*, Pótlék kötet (1868) 143–144.

PROFESSIO FIDEI (MAGNOVARADINEN./VARADINEN.)

T.: orig.

Dat.: Viennae, 26. Martii 1737

Test.: illustrissimus dominus abbas Sylvester Tosquez et illustrissimus dominus Jacobus Vicinelli³⁶

Class.: AAV Arch. Concist., Processus Consist., 123, fol. 543–544

PRAESENTATORIAE (COLOCEN. ET BACHIEN.)

T.: cop. vid.

Exp.: Maria Theresia

Dat.: Viennae, 31. Maii 1747

Vid.: Viennae, 7. Julii 1747, Franciscus Josephus Dombay³⁷ praelibatae regiae cancellariae expeditor et simul concipista

Class.: AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 431

RACCOMANDATORIAE (COLOCEN. ET BACHIEN.)

T.: cop. vid.

Exp.: Maria Theresia

Dat.: Viennae, 31. Maii 1747.

Vid.: Viennae, 7. Julii 1747, Franciscus Josephus Dombay³⁸ praelibatae regiae cancellariae expeditor et simul concipistaAlexander cardinalis Albanus³⁹ protector

Class.: AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 431

EX AUDIENTIA SS.MI (COLOCEN. ET BACHIEN.)

T.: orig.

Exp.: Clemens Argenvillieres⁴⁰ auditor

Dat.: Romae, 3. Septembris 1747

Class.: AAV Arch. Concist., Processus Consist., 135, f. 147

³⁶ Silvestro Tosquez apát és Giacomo Vicinelli. Érdekeség, hogy Tosquez Liguori Szent Alfonz (1696–1787) első követői közé tartozott. Vö. NYÁRI REZSŐ, *Liguori Sz. Alfonsz. (Folytatás.)*, Új Magyar Sion 15 (1884) 721–739, 726.

³⁷ Dombay Ferenc magyar udvari kancelláriai tisztviselő. *Magyarország családai*, 3 (1858) 351. 353.

³⁸ Dombay Ferenc magyar udvari kancelláriai tisztviselő. *Magyarország családai*, 3 (1858) 351. 353.

³⁹ Alessandro Albani bíboros, Habsburg országok és örökös tartományok társprotectora (1743–1779). Vö. RICHARD BLAAS, *Das Kardinalprotectorat der deutschen und der österreichischen Nation im 18. und 19. Jahrhundert*, Mitteilungen des österreichischen Staatsarchivs 10 (1957) 148–185.

⁴⁰ Clemente Argenvillieres auditor (1743–1753), később bíboros és proauditor (1753–1758).

PROFESSIO FIDEI (COLOCEN. ET BACHIEN.)

T.: orig.

Dat.: Viennae, 3. Julii 1747

Test.: abbas Carolus baro de Coliati et abbas Antonio Rusca⁴¹

Class.: AAV Arch. Concist., Processus Consist., 135, fol. 155, 158

IMPOSITIO PALLII (COLOCEN. ET BACHIEN.)

T.: orig.

Exp.: Antonius Vernay⁴² secretarius

Dat.: Viennae, 2. Novembris 1747

Not.: *[Kollonich Zsigmond (Sigismund von Kollonitz) bíboros, bécsi hercegérsek (hercegpiüspök 1716–1722, hercegérsek 1722–1751) 1747. október 29-én a bécsi érseki rezidencia Szent András apostol nyilvános kápolnájában helyezte Csáky Miklós kalocsa-bácsi érsek vállára a palliumot. Jelen volt négy kalocsai kanonok, továbbá nemesemberek és a saját aulistái.]*

Class.: AAV Arch. Concist., Processus Consist., 135, fol. 156–157

PRAESENTATORIAE (STRIGONIEN.)

T.: cop. vid.

Exp.: Maria Theresia

Dat.: Posonii, 30. Julii 1751

Vid.: Posonii, 18 Augusti 1751, Franciscus Joseph Dombay⁴³ S.c.r.M. cancellariae aulico-Hungaricae expeditor ac simul concepista

Class.: AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 452

PROFESSIO FIDEI (STRIGONIEN.)

T.: orig.

Exp.: Emericus Esterházy⁴⁴ episcopus Nitriensis, delegatusDat.: *[Posonii]*, 22. Augusti 1751

Tanúk: Carolus Eszterhazy⁴⁵ praepositus B.M.V. de Rathot et Joannes Petrus Scacchi⁴⁶ abbas B.M.V. de Peczel, abbas sanctae Margarithae de Hahot

⁴¹ Carlo Coliati báró, apát és Antonio Rusca apát.

⁴² Anton Vernay titkár.

⁴³ Dombay Ferenc magyar kancelláriai tisztviselő. *Magyarország családai*, 3 (1858) 351. 353.

⁴⁴ Esterházy Imre Gábor nyitrai püspök (1740–1763).

⁴⁵ Eszterházy Károly egri püspök (1761–1799).

⁴⁶ Scacchi (Scachy) János Péter BSz.M.-ről nevezett péceli és Szent Margitról nevezett hahóti apát, később pozsonyi kanonok (1752–1775). Vö. CAROLUS RIMELY, *Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Posoniensis ad sanctum Martinum episcopum olim sanctissimum Salvatorem*, Posonii 1880, 280.

Not.: Andreas Fridericus Schuppanzigh⁴⁷ collegiatae ecclesiae Posoniensis canonicus, protonotarius apostolicus

Class.: AAV Arch. Concist., Processus Consist., 139, fol. 386–387

LITTERAE (STRIGONIEN.)

T.: orig.

Exp.: Fabrizio Serbelloni nunzio apostolico

Dat.: Presburgo, 23. Agosto 1751

Not.: [*Esterházy Imre kísérőlevele a bitvallásboz.*]

Class.: AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 452

TÓTH TAMÁS

---

⁴⁷Szuppanzich Frigyes (Andreas Friedrich Schuppanzigh) pozsonyi kanonok (1740–1778). Korábban a bécsi nunciatúra irodaigazgatója volt, 1740-ben magyar indigenátust kapott. Vö. RIMELY, *Cap. Pos.*, 278–279. *Libri Regii* 39.23.

GLATTFELDER GYULA ÉS GRÓSZ JÓZSEF KINEVEZÉSE A KALOCSA-BÁCSI ÉRSEKI SZÉKBE (1942/1943)

Tanulmányom megírásához levéltári kutatásaim Kalocsán kívül Szegeden és Szombathelyen, valamint a Vatikáni Apostoli Levéltárban (*Archivio Apostolico Vaticano*), illetve a pápai Államtitkárság Történeti Levéltárában (*Archivio Storico della Segreteria di Stato*) végeztem. A kalocsai forrásokat a vatikáni és egyéb hazai kútfők kiválóan kiegészítik, árnyalják a kinevezések hátterét és Grósz esetében a beiktatás körüli helyzetet.¹

I. AZ 1942-ES SZÉKÜRESEDÉS

a) Zichy Gyula érsek halála

Közel két évtizedes kalocsai főpásztori szolgálatot követően – először apostoli kormányzóként, majd érsekként – 1942. május 20-án érte a halál Zichy Gyula grófot.² A 70 éves Zichy ekkor a főegyházmegyének déli területeire látogatott volna el, a Bácskába. Azok visszacsatolás után ez lett volna az első oda vezető útja. Ennek igencsak örült és nagyon készült is rá. Bérmaútja során Szabadkára tartott, ám útközben rosszul lett, így visszavitték székvárosába, ahol rövidesen megtért Teremtőjéhez. Ezt követően bő egyéves bizonytalan időszak vette kezdetét a kalocsai-bácsi főegyházmegyében, mígnem 1943-ban Grósz József ténylegesen is elfoglalta az érseki széket. Tanulmányom a Zichy halálától Grósz kinevezéséig tartó időszakot öleli fel.³

---

¹ Készült a HUN-REN-PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport keretén belül, a HUN-REN TKI támogatásával. A vatikáni levéltári kutatásaim megvalósulásához a 2022-es Klebelsberg Kuno-ösztöndíj járult hozzá.

² Életéről és munkásságáról lásd *Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére* (szerk. Horváth István–Kikindai András), Budapest–Pécs 2007., valamint BENKÉNÉ JENŐFFY ZSUZSANNA, *A félreismert Zichy Gyula*, Történelemportál <https://tortenelemportal.hu/2013/03/zichy-gyula-kalocsai-ersek/> (2023. 12. 08.).

³ SÁGI GYÖRGY, *Trianon következményei és hatásai a kalocsai iskolánövérsek működésére. Különös tekintettel a Bácskába*, A magyar katolicizmus és Trianon (CST I/5, szerk. Sági György), Budapest 2023, 189–236, 213. Vö. SÁGI GYÖRGY, *A Kalocsai-Bácsi Főegyházmegye helyzete és Grósz József érsek tevékenysége 1944–1946* (BA szakdolgozat, PPKE BTK), Piliscsaba 2011, 7.

Zichy halálát követően másnap, 1942. május 21-én összeült a főszékeskáptalan, majd a kanonokok egyöntetűen Horváth Győző segédpüspököt, nagyprépostot választották meg a széküresedés idejére káptalani helynökké. Ő minderről az Apostoli Szent-széket is tájékoztatta, amely ezt nyugtázta.⁴

Az elhunyt főpásztort a Nagyboldogasszony-főszékesegyházban bemutatott gyász-miséét követően helyezték május 26-án végső nyugalomra a templom érseki kriptájában. A gyászmise pontifikálására Serédi Jusztinián bíborost, hercegprímást, esztergomi érseket kérték fel, a temetési szertartást Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök végezte.⁵ Angelo Rotta apostoli nuncius május 25-én kelt levelében hozta Horváth püspök tudomására, hogy Zichy utódként XII. Piusz pápa bácskai apostoli kormányzóvá is kinevezte őt. A pápai döntésről Horváth május 28-án tájékoztatta a kalocsai főszékesegyházi káptalant.⁶

b) Az érseki javadalom átadás-átvételi eljárása⁷

Zichy végrendeletének kihirdetésére még ugyanezen a napon, május 26-án került sor a Kalocsai Járásbíróságon, melyet Török Béla királyi közjegyző hitelesített.⁸ Az eredeti példány a járásbírósághoz került, egy-egy másolatot kapott a kalocsai főszékesegyházi káptalan, valamint a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által a kalocsai érseki javadalom időközi kezelésére kiküldött miniszteri biztos, Beresztóczy Miklós.

A miniszteri biztos május 26-án kelt levelében tájékoztatta a főszékeskáptalant, hogy Hóman Bálint királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter május 22-én kelt rendeletével őt küldte ki, hogy a kalocsai érseki javadalom javadalmi törzsvagyonát különítse el, illetve a jövedelem felosztását célzó eljárást folytassa le. A miniszteri biztosi hatáskörrel szintén felruházott Petrovay Zoltán királyi közalapítványi ügyigazgatóval egyetértésben kellett eljárnia. A számvevői munkálatokra Jegelny Ferenc miniszteri számvevőségi főtanácsost rendelték ki. A javadalomátvétel körüli ügyintézés június 3-án kezdődött meg.

⁴ KFL II.1.a.25. A kalocsai főkáptalan jegyzőkönyve 1942. jan. 2. – 1943. dec. 28., vonatkozó dátum alatt: 1942. máj. 21. Vö. ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 108, fol. 9 és 12.

⁵ SZIT Esty Miklós hagyatéka 2.6. fol. 20.

⁶ KFL I.1.c. (Zichy Gyula perszonális: hagyaték 1942–1943), 3648/1942.

⁷ KFL II.1.c. 9. Zichy-Grósz átadás-átvétel, mind ez több, az alábbiakban felsorolt kötetbe bekötve; KFL I.1.c. (Zichy Gyula perszonális: hagyaték 1942–1943), ikt. sz. n. Mind ebbe került bekötésre, elhelyezésre az érsek végrendelete és az azt követő eljárás levezése, leltárak.

⁸ A végrendelet 1929. aug. 25-én lett papírra vetve, mielőtt Zichy szentföldi zárandoklatra indult volna. Azt két nappal később tanúként Mosonyi Dénes pécsi kanonok és Ikotity József érseki szertartó látta el kézjeggyével. Az érsek a pécsi Mátyás Flórián utcai házát és szőlőkertjét ezzel a Magyarországra visszatelepülő pálos rendre hagyta.

A kalocsai érseki törzsvagyonnak Zichy személyes hagyatéka természetesen nem képezte részét. Beresztóczy felügyelte ezt is, hogy ezek ne keveredjenek össze. A szabadvégrendelkezési jog megváltása nélkül elhunyt érsek hagyatéka harmadolásra került vérrokonai, a főegyházmegye és a Magyar Királyi Kincstár között. Erre végrendeletében is utalt a főpásztor. Zichy a rokonokat illető részt is a főegyházmegyére hagyta, a család csak a személyes tárgyakat és az emlékeket örökölhette, amelyet ők lehangoltan vettek tudomásul. A június 3-ai átvételi eljárás on a családot Buzits Lóránt királyi kincstári főügyész helyettes képviselte, a főegyházmegye részéről Tantos Gyula kanonok, székesegyházi főesperes, királyi gazdasági főtanácsos volt jelen. Utóbbi képviselte a főszékeskáptalant is. Az érseki javadalmat kezelő szanaló bizottság részéről átadóként Jalsovszky Jenő miniszteri tanácsos volt jelen.

Beresztóczy az eljárás költséghatékonyágát szorgalmazta, amivel az érintettek egyet is értettek. Több kötetben történt meg az alapos leltár felvétele, hogy azt majd az új főpásztornak átadhassák. Az átvételi eljárás Glattfelder kinevezésekor már folyt, de Grósz érseki kinevezése idején is zajlott. Utóbbi Sáhgy Elek püspöki jószágkormányzó képviselte az eljárás során. Az átvétel-átadási eljárást az egyszerűsítés céljából, a gazdaságossági szempontok figyelembevétele okán összevonták. Az egyszerűsítés miatt majd csak Grósznek készítettek új kimutatást. Az alábbi kimutatások lettek végül összeállítva:

1. sz. kimutatás a törzstőkékről; 2. sz. kimutatás a haszonbér elszámolásokról; 3. sz. kimutatás a fennálló bérleti és haszonbérleti szerződésekről, ezek alapján letett óvadék és biztosítási pénzekről; 4. sz. kimutatás a házi felszerelésekről; 5. sz. kimutatás a Zichy volt érsek magántulajdonát képező könyvek jegyzékéről⁹; 6. sz. kimutatás a talált egyházi ékszer, öltönyök, egyházi célokra szolgáló szerek, eszközök jegyzékéről; 7. sz. kimutatás az érsekségi javadalom nemesebb felszerelési alapjáról; 8. sz. kimutatás azon mindennemű felszerelvényről, melyek értéke külön-külön 42 koronán, illetve pengőben kifejezve 50 pengőn alul van; 9. sz. kimutatás a javadalombéli összes épületről, ideértve a kegyúri épületeket is; 10. sz. kimutatás a javadalom összes és művelési ágak szerint felsorolt földbirtokairól; 11. sz. kimutatás az 1942. év elején az anyagszámadás szerinti marhaállományról, ebbe nem beleszámolva a nemesebb felszerelési alaphoz tartozó állatok és ezen felülmaradt marhaállományok értékét; 12. sz. kimutatás az állandó felszerelvényeken felül lévő mindennemű gazdasági szerelvényekről, melyek egyenként 42 koronán felüli értékűek; 13. sz. kimutatás a pénztári állapotról (május 28-ai zárlat alapján); 14. sz. kimutatás az erdészeti szakvélemény; 15. sz. kimutatás az erdőkről; 16. sz. kimutatás az állandó felszerelvényeken felül talált gabonát, takarmányt, bort, fát, épületanyagot tartalmazta; 17. sz. kimutatás azon tárgyakról szolt, melyeket az elhunytnak a javadalom elnyerésekor leltárilag átadtak; 18. sz. kimutatás az elhunyt javadalmas által az épületekben engedély vagy jóváhagyás nélkül újonnan emelés vagy hozzáépítés által tett

⁹ A könyvek a kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár állományába kerültek.

javítmányokról; 19. sz. kimutatás a javadalom folyamatban lévő aktív és passzív pereiről; 20. sz. kimutatás a helyi viszonyok, részint a javadalomban vezetett számadások tekintetbe vételével ez utolsó évi termelésre fordított mindennemű kiadásokról; 21. sz. kimutatás a termények és gazdasági cikkek utolsó évi középárainak piaci árjegyzékeiről; 22. sz. kimutatás az elhunyt temetése és vonatkozó kiadásainak jegyzéke; 23. sz. kimutatás az 1942. közös év pénztári forgalmának felosztásáról; 24. sz. kimutatás az elhunyt érsek és az 1942. évben belépő javadalmas vallásalap közötti elszámolás.

Külön leltár lett felvéve a Zichy családnak kiadott kisebb értékű és főleg családi vonatkozású ingóságokról, személyes használati tárgyakról. Négy idősebb testvére közül Zichy Viktória grófnő már 1922-ben elhunyt. Az érsek másik nővére, Zichy Ludovika grófnő, valamint két bátyja Zichy Henrik gróf és Zichy János gróf, volt királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter, a politikai katolicizmus jeles alakja voltak az elhunyt legközelebbi hozzátartozói. Az érsek ruhadarabjairól is kimutatás készült, majd azokat – lévén használtak voltak, s értéket nem képviseltek – Mosonyi prelátus szegénysorsú papoknak adatta át a család beleegyezésével.¹⁰

A kalocsai érseki javadalom átadásával és átvételével kapcsolatos munkálatok teljes egészében már jóval Grósz érsek hivatalba lépését követően zárultak le. Minderről a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól 1944. szeptember 21-én kapott tájékoztatást az új érsek. Minden szükséges technikai kérdés ennek függvényében lezáródott.

A „jóságos” jelzővel is illetett Zichy érsek halálakor meglehetősen megviselt állapotban volt gazdaságilag és pénzügyileg az érsekség, tekintve, hogy az elhunyt kevésbé törődött a valós anyagi helyzettel. Jószerével többet adakozott, mint amennyi tőkéje lett volna az érsekség jövedelméből, ha kellett, családi eredetű vagyonát is felhasználta, így az utódra nehéz feladat várt, hogy stabilizálja az állapotokat. Grósz József ebben a tekintetben is alkalmas főpásztornak bizonyult.¹¹ Az új érseknek jó gazdasági érzéke mellett nagy segítsége volt ennek a feladatnak a leküzdésében a Szombathelyről magával hozott papjai közül Sághy Elek érseki – korábban püspöki – jószágkormányzó szakértelme. Grósz érsek volt az utolsó kalocsai főpásztor, aki átmenetileg a bácskai területekre is ki tudta terjeszteni ténylegesen is a joghatóságát (*iurisdictio*). Birtokba vette a történelmi főgyézházmegye érseki uradalmi birtokait és a javadalmakat hasznosította.¹²

¹⁰ SzIT Esty Miklós hagyaték 2.6. fol. 20.

¹¹ LAKATOS ANDOR, *A kalocsai érsekség 100 esztendeje*. A kalocsa-bácsi érsekségtől a kalocsa-kecskeméti főgyézházmegyéig 1909–2009 (szerk. Lakatos Andor), Kalocsa–Pozsony 2009, 52.

¹² LAKATOS, *A kalocsai érsekség*, 54.

2. GLATTFELDER GYULA 1942-ES KINEVEZÉSE A KALOCSA-BÁCSI ÉRSEKI SZÉKBE

a) Kinevezés és lemondás

A káptalani helynök 1942. szeptember 30-án körlevélben hozta a főegyházmegye papsága és hívei tudomására, hogy a pápa Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspököt nevezte ki az érsekség élére. A pápai kinevező bulla szeptember 24-én kelt. Főkegyúri részről már május 28-án kinevezésre került a kormányzati iratok alapján, ahogyan erre TÓTH TAMÁS rámutat.¹³ Horváth Győző november 7-ei körlevele arról tanúskodik, hogy az eredetileg november 22-re tervezett beiktatást Glattfelder kérésére elhalasztották, mivel a kinevezett érsek hurutos megbetegedésben szenvedett – legalábbis a nyilvánosság irányában ez lett kommunikálva.¹⁴ Glattfelder püspök egészségi állapota ekkorra már egyre jobban hanyatlásnak indult, majd már csak átmenetileg sikerült mérsékelni és stabilizálni állapotát. November 7-én a pápához intézett levelében három hete tartó álmatlanságról és folyamatos orvosi kezeléssel és gyógyszerzedéssel számolt be az egyházfőnek, ami idegállapotára is erősen kihatott. Kellemetlenül érezte, de bevallotta a pápának azt is, hogy az eucharisztikus bűnt sem tudja tartani, így az alól felmentést is kért. Ebben a levelében is beszámolt már, hogy folyamatos orvosi kezelés alatt áll és gyógyszereket kell szednie.¹⁵

Rotta nuncius másnapi levelében megerősítette Rómának Glattfelder rendkívüli kimerültségét, majd táviratban kérte Luigi Maglione bíboros államtitkártól, hogy adják meg a kinevezett érseknek az eucharisztikus bűnt alóli felmentést. Ezt az enyhítést erősen indokoltnak látta a nuncius is. Ezt november 13-án meg is kapta az orvosi kezelések fennállásának idejére.¹⁶

1943. január 31-én Horváth püspöknek írt levelében Glattfelder még bizakodó volt, de az orvosi utasításokra ekkor is hivatkozott, hogy egyelőre intik őt a hivatali kötelezettségek vitelétől, nehogy vizálya forduljanak az addig elért eredmények. A gyógykezelés végén néhány hetes szanatóriumi kezelést is javasoltak neki az orvosok, amit be is tartott. A káptalani helynöknek a kalocsa-bácsi főegyházmegye vezetőjeként végzett munkáját megköszönte. Végső döntését a szanatóriumi kezelés utánra halasztotta. Orvosai tanácsait figyelembe véve szerette volna eldönteni, hogy képes lesz-e elfoglalni az érseki széket. Ekkor még reménykedett, hogy ez megtörténhet.

¹³TÓTH TAMÁS, *Glattfelder Gyula c. érsek (1943), csanádi püspök (1911–1943)*, *Deliberationes* 4 (2011) 2. sz., 254–259, 256.

¹⁴Elmarad Glattfelder Gyula kalocsai installációja, *Nemzeti Ujság*, 1942. nov. 22. Vö. SzCsEL I.1.d. 344/1943. Már több hónapja fennálló és időnként recidiváló bélhurutja következtében igencsak lefogyott, gyenge volt, álmatlanság és ideggyengeség mutatkozott nála.

¹⁵ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 108, fol. 5.

¹⁶ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 108, fol. 4.

A két kezelőorvosa, dr. Miskolczy Dezső neurológus és dr. Purjesz Béla belgyógyász szakorvos volt. Az orvosok enyhébb optimizmussal tekintettek Glattfelder javuló állapotára, a szanatóriumi kezelést azonban elkerülhetetlennek látták annak érdekében, hogy munkaképessége ismét helyreálljon.¹⁷ Havas Géza püspöki titkárnak a Kalocsai Érseki Hivatalhoz intézett február 5-i leveléből is tudjuk, hogy habár Glattfeldernek rendszerint megküldték Kalocsáról a különféle ügyiratokat, de egészségi okokból akkor sem tudott azokkal foglalkozni, amikor Szegeden tartózkodott, amióta pedig Budapestre került kezelésre, még annyira sem.¹⁸ Meszlényi Zoltán esztergomi segédpüspök 1942 decemberében Kalocsán és Szegeden is megfordult szentszéki megbízatással vizitálni. Esty Miklós világi pápai kamarás tőle értesítve jegyezte le naplójában, hogy az elmezavar első jelei mutatkoztak már Glattfeldernél – mint amilyenek korábban hűgánál, Glattfelder Olgánál is jelentkeztek –, így a szegedi aulisták nem is merték megengedni Meszlényinek, hogy találkozzon vele.¹⁹

Negy hónapi vívódást, önvizsgálatot és tanakodást követően orvosai állásfoglalását is kikérve Glattfelder végül belátta, hogy nincs elég ereje egy ilyen nagy kiterjedésű és nagy múltra visszatekintő egyházmegye kormányzásához, mint a kalocsa-bácsi érsekség.²⁰ Bár pár hónappal ezelőtt még úgy tűnt, hogy erre akár sor is kerülhet, májusra egyértelmű volt, hogy az érsek nem lesz képes ellátni a feladatait.²¹ A kánonilag előírt időhatárt átlépve azonban már neki is be kellett látnia, hogy erre nem lesz képes.²²

A pápának címzett lemondó leveléhez francia nyelvre fordított orvosi igazolást is csatolt egészségi állapotáról és kérte a pápát, hogy továbbra is Szegeden maradjon. A francia nyelvű igazolásokat dr. Miskolczy Dezső neurológus és a budapesti szanatórium igazgatója, dr. Jancsó István állították ki. Ők a meglévő munkakörében való

¹⁷ SzCsEL I. 1. d. 344/1943.

¹⁸ SzCsEL I. 1. d. 344/1943.

¹⁹ SzIT Esty Miklós hagyaték 2. 6. fol. 55. Glattfelder Olga állapota a későbbiekben szintén nem javult. A főpap végrendeletében is garantálni próbálta, hogy húga az ő esetleges halálát követően is megfelelő kezelésben részesüljön, így igyekezett ennek anyagi fedezetét is rendezni. Lásd KFL I.1.a. Facultas, 249/1946; KFL I.1.a. Facultas, 370/1946.

²⁰ Serédi bíboros maga is azon a véleményen volt, hogy akár ok nélkül is lehetséges a négy hónapot kivárni, és csak utána döntésre jutni. Mindenesetre azzal viszont nem értett egyet, hogy a kinevezett érsek sógorát még az érseki szék birtokbavételét megelőzően érseki ügyésszé nevezte ki. Vö. SzIT Esty Miklós hagyaték 2. 6. fol. 47.

²¹ SzIT Esty Miklós hagyaték 2. 6. fol. 52.

²² 1917-es CIC 333. kánonja a püspöki szék birtokbavételét szabályozta a kinevezést követően: „Hacsak törvényes akadály nem gátolja, püspökségre felterjesztett, még ha a Szent Római Egyház bíborosa is, az apostoli kinevezési okmány vételétől számított három hónapon belül szenteltesse fel magát és négy hónapon belül foglalja el püspökségét, betartva a 238. kán. 2. § előírását.”

maradást javasolták.²³ Szakvéleményükben Glattfelder baloldali *hemiparkinsonismus*sára, valamint tartós bélbetegségben legyengült testi állapotromlására hivatkoztak.²⁴

Glattfelder kérte Serédi hercegprímást, hogy lemondásában támogassa. A lemondást 1943. február 15-én kelt levelében hozta a bíboros tudomására. Indoklását az Apostoli Szentszék is konstataulta. Rotta február 23-án azt javasolta Rómának, hogy maradjon Szegeden a főpásztor és kapja meg *ad personam* az érseki címet. Mivel Glattfelder széleskörben elismert és megbecsült személy volt, Rotta úgy gondolta, hogy ezt valamilyen formában a Szentszéknek is kifejezésre kell juttatnia. Gyors döntést kért a pápától, egyrészt azért, hogy enyhítsék Glattfelderén a nyomást, másrészt, hogy az érseki szék üresedése ne húzódjon a kelletténél tovább, a poszt tényleges betöltésével foglalkozhassanak minél hamarabb.²⁵ Serédi bíboros, szintén február 23-án kelt Glattfelderhez intézett hosszú levelében sajnálatát fejezte ki, azt hallva, hogy a csanádi megyéspüspök továbbra is gyengélkedik, s megértését is kifejezte, hogy ennek következtében sajnos nem tudja átvenni az érseki széket, arról lemondott. A hercegprímás számára világos volt, hogy a pápa iránt lojális, kötelezettségeit mindig szem előtt tartó Glattfelder milyen nehéz döntést hozott. A bíboros miután meleg szavakkal bátorította, megnyugtatta Glattfeldert, hogy helyes döntést hozott. Arra kérte, hogy a lemondás hivatalos római elfogadásáról tájékoztassa majd Szinyei Merse Jenő királyi vallás- és közoktatásügyi minisztert, rajta keresztül pedig a kormányt.²⁶ A bíboros vizsgálató sorait másnap kelt levélben köszönte meg a püspök. Szintén február 23-án Serédi Rottának is írt, hogy Glattfelder lemondását támogatta, s bár sajnálja az érseket, de ez bizonyult az egyetlen jó döntésnek, amelyet Rómában is beláttak.²⁷

XII. Piusz a lemondást elfogadta, március 4-ei dekrétuma alapján²⁸ pedig a nuncius javaslata szerint engedélyezte, hogy Glattfelder haláláig az érsek-püspök megnevezést használja. Rotta a dekrétum hírével már másnap felkereste a budapesti kórházban fekvő Glattfeldert. Szemlátomást úgy tűnt, hogy a beteg főpap nagyon megkönnyebbült, a pápa döntését hálásan és örömmel fogadta, hangsúlyozva, hogy ezután is hűségesen fogja szolgálni a csanádi egyházmegyét és reméli, hogy az ott megkezdett munka egy részét legalább befejezheti.²⁹ A fejleményekről Glattfelder március 11-én levélben értesítette Szinyei Merse minisztert, aki azt a március 16-ai minisztertanácsi ülésen fel

²³ ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 115, fol. 10–11. Vö. SzCsEL I.1.d. 888/1943.

²⁴ SzCsEL I.1.d. 888/1943.

²⁵ ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 115, fol. 12–12v; SzCsEL I.1.d. 344/1943.

²⁶ SzCsEL I.1.d. 888/1943; SzCsEL I.1.d. 344/1943.

²⁷ ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 115, fol. 3–4.

²⁸ TÓTH, *Glattfelder Gyula*, 256.

²⁹ ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 115, fol. 7; SzCsEL I.1.d. 888/1943.

is olvasta a kormánytagok előtt. A magyar királyi kormány nevében április 2-án a miniszter kifejezte sajnálatát, levelében a legjobbakat kívánta az érsek-püspöknek.³⁰

Glattfeldernek, mint *ad personam* érseknek a magyar egyházi hierarchiában betöltött helyét Serédi hercegprímás határozta meg. A székkel rendelkező érseket követhette a rangsorban, megelőzve Mikes János grófot, selimbriai címzetes érseket.³¹

Glattfelder 1943. március 18-án kelt levelében írta meg lemondását és annak pápai elfogadását Horváth püspöknek. A lemondásról a kalocsai káptalani helynök másnap körlevélben értesítette a főegyházmegye papságát és híveit, közölve Glattfelder levelét, s azt kiegészítve saját soraival, amelyben sajnálatát fejezte ki. Hivatalos úton a kalocsai főszékesegyházi káptalan március 26-ai ülését követően fejezte ki levélben megértését és tiszteletét a leköszönő kinevezett érsek irányában. A káptalani helynök ezt március 31-én a maga nevében is megismételte, április 1-én pedig magánlevélben írta meg, hogy miután Glattfelder hazatér Szegedre, majd barátilag személyesen is meglátogatja.³²

Május 26-án az *Actio Catholica* ülésén Glattfelder elnökölt, azonban szemlátomást nem volt jól, beszéde folyamán fokozatosan zavarttá vált mondandója.³³ A hasonló problémák egyre szaporodtak.

b) *A pallium-kérdés*³⁴

Glattfelder március 21-én kelt levelében XII. Piusznak mondott köszönetet az érseki rangra emelésért. A magyar *Actio Catholica* irányában is elkötelezte magát, hogy annak fellendítésén továbbra is dolgozni fog.³⁵ A köszönő levélre április 8-án reagált Maglione bíboros, az Egyház szolgálatában további gyümölcsöző éveket kívánt az érsek-püspöknek, kifejezte a pápa megértését. Mindezen fejleményekről az érsek-püspök sógora, Szőke Gyula egyházmegyei jogtanácsos útján élő szóban és levélben is tájékoztatta Serédi bíborost, aki március 19-én személyesen is felkereste betegágyánál. Ekkor kerülhetett sor a pallium viselésének kérdésére is, amelyre Glattfelder másnap írt levelében visszautalt. Választ várt arra, hogy ő mint érsek-püspök viselheti-e a palliumot? Saját személyétől függetlenül is kérte Seréditől, hogy amennyiben lehetséges próbálja meg a mindenkori csanádi megyéspüspök számára a palliumviselés és az apostoli kereszt elővitelének engedélyezését kijárni a Szentszéknél. A bíboros már-

³⁰ SzCsEL L.I.d. 888/1943.

³¹ SzIT Esty Miklós hagyaték 2.6. fol. 63.

³² SzCsEL L.I.d. 888/1943.

³³ SzIT Esty Miklós hagyaték 2.6. fol. 71.

³⁴ SzCsEL L.I.d. 888/1943.

³⁵ Márc. 10-én – tehát még a hivatalos publikálást megelőzően – szintén levélben tájékoztatta Lónyai Elemér herceget és feleségét, Stefánia belga királyi hercegnőt – Rudolf trónörökös korábbi özvegyét –, akikkel jó viszonyt ápolt.

cius 29-ei, a Siesta Szanatóriumban kezelés alatt álló érsek-püspöknek írt levelében utalt már rá, hogy *de iure* a pallium kizárólag a metropolita érsekeket illeti meg, így az érsek-püspököket nem. Ettől függetlenül ő sem zárta ki teljesen, hogy esetenként nem metropoliták is *ex privilegio* a palliumot használják, mint pl. a váci vagy a pécsi megyéspüspök, vagy éppen a nem metropolitai rangú bolognai érsek. Mindez székhez vagy személyhez köthetően szerezhető meg, de az 1917-es *Codex Iuris Canonici* hatályba lépése óta előbbire minimális esélyt látott Serédi, perszónálisan többet, hogy a palliumviselésre engedélyt kaphat valaki, de erre sem látott garanciát. Megjegyezte, hogy a Szentszék rendszerint nem ad olyan privilégiumot, amivel az egyes országba akkreditált érseki rangú nuncius sem rendelkezik. Ilyen kiváltság megadása előtt a pápa képviselőjében az országban jelen lévő nuncius véleményét kikéri, azt figyelembe veszik. Értelemszerűen, ha végül a pallium használatára engedélyt is kap az illető püspök, akkor azt csak egyházmegyéje területén a *Pontificale Romanum*ban felsorolt alkalmakkor viselheti. A hercegrímás ebben a levelében ígéretet tett, hogy Glattfelder személyére nézve azért erre kísérletet tesz. A csanádi püspöki szék vonatkozásában viszont mindezt kilátástalannak látta.

Serédi május 30-ai levelében megerősítette, hogy a palliumviselés engedélyezésére az Apostoli Szentszék jelenlegi gyakorlata alapján nem lát sok esélyt, de Glattfelder miatt kísérletet tett a Szentszéknél, hogy ha máskülönben nem is, ő lehetőség szerint viselhesse azt. Végül a hercegrímás e tekintetben is sikertelenül járt. A kármelita rendi Carlo Raffaele Rossi bíborosnak, a Konzisztoriális Kongregáció (*S. Congregatio Consistorialis*) titkárnak május 21-én kelt levelében érkezett válasz elutasító volt. Serédi az eredménytelenségért Glattfelder elnézését kérte, irányában meglévő tiszteletét azonban ismételt hangszúlyozta.

Június 8-án Glattfelder megköszönve Serédi fáradozásait, egy önmagán túlmutató célról is szót ejtett, miszerint valójában nem is saját személye miatt merült fel benne a pallium viselése, hanem mindinkább újjáéledő egyházmegyéje díszeként látta volna szívesen azt. Reménykedett benne, hogy ha a jövőben elnyerhető lesz a palliumviselés, akkor Serédi bíboros ugyanígy fogja támogatni őt, mint most.³⁶

c) Nagyváradi tervek³⁷

Ha egészségi állapota engedte volna, Glattfelder minden bizonnyal elfoglalta volna az érseki széket. Ahogy azt Glattfelder április 26-ai Fiedler István volt szatmár–nagyváradi megyéspüspöknek, Mulia címzetes püspökének Nagyváradra írt levele is igazolja, amint egészsége valamelyest jobb volt, ő maga vetette fel lehetőségként, hogy

³⁶ A csanádi ill. szeged-csanádi megyéspüspökök azóta sem jogosultak a pallium viselésére.

³⁷ SzCsEL I.r.d. 888/1943.

esetleg ő – mint csanádi megyéspüspök – tölthetné be az apostoli kormányzó szerepét ott, amíg nem rendeződik a nagyváradai egyházmegye helyzete. A püspöki funkciókat Fiedler láthatná el továbbra is; esetleg ő is besegíthetne neki Szegedről. Általános helynékként Váradon Schiffert Béla meghagyását javasolta. Kilátásba helyezte, hogy fontosabb alkalmakkal átrándulna „főpásztorkodni” mindaddig, amíg nem neveznek ki új megyéspüspököt a nagyváradai egyházmegye élére. Glattfelder arra kérte Fiedlert, hogy amennyiben támogatja őt, ismertesse tervét Scheffler János szatmári megyéspüspökkel, nagyváradai apostoli kormányzóval, hiszen ezt a javaslatot legjobb lenne, ha ketten – tehát Scheffler és Glattfelder – terjesztenék elő Rómának. Április 29-én kelt válaszában Fiedler örömét fejezte ki, hogy Glattfelder már jól van, egészsége helyreállt. Az utókor már tudja, hogy ez valójában nem történt meg, csupán a beteg csanádi megyéspüspök egy tisztább pillanatáról beszélhetünk, ami még így is a gondolkodásában megjelenő zavarokra utalhat.

Glattfelder felvetését is üdvözölte, ígérte, hogy alaposan átgondolja és „átimádkozza” a kérdést. A címzetes püspök remélte, hogy májusban válasszal is tud szolgálni. Megjegyezte, hogy Scheffler jelenleg bérmaúton van a szatmári egyházmegyében, így vele nem tudott egyelőre kapcsolatba lépni, illetve ő maga május 1-én indul bérmaútra a nagyváradai egyházmegyében. Hozzátette, hogy személyesen majd csak május 9-én fognak tudni Debrecenben találkozni, ott ugyanis mindketten együtt fognak bérmaálni, de már azt megelőzően ígérte Fiedler, hogy Glattfelder bizalmas levelét egy nagyváradai papnövendékkel eljuttatja Schefflernek, aki a fiatalembert szülőfalujában, Nagykároly mellett május 2-án szenteli majd áldozópappá. Válaszát legkésőbb május 9-re ígérte, kiemelve, hogy Scheffler már a maga nevében Rottánál előterjesztette az apostoli kormányzói megbízatás alóli felmentést. Rotta azonban a háborúra hivatkozva nem adott választ. Úgy nyilatkozott, hogy annak végét ez ügyben meg kell várni. Fiedler szerint a nuncius támogatásával Glattfelder felvetését nem utasítaná vissza a Szentszék.

Fiedler megírta Glattfeldernek a Schefflerrel történt debreceni egyeztetést követően, hogy a szatmári megyéspüspök örömmel venné, ha Glattfelder elképzelése megvalósulna. Ugyanis nagyon megterhelő volt számára saját egyházmegyéje nagy kiterjedése miatt, hogy a nagyváradinak a kormányzását is ellássa. Ő maga ezzel is indokolta korábban a nunciusnak, hogy miért is válna meg az ottani megbízatásától. *Nota bene* Fiedler és Scheffler sem találkozott személyesen Glattfelderrel, így valós tapasztalataik nem voltak annak hanyatló egészségi állapotáról. Scheffler úgy gondolta, hogy legkorábban július elején tud erről személyesen egyeztetni Glattfelderrel Budapesten, a lelkipásztori napok alkalmával. Glattfelder a két püspökkel történt egyeztetésről és elképzeléseiről május 13-án kelt levelében kereste meg Rotta nunciust.

A csanádi főpásztor feltehetően azzal tisztában volt, hogy egészségi állapotáról külföldre hírek terjednek az országban. Így június 21-én szatmári püspöktársának írt levelében meg is hívta Szegedre. Visszautalt arra, hogy 1942-es püspökké szentelésekor

Scheffler ígérte, hogy majd meglátogatja. Javasolta, hogy mielőtt Scheffler a nunciussal találkozna Budapesten, látogassa meg őt székvárosában. Véleménye szerint így a szatmári megyéspüspök saját maga bizonyosodhat meg arról, hogy milyen az erőnléte. A jelek szerint azonban Glattfelder túl optimistán tekinthetett saját egészségi állapotára. Nem kizárt, hogy tagadta a valóságot, nem fogadta el azt, magyarul szólva tagadásban élt. Mint tudjuk, az ősz már nem élte meg. Ebből adódóan Schefflernek sem szűnt meg megbízatása a nagyváradi egyházmegye felett, hivatalosan 1952-es vértanúságáig állt annak élén, ugyan a gyakorlatban a működéshez való jogát 1948-ban a Groza-kormány megvonta (1950-ben először internálták, majd röviddel később le is tartóztatták, végül bebörtönözték).³⁸

Mindent egybevetve Glattfeldernek a nagyváradi egyházmegye ügyében tett levlékváltásai is azt erősítik, hogy a tettekézségét az érsek-püspök nem vesztette el, a helyzetértékeléskor a realitásérzékét viszont igen. Környezete véleménye szerint sem igazán felelt meg a valóságnak az, ahogyan saját állapotát pozitívan értékelte. Az egyértelmű, hogy Schefflernek nagy segítség lett volna, ha felmentik a nagyváradi apostoli kormányzóság alól, minden bizonnyal ő ezért támogatta az elképzelést. Gyánítható azonban, hogy a Glattfelder-féle nagyváradi ötlet felmerülése is csak a sajnos időről-időre zavartan viselkedő főpap szellemi hanyatlásának lehetett eredménye. Maga Serédi bíboros is azon a véleményen volt, hogy esélytelen, hogy Glattfeldert Róma apostoli kormányzóként azok után kineveznék Nagyváradra, hogy lemondott a kalocsa-bácsi érseki székről.³⁹ Utóbb tudjuk, hogy már csak hónapjai voltak ekkor hátra.

3. GRÓSZ JÓZSEF 1943-AS KINEVEZÉSE A KALOCSA-BÁCSI ÉRSEKI SZÉKBE

1942-ben Glattfelder mellett Kriston Endre egri segédpüspök, valamint Grósz József szombathelyi megyéspüspök állt a második és harmadik helyen a Rómába felterjesztett érsek-jelöltek listáján. Esty Miklós bíborosi *gentiluomo* naplófeljegyzéséből tudjuk, hogy az eredeti tervek szerint a második helyen még Madarász István kassai megyéspüspök szerepelt. Hóman Bálint királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter levlékváltását követően került a helyére Kriston neve. Esty ekkor is már azt valószínűsítette, hogy végül majd Grósz lesz az érsek, Glattfelder egészségi állapota miatt aggódott

³⁸ Scheffler 1948-ig apostoli kormányzóként állt a nagyváradi egyházmegye élén, amikor is az egyesítve lett a szatmári egyházmegyével. A szatmár-nagyváradi egyházmegyét 1982-ben ismét különválasztották. Előbbi vezetését ekkor Sipos Ferenc vette át apostoli kormányzóként, utóbbit Dáskál István ordináriusként. Majd csak a Ceaușescu-diktatúra bukását követően, a román rendszerváltás után léphetett hivatalba Tempfli József nagyváradi, valamint Reizer Pál szatmári megyéspüspök.

³⁹ SzIT Esty Miklós hagyaték 2.6. fol. 71.

a nuncius is, Kristont pedig nem lehetett komoly jelöltnek tekinteni.⁴⁰ Továbbá, mivel a nagyon öreg és szintén betegeskedő Szmracsányi Lajos egri érsek mellett szükség volt Kriston jelenlétére, a matuzsálemi korú érsek halála után pedig az új egri főpásztor kinevezéséig az ottani működésére, így Kalocsára történő kinevezésének még inkább lecsökkent az esélye. Mindazonáltal Angelo Rottának Maglione bíboros államtitkárhoz intézett április 19-ei leveléből megtudhatjuk, hogy mind Kalocsa, mind pedig Eger kapcsán erős jelöltnek számított Grósz mellett Czapik Gyula veszprémi megyéspüspök is. A nuncius azzal érvelt mégis inkább a szombathelyi megyéspüspöknek Kalocsára helyezése mellett, hogy mivel Gósz maga is német származású, a kalocsa-bácsi főegyházmegyében, különösen annak bácskai részében pedig nagyszámú németajkú katolikus él,⁴¹ így alkalmasabbnak látszik őt inkább oda kinevezni, mintsem Egerbe, noha kétségtelenül a Bécset is megjárta Czapik is tudott németül. Utóbbi az *Augustineum*, előbbi a *Collegium Pazmanianum* növendéke is volt hajdanán. Rotta szerint azért sem lett volna szerencsés Grósz egri kinevezése, mert Eger az ottlakók etnikai hovatartozását tekintve inkább magyar egyházmegyének volt tekinthető. Rotta nézete szerint Horthy Miklós kormányzó sem igazán preferálta a német nevű püspököket, különösen az iránt voltak ellenérzései, hogy bármely lakhelyével ilyen származású püspökök kapcsolatba kerüljenek. Ismeretes volt, hogy Kenderesen, családi birtokán rendszeresen tartózkodott, ami pedig területileg az egri érsek joghatósága alatt állt. Rotta példaként Luttor Ferenc szentszéki követségi tanácsosnak 1942-es meghíúsult váci megyéspüspöki kinevezését is példaként hozta fel. Azzal kapcsolatban is ennek okaként látta azt, hogy Gödöllő annak az egyházmegyének a területén volt, melyet a kormányzó szintén gyakran felkeresett. A nuncius szerint Czapik már azért is volt alkalmasabb jelölt Egerbe, mert őt Horthy régről ismerte – akkorról, mikor még I. Ferenc József császár és apostoli király szárnysegédje volt. Leányait, Magdolnát és Paulette-et Czapik tanította még a császárvárosban; ebből adódóan nagyra becsülte. Ami Grósz és Czapik kvalitásait illetve, alapvetően mindkettőt alkalmasnak tartotta a nuncius az érseki méltóság betöltésére.⁴²

Május elején már híre ment, hogy Grószból kalocsai érsek lehet a közeljövőben. Ennek hírére szomorúan fogadták Szombathelyen, mert Grósz barátságos és közvetlen stílusa miatt a szombathelyi egyházmegye papjai és hívei körében egyaránt kedvelt volt.⁴³ Később ugyanez volt a helyzet új főegyházmegyéjében is. Végül tehát

⁴⁰ SzIT Esty Miklós hagyaték 2.6. fol. 34.

⁴¹ *Nota bene* Glattfelder Gyula is sváb származású volt. Apja, Glattfelder Jakab budapesti kocsigyáros 1909-ben nyerte el a nemességét I. Ferenc Józseftől.

⁴² ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 116, fol. 35–37v.

⁴³ *Kőszegi krónika, 1938–1952. Székely László apátplébános feljegyzései* (szerk. Hoósné Péterffy Alexandra-Pál Ferenc–Rétfalvi Balázs), Gencsapáti 2015, 212–213. Grósz szombathelyi egyházkormányzati működéséről lásd TÓTH KRISZTINA, *A szombathelyi egyházmegye története Grósz József egyházkormányzása idején (1936–1944)* (CST I/2), Budapest 2015. Eletét és munkásságát összefoglalta TÖRÖK JÓZSEF, *Századunk ma-*

a szöbeszéd igaznak bizonyult, 1943. május 7-én Grósz József valóban kalocsai érseki kinevezést kapott. Czapik úgyszintén ekkor lett egri érsekké kinevezve. A döntésről Maglione bíboros már április 28-ai táviratában értesítette Rotta nunciust, utasítva, hogy tegye meg a szükséges lépéseket.⁴⁴ Május 5-én pedig Rotta kérte táviratban a pápai Államtitkárságtól, hogy a *L'Osservatore Romano* mielőbb publikálja a kinevezést, a két érsek-jelölt ugyanis ezt elfogadta. Esty abból a szempontból is jónak tartotta a két püspök érseki székbe történő kinevezését, mivel meglátása szerint Czapik Serédi „emberének” számított, s Grószról is ezt feltételezték. Kettejük közül a precedencia Grószt illette meg a püspöki karban Serédi megállapítása alapján.⁴⁵

A Magyar Rádióban május 8-án este 19:00-kor jelentették be országosan Grósz József érseki kinevezését. A *Nemzeti Újság* felelős szerkesztője, Tóth László ezt megelőzően közölte már Horváth püspökkel. Erről értesülve azon nyomban táviratban köszöntötte az új érseket, aki azt szintén röviden viszonzta. Kujáni általános helynök, érseki irodaigazgató ugyanígy tett, de Farkas Géza Kalocsa megyei jogú város polgármestere sem késlekedett. Mindhárom távirat szövegét telefonon a *Magyar Kurír*nak is eljuttatták. A káptalani helynök május 9-én ünnepélyes körlevélben tette közhírré, hogy XII. Piusz pápa Grószt tette meg a kalocsa-bácsi főegyházmegye új érsekévé. Horváth püspök továbbá körlevélben tudatta azt is, hogy az új főpásztor július 11-én érkezik majd Kalocsára, másnap pedig a főegyházmegye 87. főpásztoraként ünnepélyes keretek között fogják beiktatni érseki székébe.⁴⁶

Rotta nuncius május 14-én tolmácsolta a két kinevezett érsek köszönését az Apostoli Szentszéknak. A kinevezett érsekek ígérték, hogy ezt személyesen is meg fogják tenni. A nuncius – egyetértve Czapikkal – sürgette, hogy mielőbb küldjék meg nekik a bullákat, hogy érseki székeiket hivatalosan is át tudják venni. Rotta Kalocsa esetében ezt különösen indokoltnak tartotta, tekintve, hogy ott már egy éve állt fenn széküresedés. Ugyanebben a levelében kérte Rotta azt is, hogy korábbi egyházmegyéikben mindketten apostoli kormányzóként folytassák tovább a munkájukat az új megyéspüspökök kinevezéséig.⁴⁷ Az apostoli kormányzói kinevezésre a későbbiekben még visszatérünk. Május 23-ai válaszában a pápai Államtitkárság ígérte, hogy odahat-

gyar főpapjai: Grósz József érsek, Szeged 1992; legújabbán pedig ezt halálának 60. évfordulója alkalmából megtette SÁGI GYÖRGY, *Grósz József, a válságkezelő és egyensúlykereső főpap*, Újkor.hu https://ujkor.hu/content/grosz-jozsef-valsagkezelo-es-egyensulykereso-fopap?fbclid=IwAR2qHpL6zWdLXiUaNEr5As3HMYMlawpza-mOAsyY_yfftsexIUXfFgAkMFF8 (2023. 12. 08.). Az érseki kinevezésről a szombathelyi körlevélt lásd SzEL I.1.a. 1430/1943.

⁴⁴ ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 116, fol. 35.

⁴⁵ ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 116, fol. 34; KFL I.1.c. Grósz József perszonális (Kinevezés érseki székbe), ikt. sz. nélkül; SzIT Esty Miklós hagyaték 2.6. fol. 76. Vö. TÓTH, *A szombathelyi egyházmegye története*, 74.

⁴⁶ KFL I.1.c. Grósz József perszonális (Kinevezés érseki székbe), 3080/1943. és 4649/1943.

⁴⁷ ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 116, fol. 29–30; Grósznek a nunciushoz eljuttatott esküszövegét lásd SzEL I.1.a. 1699/1943.

nak a Konzisztoriális Kongregációra, kérve a kinevezési bullák mielőbbi kiállítását.⁴⁸ Ezeknek megérkezését június 11-én kelt levelében jelentette a nuncius a bíboros államtitkárnak, és jelezte azt is, hogy Grósz és Czapik ugyanazon a futáron keresztül, aki a bullákat meghozta, kérték a pápától a palliumaikat is. Ez ügyben Luttort bízták meg, hogy járjon el ügyükben az Apostoli Szentszéknél.⁴⁹ Ezt hagyományosan konzisztórium alkalmából kellett volna kérni a pápától, mivel azonban XII. Piusz ritkán hívott ilyet össze, így azon kívül tették ezt meg. Végül ekkor nem kapták meg, de dispenciaciót adtak a részükre, így metropolitai működésüket nem érte akadály. A források a Czapik részére történő pallium adományozásról 1946-ból számolnak be, így minden bizonnyal Grósz is csak akkor kapta azt meg.⁵⁰

4. GRÓSZ JÓZSEF, AZ ÚJ KALOCSA-BÁCSI ÉRSEK

a) Grósz József megérkezése Kalocsára

Jámbor Dezső, a *Magyar Kurír* igazgató-főszerkesztője még július 1-jén levélben fordult a kinevezett érsekhez, s kérte hogy lehetőség szerint a kalocsai esemény során elhangzandó beszédeinek és szentbeszédének szövegét legkésőbb július 8-ig küldje meg a szerkesztőségüknek. Mivel a háborús helyzet miatt a katonaság bármikor megszakíthatta a telefonkapcsolatot, így a tudósítások – annak ellenére, hogy ő jelen akart lenni a helyszínen – esetleg csonkán kerülnének be a tudósításba, Jámbor így akarta ennek elejét venni. Megjegyezte, hogy a Magyar Távirati Irodánál is ez a gyakorlat a beszédek esetében. Tehát a helyszíni tudósító csak a tájékoztatás keretét adja meg telefonon át a hír megírásához. Galambos Miklós püspöki titkár három beszédet meg is küldött Jámbornak, a papsághoz intézett latin nyelvű beszéd kapcsán pedig Kujánihoz irányította át, mondván, az nála van meg.⁵¹

Az új érsek fogadásához és a másnapi intronizáció megszervezéséhez a korábbi 1914-es és 1923-as székfoglalásokat vették elő mintaként. A június 23-ai előkészítő megbeszélésekről jegyzőkönyv is készült. Ezen az egyházi és városi vezetés, iskolák és egyéb érintett állami szervek vezetői, illetve képviselői egyaránt részt vettek. Grósz a tervek szerint Budapestről július 11-én 14:30-kor indult autóval Kalocsára Horváth Győző káptalani helynök, Kiss Lajos szombathelyi általános helynök és Galambos püspöki titkár társaságában. A főegyházmegye határához, Hartához érve Endre László Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja köszöntötte a kinevezett főpáoszt. Ezt követő-

⁴⁸ ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 116, fol. 26.

⁴⁹ ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 112, fol. 11–11v.

⁵⁰ SzIT Esty Miklós hagyaték 6.11. fol. 47.

⁵¹ SzEL I.1.a. 1856/1943.

en Kisfoktőig ment a menet, a járás határáig, ahol Hazai Gyula kalocsai főszolgabíró és a szomszéd községek küldöttségei fogadták. Grósz július 11-ei kalocsai megérkezését és a főszékesegyházba történő bevonulását a korabeli filmhíradó is közvetítette.⁵² A dunapataji híd mellett felállított diadalkapunál, a város határában Farkas Géza polgármester köszöntötte rövid beszéddel a kinevezett érseket, aki röviden reflektált a városvezető szavaira. Farkas mellett a városi tisztségviselők, Borsoss Béla királyi rendőrtanácsos és Horváth Alajos, Tóth István kalocsai plébánosok is jelen voltak, valamint Hargitay Mátyás érsekuradalmi jószágfelügyelő és Szentkereszty Ábel főintéző, a *Kalocsai Néplap* felelős szerkesztője. Ezt követően Horváth püspök társaságában népviseletbe öltözött helybeli és vidéki hívek, cserkészek, iskolák és egyesületek sorfala között nyitott négylovas hintón hajtatott a főszékesegyházhoz. A város határát átlépve megkondultak a kalocsai harangok, így köszöntve az új főpásztort.

Grósz a főszékeskáptalan és a papság kíséretében az *Ecce Sacerdos Magnus*ra vonult a főszékesegyházba, rövid *adoratiót* követően a káptalan sekrestyéjébe lépett és bemutatta az érseki kinevezési bullát. A hívek és egyéb küldöttségek (pl. nőegyletek, kongregációk, oltáregyletek) ezalatt a templomban foglaltak helyet. Miután az érsek visszatért a sekrestyéből és felöltözött, a főoltárhoz ment, szentségi és főpásztori áldást adott, majd Horváth Alajos főszékesegyházi plébános által recitált *Jézus Szíve litánia* következett. A szertartást követően Grósz a kastélyba vonult és annak erkélyéről üdvözölte a kastélykertben összegyűlteket: a papság, a város, hatóságok, járás és közhivatalok, valamint az iskolák és egyesületek képviselőit. A papság nevében Kujáni Ferenc érseki általános helynök, a város nevében ismét Farkas polgármester szólott az érsekhez. Röviden az érsek is viszontbeszédben köszönte meg a fogadtatást, a köszöntéseket.⁵³

b) Grósz József ünnepélyes keretek között elfoglalja érseki székét

1943. július 12-én 10:30-kor vette kezdetét az intronizációs, tehát székfoglaló szentmise. A Magyar Királyi Államvasutak az alkalomra különvonatot indított Újvidékről. A kezdés előtt legkésőbb egy fertály órával mindenkinek el kellett foglalnia már a helyét a templomban.⁵⁴ Ismét az *Ecce Sacerdos Magnus* hangjaira vonult be Grósz érsek áldást osztva a jelenlévőkre. A szentségi oltárnál röviden imádkozott, majd a liturgikus ruhákat magára öltötte. A szentmise elején Kujáni érseki irodaigazgató felolvasta a kinevezési bullát latinul, majd magyarul. A káptalan és egyúttal a főegyházmegye papsá-

⁵² Grósz József, *a kalocsai új érsek fogadása*, 1943. júl., Magyar Világhíradó 1013 <https://filmbiradokonline.hu/watch.php?id=5096> (2023. 12. 08.).

⁵³ KFL I.1.c. Grósz József perszonális (Kinevezés érseki székbe), ikt. sz. nélkül, teljes köteg 4649/1943 alá helyezve.

⁵⁴ KFL I.1.c. Grósz József perszonális (Kinevezés érseki székbe), 4141/1943; SZEL I.1.a. 1822/1943.

ga nevében a leköszönő káptalani helynök, Horváth Győző segédpüspök, nagyprépost köszöntötte az érseki széket elfoglaló főpásztort latinul. Grósz röviden válaszolt erre, szintén az Egyház nyelvén. A papság hódolatát követően teljes főpapi díszben tartotta meg első érseki homíliáját.⁵⁵

A szentmisén aszisztenciaként jelen volt és közreműködött Tantos Gyula dékán-kanonok, Gonczlik Kálmán prelátus-kanonok, Kerner István kanonok, nagyszemináriumi rektor, Tantos Ferenc és Földesdy Antal tb. kanonokok, Szedlay István pápai kamarás, Angeli Ottó pápai káplán, Gombos Károly érseki titkár és Gyetvai Péter érseki szertartó. A templom zene- és énekkarát Szedrey Imre dirigálta. A szentmise végén a pápai és a magyar himnusz hangzott el.⁵⁶

A székfoglaló szentmisét követően, a kastélyba visszavonuló érsek a küldöttségeket fogadta, köztük a szombathelyi egyházmegye 45 fős csoportját, akik között jelen volt Batthyány-Strattmann László herceg, világi pápai kamarás, Vas és Zala vármegyék vezetői, Szombathely város küldöttjei. Az ő nevükben Szűcs István Vas vármegyei főispán köszöntötte az új érseket. A főispán rövid beszédet is mondott. De itt köszöntötték a főpásztort többek között az *Actio Catolica*, a Középponti Katolikus Kör és a Központi Sajtóvállalat képviselői is, továbbá különféle egyesületek és Szabadka, valamint Újvidék városok küldöttjei. Grósz megköszönte az üdvözlő szavakat. Érsekként először a kalocsai Ipartestületi székházban vett részt a Katolikus Diákotthon Mozgalom gyűlésén, melynek végén a zárzó tőle hangzott el.⁵⁷

c) Grósz érsek kinevező bullái

Grósz érsek július 14-én levélben tájékoztatta szuffragáneusát, Glattfeldert a székfoglalásról, valamint mellékelve elküldte Szegedre azt a bullát, ami elmondása szerint csak továbbítás végett érkezett hozzá a kinevezésére vonatkozóan.⁵⁸ Grósz kalocsai érseki kinevezésére vonatkozóan ez a három bulla közül az egyetlen, ami tudomásunk szerint fennmaradt. A bulla akkor került elő teljesen véletlenül, amikor Glattfelder kalocsai kinevezése kapcsán folytattam levéltári kutatást Szegeden. Habár iktatószám szerepelt rajta, abban az iktatókönyvben, melyben a kutatás során néztük SZAPLONCZAY MIKLÓSNÉ levéltárossal, ez nem szerepelt. Egy másik nyilvántartásban végül azonban megtaláltuk. Megléte azonban ismeretlen volt Szegeden is. A Grósz érsek ka-

⁵⁵ KFL I.1.c. Grósz József személyes (Kinevezés érseki székre), ikt. sz. nélkül, teljes köteg 4649/1943 alá helyezve.

⁵⁶ KFL I.1.c. Grósz József személyes (Kinevezés érseki székre), ikt. sz. nélkül, teljes köteg 4649/1943 alá helyezve.

⁵⁷ KFL I.1.c. Grósz József személyes (Kinevezés érseki székre), ikt. sz. nélkül, teljes köteg 4649/1943 alá helyezve.

⁵⁸ SzCsEL I.1.d. 2020/1943.

locsai kinevezésére vonatkozó két másik bulla magyar fordításban, gépelt változatban maradt meg. Az eredeti bullák latin nyelvű tisztázatai a Vatikánban, szintén írógéppel készült változatban állnak rendelkezésre. Az érseki kinevezésről szóló bullák Szombat-helyre érkeztek meg, itt készítette el és küldte tovább Kalocsára július 1-én Sághy Elek püspöki jószágkormányzó a hitelsített másolatokat. Az eredetiket Grósz vitte magával bemutatni július 11-én.⁵⁹

4. GLATTFELDER GYULA VÉGNAPJAI

A beteg Glattfelder Gyula csanádi érsek-püspök a kalocsai eseményekre természetesen meghívást kapott.⁶⁰ Habár ő feltehetően továbbra is jobbnak ítélte meg saját állapotát, azt mégsem lehetett annak mondani. Augusztus elején, amikor éppen a Svábhegyen üdült az érsek-püspök, egy éjszaka – minden bizonnyal magán kívüli állapotban – hiányos öltözetben riadalmat keltett az intézményt vezető irgalmas nővérek körében. Az épületben bolyongó főpap elmondása szerint a kápolnát kereste. Csak eszméletvesztése után tudták szobájába visszavinni. A szegedi egyházkormányzat mind nehezebb helyzetben volt már.⁶¹

Utolsó heteiben már semmilyen ügyben nem lehetett megkeresni, nem is engedtek hozzá már senkit. A nunciában Glattfelder letételének gondolata is megfordult már, noha tartottak attól, hogy abba akár bele is halhat. Szükségmegoldáson gondolkoztak. Ennek apostoli kormányzó kinevezése lett az eredménye. Augusztus 15-én az Apostoli Szentsték döntésre jutott. Raskó Sándort, a csanádi székeskáptalan nagyprépostját *ad nutum S. Sedis* apostoli kormányzóvá kívánta kinevezni. Augusztus 26-án kelt leveleiben Rotta nuncius tájékoztatta Luigi Maglione bíboros államtitkárt, hogy Raskó elvállalta a felkérést. A hírről az újságok is beszámoltak.⁶² A hercegprímás viszont intett mindenkit, hogy Glattfelderrel rendkívül körültekintően és diplomatikusan kell mindezt közölni. Tekintve, hogy Raskót korábban Glattfelder nevezte ki helynökké, bíztak benne, hogy a beteg főpapnak sem lenne kifogása az ellen, hogy egy hozzá hű pap helyettesítse kvázi ordináriusi jogkörökkel.⁶³

⁵⁹ KFL I.1.c. Grósz József perszonális (Kinevezés érseki székhelybe), ikt. sz. nélkül, teljes köteg 4649/1943 alá helyezve. SzCsEL I.1.d. 2020/1943. Az eredeti latin nyelvű tisztázatok a Vatikánban, lásd AAV Cancellaria Apostolica, Regesta Litterarum Apostolicarum, Busta 67, Fasc. 28; SzEL I.1.a 1730-31/1943.

⁶⁰ KFL I.1.c. Grósz József perszonális (Kinevezés érseki székhelybe), ikt. sz. nélkül, teljes köteg 4649/1943 alá helyezve.

⁶¹ SzIT Esty Miklós hagyaték 2.6. fol. 79–80.

⁶² ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione III, fol. 4–4v; SzIT Esty Miklós hagyaték 2.6. fol. 79.

⁶³ SzIT Esty Miklós hagyaték 2.6. fol. 80.

Végül néhány nappal később, augusztus 30-án életének 70. esztendejében Glattfelder Gyula megtért Teremtőjéhez.⁶⁴ Ennek következtében a csanádi nagyprépost kormányzása egészen Hamvas Endre 1944. márciusi székfoglalásáig tartott. Az elhunyt érsek-püspököt 1943. szeptember 3-án az általa építtetett és felszentelt szege-di Fogadalmi-templomban, azaz a domban helyezték végső nyugalomra Grósz érsek vezetésével.⁶⁵

5. APOSTOLI KORMÁNYZÓI KINEVEZÉSEK A MEGÜRESEDETT EGYHÁZMEGYÉKBE

A veszprémi és szombathelyi egyházmegyék apostoli kormányzói irányításáról május 23-án kelt levelében tájékoztatta az Apostoli Szentszék Rottát. A nuncius fentebb említett május 14-ei levelére válaszolva mellékelte a dekrétumot is.⁶⁶ Ahogy Czapik Gyula, úgy Grósz József is folytatólagosan megmaradt apostoli kormányzói minőségben a korábbi egyházmegyéje élén. Május 23-án dekrétumban hagyták meg, hogy ezt a szombathelyi székiüresedés megszűntéig kell ellátnia Grósznek.⁶⁷ Grósz június 16-án bízta meg Galambos Miklós püspöki titkárt, hogy másnap a vasvár-szombathelyi székeskáptalan előtt az erre vonatkozó kinevező okmányt mutassa be a kanonokoknak. Galambos így is tett, s erről levélben tájékoztatta a főpásztort.⁶⁸ Mindezen szombathelyi változásokról július 1-jén levélben Serédi bíborost, valamint Szinyei Merse minisztert is tájékoztatta Grósz. Serédi július 9-én kelt válaszában ezt nyugtázta, majd reményét fejezte ki, hogy a szombathelyi apostoli kormányzói feladatokat rövid ideig kell majd csak ellátnia az akkor még kinevezett érsek-társának, mivel tudja, hogy Grószre milyen nehéz feladat vár Kalocsán.⁶⁹ Grósz július 5-én apostoli kormányzói kinevezéséről körlevél útján egyaránt tájékoztatta a szombathelyi egyházmegye papságát és híveit.⁷⁰

Szerédi bíboros, mint a két érintett egyházmegye metropolitája már június 14-én Esztergomban kelt, Rossi bíboros titkárnak címzett levelében lényegében kritizálta Rottát amiért az a két új érsek apostoli kormányzói kinevezését javasolta korábbi egy-

⁶⁴ A püspök életéről és munkásságáról összefoglaló áttekintést lásd TÓTH, *Glattfelder Gyula*, 254–259. Továbbá róla az alábbi kötet: *Igazságot – szeretettel. Glattfelder Gyula élete és munkássága* (szerk. Zombori István), Budapest–Szeged 1995, valamint MIKLÓS PÉTER, *Glattfelder Gyula, az első szege-di püspök*, Szeged 32 (2020) 5–6. sz., 10–15.

⁶⁵ SzIT Esty Miklós hagyaték 2.6. fol. 83.

⁶⁶ Az említett dekrétumot nyomtatásban lásd TÓTH, *A szombathelyi egyházmegye története*, 240.

⁶⁷ ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 116, fol. 25–26.

⁶⁸ SzEL I.1.a. 1568/1943.

⁶⁹ SzEL I.1.a. 1748/1943.

⁷⁰ *A szombathelyi egyházmegye és a mura vidéki apostoli adminisztratura részére az 1943. évben kibocsátott körlevelek*, Szombathely 1943, V/1769 (*Sabariensis Administrationis Apostolicae Decretum*).

házmegyéikbe. Elismerete, hogy a Szentszéknek szuverén joga az apostoli kormányzók kinevezése, de véleménye szerint megfelelőbb lett volna, ha az ősi szokásokhoz híven helyben kerül sor a káptalani helynőkök megválasztására a székiüresedések idejére.⁷¹ Meglátása szerint Magyarországon korábban arra nem volt példa, hogy nem tudtak volna megfelelő káptalani helynököt választani az átmeneti időre. Azt, hogy ez nem történt meg, minden szempontból problematikusnak ítélte. A kormány részéről is esetleges nehézségekre számított, de ezzel kapcsolatban ígérte, hogy meg fogja tenni a szükséges lépéseket. A bíboros véleménye szerint a kinevezett apostoli kormányzók mellé az általános helynőkök kiválasztása helyben lenne a legideálisabb, a kanonokok közül, hogy segítségükre legyenek az egyházmegyék irányításában. Emellett kitért arra is Serédi, hogy szinte megoldhatatlannak tartotta az érseki megbízatások mellett a volt egyházmegyék apostoli kormányzói irányítását Grósz és Czapik számára, tekintve – különösen az első hónapokban – az új érsekeknek elsődleges feladatuk új főegyházmegyéjük megismerése, városainak felkeresése stb. lenne. Az érseki központjuktól pedig a másik rájuk bízott egyházmegye püspöki központja legalább 230 kilométerre volt,⁷² infrastrukturálisan is nehéz tehát azok rendszeres felkeresése; az út oda-vissza cirka 3 napba telik.⁷³ A Serédi által megfogalmazott, a szombathelyi kormányzásban esetleg fellépő nehézségek kiküszöbölése céljából Grósz széleskörű megbízatással ruházta fel Kiss Lajos újonnan hivatalba lépő püspöki általános helynököt. Az érsek a kalocsai széki foglalatát követően csak pár napot tudott Szombathelyen tartózkodni időközönként.⁷⁴

Habár már változásra nem volt különösebben esély, a hercegprímás aggályait július 3-án Rossi bíboros Maglione bíborosnak is továbbította.⁷⁵ Július 10-én kelt és a budapesti apostoli nunciushoz intézett levelében a pápai Államtitkárság fontosnak ítélte

⁷¹ Az 1917-es CIC vonatkozó kánonjai pontosan az alábbiak szerint rendelkeznek, mely alapján a Szentszék eljárta: „431. kán. 1. §. A püspöki szék megüresedése esetén, ha csak nincs apostoli adminisztrátor, vagy a Szentszék másképp nem gondoskodott, a székesegyház káptalanjára száll az egyházmegye kormányzata.” Továbbá „432. kán. 1. §. A székesegyház káptalanja a püspöki szék megüresedése esetén, annak hírtől számított nyolc napon belül, köteles káptalani helynököt állítani, aki helyette kormányozza az egyházmegyét és ha a javadalmak élvezésének tisztasága is terheli, egy, vagy több hűséges és szorgalmas gondnokot kinevezni. 2. §. Ha a káptalan az előírt időn belül bármily okból nem rendelne ki helynököt, vagy gondnokot, a rendelkezés a metropolitára száll; de ha maga az érseki egyház üresedne meg, vagy az érseki is és az alárendelt is, a rangidős alárendelt püspökre.” Serédi ezért közölte az álláspontját Rómával, illetékesnek tartva magát az ügyben.

⁷² Valójában a jelenlegi körülmények között számolva is az útvonal gépkocsival a szombathelyi püspöki palota és a kalocsai érseki kastély között 273 kilométer, míg a veszprémi püspöki (ma már érseki) palota és az egri érseki kastély közötti távolság 266 kilométerre rúg. Vö. <https://www.google.com/maps/?hl=hu> (2024. 02. 27.)

⁷³ ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 116, fol. 23–24.

⁷⁴ *A szombathelyi egyházmegye és a mura vidéki apostoli adminisztratura részére az 1943. évben kibocsátott körlevelek*, Szombathely 1943, V/1769 (Sabariensis Administrationis Apostolicae Decretum).

⁷⁵ ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 116, fol. 22.

Serédi bíboros megjegyzéseit. Azokra Rotta figyelmét is felhívták – minden bizonnyal a jövőre nézve, hogy abból „okuljon”. A pápai diplomatának a szombathelyi és veszprémi apostoli kormányzók kinevezésével kapcsolatos korábbi javaslatát is indokoltnak vélték. Ettől függetlenül fontosnak tartották, hogy a kialakult helyzetet átgondolják, hogy mi vezethetett a kérdéses rendelkezés megszületéséhez.⁷⁶ A pápai Államtitkárság felszólította Rottát, hogy adjon magyarázatot Serédinek arról, hogy mi vezette az apostoli kormányzói kinevezésekkel kapcsolatos javaslat megtételére. Miért látta indokoltnak, hogy az ilyen módon valósuljon meg. Erről Rossi bíborost is tájékoztatták. Naplójában Esty Miklós ugyan feljegyzett egy körülményt, ami az események hátterében állhatott. E szerint Grósz maga kérhette, hogy a szombathelyi szőllősi Jézus Szíve-templom felszenteléséig maradjon. Bár Esty szerint ez még nem lett volna elég indok az ő apostoli kormányzói kinevezéséhez, a templomot anélkül is fel tudta volna szentelni. Így még kevésbé indokolható Czapik kinevezése volt egyházmegyéjébe. Ez utóbbit állítólag már a nuncius szorgalmazta.⁷⁷ Mindenesetre a római levél után Serédi és Rotta valószínűleg szóban egyeztetett. Az ügyre vonatkozó egyéb dokumentum nem került a kezembe.

Szombathelytől és a szombathelyi egyházmegye papjaitól és híveitől véglegesen 1944. március 8-án kelt körlevelében búcsúzott Grósz, tudatva egyúttal az érintettekkel, hogy Kovács Sándor addigi kecskeméti plébános személyében új megyéspüspök került kinevezésre, így az ő apostoli kormányzói működése ezáltal megszűnik. Egyúttal Mindszenty József zalaegerszegi plébános veszprémi megyéspüspöki kinevezéséről is tájékoztatást adott.⁷⁸ Mindez Czapik érsek ottani apostoli kormányzói megbízatásának a végét jelentette.

⁷⁶ ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 116, fol. 21.

⁷⁷ ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria, Posizione 116, fol. 19; SzIT Esty Miklós hagyaték 2.6. fol. 76.

⁷⁸ *A szombathelyi egyházmegye és a mura vidéki apostoli adminisztratura részére az 1944. évben kibocsátott körlevelek*, Szombathely 1944, III/629 (Kovács Sándor szombathelyi megyéspüspök) és III/630 (Mindszenty József veszprémi megyéspüspök).

FÜGGELÉK

I.

Esztergom, 1943. február 23.

Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek
Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspöknek a kalocsa-bácsi érseki székről
történő lemondása hírének vételét követően.
(SzCsEL I.I.d. 344/1943 – *orig.*)

Mélységes fájdalommal és testvéri együttérzéssel hallottam Excellenciád ált. helynökétől⁷⁹ és irodaigazgatójától⁸⁰ azt a mindnyájunkat lesújtó hírt, melyet azután f. h. 15-én kelt megtisztelő és sajátkezű levelében is olvastam, hogy még mindig gyengébb egészségi állapotára való tekintettel kénytelen volt a kalocsai érseki széket a Szentséges Atya⁸¹ legmagasabb rendelkezésére visszabocsátani.

Tudom jól – és ebben Nagyméltóságod megtisztelő sorai is megerősítenek – hogy az elhatározás felette nehéz lehetett, mert igen súlyos időkben kifejtett 32 esztendei főpásztori munkássága után a testi gyengeségnek meg kellett küzdenie a léleknek a Szentséges Atya iránti gyermeki engedelmességre és a további munkára való feltétlen készségével. Azt is sejtem, hogy az elhatározás nehéz óráiban, épen (sic!) az engedelmisséggel kapcsolatban, talán bizonyos lelkiismereti kérdés is felmerült Nagyméltóságod előtt. Azonban én mégis úgy gondolom, hogy a bölcsesség és a tanács Lelke megmutatta Excellenciádnak a helyes elhatározást a Vigasztaló Szentlélek pedig megadja azt a biztos tudatot és megnyugvást, hogy mostani egészségi állapota mellett a Szentatya is csak helyeselni fogja, ha gyengébb erőivel ált. helynöke és irodaigazgatója segítségével inkább tovább kormányozza a csanádi kis egyházmegyét, mint ha hősies fokon gyakorolt engedelmisséggel életét áldozná fel a nagykiterjedésű, megnagyobbodása óta pedig egyházkormányzati szempontból súlyos problémákkal küzdő és a főpásztorban igen nagy munkabírást igénylő kalocsai főegyházmegyéért.

Legyen szabad azért nekem is szeretettel kérnem, méltóztassék teljesen megnyugodni, hogy helyesen cselekedett. A jó Isten és Krisztus Urunk földi helytartója ország-világ előtt megmutatta hogy Excellenciádat mennyire értékeli, mikor hazánk egyik legmagasabb egyházi méltóságával kívánta hosszú, fáradságos és eredményes munkásságát honorálni. Hogy most ezt a díszes, de egyben felelőséges tisztet Nagyméltóságod saját hibáján kívül nem foglalhatja el: az semmit sem von le sem eddigi érdemeiből, sem Őszentségének kegyes hajlandóságából, sem pedig a jó Isten szerete-

⁷⁹ Raskó Sándor.

⁸⁰ Sopsich János.

⁸¹ XII. Piusz.

téből, mert lehetetlent sem a Szentatya, sem a jó Isten, aki a szándékot tekinti, nem kíván tőlünk.

Miután még mély tisztelettel megemlítem, hogy a 190. kánon 1. §-a szerint a kalocsai érseki szék *de iure* akkor üresedik meg, mikor kézhez méltóztatik venni a Szentatyanak olyan hivatalos értesítését, amely szerint Nagyméltóságodnak az érsekségről való lemondását elfogadta: biztosítom Excellenciádat, hogy – amint magas személyéről eddig is mindennap megemlékeztem sz. miséimben, több sz. misét pedig felgyógyulásáért ajánlottam fel, hogy erőit Isten segítségével annyira visszaszerezhesse, hogy a csanádi egyházmegyét még sokáig bölcsen kormányozhassa. A lemondás római elfogadását a hivatalos közlés kézhezvétele után kegyeskedjék majd a kultuszminiszter úrnak⁸² és rajta keresztül a m. k. kormánynak⁸³ hivatalosan tudomására hozni.

2.

Budapest, 1943. április 19.

Angelo Rotta budapesti apostoli nuncius levele Luigi Maglione bíboros, pápai államtitkárhoz a kalocsai és egri érseki székek betöltése ügyében.

(ASRS AA.EE.SS. Pio XII, Parte I (1939–1948), Serie Ungheria,

Posizione 116, fol. 35–37v – *orig.*)

Secondo il desiderio espresso dal' Eminenza Vostra Reverendissima nel Suo venerato Dispaccio No. 2319/43 in data 13 Aprile corrente, espongo il mio modesto parere circa un eventuale scambio di destinazione tra i due candidati proposti per le Achidicesi di Agria e Kalocsa, cioè S.E. Mons. Giulio Czapik e S.E. Mons. Giuseppe Grósz.

Le considerazioni contenute nel Dispaccio sopra indicato hanno certamente il loro valore, ed io stesso in un primo momento inclinavo per quella soluzione. Ma altre considerazioni mi hanno poi consigliato a fare la proposta di cui nel mio anteriore Rapporto, e mi muovono ora a mantenerla.

Premetto che Mons. Czapik ha sì uerte maniere un po' sostenute e recise; mai però vien meno in lui quel senso di vera carità e di urbanità nel trattore col clero, che è necessario in un Vescovo, dotti che – a quanto mi si dice – fanno difetto in Mons. Subik⁸⁴; per cui non si può in nessun modo fare un confronto tra i due.

Vostra Eminenza poi sa bene che chi vuole o deve compiere una riforma – e la riforma era assai necessaria nella diocesi di Veszprémia – è sempre oggetto di critiche, mentre chi è colpito da rimproveri o provvedimenti sgraditi è naturalmenete portato

⁸² Szinyei Merse Jenő királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter.

⁸³ Kállay Miklós királyi miniszterelnök kormánya.

⁸⁴ Subik Károly címzetes thypultai apát, egri kanonok, érseki főjósággormányzó.

a gettare la colpa sulla eccessiva severità del Superiore. Mons. Czapik ama il suo clero, si intrattiene volentieri con esso e non ne desidera che il bene, anche se in qualche manifestazione gli fa forse difetto quella dolcezza di tratto che per noi latini ha grande valore, ma che è meno sentita da queste popolazioni educate più al timore e al rispetto che all'amore e alla confidenza verso i Superiori. Del resto non mancherei, nel caso, di raccomandare a Mons. Czapik di rendersi conto dello stato d'animo del clero di Agria per abundare piuttosto che deficere nella paterna gentilezza dei modi, senza venir meno all'energia che sarà necessaria per introdurre anche nell'Archidiocesi di Agria una sana riforma, riforma di cui si sente grande bisogno.

Accenno ora ai motivi che positivamente raccomandano la nomina di Mons. Czapik per Agria e quella di Mons. Grósz per Kalocsa.

Agria ha un numero assai rilevante di protestanti: oltre mezzo milione. Ora Mons. Czapik mi sembra l'uomo adatto per la circostanza. Egli non è persona che lasci facilmente correre soverchierie o abusi da parte delle autorità. Occorendo, va direttamente ai competenti Ministeri per protestare ed esigere che si renda ai cattolici quella giustizia che loro spetta, specialmente nelle nomine ai vari uffici pubblici nelle città e villaggi della sua giurisdizione. È quindi capace di difendere energicamente i diritti della Chiesa. Per di più Sua Altezza il Reggente suole passare alcuni mesi, durante le vacanze, nella sua residenza privata di Kenderes, che è nell'Archidiocesi di Agria. Orbene Sua Altezza, come si sa, non desidera Vescovi dai nomi tedeschi, e molto meno nel luogo della sua residenza: non mi meraviglierei che l'esclusione di Mons. Grósz dalla lista dei candidati desiderati dal Governo per Agria sia stata determinata da questa circostanza. D'altra parte Mons. Czapik ebbe rapporti cordiali col Reggente e con la di lui famiglia durante la sua permanenza a Vienna per gli studi, avendo in quel tempo esercitato l'ufficio di catechista delle figlie⁸⁵ del Sig. Horthy⁸⁶. È quindi persona conosciuta da Sua Altezza ed anche a lui non sgradita: circostanza questa che non va del tutto trascurata, specialmente dopo la mancata nomina di Mons. Luttor⁸⁷ a Vác. Di più Agria è una diocesi puramente ungherese, e anche tra la popolazione suonerebbe un po' male il nome di un Vescovo di origine tedesca.

Come poi già accennai nel mio precedente Rapporto, nell'Archidiocesi di Kalocsa, e più precisamente nella Bácska, vi sono molti ungaro-tedeschi con numerose parrocchie. Ora Mons. Czapik parla il tedesco, ma non così bene come Mons. Grósz, il quale, anche per la sua origine, riuscirebbe più gradito a quelle popolazioni, e potrebbe così esercitare con maggior frutto il suo ministero.

⁸⁵ Horthy Magdolna és Paulette.

⁸⁶ Horthy Miklós kormányzó.

⁸⁷ Luttor Ferenc szentszéki követségi tanácsos.

È vero, infine, che Mons. Czapik è un buon amministratore, che potrebbe riassettare le finanze della mensa di Kalocsa; ma anche Mons. Grósz sa cavarsela abbastanza bene, avendo messo bene in ordine l'amministrazione della mensa vescovile di Sabaria.

Perciò, tutto considerato, non mi sembra il caso di scegliere per Agria un nome fuori di quelli indicati dal Governo. Così si eviterà un nuovo motivo di attrito, che in questo momento è assai conveniente di evitare.

3.

Kalocsa, 1943. június 23.

Grósz József Kalocsára történő megérkezésének és beiktatásának megszervezése ügyében ülésező bizottság jegyzőkönyve.
(KFL I.1.c. Grósz József perszonális [Kinevezés érseki székbé], 3080/1943 – *gépírásos*)

Jelen vannak: Dr. Kujáni Ferenc ált. helynök, Dr. Farkas Géza plgm., X őrnagy a katonaság képviselőjében, iskolai igazgatók: P. Tüll [Alajos], Laszczik Ernő, Zádorfalvy János, M. Angelica és M. Hermina, Ruszthy-Ruszték Károly főtanf., Dr. Szedlay István, Dr. Horváth Alajos, Tóth István prépost, Szendrei Imre karnagy, Vidovics László MÁV állomásfőnök, Dr. Borsoss Béla rendőrtanácsos, Bolyos Mihály dr. kórházpnok, Dr. Gyetvai Péter és Dr. Gombos Károly referens.

I. 1943. július II.

Érsek Urunk autóval indul Bpestről d. u. 14 óra 30-kor. 16 órakor Hartára ér, ahol az alispán és a dunavecsei járás főbírája fogadják. (Ezt Hazai főbíró úr már elintézte.) Utána Zasztóiig jönnek, ahol Dr. Hazai főbíró és a szomszéd községek küldöttségei fogadják a főpásztort. Kalocsa város a „Salve autón” túl felállítandó díszkapunál fogadja az érsek urat. A küldöttség tagjai: polgármester, rendőrtanácsos, Hargitay jószágfelügyelő, Szentkereszty [Ábel] főintéző, Dr. Horváth Alajos belvárosi és Tóth István külvárosi plébánosok. Itt az érsek úr négyes hintóba száll, a küldöttség is, a köv. sorrendben: 1. kocsiban: Rendőrtanácsos és a rendőrtisztviselő, 2. Érsek úr és Horváth püspök úr, 3. alispán és polgármester, 4. a két plébános, 5. é. u. tisztek, 6. Rendező Iványi [Endre] újságíróval. Stb. akik autón jönnek.

Intézkedni kell, hogy a dunapatajiai sorfalat álljanak az országúton, valamint a bödi uradalom alkalmazottai.

Az ONCSA-házak lakói kinn állnak házaik előtt. 48-as háziak is ide jönnek ki. Intézkedés (ez utóbbira nézve).

Rendezők nevezendők ki, A. C. ezt vállalta, hogy a Hellertől a székesegyház teréig felálló tömeg rendben maradjon. Levente fiúk és lányok is bevonandók. Egyébként a Hellertől, ameddig érnek, a vidéki csoportok, ezután iskolák itt lévő növendékei, egyesületek.

A kocsik a székesegyház elé hajtanak, ahol a kapuban a káptalan s központi papság várja főpásztort. Bevonulás az „Ecce sacerdos” hangjai mellett. A kocsik tovább mennek a kinyitandó (!) sorompókon át, hogy torlódás ne legyen. Rendezőség és rendőrség gondoskodik arról, hogy a publikum csak a mellékajton keresztül vonuljon be a templomba.

Érsek Úr adorál a főoltárra viendő (!) Szentség előtt, utána a sekrestyébe vonul és bemutatja a kinevezési bullát. Közben az előkelőség a hajóban helyet foglal, a szentélybe civil úr nem mehet!

Ezután az Érsek Úr kijön, felöltözik, Jézus Szíve litánia, előtte „Protector noster” stb. szentségi és főpásztori áldás. Szentségi énekre felhívni a karnagy figyelmét.

A bevonulás előtt, hogy legyen nép a templomban, foglaljanak helyet ott a meghívandó (!) tisztelgések tagjai, továbbá a Nőegyletek, Kongregáció, Oltáregylet, női szerzetesrendek!

A székesegyházi funkció alatt a kinti tömeg álljon fel kétoldalt a kastély felé vezető úton, ahol az É. Ú. gyalog fog bevonulni.

Ezután tisztelgések. Három csoport. A. Papság, B. Város, hatóságok, járás, közhivatalok, C. Iskolák–Egyesületek. Ezek megállnak a kastély előtti kertben. Középen: A, jobbról a kavicsos úton: B, balról: C. Érsek Úr az erkélyre megy, előtte mikrofon (Hegyi tanár!). Lent a középén szintén mikrofon és A. B. C. kijelölendő (!) szónokai elé mennek és ott beszélnek. Rácsos kapu lezárva, a nép amögött! Érsek Úr válaszbeszéde után lejön és küldöttségek tagjait bemutatják neki. Jó lenne a zászlóalj tisztjeit ezután felvezetni a kastélyba és mint utolsó csoport bent tisztelegnének. Ezzel a sorrend nem okozna nehézséget, mert arra hivatkozhatunk, hogy ők bent voltak s előbb nem lehetett, míg a kinti ünnepség le nem zajlik.

Gondoskodni kell arról, hogy a bevonulás előtt a polgári vezetőség és katonaság padjai a hajóban fenntartassanak, Rendezőség, Iványi!

A szállásrendezést magunknak tartjuk fenn. Belon [Gellért] megbízandó, hogy járjon körül a városban és gyűjtse a megajánlásokat. Egyébként éjszakára a kórház pont felajánlotta a zárdai kórház 140 szabad ágyát, továbbá szükség esetén az új kórházban ugyanannyit, de ez persze csak tömeg szállás lehet fiatalabb papság részére. Ezekon kívül lefoglalandó a Szabó vendéglő összes szobája, kanonok urak s privát családok által felajánlandó helyek.

Papságnak körlevéli meghívása. L. a csatolt körlevelet.

Vacsoráról az előkelőségek számára a kastély, papság számára a szeminárium gondoskodik. Egyéb meg nem hívott résztvevők kapnak vacsorát a városi vendéglőben, a Csajdán, ahol 150–200 személyt kényelmesen el tudnak látni.

II. 1943. július hó 12.

A 9 óra 45 perc körül érkező különvonathoz kocsik és taxik (!).

A funkció kezdete: d. e. 10 óra 30 perc. A publikum előtt egy negyed órával foglalja el helyét (!) Rendező: Vashegyi Andor és még egy uradalmi tisztviselő.

Installáció lefolyását lásd mellékletben.

Ebéd előtt vidékiek tisztelgése megállapítandó sorrendben.

13 óra 30 perckor ebéd, illetve buffet.

16 órakor Kat. Diákotthon Mozgalom gyűlése az Ipartestületben

SÁGI GYÖRGY

II.
KONFLIKTUS ÉS ÜLDÖZTETÉS

A HERCEG ÉS AZ ÉRSEK: EGY KONFLIKTUS A KALOCSA-BÁCSI EGYHÁZMEGYÉBEN A KÖZÉPKOR ALKONYÁN

„Így aztán, amikor a szenátus feloszlott és a főemberek távoztak, Zsigmond és Lőrinc a vránai perjellel meg a többi szövetséggel külön vonult, és ismét életre keltette Corvin hanyatló pártját. A kalocsai érsekkel együtt titokban a budai vár alá vonultak, és harmadnap átvezették a sereget a Duna innenső partjára. Még azon is gondolkoztak, hogy elfoglalják Buda városát”

– olvashatjuk Antonio Bonfini munkájában az 1490. júniusi országgyűléssel kapcsolatban.¹ A Hunyadi Mátyás halálát követő zavaros időszak ezt követően vette valódi kezdetét, amelynek első fegyveres összecsapásában Corvin János és szövetségesei vereséget szenvedtek a Jagelló Ulászlót támogatók seregétől.² Habár július 15-én királlyá választották Ulászlót, a trónharcok ezzel még korántsem értek véget. Mátyás természetes fia és egykori támogatóinak többsége, köztük e tanulmány két főszereplője, Újlaki Lőrinc boszniai herceg és Váradi Péter kalocsai érsek is Habsburg Miksával vette fel titokban a kapcsolatot. Jean Molinet krónikájában azonban megörökítette e bizalmas tárgyalások némely részletét. A felettebb jól értesült történetíró beszámolója szerint augusztus elején Habsburg Miksa Grazból elküldte káplánját Corvin híveihez, hogy a támogatásukat kérje a korona megszerzésében. Elsőként Kövendi Székely Jakabot kereste fel Ormosdon, onnét Lőrinc herceg egyik vezető familiárisához, Dombai Dávidhoz utazott a Somogy vármegyei Zákányra, majd pedig Török Ambrusoz és Inréhez ment. Ezt követően Pécssett találkozott a budai tárgyalásokról hazatért Ernuszt Zsigmond püspökkel, végül pedig Újlakra érkezett. Lőrinc rezidenciáján a herceg mellett több Habsburg-szimpatizánssal, köztük Váradi Péter kalocsa-bácsi ér-

---

¹ ANTONIO BONFINI, *A magyar történelem tízedei* (ford. Kulcsár Péter), Budapest 1995, 911.

² Az 1490-es évek elejének trónharcaira és belpolitikájára lásd KUBINYI ANDRÁS, *Két sorsdöntő esztendő (1490–1491)*, TSz 33 (1991) 1–2. sz., 1–54; KRZYSZTOF BACZKOWSKI, *Walka o Węgry w latach 1490–1492. Z dziejów rywalizacji habsbursko-jagellońskiej w basenie środkowego Dunaju*, Kraków 1995; E. KOVÁCS PÉTER, *Miksa magyarországi hadjárata*, TSz 37 (1995) 1. sz., 35–49; NEUMANN TIBOR, *Békekötés Pozsonyban – Országgyűlés Budán. A Jagelló–Habsburg kapcsolatok egy fejezete (1490–1492) I–II*, Századok 144 (2010) 335–372 és 145 (2011) 299–348; B. SZABÓ JÁNOS, *Az Újkor hajnalán. Magyarország hadügye a Jagelló királyok alatt (1490–1526)*, Magyarország hadtörténete I. A kezdetektől 1526-ig (szerk. Veszprémy László), Budapest 2017, 315–366, 316–321.

sekkel, Brankovics György szerb despotával, Frangepán Bernáttal, Beriszló Ferenczel és másokkal is megbeszéléseket folytatott.³ A magyar potentátok és a római király között formálódó szövetségről Zsigmond tirioli főherceg Miksa udvarában tartózkodó követe is beszámolt:

„Újlaki Lőrinc herceg, Corvin János herceg, a kalocsai érsek, a pécsi püspök, a szepesi gróf, Szapolyai István, és más urak titokban követséget küldtek király urunkhoz és a királyi fenséget Magyarország igaz királyának ismerték el és engedelmességet ígértek neki.”⁴

A következő hetekben sem változott a helyzet, amelyet Bonfini mester örökített meg: „mivel számos főnemes, elsősorban pedig a kalocsai érsek és Lőrinc herceg nem jött el, a koronázást egy kissé későbbre halasztották”, azonban a szeptember 19-ei szertartáson másokhoz hasonlóan sem az érsek, sem pedig a herceg nem vett részt.⁵ Az eddig elmondottak nyomán azt láthatjuk tehát, hogy a Délvidék két meghatározó alakja, Újlaki Lőrinc, Bosznia hercege és Váradi Péter kalocsa-bácsi érsek a Mátyás király halála utáni hónapokban szövetségesként lavíroztak a politika szövevényes útvesztőiben. E kapcsolat – mint a politikában általában – azonban nem bizonyult sem tartósnak, sem pedig barátinak, hiszen azt kizárólag az egyéni érdekek alakították. A hajszáltrepedések már 1490 szeptemberében megjelentek a főúr és a főpap nexusában, amelyek hamarosan szembefordították az egykori „párttársakat”. A konfliktus részleteinek bemutatása előtt azonban hasznosnak látszik a két főszereplő „előéletének” vázlatos áttekintése, hiszen tetteik mozgatórugói is nagy valószínűséggel életük korábbi éveiben lelhetők fel.

I. A HUMANISTA FŐPAP ÉS AZ APJA NYOMDOKAIT KÖVETŐ HERCEG

Péter érsek a névadó Várad püspöki városban egy jómódú polgárcsalád sarjaként látta meg a napvilágot 1450 táján. Minden bizonnyal a váradi székesegyházi iskolában folytatott tanulmányai során ajánlották Zrednai (Vitéz) János váradi püspök (1445–1465) figyelmébe, aki felkarolta a tehetséges ifjút. Miután a magyar humanizmus atyjaként tisztelt főpap az esztergomi érseki székebe került, Váradinak egy esztergomi kanonoki javadalmat biztosított (1465), amely jövedelmeiből folytatta itáliai egyetemi tanulmányait. Az 1460-as évek második felében a bolognai egyetemen pal-lérozta elméjét, ahol kimagasló humanista műveltségre és kiváló kapcsolatrendszerre

³ *Chroniques de Jean Molinet*, vol. I–V (ed. JEAN-ALEXANDRE C BUCHON), Paris 1827–1828, IV, 101–103.

⁴ VÉBER JÁNOS, *Két korszak batárán. Váradi Péter humanista főpap, kalocsai érsek pályaképe* (Sziluett – Korszerű történelmi életrajzok), Pécs–Budapest 2016, 76.

⁵ BONFINI, A *magyar történelem*, 928.

tett szert. Hazatérését követően nem kompromittálódott a pártfogója által szervezett királyellenes összeesküvés során (1471), sőt hamarosan Mátyás udvarába került, ahol 1474-től kezdődően folyamatosan egyre magasabb tisztségekbe jutott. Királyi titkárként kezdte (1474–1478), majd a titkos kancellári hivatalba emelkedett (1478–1480), hivatali karrierje csúcsát pedig az 1480 és 1484 között egyedül viselt fő- és titkos kancellári méltóság jelentette. Az uralkodó bizalmát és támogatását élvezve egyházi pályája is szépen ívelt felfelé. Esztergomi kanonoksága mellett szülővárosában is kanonoki stallumhoz jutott (1475), majd az erdélyi préposti méltóság következett. Az uralkodó támogatásával megszerezte a jól jövedelmező szentjobbi és a földvári bencés, valamint a péterváradi ciszterci apátságok kommandátorságát. Hivatali főnöke, Handó György halálát követően pedig az ország második legmagasabb egyházi méltóságát, a kalocsa-bácsi érsekséget nyerte el (1480), ezzel a magyar egyházi társadalom legfelső szintjére került. Olyannyira élvezte a király bizalmát, hogy Mátyás a bíborosi kalapot is igyekezett számára megszerezni, azonban ezirányú törekvései végül nem értek célba. Fényesen ívelő pályafutása 1484-ben váratlanul megtört, amelynek hátterében számos ok húzódott meg. Az uralkodó bizalmát elvesztő főpapot a király parancsára letartóztatták, majd pedig Árva várában, később pedig Visegrádon tartották fogva, a pápai diplomácia folyamatos tiltakozása ellenére, s majd csak Mátyás halálát követően nyerte vissza szabadságát.⁶

Az érseknél néhány évvel fiatalabb Lőrinc herceg 1459/1460 táján született egy patinás főúri családba. Apja, a nagyhatalmú Újlaki Miklós az 1440-es évektől Hunyadi Jánossal karöltve jutott egyre magasabb méltóságokba: macsói bán, erdélyi vajda, szlavón bán lett, majd 1472 és 1477 között az oszmánoktól visszafoglalt Észak-Bosznia területén kialakított királyság élén állt. Jóllehet az ifjú Lőrinc – a korszak nemeseinek többségéhez hasonlóan – nem járt egyetemre, a latin olvasás és írás rejtjelmeit elsajátította. Sajátkezű levelei ugyan nélkülözik azt a kifinomult humanista stílust, amellyel Váradi Péter fogalmazta episztoláit,⁷ azonban egy előkelő világi főúr számára erre nem is volt szükség. A korszak meghatározó eszmeáramlatával és stílusirányzatával, a humanizmussal és a reneszánszsal azonban megismerkedett, amelyre apja kíséretében 1475-ben tett itáliai utazása alkalmával kiváló lehetősége nyílt. Lőrinc serdülő korától kezdve egyre gyakrabban fordult meg a királyi udvarban, ahova apja révén lett

⁶ FRAKNÓI VILMOS, *Váradi Péter kalocsai érsek élete 1483–1511*, Budapest 1884; UDVARDY JÓZSEF, *A kalocsai érsekék életrajza (1000–1526)* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XI), Köln 1991, 335–402; KATONA ISTVÁN, *A kalocsai érseki egyház története I*, (ford. Takács József, a fordítást szakmailag ellenőrizte és sajtó alá rendezte, az előszót és a kiegészítő jegyzeteket írta Thoroczkay Gábor, szerk. Romsics Imre), Kalocsa 2001, 254–277. – A főpap életrajzát a közelmúltban VÉBER JÁNOS dolgozta fel példamutató alaposással: VÉBER, *Két korszak*.

⁷ *Petri de Warda ecclesiarum Colocensis et Babiensis canonice unitarum archiepiscopi epistolae cum nomnulis Vladislai II. regis Hungariae literis Petri causa scriptis*, praefatus est, et indicem chronologicum subiecit CAROLUS WAGNER, Posonii et Cassoviae 1776; VÉBER, *Két korszak*, 116–142.

bejáratos. Igen fiatalon, mindössze 14–15 éves korában részt vett Mátyás sziléziai hadjáratában (1474), majd az 1477-es osztrák „villámháborúban” is. Természetesen ott találjuk Mátyás és Aragóniai Beatrix menyegzőjén éppúgy, mint az olműtzi békeszerződés ratifikálását követő lakomán (1479). Mindezek alapján egy tehetséges, feltörekvő fiatalember képe bontakozik ki előttünk, aki előkelő származású társaihoz hasonlóan ifjú korától kezdődően a királyi udvarban szocializálódott, ahol a korban elvárt főúri műveltség, kultúra, kommunikáció, azaz a viselkedési normarendszer valamennyi elemét elsajátíthatta.⁸ Mindez egy további fontos szállal, jelesül a király személyes simpatíájával egészült ki, amelyet Bonfini a következőképpen fogalmazott meg: „végig az udvarban nevelkedett és Mátyás mindig fiaként kedvelte”.⁹ Édesapja 1477-es halálával azonban e szépen ívelő pályafutás megtorpanni látszott. Újlaki Miklós halálát követően ugyanis Mátyás király azonnal hozzálátott az egykori főúr egyre veszélyesebbé vált hatalmi bázisának felszámolásához. Elsőként a macsói báni törvényszéket szüntette meg (1478), ezzel párhuzamosan a korábban e méltósághoz tartozó vármegyék feletti ellenőrzést is elveszítette. Lőrinc ugyan 1496-ig következetesen feltüntette titulusai között a macsói báni címet, azonban ez valódi hatalmat nem jelentett, pusztán jogigényt szimbolizált. Az ifjú nem kaphatta meg apja boszniai királyságát, be kellett érnie a hercegi cím használatával, sőt az uralkodó kormányzati tisztségbe sem emelte. Mindezek ellenére Lőrinc továbbra is bejáratos maradt a királyi udvarba, tevékenyen részt vett Mátyás osztrák háborúiban, s az uralkodó kíséretében vonult be 1485 nyarán a meghódított Bécsbe.¹⁰

Péter érsek és Lőrinc herceg személyesen ismerték egymást az udvarból, sőt – amint fentebb említettem – a főpap szabadulását követően hamarosan egy szekértáborba kerültek. Mátyás király 1490. április 6-ai halálát követően merőben új politikai helyzetben találták magukat az ország rendjei, hiszen különböző jelöltek közül kellett kiválasztaniuk a királyság és természetesen saját maguk számára a megfelelő személyt. Ebben a korántsem egyszerű, a különböző érdekcsoportok szövevényes, sok esetben szinte átláthatatlan kapcsolati hálója által meghatározott időszakban a királyság egyik legtekintélyesebb bárójaként Lőrinc herceg, valamint a frissen szabadult Péter érsek az ország további sorsát meghatározó, politikaformáló elit tagjává váltak. Amint láttuk, mindkettőjük számára Corvin János tűnt a megfelelő választásnak, majd annak bukását követően a Habsburgok felé orientálódtak, ámde oly módon, hogy Ulászlótól sem szigetelődtek el. A két potentát természetesen saját érdekeinek megfelelően cselekedett e zavaros időszakban, így mind Miksa, mind pedig Ulászló oldalán igyekez-

⁸ A herceg életrajzának rövid összefoglalása: FEDELES TAMÁS, *Dux Laurentius. Újlaki Lőrinc herceg pályafutása*, Bácsország 68 (2014) 40–48; FEDELES TAMÁS, *Miklós király és Lőrinc herceg. Az utolsó két Újlaki vázlatos pályaképe, Személyiség és történelem. A történelmi személyiség. A történelmi életrajz módszertani kérdései* (szerk. Vonyó József), Pécs–Budapest 2017, 135–168.

⁹ BONFINI, *A magyar történelem*, 786.

¹⁰ FEDELES, *Miklós király*, 149–151.

tek biztosítani magukat. Lőrinc herceg apja boszniai királyságát akarta visszaszerezni, valamint kormányzati pozícióra vágyott,¹¹ Péter érsek pedig a fogsága alatt elveszett birtokainak rekonstrukcióján és korábbi befolyásának helyreállításán fáradozott.¹²

2. A PÉTERVÁRADI APÁTSÁG ÜGYE

Kapcsolatukon az első repedést a péterváradai apátság körüli bonyodalmak okozták. Váradi hazatérve nagy lendülettel látott hozzá a fogsága idején egyházmegyéje idegenek kezére került javainak visszaszerzéséhez. Az apátságot még az érsek fogsága idején adományozta Hunyadi Mátyás Rodrigo Borgia bíborosnak, azonban a király halálát követően Lőrinc herceg elfoglalta azt.¹³ Az 1490. szeptember 8-án VIII. Ince pápához intézett levelében Újlaki hosszasan mentegette magát, tettét azzal igyekezett indokolni, hogy az apátságot ő ezekben a veszélyes időkben (*in hoc periculoso tempore*) az ellenségtől kívánta megóvni, amely az egész ország érdeke.¹⁴ Borgia bíboros Magyarországra küldte meghatalmazottját (1491), aki végül megegyezett a boszniai herceggel, ennek eredményeként pedig a római egyház alkancellárját ismét beiktatták az apátság birtokába. Az ügy azonban tovább folytatódott és hosszas levélváltásokat követően végül úgy zárult le, hogy az időközben VI. Sándor néven (1492–1503) pápává választott Borgia 5000 aranyért cserébe lemondott Péterváradról (1494), s az apátságot a kalocsai érsekséghez csatolták.¹⁵ A boszniai herceg és jobbágyai az érsekség más birtokain, népein is jogtalanságokat követtek el, amint Váradi Péter panaszai tanúsítják.

3. A DÉLVIDÉK HARAMIÁI SZÍNRE LÉPNEK

Újlaki Lőrinc és szövetségesei rengeteg borsot törtek a szomszédos birtokosok és az uralkodó orra alá. A zavaros idők rablólovagjai közül elsősorban Halapsityi Kishorvát János és sógora, Garai Bánfi Lőrinc tartották rettegésben a Délvidéket. Mátyás halálát követően ők először Corvint támogatták, majd pedig – Újlakihoz hasonlóan

¹¹ FEDELES TAMÁS, *Az 1494/95-ös királyi büntetőbadjárat indítékai*, Aktualitások a magyar középkorkutatásban (szerk. Font Márta–Fedele Tamás–Kiss Gergely), Pécs 2010, 277–294.

¹² VÉBER, *Két korszak*, 77skk.

¹³ *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab AUGUSTINO THEINER I–II., Romae 1859–1860, II, 531; *Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából 1458–1490, I–IV* (szerk. Nagy Iván–Nyáry Albert), Budapest 1875–1878, IV. 189; TAKÁCS MIKLÓS, *A bélakúti/péterváradai ciszterci monostor*, [Újvidék 1989], 42.

¹⁴ MTAKK Ms. 4978 (Velencei másolatok 3. doboz).

¹⁵ VÉBER, *Két korszak*, 77–84.

– Miksához csatlakoztak. 1491 májusában Kishorvát hűtlensége miatt Ulászló király Diós (Valkó), Vaskapu és Gerec (Bács) birtokait elkobozta és Várad Péternek adományozta.¹⁶ Ezzel a király elnyerte az érsek támogatását, akinek bandériuma ezt követően részt vett az uralkodó Habsburg-ellenes sikeres dunántúli hadjáratában. Az 1491 őszen megkötött pozsonyi békében több Habsburg-párti társukkal együtt Kishorvát és Bánfi is amnesztiában részesültek, amelyet 1493 nyarán a király ismét megerősített. A kegyelem feltételei között szerepelt, hogy Kishorvát és Bánfi nem háborgatják az érsekség birtokait, kiváltképp Szata kastélyát. A nyugalom azonban nem tartott sokáig, ugyanis 1493 őszen, kihasználva az érsek távollétét – aki Budán vett részt a Szent Mihály-napi országgyűlésen –, Kishorvát és sógora familiárisaikkal elfoglalták az említett Szatát, amely egykor ugyan Garai Bánfi Lőrinc családjáé volt, azonban Bánfi édesanyja már évekkor korábban elcserélte azt Várdai István érsekkel Gerec és Vaskapu birtokokért.¹⁷ Ezt követően Ulászló megátalkodott hűtlenségük, a közjó megzavarása és lázadás szítása (*notorios, infideles nostros et pacis publice manifestos turbatores et rebelles*) miatt elmarasztalta és valamennyi birtokuktól megfosztotta őket (*universisque possessionibus ... destituentes et destitutos, ac privatos esse declarantes et pronuntiantes*).¹⁸ Az érsek elfoglalt birtokai mellett az elszenvedett károkért kárpótlásul megkapta a Valkó megyei Szlakóc kastélyt, valamint a Bács megyében fekvő Futak, Vaskapu és Gerec oppidumokat. Várad tehát a lehető legjobban járt, hiszen az egykori cserealapokkal együtt kapta vissza az egyházmegye elbitorolt tulajdonát. Miután a két hűtlen nemes ellenállása miatt meghíúsult a főpap szlakóci birtokba iktatása, a király Kinizsi Pál országbíró bízta meg az ügy kivizsgálásával, végül azonban nem sikerült békés úton rendezni az ellentéteket. Várad érseki bandériumával foglalta el végül 1494 tavaszán Szlakócot és Szatát, utóbbi kastélyban ráadásul Kishorvát ott tartózkodó felesége és gyermekei is fogságba estek. Ezt követően Kishorvát nagy erővel rontott az erősségre, amely visszafoglalását követően – legalábbis Bonfini tudósítása szerint – az árulók némelyikét karóba húzatta, másokat pedig elevenen megnyúzatott elrettentésképpen. A portyázások során az érseki birtoktömbhöz tartozó Zsivica *castellumot* is lerombolták a renitensek.¹⁹

¹⁶ ÖStA HHStA Familienarchiv Erdődy, Urkunden 10160.

¹⁷ VÉBER, *Két korszak*, 86.

¹⁸ WAGNER, *Petri de Warda*, 12.

¹⁹ VÉBER, *Két korszak*, 86.

1. térkép. A „problémás” birtokok

4. A KIRÁLYI IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁS

Ulászló király végül 1494 őszén látta elérkezettnek az időt arra, hogy az évek óta hatalmát semmibe vevő, a Délvidéket rettegésben tartó Lőrinc herceget és szövetségeseit mőresre tanítsa. Jóllehet Újlaki és társai az évek során a felségsértés vétkét messze kimerítették (pl. az uralkodó parancsainak negligálása, egy királyi adószedő meggyilkolása, több rendbéli hatalmaskodás és erőszak, kollaborálás az oszmánokkal etc.), a király valójában egy készülődő belpolitikai válságot kívánt megoldani. 1493 januárjától ugyanis formálódóban volt egy komoly erőkből álló politikai ellenzék, amelynek tagjai között találjuk Újlakit, Szapolyai István nádort, Bátori István leváltott erdélyi vajdát, Kinizsi Pált az Alsó Rézsék főkapitányát, Perényi Jánost, a Kanizsaiakat és más hatalmasokat. Hovatovább e főúri ligához közeledett Corvin János is, amely összességében fenyegető veszélyt jelentett II. Ulászló hatalmára. Az események Kinizsi Pál 1494. november végi halálával gyorsultak fel.²⁰ A király befolyásos tanácsadói, Bakóc Tamás

²⁰ NEUMANN TIBOR, *A gróf és a herceg magánbátorúja (Szapolyai István és Corvin János barca a lipitói hercegségért)*, *Századok* 148 (2014) 387–426, 399, 407–408.

egri és Ernuszt Zsigmond pécsi püspök a büntetőhadjáratot forszírozták, s minden bizonnyal ezt javasolta Várad Péter kalocsa-bácsi érsek is. Az expedíció vezetőjévé Bélteki Drágfi Bertalan erdélyi vajdát, egy sokat tapasztalt katonát nevezett ki az uralkodó, az egyes kontingensek parancsnokai között találjuk Vingárti Geréb Péter országbíró, Somi Józsa temesi ispánt, a morva Lomnicei Meziříčký Jánost és másokat. A hadjárat előkészületei Várad egyházmegyéjének déli központjában, Bácsban zajlottak, az uralkodó is ott rendezkedett be udvarával. Bács ideális helyszín volt, hiszen az offenzíva első számú célpontja, Újlak vára a közelben, a Duna túlsó partján feküdt. Ráadásul a királyi haderő egy része a környéken állomásozott, ugyanis Kinizsi Pál halála előtt közvetlenül, csapatai élén Szerbiát és Bulgáriát dúlta. Bács mellett Pétervárad, valamint az érsekség déli területe is fontos szerepet játszott az előkészületek, a csapatok felvonulása és a hadtáp biztosítása terén. A hadmozdulatokban természetesen Péter érsek csapatai is részt vettek. Újlak vára december 16-án, mintegy húsznapos ostromot követően jutott a királyi sereg kezére. Ezt követően került sor Szata, Szlakóc, Gara és Cserna megvívására, s ezzel párhuzamosan a szerb despota Szávaasztendemetert hódoltatta. Noha 1495 februárjára a lázadók Dráván túli erősségei királyi kézre kerültek, Újlaki nem hajlott a békére. A katonai expedíció folytatódott, melynek keretében március elején Kaposútvár, majd a hónap közepén, a nyugati határszélen fekvő Németútvár is elesett. A hónapokig tartó büntetőhadjárat végül meghozta II. Ulászló számára a sikert: Lőrinc herceg szorongatott helyzetében jobbnak látta behódolni. A háború befejezése mindkét fél számára időszerűvé vált, hiszen egyrészt a folyamatos kiadások következtében a királyi kincstár fokozatosan apadt, másrészt pedig a birtokaik jelentős részét elvesztő lázadók anyagi erőforrásai szintén beszűkültek.²¹

A békekötésre Pécsert került sor 1495. március 27-én. A király kegyelemlevelet állított ki Újlaki és 45 felsorolt szövetségese, köztük Kishorvát és Garai Bánfi számára.²² Mindez természetesen nem jelentette azt, hogy a lázadók hűtlensége további következmények nélkül marad. Amint minden háború esetében, úgy ezúttal is teljesen magától értetődő volt, hogy a győztes fél veszteségeit az alulmaradtak kárára igyekezett enyhíteni. Az uralkodó, a hadjáratban kulcsszerepet játszó hadvezérek és tanácsadók nyilvánvalóan igényt tartottak a hadikárpótlásra, amihez legkönnyebben – a korszak általános gyakorlatának megfelelően – a lázadók birtokaiból tudtak hozzájutni. Amint láthattuk, a kalocsa-bácsi érsekség birtokai igen sok pusztítást szenvedtek a délvidéki rablólovagok hatalmaskodásai során. A hadjárat alkalmával tőlük visszafoglalt és Váradnak juttatott Szata és Szlakóc kastélyok már korábban is az érsekség tulajdonát képezték, így ezúttal nem kárpótlásról volt szó, hanem a korábbi tulajdonviszonyok helyreállításáról. Természetesen a hadvezérek és a két főtanácsadó, Bakóc

²¹ A hadjárat részleteire lásd FEDELES TAMÁS, *A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495)* (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 27), Szeged 2012.

²² MNL-OL Diplomatikai Levéltár 70 073; kiadása FEDELES, *A király*, 234–235, 13. sz.

2. térkép. Az 1494/95-ös királyi büntetőhadjárat

és Ernuszt is sikerdíjat kaptak a lázadók birtokaiból, azonban ennek részletezése szét-feszítené jelen tanulmány kereteit. Újlaki ügyét az 1495. áprilisi budai országgyűlésen tárgyalták. Több várát, köztük fő rezidenciáját, a Szerémség kapujának tekintett Újlakot, Szávaszentdemetert, Újvárat, Poltost és Beletincet, valamint Kontovcot lefoglalta az uralkodó. A két másik fő renitens, Hlapsityi Kishorvát és Garai Bánfi ügyének tárgyalására a Valkó vármegye számára összehívott általános törvényszék kínált alkalmat 1495 októberében. Ekkor az atyfiakat, mint nyilvánvaló gonosztevőket és gyilkosokat levelesítették, valamennyi birtokuk a koronára háramlott, melyeket a király minden tartozékukkal Vingárti Geréb Péter országbírónak adományozott.²³

²³ FEDELES, *A király*, 122–137.

5. ÖSSZEGZÉS

A tanulmányban vázlatosan áttekintett események összegzéseként érdemes néhány tételmondatot megfogalmazni. Váradi Péter érsek és Újlaki Lőrinc herceg társaikhoz hasonlóan a Mátyás halálát követő trónharcok idején egyaránt saját érdekeik mentén lavíroztak. Az első hónapokban azonos politikai platformokra helyezkedtek, majd útjaik elváltak. A diplomácia világában otthonosabban mozgó érsek megfontoltan végül néhány hónap elteltével II. Ulászló táborához csatlakozott. A magyar egyház rangidős vezetőjeként – hiszen ne feledjük, Estei Hippolit esztergomi érsek ekkor még kiskorú volt²⁴ – az uralkodó egyik fontos támaszává vált. A király és az érsek számára egyaránt hasznos volt a másik fél, hiszen a főpap szerette volna korábbi tekintélyét, valamint birtokait visszaszerezni, az uralkodó számára pedig fontos volt egyrésztől hatalmának konszolidálása, amelyhez lojális támogatókra volt szüksége, másrésztől pedig a déli végek védelmét sem hanyagolhatta el, amelyben az érsekség erősségei és hadereje kardinális szerepet játszottak. Újlaki Lőrinc a bölcsőbb főpappal szemben nem hódolt be a törvényes uralkodónak, hovatovább központi szerepet játszott a király ellenzékének megszervezésében. Szövetségeseivel együtt azonban rosszul mérte fel a helyzetet, úgyis fogalmazhatunk, hogy eltaktikázta magát. A büntetőhadjárattal, valamint a birtokai ideiglenes elkobzásával az uralkodó mindenki számára világossá tette, hogy az ellene szervezkedőket bármi áron térdre kényszeríti. Ezzel pedig meg is dől a közvéleményben mindmáig szívósan élő „gyengekezű” uralkodó mítosza!²⁵ A hadjáratot követően az érsek és a herceg kapcsolata rendeződött, ugyanis Váradi több alkalommal is közbenjárt Ulászló királynál a herceg birtokainak visszaszerzése érdekében, amelyről a főpap leveleskönyvében fennmaradt episztolák tanúskodnak. 1498-ban végül Újlaki Lőrinc visszakapta a királytól ideiglenesen elkobzott javait, majd hamarosan meghívást kapott a királyi tanácsi ülésekre. Bosznia politikailag rehabilitált hercege életének hátralévő negyedszázadában pedig fontos támasza volt a Jagelló dinasztíának, amelynek bemutatása már egy másik dolgozat témája.

FEDELES TAMÁS

²⁴ LACZLAVIK GYÖRGY, *Estei Hippolit*, Esztergomi érsekek 1001–2003 (szerk. Beke Margit–Adriányi Gábor–Mudrák Attila), Budapest 2003, 222–228.

²⁵ Erre lásd NEUMANN TIBOR, *A „Dobzsekirályról” egy kicsit másképp – Ötszáz éve halt meg II. Ulászló*, Újkor.hu – A velünk élő történelem, <https://ujkor.hu/content/a-dobzsekiralyrol-egy-kicsit-maskep-otszaz-eve-halt-meg-ii-ulaszlo> (2024. 01. 10.); FEDELES TAMÁS, „Az országban kevés tekintélye van”. *A Jagellók Magyarországa 1521 előtt*, Bácsország 27 (2021) 4. sz., 38–44.

PAPI ÉLETUTAK A GRÓSZ-PER „LELEPLEZÉSEINEK” TÜKRÉBEN: GOMBOS KÁROLY ÉS TÁRSAI PERE

I. BEVEZETŐ

A Grósz-per folytatásaként huszonnégy mellékperre is sor került 1951–1952-ben, összesen mintegy háromszáz elítélttel. A számok önmagukban is beszédesek, és kellően elrettentőek. Egyrészt megállapítható, hogy a Mindszenty-per „második felvonásaként” is emlegetett Grósz-per volt a legnagyobb szabású vállalkozás, a legszövevényesebb ügy Magyarországon a politikai indíttatású koncepciós eljárások történetében. Másrészt az is nyilvánvaló, hogy a katolikus egyház papjai és szerzetesei, vezető személyiségei kiemelt fontosságú célpontot jelentettek a kommunista hatalom számára a koncepciós perek világában.¹

Gombos Károly és társai, azaz Grósz érsek munkatársainak pere csak egy volt a számos mellékper sorában, mégis fontos küldetést teljesített: alkalmas volt a főperben elhíresült „széles körű összeesküvés” koncepciójának kibontására, folytatására. Az elítélt papi csoport ugyanis egyértelműen a katolikus papság reakciónak tekintett részét képviselte,² sorsukkal az államhatalom példát statuált, s az egész papság számára „üzent”.

Az említett perek több száz, időnként több ezer oldalas dokumentumgyűjteményeket eredményeztek s ez a forrásanyag többféle szempontból is vizsgálható.³ Talán nem túlzás a koncepciós perek tárgyalásait színházi előadásokhoz hasonlítani, melyek görbe tükre, csalóka „leleplezései” a figyelem középpontjába kerültek – érthető módon, hiszen a sajtónyilvános fő tárgyalások már eredetileg is a szélesebb közönséget célozták (hangfelvétel készült, kiadványokat jelentettek meg),⁴ s az utókor számára

---

¹ SZABÓ CSABA, *A Mindszenty-per „második felvonása”. Grósz József kalocsai érsek koncepciós pere 1951-ben*, Célkeresztben (szerk. Ferjérdy András–Wirthné Diera Bernadett), Budapest 2022, 425.

² SZABÓ, *A Mindszenty-per „második felvonása”, 433.*

³ A mellékperrek terjedelmes anyagának feldolgozását a Grósz-per 70. évfordulója alkalmából a NEB kezdeményezte, a munka eredményeként a jövőben a témával kapcsolatban új tanulmányok, kiadványok, kutatási eredmények jelennek meg. Az említett munkafolyamat résztvevőjeként találkoztunk először Gombos Károly és társai perével, ezúton is köszönjük a NEB, valamint BFL segítségét a források digitális másolatainak elérésében.

⁴ Például *Grósz József és társai bűnpere*, Szikra, Budapest 1951; *Öszeesküvés a nép ellen. A Grósz-per és annak tanulságai*, Országos Béketanács, Budapest 1951; *Az imperializmus fekete zsoldosai. A Mindszenty- és Grósz-per tanulságai*, Budapest 1952. Az érsek rehabilitálásáról lásd SÁGI GYÖRGY, *Grósz József érsek 1990-es rehabilitációja és emlékezete*, Arma (szerk. Kiss Alpár), Budapest 2018, 267–295.

is tanulságos volt a gondosan betanított, szinte „felmondott” vallomások, időnként nevelésügyi bizonyítási eljárások, logikai hibák, csúsztatások sora, illetve mindezek rendszerszintű működése. Folytatva a színházi hasonlaltal, a közönség régi vágya a kulisszák mögé is betekinteni, s ez a bírósági aktákon túl a szervező-rendező ÁVH és az aktuális politikai célokat kijelölő pártszervek világának megismerését is szükségessé tette, és történeti kutatások, publikációk sorát eredményezte.⁵

Gombos Károly és társai mellékpere megítélésünk szerint az említettekhez képest további elemzési lehetőségeket is tartogat. A történeteknek ugyanis volt „tanulása” az elítélt vádlottak számára is, és ismét egy színházi hasonlaltal élve: teljesen más volt a rendezői (ÁVH) és az előadói (vádlott) olvasat. Az alábbiakban elsősorban a vádlottak, az egyházmegye papjai, Grósz érsek fontos munkatársai kerülnek a középpontba: honnan érkeztek, hogyan viselkedtek az eljárás során, milyen hatása volt hivatásukra és kapcsolataikra a történeteknek, hogyan alakultak a karrierük, az életutak a börtönéveket követően? Gombos és társai pere véleményünk szerint alkalmas arra, hogy a Grósz-per forrásainak egyházmegyei szempontból történő értékelésére, és egyúttal jó lehetőség a perek hatásvizsgálatának, „utóéletének” kiegészítésére.

2. A PER KRONOLÓGIÁJA, ALAPVETŐ ADATAI

Gombos és társai perének nyomozati szakasza a per iratai alapján 1951. június 29-től (vagyis a főperben hozott ítélet másnapjától) július 12-ig tartott, a gyanúsított jegyzőkönyvek ebben a két hétben születtek. A sietős tempót lehetővé tette, hogy az ÁVH nyomozó munkája jóval korábban, már a Grósz-per előkészítésének részeként megkezdődött, a vádlottakat még májusban letartóztatták, és a vallatásukat is azonnal elkezdték. Az említett két hétben tehát az összegyűjtött információkat egyszerűen a főper eredményeihez igazodva, egy újabb „csokorba” rendezték. Az ügyészi kihallgatás valamennyi vádlott esetében egyetlen napon, 1951. július 19-én történt a Budapesti Államügyészségen, és másnapra a vádirat is megszületett.⁶

A tizenkét vádlott között hét egyházi személyt (öt papot és két szerzetest), valamint öt „civil közreműködőt”, segítőt találunk. A legfontosabb csoportot az érseki központhoz köthető négy személy, Grósz érsek munkatársai alkották: Gombos Károly kanonok, az 1950 előtti időszakban érseki irodaigazgató; Gyetvai Péter irodaigazgató, 1950 előtt érseki titkár és főtanfelügyelő; Sztrilich Károly érseki titkár, 1947

⁵ Az említett út főbb állomásai témánk esetében: *A Grósz-per előkészítése 1951*, szerk. SZABÓ CSABA, Budapest 2001; BALOGH MARGIT–SZABÓ CSABA, *A Grósz-per*, Budapest 2002.

⁶ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 59–149. Ügyészi kihallgatási jegyzőkönyvek, ÁVH gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyvek csatolásával. BFL XXV.4.f. 1951/1225, 23–30. Budapesti Államügyészség 1951. áü. 1225/1. sz. vádirata, 1951. júl. 20.

előtt szertartó; és végül Iványi Endre, aki 1938–1944 között az *Actio Catholica* főegyházmegyei titkára, s az érsekség tulajdonában lévő *Kalocsai Néplap* szerkesztője volt. Segítőik között még további három egyházi személy volt, Dinnyés Gergely hartai lelkész, valamint Tózsér Rózsa (Mária Patrícia) és Taskovics Erzsébet (Mária Renáta) kalocsai iskolanővérek.

Az 1951. augusztus 9-én tartott, zárt tárgyalás eredményeként az elsőfokú ítéletben kettőtől hét évig terjedő börtönbüntetések, továbbá általában teljes vagyonek Kobzás és tíz év közügyektől való eltiltás szerepeltek.⁷ Az államügyész valamennyi vádlott terhére súlyosbításért fellebbezett, és általában a vádlottak védői is fellebbeztek, így a Megyei Bíróság 1951. augusztus 12-én felterjesztette a per iratait a Legfelsőbb Bírósághoz.⁸

Az eljárás tempója itt az eddigiekhez képest lelassult, a Legfelsőbb Bíróságon csak év végén, 1951. december 11-én tűzték ki a zárt tárgyalás időpontját,⁹ melyet aztán 1952. január 11-én tartottak. A tárgyaláson a vádlottak nem, csak védők voltak jelen. A bírói tanács itt egy kivétellel helybenhagyta az elsőfokú ítéleteket, és elutasította a fellebbezéseket. Néhány esetben a minősítéseken, jogszabályi hivatkozásokon változtattak, illetve egy esetben 1 év 6 hónapra csökkentettek egy 2 éves börtönbüntetést.¹⁰ A Legfelsőbb Bíróság tehát az elsőfokú ítélethez képest érdemi változásokról nem határozott, tevékenysége lényegében formális volt, s az ítélet szinte „észrevétlenül” (zárt tárgyaláson, szűk körben, vádlottak nélkül, azok utólagos értesítésével) emelkedett jogerőre.

Az ítéletek végrehajtása kapcsán, röviden megállapítható, hogy az elítéltek zöme 1953/1954-ben szabadult, az utolsók 1956 februárjában, a ténylegesen letöltött börtönbüntetések tehát általában 2–3 évesek, a leghosszabbak 4 év 9 hónaposak voltak. A börtönbüntetések rövidülésének hátterében különféle közkegyelmi- és kegyelmi döntések álltak (pl. 1953. évi 11. Tvr. és a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának kegyelmi döntései 1956 februárjában). A történetek emléke, következményei (a vagyonek Kobzás, közügyektől való eltiltás, büntetett előélettel kapcsolatos korlátozások, egészségügyi károsodások) azonban gyakran egész életre szólóan elkísérték az érintetteket.

⁷ Két elítélt esetében csak fél vagyonek Kobzás és öt év közügyektől való eltiltás szerepelt.

⁸ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 172–188. Az 1951. aug. 9-én tartott zárt tárgyalás jegyzőkönyve. BFL XXV.4.f. 1951/1225, 189. felterjesztés, 190–205. a Megyei Bíróság B.III. 1225/1951/3. sz. ítélete

⁹ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 302.

¹⁰ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 322–327. A Legfelsőbb Bíróság 1952. jan. 11-én tartott tárgyalásának jegyzőkönyve, 328–330. B.IV. 112/1951/20. sz. ítélet.

3. A REAKCIÓS PAPSÁG „LELEPLEZÉSE”: VÁDAK ÉS VALÓS TEVÉKENYSÉGEK

A korabeli sajtó szóhasználatát idézve Gombos és társai perének célja a „farizeus” papi elit, „Júdás papjai”, a „papi ruhába öltözött háborús ügynökök”, vagyis az összeesküvőkkel kollaboráló, „reakciós” papok leleplezése és megbélyegzése volt. A per lehetőséget adott az elhatárolódásra is („a katolikus papság nem azonosítja magát a békét veszélyeztető összeesküvőkkel”), és figyelmeztetés, iránymutatás volt a jövőre vonatkozóan, a békepapi hangok, törekvések támogatásával és erősítésével.¹¹

A perben szereplő vádak szerint a kollaboráns papok főként anyagi visszaélésekkel biztosították a Grósz-féle összeesküvés forrásait, és különféle népellenes bűnöket is elkövettek. A vádiratban konkrétan a következő jogi kategóriák szerepelnek (melyekhez zárójelben rövid értelmező-magyarázó megjegyzéseket is adunk): külföldi fizetőeszköz jogosulatlan átvétele, vételre való fel nem ajánlása, átadása, tervszerű devizagazdálkodás veszélyeztetése (röviden „valutázás”); árunak az ország területéről engedély nélkül való kivitele (Kalocsai Kódex és más ősnymtatványok külföldre csempészése, eladása); közhivatalnoki csalás (hamis adatok feltüntetése a papi fizetéseket igénylő, ún. „kongrua” íveken); kémkedés (közreműködés a Vatikánnal történő kapcsolattartásban, levelezésben); háborús bűntett, népellenes bűntett (az érsekség tulajdonában lévő *Kalocsai Néplap*ban, a második világháború idején megjelent cikkek későbbi megítélése miatt bujkáló, illegálitásban élő pap-szerkesztő és más háborús szökevények, menekültek támogatása, segítése).¹²

A következőkben igyekszünk sorra venni az említett vádpontok mögött rejlő valós tevékenységeket.

a) Miseintenciókról, a „valutázás” vád kapcsán

A külföldi fizetőeszközök eredete elsősorban miseintenció (vagyis valamilyen szándékra mondatott, külföldi hívek által megrendelt szentmisék ára) volt, melyek kezelése, adminisztrációja az érseki központban történt. Az intenciók árát a szentmiséket vállaló papok kapták, s a világháború utáni nehéz, inflációs anyagi helyzetben szokássá vált, hogy az értéket forintban fizették ki, s a valutát a központban megtartották. Így halmozódott fel a Grósz-perben is emlegetett, különféle valutákban lefoglalt, pénz-

¹¹ A felsorolásban a Grósz-per korabeli sajtóhíreinek szóhasználatából, fordulataiból, hangzatos címsoraiból idéztünk. Bár Gombos és társai mellékperének tárgyalása már nem volt sajtónyilvános, az egyházmegye vezetésének „lefejezése” (letartóztatása és eltűnése) a Grósz-perrel összefüggésben közismert volt a papság körében.

¹² BFL XXV.4.f. 1951/1225, 23–29. A budapesti Államügyészség 1951. júl. 20-án kelt vádirata a budapesti Megyei Bíróságnak, 1951. áü. 1225/1. sz.

nemenként néhány száz, illetve a dollár esetében egy-két ezres nagyságrendű összeg, amely egy széles körű összeesküvés pénzügyi háttereként nevétségesen kevés, de a főperben, majd annak folytatásaként a Gombos-perben mégis hangsúlyossá vált. Az összegek nagyságrendjét, valós értékét a perek során sosem mérlegették, ehelyett megelégedtek néhány bizonyítékként lefoglalt bankjegy látványos felmutatásával.

A tevékenység megítéléséhez a bíróság egy 1950-es jogszabályt alkalmazott (1950. évi 30. Tvr.), mely alapján a vádokban első helyen szerepel a „külföldi fizetőeszköz jogosulatlan átvétele”, holott a vallomásokból jól látható, hogy az intenciókért járó összegek a jogszabályt megelőző években, hosszabb időn át gyűltek össze. A valutát az említett törvényerejű rendelet értelmében fel kellett volna ajánlani megvételre a Nemzeti Banknak, és tilos volt valamilyen más, harmadik személynek átadni. Ezeket az előírásokat a vádlottak a pénz megtartásával, illetve bizonyos esetekben annak továbbadásával valóban megszegték. A „tervszerű devizagazdálkodás veszélyeztetésére” azonban nyilvánvalóan nem voltak alkalmasak ezek az összegek, ilyen veszélyt nem jelenthettek a félretett, tartalékoltt bankjegyek.

b) A kongrua-ívek és a „közhivatalnoki család”

A pénzkezeléssel kapcsolatos az ún. „kongrua-csalás”, a vádokban „közhivatalnoki csalásként” minősített tevékenység is. Az államtól igényelt papi fizetéskiegészítés összesítő íveit az érseki irodán készítették, ezeket a kongrua-íveket ítélték szabálytalannak az ÁVH nyomozói, mivel azokon megítélésük szerint nem a valóságnak megfelelő adatok szerepeltek. Ezzel kapcsolatban érdemes megjegyeznünk, hogy a háború utáni időszakban nagyon sok személyi változás történt, s a visszatérő tábori lelkészek, a Délvidékről menekült papok befogadása, a tovább utazók támogatása, később a szerzetesek lelkipásztori alkalmazása nagyon különböző megítélés alá esett. Míg az érseki központ sajátjaiként tekintett az említettekre, addig az ÁVH bujkáló szökevényeket, idegen állampolgárokat látott bennük, és nem nézte jó szemmel a felozlatott szerzetesrendek tagjainak „átmentését”.

Szinte biztosra vehető, hogy a kongrua-ívek nem mindig tükrözték naprakészen és pontosan a lelkipásztori viszonyok változását, ennek ellenére a több százezer forintos károkozás vádját mindenképpen túlzónak tartjuk. A per anyagában mindössze néhány konkrét nevet, esetet tudtak megnevezni, melyek anyagi értékét nem részletezték, így nem látható, hogyan jött létre a több százezres különbözet. Ráadásul az említett kárösszeg is változott, a kiterjedt peranyag bizonyos részein 300, másutt 500 ezer forintos károkozást emlegettek (nyilván bizonyos szorzások-becslések, merész kerekítések eredményeként).

Az adatok pontosságának, az igénylés jogtalanságának megítéléséhez érdemes még egy módszertani különbséget megjegyeznünk: míg az ÁVH konkrét személyek joga-

sultságát kereste és vitatta a nyomozás során, addig az egyházi központ az igénylések kapcsán valójában szolgálati helyekben, beosztásokban gondolkodott, melyeket az úrlapokon „nevesített”. Ha történt is mozgás, átmeneti üresedés, az adott helyen szükség volt továbbra is a szolgálatra és a fizetésre, bőséggel volt kit „beemelni” a rendszerbe, ezeket a szempontokat a támogatás szétoztatása során érvényesítették, sőt, időnként meg is osztottak bizonyos jövedelmeket. Az igényelt és a kifizetett támogatások jegyzéke tehát az említett személyi változások miatt, a neveket tekintve szinte biztosan nem egyezett, de ennek egészen életszerű, gyakorlati okai voltak. A perben viszont vádként szerepelt, hogy időnként több lista-változat is előfordult. A hivatal munkatársai minden bizonnyal azon voltak, hogy a maximumot hozzák ki a támogatási rendszerből, de számottevő „túligénylést” – az egyházmegye szerény méreteit figyelembe véve – valójában nehezen lehetett volna produkálni (a Trianon utáni országhatárokon belül a kalocsai volt a legkisebb az egyházmegyék sorában).

c) A külföldön értékesített Kalocsai Kódex és más ősnymtatványok

Az eddig említett összegeknél jóval nagyobb valós értéket képviselt a Kalocsai Kódex, a szakirodalomban *Codex Colocensis* néven ismert, 1320–1330 táján írt középfelnémet pergamen kézirat, amelyet 475 ezer forintos vételár reményében adott át Gombos Károly irodaigazgató 1949 júniusában, s melyért év végéig 180 ezer forintot kapott (a vételár másik részét a bécsi Pazmanianumban, Lepold Antal rektornál helyezték letétbe). Gombos 1949 végén további 9 vagy 10 ősnymtatványt emelt ki a kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár állományából, melyekért zálogként 4 db briliáns gyűrűt is kapott. Az említett adatok Gombos Károly vallomásaiból származnak, de a svájci eladás tényét, a könyvek sorsát más források is alátámasztják, így az valóságos eseményként értékelhető.¹³ Gombos magyarázata szerint a várható államosítás helyett a kódexet inkább értékesítették, hogy nagyobb összegű pénztartalékot képezzenek.

A Kalocsai Kódex eladásának fordulatos ügye valójában nagyon összetett, több éven át zajló folyamat volt, melynek részleteit teljesen eltérő szempontok szerint értékelte az ÁVH, az eladási ügylet résztvevői vagy éppen az egyházmegye korabeli és későbbi vezetése, így erre a témára a későbbiekben még részletesen visszatérünk.

¹³ Grósz József és Gombos Károly szembesítési terve és szembesítési jegyzőkönyve 1951. jún. 21. Közölve 84. és 85. szám alatt: SZABÓ, *A Grósz-per előkészítése 1951*, 363, 367. A kódexről lásd még a 241. oldalon a 304. sz. lábjegyzet is.

d) *Az érseki központ pénzkezelése, a perben emlegetett összegek felhasználása*

A témával kapcsolatban először Grósz érsek vallomásának egy idevágó részletét idézzük:

„Beismerem, hogy további tevékenységünk illegális anyagi alapjának biztosítása érdekében nagy mennyiségű valutát rejtettem, s illegálisan külföldre juttattam a nagy nemzeti értéket képviselő ún. Kalocsa Kódexet, nyolc őnyomtatvánnyal együtt s ezek fejében kapott valutaösszegeket külföldön letétbe helyeztettem. 1945-től őrizetbe vételemig nagy mennyiségű USA dollárt, svájci frankot, angol fontot és törtaranyat rejtettem, melyből a házkutatás során 1843 USA dollárt, 120 angol fontot, 100 svájci frankot és 50 gramm törtaranyat találtak meg.”¹⁴

Érdemes kiemelni, hogy az említett felhalmozás, az értékálló fizetőeszközök gyűjtése 1945-ben kezdődött, s az érsek vallomásában azt is említette, hogy az angol fontot és a törtaranyat gazdasági intézője több alkalommal vásárolta. A jelenség hátterében minden bizonnyal fontos volt az 1945–1946-ban tapasztalt óriási infláció, valamint az egyházmegye működési forrásainak gyökeres átalakulása, főként az államosított földbirtokok elvesztése. Az említett összegekkel valóban a „további tevékenységet” kívánták biztosítani, de nem az ÁVH által illegálisnak minősített, államellenes összeesküvés formájában, hanem az egyházmegye kiterjedt intézményrendszerének további fenntartásával, segélyezésével.

A konkrét példákból az is kiderül, hogy az „illegális” segélyezés valójában az egyházmegye papságát (az 1941–1944 közötti időszakban még egységesen kormányzott kalocsa-bácsi főegyházmegye papjait) és különböző szerzetesrendek tagjait érintette, így a személyi állomány mentésének is tekinthető. Grósz érsek 8-10 Jugoszláviából érkező és illegálisan nyugatra szökő papot említ, akiknek szállást és anyagi támogatást nyújtott. A mentés hátterére talán elég magyarázat, ha Tito partizánjainak rémtetteire, a délvidéki vérengzésekre gondolunk, melyek során több mint húsz kalocsa-bácsi egyházmegyés pap szenvedett vértanúságot, vagy a délvidéki németység munkatáborokba gyűjtését is említhetjük. A dél-bácskai németajkú katolikus népesség nagy része ui. kollektív bűnössé vált Jugoszláviában, és bár Grósz érsek helyben maradásra, kitarásra buzdította lelkipászorait, minden bizonnyal voltak indokolható menekülések.¹⁵

¹⁴ SZABÓ, *A Grósz-per előkészítése 1951*, 249. Grósz József összesítő vallomásának 1951. máj. 31-én kelt szövege 46. sz. alatt közölve.

¹⁵ A témával kapcsolatban lásd TÓTH TAMÁS, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye mártír papjai 1944-1945-ben*, Hungaria Rómából. Tanulmányok az új- és jelenkori magyar egyháztörténelemből (szerk. Tóth Tamás), Budapest 2021, 219–244. Továbbá SÁGI GYÖRGY, *Nuspl János bácskai német plébános összefoglaló jelentése az 1944 utáni délvidéki megtorlásokról (Forrásközlés)*, Levéltári Közlemények 88 (2017) 347–367.

Szintén illegálisnak minősült az érseki központ korábbi munkatársa, Iványi Endre bujkálásának támogatása, akinek a *Kalocsai Néplap* szerkesztőjeként, a háború idején megjelent írásait „fasisztának” és „uszítónak” bélyegezték. Az ő támogatásával valójában azt szerették volna elérni, hogy az egyházmegyetől távoli helyen, más néven tovább szolgálhasson a viszonyok rendeződéséig.

Iványi sajtótevékenysége kapcsán érdemes még egy kitérőt tennünk: a revíziós politika támogatása nem volt kérdéses a magyarság számára (a térségben élő, közel 500 ezer katolikus hívő kb. kétharmada volt magyar). A trianoni békeszerződéssel határon kívülre került a néhai kalocsa-bácsi főegyházmegye papjainak 50, egyházszervezetének 60, híveinek 70%-a. Kalocsán, a történelmi központban a térség egyházkormányzati egységének helyreállítására törekedtek, amit jól jelzett az 1923-ban alapított, határon túlra került egyházmegye-rész kezelésére létrehozott Bácsi Apostoli Kormányzóság megítélése. Grósz érsek 1943-ban történt székfoglalásakor a teljes terület főpásztorának tekintette magát, és nem kért külön apostoli adminisztrátori kinevezést, míg elődje, gróf Zichy Gyula érsek 1941-től még viselte ezt a címet.¹⁶

Visszatérve Grósz érsek vallomásához, ő a „valutázás” témájában miseintenciós (10-20-50 dolláros) összegeket említett, melyeket pap munkatársainak, a kalocsai iskolánővéreknek és az illegalitásban élő, nyugatra szökő személyeknek adott. 1950 augusztusában 150 ezer forintot említ, melyet 3x50 ezer forintos megosztással a ciszterci, a piarista és a premontrei rendek részére küldött. Az említett összegek nyilvánvaló célja ebben az esetben az üldözött, kitelepített szerzetesek segítése volt, a támogatás több rendet is érintett.¹⁷

e) *Illegális embermentés*

Bár a Grósz-perben és a Gombos-perben sem szerepelt külön témaként, de mégis fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy az érseki központ illegális embermentő tevékenysége nem csak papok és szerzetesek támogatására korlátozódott, feltehetően sokakat érintett. 1945 tavaszán Jugoszláviában a bácskai németység nagy részét munkatáborokba hurcolták, a Gádonon létrehozott táborban pl. több mint húszezer embert zsúfoltak össze. A rossz körülmények között sokan legyengültek, meghaltak. Gádor közel esett a magyar határhoz, családi visszaemlékezések szerint a templomokban gyűjtött gyógyszerrel és élelmiszerrel igyekeztek a láger lakóit felerősíteni, a szökés-

¹⁶ A Bácskai Apostoli Kormányzóság megítéléséről bővebben lásd. LAKATOS ANDOR, *Trianon árnyékában. A kalocsa-bácsi főegyházmegye átalakulása (1918–1923)*, Trianon és az egyházak (szerk. Zombori István), Budapest 2023, 486–488. Vö. TÓTH TAMÁS, *A kettészakított érseki egyházmegye. Apostoli kormányzóság a Bácskában az I. világháború után*, A magyar katolicizmus és Trianon (CST I/5, szerk. Sági György), Budapest 2023, 124–153.

¹⁷ SZABÓ, *A Grósz-per előkészítése 1951*, 250.

re vállalkozókat a falu határában Kalocsáról küldött lovas kocsik várták. Összesen 18 szervezett szöktetést említettek 1947-ben (az utolsó lövöldözéssel végződött), a menekülteket Kalocsára vitték, egy részüket az érseki kastélyban szállásolták el. A szöktetések hátterét az érseki központ munkatársai biztosították, akik közül többen is bácskai származásúak voltak, s az érintettekhez időnként rokoni, baráti szálakkal is kapcsolódtak.¹⁸

4. A VÁDLOTTAK KÖRE, AZ „EGYHÁZMEGYEI CSAPAT” KIALAKULÁSA

1951. május 18-án este, Grósz érsekkel együtt vették őrizetbe Gombos Károly kanonokot, valamint Gyetvai Péter irodaigazgatót és Sztrilich Károly érseki titkárt Kalocsán, majd az események folytatásaként, május 20-án, ugyanott Tőzsér Rózsa és Taszkovics Erzsébet iskolanővéreket, és végül június 8-án Dinnyés Gergely hartai lelkészt is letartóztatták. Az illegálitásban élő Iványi Endrét a vádlottak közül elsőként vették őrizetbe 1951. május 7-én.

Az ÁVH 1951. május 17-én kelt operatív tervében még csak Grósz érsek, Gombos Károly és Kujáni Ferenc kanonokok letartóztatása szerepelt.¹⁹ Kujáni Ferenc érseki helynök²⁰ őrizetbe vétele végül elmaradt, sőt az érsek akadályoztatása idején, a következő években ő lett az egyházmegye vezetője. Az eset jól példázza a tervek gyors változását, az ÁVH „rögtönzéseit” a koncepciók eljárásokban.

Nem tudni, hogy Grósz érsek és Gombos Károly mellett pontosan miért került végül a letartóztatottak körébe Gyetvai és Sztrilich, talán a tanúként használható munkatársak körét akarták így bővíteni, esetleg magatartásukkal hívták fel magukra a figyelmet az érintettek. Gyetvai esetében az érseki aula munkatársai később emlegették, hogy a szigorú irodaigazgató szerzett néhány kellemetlen percet az érseki palotába behatoló ávosóknak. Először nagy lelki nyugalommal látogatásuk céljáról érdeklődött, s miután közölték, hogy Grósz Józsefet jöttek letartóztatni, aláírt letartóztatási parancsot kért tőlük. Mivel ilyet nem tudtak felmutatni, az akció egy időre leállt, és ott helyben igyekeztek az adminisztratív hiányokat pótolni „Írj már egy-két sort ennek

¹⁸ „Szentfülöpötől a Teleki szőlőig” címmel, Mancz József családjának történetét lásd HARANGOZÓNÉ TORDI MÁRIA, *Szülföldem, a Teleki szőlők. Visszaemlékezés a Bácsalmási tanyavilágra*, Bátya 2019, 97–99.

¹⁹ SZABÓ, *A Grósz-per előkészítése 1951*, 118–120. Operatív terv Grósz József őrizetbe vételére és a kalocsai érseki palota házkutatására. 1951. máj. 17.

²⁰ Kujáni Ferenc (1890–1964): 1913-ban szentelték pappá, 1923 és 1930 között érseki titkár, majd 1944-ig érseki irodaigazgató, 1931-től a Főszékesegyházi Káptalan tagja, 1959-től nagyprepostja. 1942-től általános-, 1943-tól 1961-ig érseki helynök, Grósz érsek távollétében helyettese. VICZIÁN JÁNOS, *Kujáni Ferenc*, MKL VII, Budapest 2002, 521.

a marhának!” megjegyzéssel.²¹ Sztrilich Károlynak pedig már korábban is volt dolga a politikai rendőrséggel óvatlan kijelentései miatt. 1945. május 5-én pl. letartóztatták Kalocsán, miután a Szent Margit leánykörben úgy fogalmazott, hogy nem tisztességes az a lány, aki a május 1-jei ünnepségen részt vesz, és kifogásolta egy olyan lány magatartását, aki korábban napi áldozó volt, és végül csak polgári házasságot kötött (ekkor már rendőrségi tisztviselőnként dolgozott). Sztrilich a közelmúlt háborús eseményei, veszteségei miatt úgy vélte, „Aki a romok felett táncol, haláltáncot jár”, viselkedését azonban a dolgozók ünnepe elleni támadásnak értékelték. Sztrilichet a politikai rendőrség május 15-én Budapestre, az Andrássy út 60. alá szállította. „Szegény Karcsi!” – írta az érsek naplójába, és végül csak május 28-án, a budapesti rendőrfőkapitánynál tett látogatása eredményeként tudta szertartóját kiszabadítani (ekkor bűncselekmény hiányában az eljárást megszüntették).²²

Az első terv, a „felső vezetés” (Grósz, Kujáni, Gombos) letartóztatásának gondolata tehát változott, és az érsek mellett „kiemelt személyként” (a Grósz-per egyik fontos tanújaként) Gombos Károly maradt, aki ugyan 1950 tavasza óta nem volt vezető beosztásban, de a korábbi években kétségtelenül az érseki központ meghatározó alakja volt. A május 18-án megvalósult letartóztatásban (Grósz, Gombos, Gyetvai, Sztrilich) csatlakoztak az Érseki Hivatal további munkatársai, s a fokozatosan bővülő körben lehetségessé vált, hogy ez a csoport egy újabb per kiindulópontja legyen. A főperben ugyanis nem volt elegendő idő valamennyi szál kibontására, és minden résztvevő felvonultatására, a mellékperek viszont ezeket a hiányosságokat praktikusán pótolhatták.

5. KARRIEREK, SZEREPEK ÉS ÍTÉLETEK

Az említett érseki munkatársak egyébként általában fiatalok, és valamennyien bácskai származásúak voltak, közülük Gombos Károly volt a legidősebb (a per idején 44 éves), és ő futotta be a legfeltűnőbb karriert.²³

²¹ HETÉNYI VARGA KÁROLY, *Papi sorsok a borogkereszt és a vörös csillag árnyékában II.*, Abaliget 1994, 65–66.

²² *Grósz József kalocsai érsek naplója 1944–1946*, sajtó alá rendezte TÖRÖK JÓZSEF, Budapest 1995, 214–215, 219–220. 225; „Aki a romok felett táncol, haláltáncot jár” és egyebek, Kalocsa és Járása, 1945. máj. 12. 3.

²³ Az alábbiakban ismertetett papi életrajzok adatainak forrásai az egyházmegye úgynevezett sematizmusai. *Schematismus Cleri Archidioecesis Colocensis et Bacsensis ad annum Christi 1942*, Editio Ordinarius Colocensis, Coloczae (Kalocsa) 312 p. és különösen a Gyetvai Péter irodaigazgató által szerkesztett 1950-es *Schematismus*, mely kéziratban maradt, és az Érseki Hivatalban található. A sematizmusok adatai alapján közölt életrajzok a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár honlapján is elérhetők a <https://archivum.asztrik.hu/?-q=oldal/nevtar-eletrajzok> útvonalon. (2024. 02. 28.)

a) *Gombos (Motlik) Károly*

1907. június 6-án született Újverbászon (szülei Motlik Károly és Schumacher Gizella voltak, édesapja római katolikus, édesanyja evangélikus vallású volt). Képzettségében, nyelvtudásában meghatározóak voltak a Rómában töltött évek (1926–1934), ahol a Germanicum növendékeként bölcsész és teológiai doktori címet is szerzett. Hazatérve, rövid dunapataji lelkipásztori szolgálat után Zichy Gyula érsek gyorsan központi szolgálatra rendelte, 1935-ben érseki szertartó és főszentszéki jegyző lett, 1940-től érseki titkár, 1942-től zsinati bíró, főegyházmegyei cenzor. Grósz érsek 1944 tavaszán állította a hivatal élére irodaigazgatói kinevezésével, hamarosan pápai kamarás, és 1946 végén a főszékesegyházi káptalannak is tagja lett, előbb ifjabb messterkanonokként, majd a rákövetkező évben tisztai főesperesként. Kinevezései, előléptetései 1944-től a hírlapokban is rendszeresen megjelentek. Igazi vezéregyéniség volt, kiváló szervező és tárgyaló képességekkel. Feladatait gyorsan és hatékonyan oldotta meg, tevékenységével valószínűleg Grósz érsek is elégedett volt, ennek egyik jeleként értékelhetjük segédpüspöki kinevezését 1948 novemberében, melynek híre a *Magyar Kurír*-ra hivatkozva a sajtóban is elterjedt.²⁴ Az *Új Ember* tudósítása szerint XII. Piusz pápa Gombos Károly irodaigazgatót medabai címzetes püspökké és Grósz József érsek segédpüspökévé nevezte ki. Méltatásában országszerzte ismert személyiségként jellemezték, akinek

„Nagy tudása, fáradhatatlan munkássága példaképpen áll a magyar egyházkormányzatban. Szociális tevékenységéből kiemelkedik az a munka, amellyel a világháborúban a nincstelenség és elhagyottak segítségére sietett és védelmüket megszervezte.”²⁵

A püspökszentelést eredetileg november végére, Szent András ünnepére tervezték, de végül elmaradt, mert Róma váratlanul „visszalépett”, és egy rövid táviratban a szentelés halasztását, majd később a helyzet kivizsgálását kérte (a kinevezett személyével kapcsolatban ui. erkölcsi kifogások merültek fel).²⁶ Az esettel kapcsolatban később, Grósz érsek 1951. május 25-én kelt Önvallomásában a következő információk szerepelnek: 1949 tavaszán az érsek felszólítást kapott a Konzisztoriális Kongregációtól, hogy a kinevezett segédpüspök elleni vádakát vizsgálja meg, és tegyen jelentést. 1949 decemberében a kongregáció bíboros prefektusa arról értesítette az érseket, hogy

²⁴ Gombos segédpüspöki kinevezésének híre a *Magyar Nemzet* 1948. nov. 11-i számában jelent meg, a 3. oldalon, az *Új Ember* katolikus hetilap 1948. nov. 21-i számában tudósított az eseményről, szintén a 3. oldalon.

²⁵ *Gombos Károly – kalocsai segédpüspök* [szerző megjelölése nélkül], *Új Ember* 4 (1948) 47. sz., 3.

²⁶ KFL I.1.a. Cancellaria, 1046/1950. 1950. febr. 14. Gombos Károly 1949. dec. 24-én kelt, latin nyelvű levele, melyben felmentését kéri tisztségei alól. Gombos levelének elején utalt a Konzisztoriális Kongregáció egy évvel korábbi táviratára, melyben kérték, hogy ne tegyenek további lépéseket kinevezésével kapcsolatban, amíg újabb döntés nem születik az ügyben.

Gombos püspöki kinevezését a pápa hatálytalanította, a kinevezési bullát nem fogják kiküldeni. Az értesítésre Grósz 1950 januárjában válaszolt, mellékelve Gombos 1949 decemberében kelt lemondó levelét.²⁷ Grósz érsek vallomásának információival kapcsolatban fontos megjegyeznünk, hogy az érseket ebben az esetben nem Gombosról kérdezték, az ÁVH célja a vatikáni kapcsolat, a külfölddel való kapcsolattartás részletes feltárása volt (a kémkedés vád alátámasztásaként), az említett adatok egy ilyen felsorolásban maradtak fenn az utókor számára. Az ügy Gombos személyét érintő vonatkozásaival a per során nem foglalkoztak, hivatali beosztásának változásait látszólag figyelmen kívül hagyták, ami első olvasatra talán meglepő lehet, de tovább gondolva érthető, hogy erre a szálra nem volt szükség az ÁVH koncepciójában. Számukra éppen Grósz és Gombos korábbi szoros munkatársi kapcsolata, a közös megbélyegzés volt hangsúlyos, nem lehetett cél kettejük távolítása vagy szembeállítás.

Pedig az eset mindenképpen fordulópontot jelentett Gombos karrierjében, igaz, a változások csak lassan, fokozatosan jelentkeztek, és Grósz érsek bizalma sem rendült meg azonnal.

Így pl. 1949 tavaszán a váratlanul disszidált gazdasági intéző, Lémájér Béla²⁸ feladatait még Gombos vette át, s ezzel tulajdonképpen a vagyionkezelés is az ő kezébe került, hatásköre tovább bővült, teendői inkább szaporodtak, mint hogy csökkentek volna.

Az 1949-es év mindenesetre a feszült várakozás hosszú időszakára volt Gombos számára, melynek végén egyrészt segédpüspöki kinevezéséről, másrészt hivatali megbízatásairól is lemondott, és a jövőjével kapcsolatos kérdések–lehetőségek átgondolásához pihenőidőt, szabadságot kért. Grósz érsek 1950. február 14-én kelt válaszában megköszönte Gombos szolgálatait, és hat hónap szabadságot engedélyezett számára.²⁹ 1950. március 1-től Gombos utóda irodaigazgatóként és az érseki javak kezelőjeként a nála öt évvel fiatalabb Gyetvai Péter lett.

A per idején tehát Gombos Károly valójában már több mint egy éve egyházmegyei beosztás, hivatali megbízatás nélkül élt Kalocsán, egyedül kanonoki méltóságát tartotta meg, s a testület tagjaként az egyik kanonokházban, az érseki palota közelében lakott. Az ÁVH mégis vezérszerepet szánt a perben Gombosnak, ami az 1950 előtti

²⁷ SZABÓ, *A Grósz-per előkészítése 1951*, 189. 191. Az említett dokumentumok közül csak Gombos Károly lemondó levelét találtuk meg a Főegyházmegyei Levéltárban.

²⁸ Lémájér Béla/Adalbertus Lehmayr (1912–1958) Szabadkán született, gimnáziumi tanulmányait is itt végezte. Teológus hallgató Splitben, Szarajevóban és Zágrábban volt, 1934-ben szentelték pappá Szabadkán. Káplán volt Bácsföldváron, Moholon, Péterrévén, majd 1937 után a magyarországi Kelebián, Csikérián és Katymáron. 1941-től, Bácska visszakerülése után hitoktató Szabadkán, 1942-től Zentán. 1945-ben kisegítő lelkipásztor Bátyán, 1946–1949 között az érseki javak kezelője, gondnoka Grósz érsek mellett. 1949-ben előzetes értesítés nélkül külföldre távozott, disszidált. Papként a következő években Ausztriában, Németországban és Kanadában is szolgált. Nevét Kalocsán Lémájér, külföldön Lehmayr változatban írták, tanulmányunkban a Kalocsán elterjedt változatot használjuk.

²⁹ KFL I.1.a. Cancellaria, 1046/1950, 1950. febr. 14. Grósz érsek válaszában saját kezű fogalmazványa az akta felzetén, ugyanitt található a Gyetvai Péternek írt kinevezés fogalmazványa is.

helyzetet tekintve tulajdonképpen reális volt, és az ő személyére tudták a legteljesebb mértékben felfűzni a vádak. Így lett a főperben tanú, aki a tárgyaláson a „valutázás” tárgyi bizonyítékeként látványosan a magasba emelte a breviáriumában rejtegetett 100 dolláros bankjegyet (a fotót a sajtó közölte), majd az érsek munkatársainak mellékperében elsőrendű vádlott, a per „névadója”.

Ha a mellékperben szereplő, fentebb már általánosságban ismertetett vádakra térünk, Gombos főszerepe egyrészt a „valutázás” címén említett összegek nagyobb volumenéből, másrészt a Kalocsai Kódex és más ősnymtatványok eladásának ügyéből érezhető. Egyéb vádpontoknál (pl. közhivatalnoki csalás, népellenes bűntett) az egyházmegyei központ más munkatársaihoz hasonló volt tevékenységének említése, megítélése.

Az ítélet indoklásában szereplő adatok szerint Gombos 1946-tól letartóztatásáig, irodaigazgatóként kb. 3 ezer dollár valutát vett át, ebből a házkutatás során 863 USA-dollárt és 1000 svájci frankot találtak meg nála. Tovább adott összegként említettek 300 dollárt, amit Lukács Emmának, a kalocsai iskolanővérek korábbi hajósi házfőnökének adott át megőrzésre, s melynek egy részét Lukács Emma továbbadta testvérének, Bétsch Elemérné bajai lakosnak, aki azt kereskedői tevékenysége során hasznosította (boltjába jó minőségű árukészletet vásárolt a valuta segítségével). Ez az információ azért érdekes, mert egy további ügy kiindulópontja lett, Bétsch Elemérné ui. a 0519/1951. sz. per I. rendű vádlottja volt a későbbiekben, kapcsolódva a Grósz-per mellékperének sorához. Az ítélet indoklásában az is szerepel, hogy Gombos misecintenciók címén mintegy 400 dollárt fizetett ki maga számára, ebből 300 dollárt zügforgalomban értékesített, 100 dollárt pedig a breviáriumában őrzött.³⁰

Az említett összegek felhasználása kapcsán megjegyezzük, hogy Grósz érsek azzal adta át az összegek nagy részét, hogy azokból Gombos a rászoruló menekült papokat támogassa, szükség esetén segíthessen. Ezen kívül voltak Jugoszláviából áttelepült rokonai is, akiket rendszeresen támogatott. Bétsch Elemérné esetében pedig kölcsönadott összeg is előfordult mintegy 300 dollár értékben, melynek törlesztését Gombos forintban, részletekben, postai küldeményként kapta. Erre az ügyletre 1949–1950-ben került sor, és minden bizonnyal összefüggésben állt Gombos élethelyzetének változásaival, új bevételi források keresésével.

Feltűnő viszont, hogy a Kalocsai Kódex és más ősnymtatványok külföldre csempészése, eladása vád az egyházmegyei munkatársak közül egyedül Gombos Károlyhoz kapcsolódik, mások esetében nincs említve. Pedig az ügy a per fontos része volt, a vádlottak között öt személy Gombos segítője volt, de ők külső személyek (civilek, általában budapestiek) voltak. A peres iratok alapján tehát arra következtethetünk, hogy a nagy értékű eladásról az érseki központ más munkatársai nem tudtak, arról csak Gombosnak és Grósz érseknek volt tudomása. Mindezt megerősíti, hogy az ÁVH

³⁰ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 194–195.

meg sem próbálta az ügyet kiszélesíteni, pedig ha lehetőség volt rá, általában igyekeztek a szoba jöhető vádakat a legszélesebb körben érvényesíteni, és minél több személyt bevonni. Nincs nyoma, hogy a kódex ügyében ezt az érsekség egyéb munkatársainál megpróbálták volna, úgy tűnik, megelégedtek a civil közreműködők viszonylag népes táborával a mellékperben.

Gombos és Grósz vallomásait, szembesítésüket figyelembe véve megállapítható, hogy Grósz támogatását (az elvi „igent”) az eladás említett ügyéhez 1949 májusában sikerült Gombosnak megszereznie, s a következő hónapban, júniusban valószínűleg a Kalocsai Kódex átadása is megtörtént. Budapestről 1949 őszén vitték el külföldre, majd egy újabb, onnan érkező vételi ajánlatra 1949 végén Gombos határozottan és gyorsan vállalta az együttműködést, és maga emelte ki a kért ősnymtatványokat a könyvtár állományából.³¹

A kifizetett vételár kapcsán viszont már vannak érdekes, figyelemre méltó különbségek a visszaemlékezésekben: Gombos beismerő vallomása szerint év végéig, több részletben összesen mintegy 180 ezer forintot vett át, míg Grósz érsek tudomása szerint „Gombos csupán 25 ezer forintot vett át, az ellenérték túlnyomó részét valutában letétbe helyeztettük a bécsi Pázmáneumban”.³²

A különbség számottevő, és nem csupán arról van szó, hogy Grósz érsek nem volt kellő figyelemmel a technikai részletekre, ahogy azt a hatóságok előtt a szembesítés alkalmával állította. Az érsek ui. csalódását leplezve a szembesítésen azt mondta, a technikai részleteket teljesen Gombosra bízta, pontos összeget sem tud megnevezni (holott korábbi, írásos vallomásában összeget is említett).³³

Grósz érsek valós véleményét, csalódását a szembesítés napjának fogdaügynöki jelentéséből, vagyis a börtöncellában, rabtársának elmondottakból láthatjuk. Eszerint a szembesítés alkalmával, 1951. június 21-én vált neki világossá, hogy Gombos magasabb áron adta el a Kalocsai Kódexet, és nem 25 ezer, hanem 180 ezer forintot vett át készpénzben. Az érsek szomorúan jegyezte meg, hogy az őrnagy már napokkal korábban mondta neki, hogy meglopta a személyzete, de ő nem hitte el. Grósz ekkor még azon is gondolkodott, hogy módosítja vallomását a kódex ügyében, és meg fogja jegyezni, hogy „csak itt tudta meg az igazságot” – de ezt végül nem tette meg, mert úgy vélte, őt terheli „a gazda felelőssége”. A hatóság előtt tehát továbbra is leplezte említett csalódását, igaz, a fogdaügynöki jelentés segítségével a nyomozók valójában így is tudtak róla.³⁴

³¹ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 195–196. SZABÓ, *A Grósz-per előkészítése 1951*, 367–368. 85. sz.: Grósz József és Gombos Károly szembesítési jegyzőkönyve 1951. jún. 21.

³² SZABÓ, *A Grósz-per előkészítése 1951*, 250. 46. sz.: Grósz József összesítő vallomásának részlete, 1951. máj. 31.

³³ SZABÓ, *A Grósz-per előkészítése 1951*, 368. 85. sz.: Grósz József és Gombos Károly szembesítési jegyzőkönyve 1951. jún. 21.

³⁴ SZABÓ, *A Grósz-per előkészítése 1951*, 372–373. 87. sz.: Jelentés Grósz József fogdai magatartásáról. 1951. jún. 21.

Az említett vádak alapján Gombos Károlyt főbüntetésül öt évi börtönre, mellékbüntetésül tíz évi közügyektől eltiltásra és teljes vagyonekobzásra ítélték. A többi büntetéshez hasonlóan meglepő, hogy a per fővádlojtját többen is „megelőzték” (az érseki központ munkatársai közül Gyetvai Péter hét, Sztrilich Károly hat évet kapott, egyező mellékbüntetésekkel), ennek magyarázata, hogy egyedül Gombos javára említettek kiemelkedő enyhítő körülményként mély megbánást tanúsító magatartást és felderítő jellegű vallomást.³⁵

Gombos a vallatások során együttműködővé vált, és nem csak vádlottként játszott főszerepet, hanem a perek felépítése, az ÁVH munkája szempontjából is. Számíthattak rá a főperben tanúként, majd a Gombos-perben az ő kapcsolatrendszere, vallomásai alapján szőtték tovább a legfontosabb szálakat a nyomozók, s végül a bírósági ítéletben díjazták az együttműködést.

b) Gyetvai Péter

1912. május 31-én született Péterrévén (szülei Gyetvai Mátyás és Beretka Erzsébet). A jezsuiták kalocsai gimnáziumában érettségizett, majd teológiai tanulmányait 1932–1938 között Budapesten, a Központi Papnevelő Intézet növendékeként végezte, és teológiai doktori fokozatot is ott szerzett. 1939-től már központi szolgálatban állt, előbb főszentszéki ügyvédként és érseki levéltárosként, majd 1940-től főszentszéki jegyzőként és Zichy érsek szertartójaként. Grósz érsek 1944 tavaszán érseki titkárrá és főegyházmegyei tanfelügyelővé nevezte ki, nyáron az újonnan létrehozott Kalocsai Érseki Hitoktatónölképző Intézet igazgatója lett. 1946-ban főtanfelügyelői és tiszteletbeli kanonoki kinevezést kapott, 1948-tól, az egyházmegye iskoláinak államosítása után hitoktatási főfelügyelő, 1950. március 1-jétől irodaigazgató.

Gyetvai közismerten precíz, pontos ember volt, aki munkáját végtelen türelemmel és nagy alázattal végezte. Nem kereste a címekeket, megbízatásokat, de mindenkori helyén igyekezett lelkiismeretesen helyt állni. Zárkózottsága, szigorú következetessége és kritikus megjegyzései miatt nem volt közkedvelt, pedig mindezzel a rend megőrzésére törekedett, és a jószándék vezérelte. Gyetvai elismerte Gombos kitűnő képességeit, de nem volt elégedett az általa vezetett hivatal működésével. Nála első helyen állt a kitartó munka, a szorgalom és a pontosság, míg Gombos „le tudta tenni” a hivatali munkát, és fontos volt számára a társasági élet, a jó kedély. Délután ő már nem járt vissza a hivatalba, hogy valamit befejezzen, míg Gyetvai sokszor az egész napját az akták között töltötte. Az érseki központnak valójában mindkét stílusra (az akták fáradhatatlan kezelésére, és a jó kommunikációra, kapcsolatokra is) szüksége volt, és kettejük különbözősége 1944-től egyfajta „párhuzamosságként” volt jelen a hivatal

³⁵ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 195.

működésében, melyet a feladatok gondos elkülönítésével kezeltek (Gyetvai főként az iskolákkal törődött, míg Gombos asztalán dőltek el az egyházkormányzati ügyek).

A hivatali különbözőségek, nehézségek kapcsán érdemes megjegyeznünk, hogy az ezzel kapcsolatos információk nem jelentek meg a peres eljárások során, az érintettek mindezt belső ügyként kezelték, és nem adtak lehetőséget arra, hogy az ÁVH nyomozói esetleg megosszák vagy egymás ellen fordítsák a résztvevőket.

Gyetvai Pétert főbüntetésként hét évi börtönre, mellékbüntetésként teljes vagyonelkobzásra és közügyektől tíz évi eltiltásra ítélték, ezzel a per legsúlyosabb büntetését kapta.³⁶ Igaz ugyan, hogy letartóztatásakor irodaigazgatóként felelős vezető beosztásban volt az Érseki Hivatalban, de a részletekből az is világos, hogy valós tevékenysége alapján csak nagyon szerény mértékben kapcsolódott a felgöngyölített szálakhoz.

A bírósági ítélet indoklásának szövege szerint Gyetvai a külföldi fizetőeszközökkel kapcsolatos bűncselekményekben vallotta magát bűnösnek, a hűtlenség elősegítése (kémkedés) és népellenes büntettségben (Iványi háborús bűnös támogatása) azonban nem.³⁷

Hozzátehetjük, hogy nála nem szerepelt a vádpontok között a közhivatalnoki minőségben elkövetett csalás, vagyis a kifogásolt kongrua-igénylésekhez nem volt köze (Gombos és Sztrilich esetében ezek fontos vádpontok voltak). A nevével kapcsolatba hozott, jogtalanul kezelt valuta összege is csak 85 dollár volt, ez nem sokkal volt több annál az 50 dollárnál, amit a Legfelsőbb bíróság más esetben (Iványi Endrénél) nem tekintett jelentős értéknek.

Gyetvai egyébként, precíz ember lévén még 1951. július 30-án, az ügyészi szembeállítás után írásban adta be észrevételeit a Megyei Bíróságnak a vele kapcsolatban megfogalmazott vádokról. Ebben részletesen kifejtette pl., hogy miért nem lehet Grósz érsek 1945 szeptemberében kelt, az Apostoli Szentszékhez küldött jelentését kémjelentésként értékelni, mi volt annak valós célja, tartalma, lényege. Azt is leírta, hogy az angol követség igénybevételeire a posta akadózása miatt került sor, nem a küldemény tartalmának titkossága miatt.³⁸ A népellenes büntetett vádjával kapcsolatban hangsúlyozta, hogy csak a vádiratból értesült arról, hogy Iványi Endre valaha körözés alatt állt. Erről hivatalos információja sem neki, sem az Érseki Hivatalnak nem volt. Iványi körözéséről az érsekséget mint munkaadót sosem értesítették, tőle Iványi sajátkezű levelében, betegségére hivatkozva kért segílyt, nem volt oka azt megtagadni. A valutákkal kapcsolatos vádak esetében pedig hangsúlyozta, hogy az arany érméket és a 85 dollárnyi összeg nagy részét még 1946-ban, a nagy infláció idején kapta, néhány dol-

³⁶ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 192, 204.

³⁷ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 201.

³⁸ Vö. SÁGI GYÖRGY, *Grósz József kalocsa-bácsi érsek megbeszélései Alvary Gascoigne budapesti angol követtel 1945-ben*, Magyarország és a római Szentszék III. Exquisitae lucubrations Cornelio Szovák amicabiliter dicatae (CVH I/21, szerk. Kanász Viktor–Tusor Péter), Budapest–Róma 2022, 341–358, 351–352.

lárt 1947 elején, vagyis mindenképpen olyan időszakban, amikor az még semmilyen előírásba nem ütközött. Ezzel kapcsolatban mindössze annyi a vétke, hogy a későbbi jogszabály alapján az említett összeg bejelentését és beszolgáltatását valóban elmulasztotta.³⁹ Gyetvai egyébként erre az írására 1951. augusztus 10-én, az előző nap hozott ítélet kapcsán beadott fellebbezésében is utalt, kérve a vád jónéhány pontja alóli felmentését és a büntetés súlyosságának enyhítését.⁴⁰

Felvetéseire azonban nem kapott érdemi választ. Sőt, feltehetően éppen a precízen megfogalmazott fellebbezése, vallomásaival kapcsolatos „akadékoskodása”, kitartó igazság-keresése volt az, ami miatt úgy ítélték meg az ÁVH nyomozói, illetve a peres eljárás hivatali résztvevői, hogy nem kellően együttműködő, veszélyes elem, aki „nevelő célzatú” büntetésre érdemes. Így történhetett, hogy Grósz érsek munkatársai közül az érdemi vádakkal legkevésbé illehető Gyetvai kapta a legsúlyosabb büntetést.

c) Sztrilich Károly (István)

Zentán született 1917. augusztus 12-én (szülei Sztrilich Béla és Esztergomi Margit, az anyakönyvi bejegyzésben édesapját főszolgabírónak és újvidéki származásúnak írták, édesanyja Zomborból származott). Sztrilich Zentán érettségizett, teológiai tanulmányait 1935–1940 között Szarajevóban végezte. Pappá szentelése után Szabadka Szent Teréz plébániáján volt káplán, így közelről látta a Bácskai Apostoli Kormányzóság központjának működését. A Délvidék visszatérése után, számítva helyismeretére és segítségére, 1942-ben a kalocsai Érseki Hivatalba rendelték, ahol előbb iktató és jegyző volt, majd 1944-től Grósz érsek szertartója. A Gombos által vezetett hivatalban ő volt a legfiatalabb munkatárs, kedves és bohém alakját sokan szerették, a per idején mindössze 34 éves volt. 1945–1946-ban az *Actio Catholica* egyházmegyei titkára, 1946-tól érseki tanácsos, 1947-től érseki titkár és főszentszéki jegyző.⁴¹ Származása, jugoszláv állampolgársága, és talán fiatalságából eredő, óvatlan kijelentései miatt Sztrilich már 1945-ben a politikai rendőrség látókörébe került. 1945. május elején letartóztatták (a május 1-jei ünnepléseket bíráló „Aki a romok felett táncol, haláltáncot jár” kijelentése miatt), és május 28-án szabadult az Andrassy úti fogdából, Grósz érsek közbenjárására.⁴²

³⁹ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 287–288.

⁴⁰ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 283.

⁴¹ 1947-től Sztrilich „második” érseki titkárként kapott kinevezést, az „első” titkári helyen az 1944-ben kinevezett Gyetvai szerepelt.

⁴² *Sztrilich Károly, Strilich* [Sztrilich Ilona és Bereczky Tibor közlése alapján készült szócikk], MKL XIII (főszerk. Diós István) Budapest 2008, 499. és HETÉNYI VARGA, *Papi sorsok*, 143–144. A *Katolikus Lexikon* szóbeli közléseken alapuló életrajza több helytelen adatot is tartalmaz, rosszul szerepel Sztrilich születési dátuma, és hivatali beosztásai kapcsán is vannak nyilvánvaló tévedések, például 1939-ben (azaz pappá szentelése előtt!) megkezdett kalocsai érseki titkári szolgálata.

Sztrilich Károly csak a valuta-bűncselekmények esetében (valuta átvétele, átadása, törvényi szabályozástól eltérő kezelése miatt) érezte bűnösnek magát, a hűtlenség, közhivatalnoki minőségben elkövetett csalás és a népellenes büntett esetében azzal védekezett, hogy ezekben az esetekben csak hivatali előljárói utasításait követte (leveleket továbbított, adminisztratív tevékenységet végzett). Védekezését a budapesti Megyei Bíróság nem fogadta el, sőt a bűncselekmények halmazati jellegét súlyosbító körülményként értékelte, és így Sztrilich a harmadik legsúlyosabb büntetést kapta, a bíróság hat évi börtönre, mellékbüntetésként pedig teljes vagyonekobzásra és a közügyektől tíz évi eltiltásra ítélte.⁴³

d) Iványi (Ispánovics) Endre

1909. december 1-jén született Jánoshalmán (apja Ispánovics Dániel, bajai származású segédjegyző, anyja Zámbó Margit, az apa 1922-ben változtatta családnevét Iványira).

Iványi teológiai tanulmányait 1927–1932 között Budapesten végezte. Kápláni lelkipásztori munkája mellett, 1934-től folyamatosan voltak az érseki központhoz kötődő szolgálatai is; kezdetben a Tanítók Háza prefektusa, főszékesegyházi szónok, 1938-tól az *Actio Catholica* titkára, a *Kalocsai Néplap* szerkesztője. 1944-ben távozott az érseki központból, márciusban plébános helyettes lett Bácsbokodon, majd augusztusban a Paulinum (papnevelő intézmény) igazgatója Szabadkán. Hamarosan tábori lelkészi szolgálatba állt, 1945–1947 között hadifogságban volt.

Iványi a *Kalocsai Néplap* szerkesztőjeként, 1938–1944 között a korabeli magyar kormányok politikai irányvonalát követte, és közvetítette cikkeivel. Amikor hadifogságából hazaérve arról értesült, hogy szerkesztő utódait népbíróság elé idézték, inkább nem tért vissza Kalocsára. Az egyházmegyétől távoli helyeken próbált lelkipásztori szolgálatot vállalni, álnéven működött, illegálisan élt. Háborús bűnösnek emlegetett személye alkalmas volt rá, hogy a Grósz-perben tanúként felhasználják, majd a Gombos-perben felsorakoztatott anyagi visszaélésekhez is kapcsolni tudták, hiszen éveken át támogatásokat, segélyeket kapott az érseki központból.

Iványi esetében a háborús büntetést végül a következőképpen fogalmazta meg a bíróság: „a háború fokozottabb mértékben való folytatására izgatott”, mármint a *Kalocsai Néplap* szerkesztőjeként az újságban és papként a szószéken. A valutázással kapcsolatos vád alól viszont végül felmentették, mivel csak egy alkalommal vett át 50 dollárt, amit a Legfelsőbb Bíróság már nem minősített jelentős értékűnek. Így mindössze még egy közokirathamisítás bűncselekményt találtak, mivel bujkálás közben előfordult, hogy hamis papírokkal, álnéven jelentkezett be. Mindezt végül három évi börtön-

⁴³ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 200–201.

re, mellékbüntetésként pedig teljes vagyonek kobzásra és közügyektől tíz évi eltiltásra ítélték.⁴⁴

Amennyire hangsúlyos volt a per szálai között a „háborús bűnös” Iványi támogatásának vádja, végül nem tekinthető hasonló módon hangsúlyosnak Iványi büntetése. Ítélete az enyhébbek közé tartozik, aminek magyarázata részben beismerő magatartása, közreműködőkészsége volt. Iványit 1951. május 7-én vették őrizetbe, elsőként a Gombos-per vádlottjai közül, Gombos Károly mellett ő is tanúként szerepelt a főperben, és összességében elégedettek voltak „teljesítményével”.

e) Dinnyés Gergely

1911. december 12-én született Szakmáron, földműves családban (szülei: Dinnyés Károly és Szalontai Julianna). Gimnáziumi tanulmányait 1924–1932 között, a kalocsai jezsuitáknál végezte, ahol Gyetvai Péter osztálytársa volt. Mindkettőjük számára meghatározó volt ez az iskola, s az ott töltött évek. Teológiai tanulmányait Kalocsán végezte, majd pappá szentelése után, 1937-től előbb Miskén, 1939-től Kalocsa Szent Imre plébánián volt káplán. 1947-ben Hartán lett lelkész, ahonnan a közeli Állampusztát is ellátta.

Dinnyés nem végzett központi szolgálatot, Gyetvai Péterhez fűződő barátsága révén kapcsolódott a „főszereplők” köréhez. Gyetvai irodaigazgatónak tett szívességet 1950 őszén, a tőle megőrzésre átvett 85 dollár és 8 db tíz koronás aranypénz elrejtésével. 1951. június 8-án vették őrizetbe.

Az említett, Gyetvaitól átvett és megőrzött pénzüsszeg miatt Dinnyés Gergelyt kettő évi és hat hónapi börtönre, mellékbüntetésként teljes vagyonek kobzásra és a közügyektől tíz évi eltiltásra ítélték.⁴⁵ A valós értéket és tevékenységet figyelembe véve ez a büntetés súlyosnak mondható, és minden bizonnyal része volt benne annak, hogy Dinnyés Gergely Gyetvai barátjaként, bizalmasaként került az ÁVH látókörébe, Gyetvai kedvezőtlen megítélését pedig fentebb már említettük.

f) Tőzsér Rózsa

1898. március 30-án született Péterrévén (szülei Tőzsér István kocsmáros és Farkas Rozália). 1913-ban négy osztályos polgári iskolát végzett Nagykanizsán, majd a következő években zenét is tanult Budapesten. 1917-ben lépett a Kalocsai Iskolanővérek Társulatába, beöltözése 1917. július 22-én volt, szerzetesi neve Mária Patrícia

⁴⁴ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 192, 203–204, 329.

⁴⁵ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 192–193, 204, 330.

lett. 1924-ben tett örök fogadalmat.⁴⁶ 1919–1931 között Zomborban, 1931–1932-ben Magyararkanizsán tanított zenét, vezette a templomi énekkarokat és szervezte a Mária Kongregációk életét. 1932–1940 között Szabadkán volt gondnoknő és a szerzetes ifjúság nevelője. 1940–1941-ben Zágrábban házfőnöknő, 1941–1943 között Cegléden polgári iskolai énektanár. 1943-tól Kalocsára került, ahol előbb a nővérek anyaházában volt segédgondnoknő, majd zeneórákat adott. 1947-től házvezetőnőként dolgozott az érseki kastélyban, és ettől kezdve ott is lakott. A nővérek között voltak tanítók és ún. házi nővérek, utóbbiak a ház körüli teendőket (főzés, mosás, vasalás, takarítás, portaszolgálat stb.) végezték a különféle egyházi intézményekben. Tőzsér Rózsa az érseki kastélyban működő házi nővérek csoportjának vezetője volt, főnöknői beosztásban. Ezeket a nővéreket az érseki kastélyban érte 1950-ben a szerzetesrendek feloszlása, de ők továbbra is régi beosztásukban maradtak.⁴⁷

Vallomásában Tőzsér Rózsa Grósz érsektől származó ékszerek és egy pénzt tartalmazó boríték átvételét és megőrzését említette, melyet 1949 elején a házgondnok adott át neki. Az ékszerek átadása (a valutákat tartalmazó boríték nélkül) Sztrilich Károly vallomásában is szerepel, ő 1949 tavaszát említette az átadás időpontjaként.⁴⁸ Feltételezzük, hogy az említett vagyontárgyakat korábban Lémájer Béla vagyongazdálkodó őrizte, s az ő disszidálása miatt kerültek előbb Sztrilich házgondnokhoz, majd tőle végül Tőzsér Rózsa házvezető nővérhez. Grósz érsek és munkatársainak letartóztatása után Tőzsér Rózsa megpróbálta kijuttatani az érseki palota épületéből az említett borítékot, ebből a célból adta át azt Taskovics Erzsébetnek, rendtársának.

A borítékban lévő valuta rejtegetéséért, majd tovább adásáért a bíróság Tőzsér Rózsa kettő évi börtönre, mellékbüntetésként fél vagyonekobzásra és a közügyektől öt évi eltiltásra ítélték.⁴⁹ A nagyobb összegű valuta érték és a tovább adás ellenére a büntetés jól láthatóan enyhébb volt, mint Dinnyés Gergely esetében.

g) *Taskovics Erzsébet*

1911. november 5-én született Kalocsán (apja Taskovics Károly villanyszerelő, Jánoshalmáról származott, anyja Buzási Anna szigetvári származású volt). Taskovics Erzsébet 1930-ban, a Kalocsai Iskolanővérek intézetében végezte el a tanítónőképzőt, ezt követően tíz éven át édesapja villamossági üzletében segédkezett (apja önálló iparos

⁴⁶ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 137–138. Tőzsér Rózsa gyanúsítási jegyzőkönyve. KFL IV.7. vol-01. Az iskolanővérek anyakönyve 1860–1933, 766-os folyószám alatt található Tőzsér Róza bejegyzése.

⁴⁷ MNL-BKML XII.6. A társulati tagok statisztikai adatai. Tőzsér Mária Patrícia nővér statisztikai adatai. (Ezúton is köszönjük KŐFALVINÉ ÓNODI MÁRTA segítségét a Kiskunfélegyházán őrzött, Kalocsai Iskolanővérekre vonatkozó források elérésében.)

⁴⁸ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 106, 137.

⁴⁹ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 193, 204.

volt, több embert is foglalkoztatott). 1942-ben lépett a Kalocsa Iskolanővérek Társulatába, ahol tanítónőként tevékenykedett. 1942. július 6-án volt beöltözése, a Társulatban a Mária Renáta szerzetesi nevet kapta. Első fogadalmát 1944. július 8-án tette, és 1950-ben lett örökfogadalmas.⁵⁰ Beöltözése után Mária Renáta nővér egy ideig betegeskedett, 1944 őszén két hónapot tanított Szovátán, majd a kalocsai anyaházba került, ahol az elemi iskolában tanított.⁵¹

A szerzetesrendek feloszlata után, 1950 őszétől 1951 áprilisáig egy villanyszerelő vállalatnál volt tisztviselő. Kalocsán, Bacsó Béla út 8. szám alatti lakásában élt, és kereste a kapcsolatot szerzetes társaival, rendszeresen bejárt Tőzsér Rózsához az érseki kastélyba. 1951. május 20-án Grósz érsek és munkatársai letartóztatása után is bent járt, és ez alkalommal vett át egy borítékot Tőzsér Rózsától, aki attól félt, hogy tovább fognak kutatni az épületben, és jobbnak látta a rábízott értéket másutt biztonságba helyezni. Az ÁVH nyomozói azonban megfigyelték a ház forgalmát, Taskovics Erzsébetet egyszerűen „lekövezték”, s a borítékot otthonában azonnal lefoglalták. Mária Renáta nővért tehát mindössze néhány óra eseményei alapján vették őrizetbe 1951. május 20-án, miután rendtársa, Tőzsér Rózsa óvatlan, kissé talán meggondolatlan kérését teljesítette. Az átvett borítékban mindenesetre nála foglalták le azt az 1843 USA-dollárt, 120 angol fontot és 100 svájci frankot, amit Grósz József tulajdonaként a főperben is többször emlegettek.⁵²

Taskovics Erzsébetet ezért főbüntetésül négy évi börtönre, mint főbüntetésre, mellékbüntetésként teljes vagyoneklobzásra és a közügyektől tíz évi eltiltásra ítélték.⁵³

A súlyos ítélet több szempontból is meglepőnek, furcsának nevezhető. Egyrészt aránytalannak érezhetjük a négy évet Tőzsér Rózsa két éves börtönbüntetéséhez képest, akitől Taskovics Erzsébet az említett borítékot átvette, és akinek szívességet tett „postásként”. Másrészt ez az ítélet súlyosabb, mint pl. a sokat emlegetett „háborús bűnös”, Iványi Endre büntetése. Az ítélet meghozatalában minden bizonnyal más szempontok is szerepet játszottak, erre írásos nyomot, elfogadható magyarázatot nem találtunk. Az ítélet indoklásában Taskovics Erzsébetéről azt írták, hogy Tőzsér Rózsával együtt beismerték a terükekre rótt cselekmények elkövetését, és „magukat bűnösnek érezték” – ebben tehát nem láttak különbséget kettejük között.⁵⁴ Az ítéletek büntetési tételeiből látható megkülönböztetés tehát a bíróság részéről mindenfajta magyarázat, indoklás nélkül „észrevétlen” maradt.

⁵⁰ KFL IV.7. vol-02. Az iskolanővérek anyakönyve 1933–1949. Az 1480-as folyószám alatt található Taskovics Erzsébet bejegyzése.

⁵¹ MNL-BKML XII.6. A társulati tagok statisztikai adatai, Taskovics Mária Renáta nővér statisztikai adatai.

⁵² BFL XXV.4.f. 1951/1225, 142–145. Taskovics Erzsébet gyanúsítási jegyzőkönyve, 139–141, tárgyi bizonyítékok fotói.

⁵³ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 193, 204.

⁵⁴ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 201.

6. KARRIEREK ÉS ÉLETUTAK A BÖRTÖNÉVEK UTÁN (ADALÉKOK A PER UTÓÉLETÉHEZ)

Különbéle kegyelmi rendeletek és határozatok eredményeként végül a Gombos-per valamennyi említett vádlottja „hamarabb szabadult”, vagyis az ítéletekben szereplő büntetési tételeknél kevesebb időt töltött börtönben. (A szabadulások időrendje: 1952 végén Dinnyés Gergely, 1953 tavaszán Tózsér Rózsa, 1954 februárjában Taskovics Erzsébet, májusban Iványi Endre, szeptemberben Gombos Károly, végül 1956 februárjában Gyetvai Péter és Sztrilich Károly.)

A börtönövekről viszonylag kevés információval rendelkezünk. Gombos Károly esetében pl. visszaemlékezésekből származó információink vannak, melyeket HETÉNYI VARGA KÁROLY gyűjtött össze az 1990-es évek elején. A rabtársak beszámolóí alapján Gombos kegyetlen bánásmódban részesült, még vizsgálati fogságának idején megkínózták, pl. végtagjait rudakra feszítve, gúzsba kötve a lépcsőházban két emelet magasságból legurították. Később a börtönben is kapott gumibotozást, felsorakozott rabtársai előtt is megverték (romlott étel fogyasztásának megtagadása miatt, kollektív büntetés részeként, és papként máskor is előszeretettel „emelték ki” hasonló helyzetekben). Az ilyen megaláztatásokat némán tűrte, szabadulása után sosem beszélt róluk.⁵⁵

Gyetvai Péternek megvan a börtöndossziéja, mely szerint 1952 tavaszától két éven át a budapesti országos börtönben, majd 1954 tavaszától ismét közel két éven át Vácott raboskodott. Börtönbüntetése idején gombüzemben, illetve könyvkötő üzemben dolgozott. Egy alkalommal panasszal éltek munkájával kapcsolatban, és megbüntetését kérték, mert „8 db kapukönyv elrontásában vett részt”. A könyvek árát meg kellett téríteniük, és 6 óra kurtavas büntetést kapott 1952. augusztus 27-én.⁵⁶ A fegyelemsértés esetén alkalmazott „vasalás” a középkori kaloda és kurtavas büntetés kegyetlen tovább élése volt, melynek során a kezeket-lábakat keresztbe téve, egymáshoz rögzítették. Már egy-két óra vasraverés után bedagadtak, feketére színeződtek a láb- és kézfejek a vérkeringés akadályozottsága miatt. Az elájuló elítélteket hideg vízzel locsolták fel, a büntetés ideiglenes mozgásképtelenséget okozott, a rabok csak csúsza-másza tudtak a zárkába visszajutni. A kurtavas használatát a Nagy Imre-kormány törölte el 1953-ban.⁵⁷

Sztrilich Károly megőrzött néhány családi levelet, melyeket testvére, dr. Sztrilich Lajos orvos írt Bonyhádról az ügyészségnek és a börtönnek is, látogatási engedélyt kérve, de a hasonló kérelmeket mindvégig elutasították.⁵⁸ Jellemző volt az információ-

⁵⁵ HETÉNYI VARGA, *Papi sorsok*, 54–56.

⁵⁶ BFL XV.101.b.2. Gyetvai Péter dr. börtöndosszié.

⁵⁷ Doberdó. *AVáci Fegyház és Börtön fegyelmező részlegének bemutatása a Büntetés-végrehajtási szervezet honlapján*, <http://old.bv.gov.hu/vac-doberdo> (2023. 12. 07.).

⁵⁸ KFL I.l.c. Sztrilich Károly (1917–1964) perszonális iratai.

hiány, a Gombos-perrel kapcsolatos ügyeket titkosítva kezelték, felvilágosítást nem adtak az érdeklődőknek, az érintettek „eltűntek” a külvilág számára. Gyetvai Péter később egy alkalommal panaszosan említette, hogy nem kapták meg az ítélet szövegét, arról valójában csak szóbeli információik voltak, és így utólag nem tudhatták, jól emlékeznek-e bizonyos részletekre (pl. a mellékbüntetések esetében).⁵⁹

A börtönévek során az elítéltek különféle munkákat végeztek, és egyházi személyként (papként, szerzetesként) általában „megkülönböztetett figyelemmel” bántak velük, ami inkább üldözöttséget, semmint előnyt jelentett. A rossz elhelyezési körülmények, bántalmazások egészségkárosodást eredményeztek, a szabadulás után sokszor gyógykezelések váltak szükségessé, és gyakran hosszú távú, visszatérő egészségügyi problémák is jelentkeztek. A kellemetlenségek sorában említhetjük a mellékbüntetések következményeit is, a közügyektől való eltiltást, a vagyonekbobzást, a büntetett előélettel járó megbélyegzettséget, útlevelkérelmek visszautasítását stb. A hasonló jelenségek a per és a börtönévek hatásaként változó módon és változó intenzitással, de mégis életük végéig elkísérték az érintetteket.

Az egyházmegyés papi életutakhoz visszatérve röviden előre bocsátható, hogy az öt kalocsai érintett közül négy maradt meg egyházmegyei szolgálatban, és egy esetben fordult elő a papi hivatás elhagyása. Rögtön hozzátehetjük, hogy az egy „elveszett személy”, Gombos Károly papi karrierjének törése valójában nem a per eredményeként, hanem azt megelőzően történt. A koncepció per tehát ezért a veszteséért önmagában nem tehető felelőssé, bár nyilvánvalóan hatással volt a folyamatra.

Ha a papi szolgálati helyeket, a további karriereket tekintjük, az öt elítéltből három pályája a börtönévek után szinte „akadálymentesen” folytatódott, ketten közülük néhány hónapon belül újra vezető (Sztrilich Károly irodaigazgató, Gyetvai Péter általános gondnok-vagyonkezelő) beosztásba kerültek.

Mindez első látásra kissé „meredeknek” tűnhet, hiszen a közügyektől eltiltott, büntetett előéletű, néhány hónapja szabadult személyeket alkalmaztak vezetőként, de talán kevésbé meglepő, ha Grósz érsek helyzetének változását is figyelembe vesszük. 1956 májusában ugyanis ő is szabadult, sőt visszatérhetett egyházmegyéje és a püspöki kar élére. Az ő visszatéréssel pedig megnyílt a lehetőség régi munkatársainak alkalmazására, s az újrakezdsre.

Egyházmegyei szempontból értékelve, amennyiben a Grósz-per és a Gombos-per céljai közül a reakciós papság megbélyegzésének, félreállításának eredményességét vizsgáljuk, alig öt év elteltével úgy is fogalmazhatunk, hogy nagyobb volt a perek füstje, mint a lángja. Bármennyire is látványos volt a megbélyegzés, az eltávolított személyek néhány éven belül visszatérhettek, igazi '56-os, reménytelen változás volt

⁵⁹BFL XXV.4.f. 1951/1225, 469–479. Gyetvai élete végén, 1988. jún. 10-én levélben fordult a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsához, és egyrészt rehabilitálását, másrészt felmentését kérve, ügyére a későbbiekben még visszatérünk.

ez sokak számára még akkor is, ha az államhatalom képviselői mindezt nem visszarendeződésként értékelték, hanem új alapokra helyezett együttélést, együttműködést reméltek. Grósz érsek visszatérése Kalocsára 1956. május 19-én szinte népiünnepélybe torkollott. A visszaemlékezések szerint az emberek először a főszékesegyház előtti téren gyülekeztek, majd végül egykori székfoglalásához hasonlóan a város határában várták, és érkező autója motorját leállítva, kiáltozva-éljenezve tolták be a járművet a főtérre. A zsúfolásig megtelt székesegyházban még a padok tetején is álltak, a tömeg tapsviharral fogadta a főpásztort. Ez az ünneplés minden várakozást felülmúlt, életre szóló élményt és nagy vigasztalást jelentett az érsek számára.⁶⁰

A perek politikai koncepciója tehát gyorsan elavult, hatásait azonban mégsem lehet ilyen egyszerűen „letudnunk”, a vizsgálatot érdemes az egyes életutak részletes áttekintésével folytatnunk.

Mielőtt ezt megtennénk, még egy fontos megállapítást teszünk a per kalocsai utóéletével kapcsolatban, hiszen rögtön feltehető, fontos kérdés, hogy mi lett a folytatás Grósz érsek 1961-ben bekövetkezett halálát követően? Ekkor ugyanis egy csapásra eltűnt az elítélt, majd újra alkalmazott munkatársak védelmező „erőtere”, Grósz érsek híres tekintélye, és Várkonyi Imre⁶¹ káptalani helynökké választásával a „békepapi fordulat” is nyilvánvalóan bekövetkezett a felső vezetésben. Várkonyi – talán kissé váratlan módon – nem cserélte le az érseki aula legfontosabb munkatársait, sőt a továbbiakban több alkalommal is meglepéssel nyilatkozott róluk, dicsérte megbízhatóságukat, munkabírásukat. Az említett karrierknél tehát nem gondolkodhatunk egyszerű sablonokban, érdemes visszatérnünk az egyes életutak ismertetéséhez és elemzéséhez.

a) *Gombos Károly*

Gombos börtönveiei, üldöztetése kapcsán szomorúan állapította meg HETÉNYI VARGA KÁROLY, hogy Gombosnak a per során tanúsított magatartása, vallomása miatt megneheztelt rá Grósz érsek, „és soha többé nem kívánt vele találkozni szabadulása után”.⁶² Véleményünk szerint az idézett állítást pontosítani érdemes, önmagában félrevezető lehet. Bár kétségtelen, hogy a per valóban hozott kellemetlen meglepe-

⁶⁰ Leányfalusi Vilmos (1937–2023) kanonok-karnagy, a kalocsai főszékesegyház orgonaművésznének visszaemlékezése (a hangfelvételt 2011-ben, LAKATOS ADÉL rögzítette, KFL).

⁶¹ Várkonyi Imre Károly (1916–1983) eredetileg Mundszipinger Imre Károly, 1941-ben szentelték pappá Budapesten. 1947-től a kalocsai, 1951-től a szegedi szeminárium tanára, 1953-tól rektora. 1958-tól az *Actio Catholica* országos igazgatója; 1961 és 1964 között kalocsai főkáptalani helynökként vezette a kalocsa-bácsi főegyházmegyét. 1965-től haláláig a Főszékesegyházi Káptalan tagja, 1963 és 1983 között országgyűlési képviselő. [S.A.]: *Várkonyi Imre*, MKL XIV, Budapest 2009, 792.

⁶² HETÉNYI VARGA, *Papi sorsok*, 54.

téseket Grósz érsek számára (gondolunk itt pl. a Kalocsai Kódex értékesítési árával kapcsolatos csalódására), a fennmaradt későbbi levéltári források tükrében mégsem tekinthetjük lezártnak vagy predestináltnak kettejük kapcsolatát. Grósz érsek a per kapcsán ellene kicsikart vallomások miatt senkire sem neheztelt, hiszen tisztában volt a koncepció eljárás jellegével, lényegével. Az érsek és volt irodaigazgatója kapcsolatának alaposabb vizsgálatához viszont érdemes visszatérnünk egy másik kellemetlen ügyre, Gombos meghíúsult segédpüspöki kinevezésére.

Az esettel kapcsolatban a fentiekben már ismertettük Grósz érsek per során tett Önvallomásából származó emlékeit, melyek kapcsán röviden elmondható, hogy a vatikáni levélváltások lényegére alapvetően jól emlékezett az érsek, de a Rómában megőrzött dokumentumokhoz képest bizonyos dátumokban, részletekben már lehetnek apróbb eltérések. A vatikáni dokumentumok fényében ugyanakkor az is megállapítható, hogy Gombos ügye „túlmutatott önmagán”, és az eset kapcsán a pápai adminisztratúra bizonyos információk kiszivárgása miatt felülvizsgálta küldeményeinek kézbesítését, illetve bizalmas kommunikációs csatornáinak működését. A témáról FEJÉRDY ANDRÁS írt részletes tanulmányt, a továbbiakban az ő írásának adatait felhasználva egészítjük ki a történeteket.⁶³

Gombos segédpüspöki jelölése még 1948 augusztusának végén megtörtént Rómában, melyet követően Mindszenty bíborost bízták meg, hogy értesítse a jelöltet és kérje ki a beleegyezését. Mindszenty pozitív válasza október közepén, több mint hat hét elteltével érkezett meg Rómába. A bizalmas kommunikáció a berni nunciatúra közvetítésével, a svájci diplomáciai posta és nagykövetség igénybevételével történt, az eltelt hat hétből viszont az is látható, hogy sürgős esetekben ez a módszer nem igazán volt alkalmazható.⁶⁴

Az idő tényező pedig hamarosan fontossá vált Gombos ügyében: 1948 novemberében ui. több feljelentés is érkezett Magyarországról, megkérdőjelezve püspöki alkalmasságát botrányos viselkedése és közismert szerelmi kapcsolatai miatt.⁶⁵ Hamarosan a püspökszentelés halasztása és az eset kivizsgálása mellett döntöttek Rómában, és mivel a szentelés tervezett dátuma november vége, Szent András apostol ünnepe volt, szűkségessé vált valamilyen gyorsabb megoldás keresése, nem lehetett a svájci diplomáciai postát alkalmazni. A sürgető helyzetben végül a táviratos megoldást választották,

⁶³ FEJÉRDY ANDRÁS, „*At the Moment, We Do Not Trust the Postal Service With Any Mail*” *Alternative Channels of Official Communication Between the Holy See and the Catholic Church in Hungary After 1945*, *Nuova storia contemporanea* 25 (2022) 2. sz., 67–83. Benne a Gombos Károly segédpüspöki kinevezésére vonatkozó fejezet: 1948–1950: The case of Auxiliary Bishop Károly Gombos and the surviving channels of communication. 78–82.

⁶⁴ FEJÉRDY, *At the Moment*, 78.

⁶⁵ FEJÉRDY, *At the Moment*, 79. Névtelen feljelentések mellett megtalálható volt például Gergely Lajos levele a papság nevében, illetve Angehrn Tivadar, a tekintélyes, idős, tudós kalocsai jezsuita szerzetes levele is, lásd 73. lányszövegben említve.

korábbi levelekre-ügyszámokra hivatkozva kérték az esemény halasztását, a korábbi rendelkezések végrehajtásának felfüggesztését. Hasonló táviratot Mindszenty bíborosnak és Grósz érseknek is küldtek, a biztonság kedvéért nevet és az ügy jellegére utaló konkrétumokat nem említve. Grósz érsek 1948. november 20-án kapta meg a táviratot, és három nap múlva, óvatlanul válaszolt. Rómába küldött táviratában ui. megemlítette, hogy a segédpüspöki kinevezés Magyarországon a rádió és a sajtó közreműködésével már nyilvánossá vált, és várja a további utasítást.⁶⁶ Az illetékes állami szerveknek feltehetően ekkor tűnt fel a különös eset, amit a továbbiakban már gondosan figyelemmel kísértek.

A Szentszék 1948. november 17-én kelt, hosszabb levelében vizsgálatot is kért, de a Mindszenty bíboroshoz diplomáciai csatornán küldött levél valószínűleg már nem érkezett meg idejében, s a folyamatot felülírták a közben bekövetkező események, a hercegprímás letartóztatása. Nem csoda, ha a kért alapos vizsgálat késett, illetve lényegében elmaradt. Grósz érsek tájékoztatása végül 1950 májusának elején érkezett Rómába, ebben mellékelte Gombos Károly 1949. december 24-én kelt lemondó levelének másolatát, tudatva, hogy Gombos egy éves várákozás után a Szentszék hallgatását úgy ítélte meg, hogy mégsem tartják alkalmasnak a személyét a tisztségre, ezért inkább önként lemondott úgy a püspök-jelöltségről, mint kalocsai központi hivatali tisztségeiről is.⁶⁷

Grósz érsek utólag azt is megemlítette, hogy ő maga is Gombos kinevezésének visszavonását kérte volna, miután fontos híreket kapott Miklós István⁶⁸ dunapataji hitoktató lelkésztől az üggyel kapcsolatban. Ő 1950 februárjában arról írt az érseknek, hogy 1949 október végén az állambiztonsági erők meglátogatták, Gombossal kapcsolatos iratokat vittek el, majd többször is kihallgatták, melynek eredményeképpen kénytelen volt visszavonni a Gombos püspökjelöltségével kapcsolatban Rómában tett panaszát (utólag úgy kellett nyilatkoznia, hogy az minden alapot nélkülöz). A kihallgatások során Miklós úgy érezte, hogy az állambiztonság mindent tudott a postai küldemények tartalmáról a Szentszék és Grósz érsek 1948. novemberi táviratváltását követően. Grósz érsek ezekből a hírekből arra a következtetésre jutott, hogy a kommunista hatóságok Gombosnak vezető szerepet szánhattak egy „nemzeti egyházban”, amely megszakítaná a kapcsolatot Rómával, és ennek az ügynek a részeként gyűjtöt-

⁶⁶ FEJÉRDY, *At the Moment*, 80.

⁶⁷ FEJÉRDY, *At the Moment*, 80–81.

⁶⁸ Miklós István (1914–1988) Adán született, iskoláit Zentán, Szabadkán és Kalocsán végezte. Teológiát Budapesten tanult, ahol 1941-ben doktorált, majd római biblikus tanulmányokat is végzett. 1940-ben szentelték pappá. 1942-től Szabadkán, 1945-től Csengődön, Jánoshalmán, majd Baja-Belvárosban is volt hitoktató, 1948-ban egy féléves tanulmányi szabadságon volt Rómában, ezt követően helyi káplán Bortaszentkátán, 1949-től hitoktató Dunapatajon, 1950 márciusában Vaskútra, októberben Katymarra helyezték. 1952-ben az Esztergomi Főegyházmegyébe távozott (Budapest, Középső-Ferencváros plébániára), 1956-ban elhagyta az országot, majd haláláig Ausztráliában szolgált.

tek róla olyan információkat, amiket akár zsarolására is felhasználhatnának püspökké szentelése után.⁶⁹ Az ÁVH tehát nem csak tudott a jelölésről, illetve az azzal kapcsolatos eseményekről, hanem még beavatkozni is megpróbált a maga eszközeivel Gombos kinevezésének érdekében.

Miklós István tudósítása, illetve Gombos hivatali lemondásának elfogadása nagyjából egy időpontban történt, nem túlzás feltételezni, hogy hatással voltak egymásra. Grósz érsek konspirációs veszélyt érzett, óvatosan távolságot tartott és kivárt. Gombos hivatali távozása, fél éves szabadságának letelte után sincs információnk arról, hogy az érsek újabb egyházi szolgálatot, megbízatást szánt volna neki. Kinevezett kanonokként, de mégis csak „tétlenül” élt a testület egyik patinás épületében, az érsekség szomszédságában. Legközelebb az ÁVH szánt komolyabb szerepet neki, de a korábbi várakozásokkal szemben nem békepapit, hanem éppen ellenkezőleg: a reakciós papság vezéralakját mintázták róla a Grósz-perben.

Grósz érsek és Gombos Károly kapcsolata tehát a per idején már nem volt a régi, és 1950 tavaszán minden bizonnyal megtört a korábban jellemző feltétlen bizalom. Viszont mindketten óvatosak voltak, és a külvilág számára látható jelét nem adták az említett változásoknak.

A börtönévek után Gombos (már Grósz érsek szabadulása előtt is) jól láthatóan került Kalocsát, Budapesten tartózkodott, és nem kívánt visszatérni. A volt irodaigazgató és a főegyházmegye közötti távolság egyre nőtt, és e folyamatot észelve Grósz érsek határozottan, de mégis türelemmel bánt papjával, igyekezett őt a papi szolgálat keretei között megtartani. Közeli munkatársként, vezető beosztásban nyilvánvalóan nem számított már rá, de ez érthető a korábbi történések ismeretében. A következőkben az Érseki Hivatal Gombosra vonatkozó perszonális iratainak segítségével igyekszünk áttekinteni a „szakítás” történetét.

1954. szeptember 25-én Gombos Károly kanonok levélben fordult az Érseki Hatósághoz, melyben jelezte, hogy az 1953. évi 11. Tvr. alapján közkegyelemben részesült, és öt évről három év négy hónapra csökkentett börtönbüntetését letöltve szeptember 17-én szabadult. Másnap jelentkezett a kalocsai rendőrségen, ahol Kalocsa, Szabadság tér 1. (érseki kastély) lakcím igazoló okmányt kapott. Elsődleges feladatának egészsége helyreállítását tekintette, ehhez kérte az Érseki Hatóság támogatását, részben illetménye kiutalásával, illetve a szükséges betegszabadság biztosításával (megrokkant egészségi állapotára való tekintettel, méltányosságból a kórházi, illetve orvosi kezelés idején túlmenően hosszabb betegszabadságot kért). Kujáni érseki helynök tudomásul vette a tájékoztatást, elindította Gombos kongruájának „visszaszerzését” (azaz fizetésének újranyitását), és annak elrendezéséig havi 500 forintos segélyt biztosított, valamint megígérte a kezelésekre szükséges betegszabadságot. Az év hátralevő részében Gombos Budapesten, a Központi Papnevelő Intézetben, illetve a Széher úti kór-

⁶⁹ FEJÉRDY, *At the Moment*, 81.

házban tartózkodott.⁷⁰ Gyógykezelése 1955-ben a Fővárosi Korányi Közkórházban, majd a Sportkórházban folytatódott, időközönként jelentést tett állapotáról, melynek eredményeként az év végén Kujáni helynök már bizonytalan időre (határidő nélkül) hosszabbította meg betegszabadságát. A csatolt orvosi igazolások megállapításai szerint többféle betegség miatt kezelték, a kezdetet lábszárainak dagadása, trombózisai jelentették, de hamarosan felfigyeltek az urológiai és idegrendszeri problémákra is. Az ambuláns időszakokat Gombos ebben az évben is a Központi Papnevelő Intézetben töltötte.⁷¹ 1956 tavaszán további gyógykezeléseket ajánlottak a budapesti orvosok, s az egyházmegye élére visszatérő Grósz érsek 1956. június 15-én kelt levelében már azzal a feltétellel hosszabbította meg a betegszabadságot, hogy annak leteltével, augusztus végén szolgálattételre jelentkeznek.⁷² Grósz érsek utóbbi kívánsága alól azonban Gombos kitért, és 1956. augusztus 14-én kelt levelében arra kérte az Érseki Hatóságot, hogy számára más egyházmegyében engedélyezzék a szolgálat vállalását. Kérését további budapesti gyógykezelésének szükségességével indokolta. Grósz érsek válaszában engedélyezte a más egyházmegyében történő szolgálatot, de figyelmeztette Gombost, hogy kalocsai kanonokként rezidenciális (helyben lakási), valamint a kórusima kötelezettsége továbbra is fennáll, ez alól Rómában kell felmentést kérnie.⁷³

Az említett kérvényt végül 1956. október 8-án írta meg Gombos, latin nyelvű levelét azonban egyelőre nem küldték tovább Rómába Kalocsáról. 1956. október 19-én kelt levelében Grósz érsek arról tájékoztatta, hogy felmentés iránti kérelmének ajánlásátámogatását nyugodt lelkiismerettel csak akkor vállalhatja, ha tájékoztatást kap róla, hogy Gombos hol és milyen újabb egyházi szolgálatot vállal, illetve megnyugtatóan a „főtisztelendőség életmódjával foglalkozó sok szóbeszéddel” kapcsolatban.⁷⁴ Erre a levelére Grósz érsek nem kapott választ (Gombos későbbi állítása szerint el sem jutott hozzá, ez a budapesti forradalmi eseményeket figyelembe véve valóban előfordulhattott), így az érsek kérését 1957. január 5-én megismételte. Gombos Károly végül 1957. február 5-én válaszolt, és sértődött hangú levelében lemondott kalocsai kanonokságáról: „Hogy tehát tovább is kezelésre járhassek és közben megfelelő elhelyezkedés után nézhassek, mert ezek után még kevésbé szándékozom Kalocsára visszatérni, kénytelen vagyok a kanóniáról lemondani.” Gombos szerint Grósz érsek szóbeli kijelentéseivel ellentétes írásbeli döntést kapott. Sértőnek érezte, hogy feleslegesnek tartják az ellene emelt vádak (szóbeszéd) igazolását, de mint írta, megszokta, hogy fölöttes hatóságai nélküle mondanak róla ítéletet. Grósz érsek elfogadta a kanonoki lemondását, de figyelmeztette, hogy életét továbbra is az egyházi törvények szerint, főpásztorától való

⁷⁰ KFL I.1.c. Gombos Károly személyes iratai, 2701/1954, illetve a csatolt levelezés.

⁷¹ KFL I.1.c. Gombos Károly személyes iratai, 2268/1955, illetve a csatolt levelezés.

⁷² KFL I.1.c. Gombos Károly személyes iratai, 1059/956.

⁷³ KFL I.1.c. Gombos Károly személyes iratai, 1531/1956.

⁷⁴ KFL I.1.c. Gombos Károly személyes iratai, 2021/1956.

kánoni függésben kell élnie. Arra kérte, keressen magának paphoz méltó elhelyezkedést, és tegyen jelentést helyzetének rendezéséről.⁷⁵

Néhány hónap várakozás után, 1957 nyarán arról tájékoztatták, hogy mivel nincs jövedelme Kalocsáról, a kanonoki lemondása utáni időszak nem számítható a szolgálati évekhez a nyugdíj szempontjából. 1957 októberében pedig Gombos ezüstmisés jubileumához (pappá szentelése 25. évfordulója alkalmából) gratulált Grósz érsek, biztatva, hogy tartson ki papi hivatásában. A jókívánságokat Gombos egy-két sorral udvariasan megköszönte, de az újabb levélváltásra valójában Garai Béla Baja-belvárosi plébános (Gombos bérmakeresztapja) halála, hagyatékának rendezése adott alkalmat.⁷⁶

Hosszú szünet után, a helyzet rendezése érdekében Kalocsán közvetítőt is igénybe vettek. 1959 elején Várkonyi Imre teológiai tanár segítségét kérték, aki végül február 4-én találkozott Gombossal Budapesten, és beszélgetésükről levélben számolt be Sztrilich Károly irodaigazgatónak. Sztrilich felzetre írt megjegyzése szerint korábban ő is kezdeményezett személyes találkozót, de nem járt sikerrel. Várkonyi tényszerű megállapításai szerint Gombos ekkor már semmilyen formában nem kívánt egyházi beosztásban tevékenykedni, és hamarosan kéri laikus státusba való visszahelyezését. Gombos hazugságnak és kohlománynak minősítette azokat a híreszteléseket, melyek szerint ő polgári házasságot kötött volna.⁷⁷

Gombos Károly 1959. március 20-án írta meg latin nyelvű „redukciós kérelmét”, és kérte az Érseki Hatóságot, hogy támogassa laikus státusba helyezését. Grósz érsek a kérelem továbbítása helyett 1959. április 7-én kelt válaszlevelében jelezte, hogy a kérelem érkezését megelőzően arról értesült, hogy 1959. január 18-án Gombos polgári házasságot kötött a Budapest VI. kerületi, Lenin körúton lévő Központi Anyakönyvi Hivatalban. Választ kért, hogy az értesülés megfelel-e a valóságnak.⁷⁸ Gombos válasza ismét elmaradt, viszont az Érseki Hivatalban, többszöri próbálkozás eredményeként végül sikertült beszerezni az említett polgári házasságkötés hiteles kivonatát. 1959. szeptember 28-án kelt levelében így Grósz érsek figyelmeztetésben részesítette, jelezve, hogy a házasságkötéssel Gombos az Egyházi Törvénykönyv 2388. kánonjának 1.§-a értelmében az Apostoli Szentszéknél fenntartott kiközösítésbe esett. Tájékoztatta, hogy szándékának megváltoztatására egy hónap áll rendelkezésére, ha nem változtat az elhatározásán, ki fogják mondani degradációját, annak minden egyházi és lelki következményével együtt. Grósz érseket fájdalmasan érintette, hogy a polgári kötés után két hónappal Gombos még benyújtotta redukciós kérelmét, noha tudnia kellett, hogy annak továbbítása-teljesítése így már nem lehetséges.⁷⁹

⁷⁵ KFL I.l.c. Gombos Károly személyes iratai, 437/1957.

⁷⁶ KFL I.l.c. Gombos Károly személyes iratai, 343/1957.

⁷⁷ KFL I.l.c. Gombos Károly személyes iratai, 788/1959.

⁷⁸ KFL I.l.c. Gombos Károly személyes iratai, 810/1959.

⁷⁹ KFL I.l.c. Gombos Károly személyes iratai, 2158/1959.

Gombos végül 1959. október 28-án válaszolt, röviden csak annyit közölt, hogy redukációs kérelmét továbbra is fenntartja, és sajnálja, ha az nem teljesíthető. Ezt követően, 1959. november 2-án kelt a degradációs dekrétum, melynek szövege a főgyógyászati körlevélben is megjelent.⁸⁰ Ezzel Gombos és Grósz kapcsolata megszakadt. Leveleik hangvételével kapcsolatban megállapítható, hogy Grósz érsek a tőle megszokott stílusban fogalmazott, míg Gombos megfogalmazásain időnként átüt a sértettség érzése, és sosem szólította meg leveleiben főpapját, következetesen az Érseki Hatóságnak írt.

1962 novemberében kegyelmi kérvénnyel fordult a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa Elnökéhez, hogy mentesülhessen a büntetett előélettel járó hátrányos jogkövetkezmények alól. Kérelmének alátámasztásaként megjegyezte, hogy az ítéletében szereplő bűncselekmények kapcsán bűnösnek érzi magát, viszont mély megbánást tanúsított és felderítő jellegű vallomást tett. Megemlítette, hogy 1954 szeptemberében szabadult, utána 1959 januárjáig betegszabadságon, általában kórházakban tartózkodott, „de lehetőleg Kalocsán kívül”. 1959. január 18-án polgári házasságot kötött feleségével, emiatt Kalocsán exkommunikáltak (Grósz érsek erről szóló levelét eredetiben mellékelte kérvényéhez). Hangsúlyozta, hogy megváltozott, feleségével harmonikus életet él, az egyházi múltjával történő szakításról a következő szavakkal írt: „abból a körből teljesen kikapcsolódtam”. Indoklásában az is szerepelt, hogy tudomása szerint a perben elítélt (nála súlyosabb ítéletet kapott) személyek közül van, aki már élhetett a legutóbbi választáskor szavazati jogával, ő is hasonló módon kéri ennek lehetővé tételét. 1961-től a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatnál (TIT), nyelvtanárként dolgozott, ottani előmenetelében is akadályozott volt büntetett előélete miatt.⁸¹

Gombos kérelméhez támogató leveleket is csatolt munkáltatójától, felesége munkáltatójától (ő a Péterfy Sándor utcai Kórház központi laboratóriumában dolgozott asszisztensként), illetve lakóhelyének (1956 vége óta Budapest, VII. ker. Jósika u. 4.) lakóbizottsági elnökétől. Az eljárás részeként készített rendőri jelentés sem tartalmazott negatív minősítést, tartózkodási helyeiről itt azt írták, 1956. április 16-tól 1956. december 2-ig Budapest II. ker. Szilágyi Erzsébet fasor 5. szám alatt lakott albérletben, és az „ellenforradalom” alatt semmilyen cselekményben nem vett részt. Meg erősítették, hogy korábban kalocsai volt a lakcíme, de börtönbüntetése után ott már nem volt alkalmazásban. Munkája kapcsán megjegyezték, hogy főként magánórákat ad különböző helyeken, a TIT-nél is tanít nyelveket különféle tanfolyamokon, de munkaviszonya nem szerződéses, nem állandó. Az 1963 januárjában kelt rendőri jelentés megfogalmazása szerint „Jelenleg súlyos betegséggel kórházi ápolat.” Ezek szerint a gyógykezelések még később is rendszeresek, szükségesek voltak életében.⁸²

⁸⁰ KFL I.1.c. Gombos Károly személyes iratai, 2710/1959.

⁸¹ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 426–430.

⁸² BFL XXV.4.f. 1951/1225, 431–447.

A sok támogató, kedvező vélemény ellenére a bírói szakvélemény visszautalt az ítéletben szereplő büncselekmények fontosságára és veszélyességére, így a kérelem elutasítását javasolták. Gombos végül ennek megfelelő választ kapott 1963 februárjában az Igazságügyminisztériumtól, mely szerint a miniszter nem kívánt kegyelmi előterjesztést tenni az ügyében.⁸³

Ezektől az évektől Gombos időnként újra levelezett Kalocsával, főként nyugdíjának ügyében, ami problémásnak bizonyult az illetékes hivatalok megítélése szerint. Degradált papként ui. egyházmegyei nyugdíjra nem volt jogosult, a civil életében viszont hiányzott a rendszeres nyugdíjhoz szükséges tíz éves munkaviszony, csak néhány évet dolgozott szerződéses alkalmazásban. A közel két évtizedes levelezés (Gombos kérvényei, szolgálati igazolások kiállítása, az Állami Egyházügyi Hivatal segítségének kérése Kalocsa részéről) azonban lényegében eredménytelen maradt, a Társadalombiztosítás rendre visszautasította a kérelmeket, és nem volt hajlandó összevontan értelmezni Gombos egyházi és civil biztosítási jogviszonyban eltöltött éveit.⁸⁴ Türelmetlenségnek vagy sértődöttségnek ennek ellenére semmi nyoma sem volt Gombos leveleiben, sőt többször is megköszönte a kalocsai közreműködők, illetve kifejezetten Ijjas József érsek pártfogását az ügyében. Ijjas érsekkel személyes találkozója is volt Budapesten, és leveleiben időnként „Kedves Jó Érsek Úr”-nak nevezte.

Sikeresen végződött viszont Gombos diszpenzációjának ügye Rómában, Lékai László 1978. június 20-án kelt levelében értesítette erről Ijjas érseket és az érintettet, jelezve, hogy az ő előterjesztésére, a Hittani Kongregáció (*S. Congregatio pro Doctrina Fidei*) 529/1978 sz. (1978.03.27.) leirata szerint Gombos mentesült a szenteléséből eredő valamennyi kötelezettség alól.⁸⁵ Nincs kizárva, hogy az ügy előmozdításában Gombos egykori római „iskolatársa”, Franz König bíboros, bécsi érsek is részt vett, a bíboros ui. 1977 tavaszán érdeklődött róla, és üdvözlését küldte a Hittudományi Akadémia dékánja, Nyíri Tamás közvetítésével. Gombos lakcímét ekkor Kalocsáról adták meg Nyíri professzor részére.⁸⁶

A családi emlékezet szerint Gombos Károly számára fontos volt az említett felmentés, és egész életében gyakorolta vallását. Kórházi kezelése során ismerkedett meg későbbi feleségével, aki hadiözvegyként, édesanyjával és hároméves kislányával került Budapestre, és orvosasszisztensként dolgozott. 1959-ben kötött házasságukból közös gyermekük nem született, de nevelt lánya apjaként szerette. Gombos főként magán nyelvórákat adott (elsősorban francia, olasz és német nyelvekből, de emellett szláv nyelveket is beszélt), ezzel biztosította a család megélhetését. Felnőtt lánya később

⁸³ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 451–457.

⁸⁴ KFL I.i.c. Gombos Károly, a nyugdíj ügyek két fő aktához csatolva: 2443/1974. és 1310/1981. sz. alatt.

⁸⁵ KFL I.i.c. Gombos Károly, 1074/1978.

⁸⁶ KFL I.i.c. Gombos Károly, 2443/1974. sz. akta felzetén, illetve belül lásd a későbbi *pro domo* feljegyzést (1977. máj. 2.) Kováts Géza érseki helynöktől.

Párizsba költözött, és 1980-ban felesége is meghalt. Ekkor egyik keresztyermekéhez, nővére fiához költözött Bácsalmásra, ahol folytatta a nyelvtanítást. Kedves, közvetlen embernek ismerték, és Karcsi batyának szólították. A bajai kórházban halt meg 1982 novemberében, és felesége mellé temették a budapesti Új Köztemetőben.⁸⁷

b) Sztrilich Károly

1956 februárjában történt szabadulása után betegszabadságon volt, és először bonyhádi rokonainál, illetve a pécsi klinikán rehabilitálódott, majd a nyár folyamán Gyetvai Péterrel együtt pihent Balatonbogláron. Mindketten tette készen új *dispositiora*, vagyis szolgálati helyük kijelölésére vártak, ami hamarosan meg is történt, és visszatérhettek Grósz érsek mellé, Kalocsára.

1956. szeptember 1-jétől Sztrilich Károly lett az Érseki Hivatal irodaigazgatója. A szűkszavú, lényegre törő kinevezési okmányban és a körlevéli híradásban is szerepelt, hogy a változásra Kis Pál korábbi irodaigazgató felmentésével került sor, s ez a néhány szó a kortársak szemében az egyszerű személycserénél sokkal többet jelentett, hiszen Kis Pál személyében a Grósz érsek fogsága idején, az Állami Egyháziügyi Hivatal által kirendelt vezető távozott, s ezzel lényegében „rendszerváltás” történt.⁸⁸ Grósz érsek minden bizonnyal szándékosan választotta a kipróbált, régi munkatársak közül a papság körében közkedvelt fiatal embert, Sztrilich Károlyt, akit a börtönévek után is mosolygós, kedves embernek ismertek.

Sztrilich nem okozott csalódást, s ezt talán az is megerősíti, hogy Grósz érsek halálát követően, a következő „rendszerváltás” után is hivatalban maradt, amikor Várkonyi Imre személyében ismét az Állami Egyháziügyi Hivatal jelöltjét, egy országosan ismert békepapot választott kényszerűségből káptalani helynökké a Főszékesegyházi Káptalan.⁸⁹

Annak ellenére, hogy Várkonyi a kalocsai központi papság politikai magatartásával, viselkedésével elégedetlen volt, az elvégzett munkát látva, néhány éven belül mégis meglelégedéssel nyilatkozott több munkatársáról, így pl. egy év múltán, 1962 kará-

⁸⁷ Gombos Károly egyik nővére, Gombos Verona Gizella (1900–1943) zongoratanárnő volt, aki férjével, Sárközi Lászlóval és négy gyermekével együtt a második világháború idején menekült el Bácskából, a család magyarországi letelepedését Gombos Károly is segítette. A négy gyermek közül Sárközi Károly (1925) és felesége, Illés Veronika tanítók voltak a bácsalmási tanyavilágban, és nyugdíjas éveikben költöztek be Bácsalmásra, ide hívták el magukhoz a megözvegyült nagybácsit–keresztapát, Gombos Károlyt, aki élete utolsó két évét velük töltötte. Az említett információk Sárköziné Illés Veronikától származnak, ezúton is köszönjük HARANGOZÓNÉ TORDI MÁRIA segítségét, aki az egykori tanítónő ismerőseként közreműködött, s az információkat továbbította.

⁸⁸ KFL I.1.c. Sztrilich Károly perszonális iratai, 1610/56. Irodaigazgatói kinevezés.

⁸⁹ Várkonyi megválasztásával, fogadtatásával kapcsolatban lásd SÁGI GYÖRGY, *A kalocsai érseki szék 1961-es megüresedése*, ESz 17 (2016) 3. sz., 25–61, 37–43.

csonyára tiszteletbeli főesperessé nevezte ki Sztrilich Károlyt. A kinevezés méltató soraiban megköszönte a „maradékalan segítséget a kormányzás sokszor bonyolult, sok bölcsességet, tapintatot és türelmet igénylő munkájához”.⁹⁰

Néhány éven belül jelentős változások történtek az állam és az egyház viszonyában és a világegyház életében, talán elegendő röviden a II. Vatikáni Zsinat eseményeire, vagy az 1964-ben aláírt magyar-vatikáni megállapodásra utalnunk. Sztrilich lelkipásztori munkára, az emberek közé vágyott, így 1964-ben megpályázta a megüresedő Kecel-beltéri plébániát. Várkonyi támogatta döntésében, és 1964. július 1-től keceli plébánossá, majd hamarosan a keceli espereskerület esperesévé nevezte ki az irodaigazgatót. A kinevező okmányokban ismét kiemelte, hogy Sztrilich munkájával az előző főpásztorokhoz hasonlóan ő is minden vonatkozásban, a legnagyobb mértékig meg volt elégedve.⁹¹

Talán Várkonyi támogatásának is köszönhető, hogy Sztrilich Károly néhány meddő, eredménytelen kísérlet után 1962-ben és 1963-ban már útlevelet kapott, és egy-egy hónapot tölthetett Jugoszláviában, ahol édesanyját és ott élő testvéreit látogatta.⁹² Ezek az utak nagyon sokat jelentettek neki, családi kapcsolatait gondosan ápolta, erről tanúskodnak a perszonális iratok között megmaradt levelek. Bonyhádön élő testvérel, dr. Sztrilich Lajos orvossal és családjával pedig gyakrabban volt alkalma találkozni, vendégszerető családját a papság soraiból is sokan ismerték.

Sztrilich Károlynak plébánosként már csak nagyon rövid idő jutott a lelkipásztori szolgálatra. 1964. október 28-án három másik paptársával együtt tragikus körülmények között, autóbalesetben elhunyt. Hamvas Endre kalocsai érsek aznap Budapesten öt újonnan kinevezett püspököt szentelt. Az ünnep után hazafelé siető kalocsai küldöttség autóját érte baleset (a sötétben egy kanyar után az út szélén álló teherautóba rohantak), s a másnapra tervezett beiktatására érkező Hamvas érsek négy fontos munkatársát veszítette el néhány perc leforgása alatt.⁹³

⁹⁰ KFL I.1.c. Sztrilich Károly perszonális iratai, 3399/1962. Tb. főesperesi kinevezés.

⁹¹ KFL I.1.c. Sztrilich Károly perszonális iratai, 1881/1964. Plébánosi kinevezés, 1940/1964. Esperesi kinevezés.

⁹² KFL I.1.c. Sztrilich Károly perszonális iratai, ikt. sz. nélküli, *Életrajzom* című írása Kalocsán kelt 1964. febr. 25-én, feltehetően útlevél igénylés céljából.

⁹³ A balesetről az egyházmegyei körlevél is megemlékezett, az áldozatok között volt Kujáni Ferenc apostoli protonotárius, nagyprépost, Kovács Vince Kalocsa-belvárosi kanonok-plébános, Mihályfi István tb. főesperes, Kalocsa-Szent Imre plébánosa és Sztrilich Károly tb. főesperes, Kecel-beltéri esperes plébános. *Litterae Circulares Archidioecesis Colocensis et Bacsensis anno 1964 dimissae* 2898/1964. Halottaink. 29. Balesetről. VÖ. SÁGI GYÖRGY, *Ötös püspökszentelés Budapesten és Hamvas Endre érseki beiktatása Kalocsán (1964)*, Magyar Sion-Új folyam 14/56 (2020) 1. sz., 93–110, 105–108.

c) Gyetvai Péter

Gyetvai általános gondnoki (*oeconomus generalis*) kinevezése 1957. január 15-én jelent meg a körlevélben, s ezzel hosszú időre, több mint másfél évtizedre a főegyházmegyei és érseki javak kezelőjévé, felügyelőjévé vált.⁹⁴

Új szolgálatának kezdete nem volt izgalmtól mentes, ui. 1957 áprilisában Tassi Ferenc⁹⁵ érseki titkárral együtt letartóztatták, majd Grósz érsek határozott fellépésének eredményeként néhány nap múlva szabadon bocsátották a kalocsai rendőrségen. A letartóztatás oka Gyetvai és Tassi 1956 nyarán elkövetett lelkes akciója volt, amikor megpróbálták eltávolítani az érseki palota épületében felszerelt ÁEH-s lehallgató készülékeket. Az akció ugyan nagyrészt sikeres volt, de az elkövetőket sikerült azonosítani a még működő készülékek segítségével.⁹⁶

Az általános gondnoki megbízatás Gyetvai személyiségéhez illő feladat volt. Továbbra sem hozott fontos egyházkormányzati döntéseket, viszont alázatos, precíz szolgálata nélkülözhetetlen volt, és biztos háttérrel jelentett az egyházmegye működéséhez. Gyetvai rendszerető, pedáns, akkurátusan pontos személyiség volt, s ez a rend vált jellemzővé a munkaterületén, az érseki központ háza táján és anyagi ügyeiben. Az általa kezelt aktákból, levelezésből, jegyzetekből bármit gyorsan elő tudott keresni, még a telefonbeszélgetéseiről is feljegyzéseket készített.⁹⁷

Gyetvai nagy munkabírással és szorgalommal, kitartóan dolgozott. Elveihez hű maradt, a külvilág szemében sokszor „régimódi” volt. Nem lett békepap, közszereplést sem vállalt. Grósz érsek halála után, Várkonyi Imre káptalani helynök politikai okokból bizalmatlan volt vele szemben, Gyetvai ezüstmiséje alkalmából, 1963-ban mégis meleg hangú levélben köszönte meg központi szolgálatait, és nagyra értékelte általános gondnoki munkáját. Várkonyi nem csak a kitartó szolgálatot, a szorgalmat dicsérte, hanem az eredményeket is méltatta. Levélben említette, hogy Gyetvai főszentszéki jegyzőként bátran szembenézett a függő, hátralékos ügyekkel, később ugyanitt bíró-

⁹⁴ 221/1957. sz. *Constitutio Oeconomi Generalis, Litterae Circulares Archiepiscopatus Colocensis et Bacsiensis anno 1957 dimissae*, 2.

⁹⁵ Tassi Ferenc Kolos OCD (1911–2006) Budapesten született, de iskoláit Zentán és Szabadkán végezte, s a Zágrábban folytatott teológiai tanulmányok után Szabadkán szentelték pappá 1933-ban. Rövid horgosi lelkipásztorkodás után 1935-ben már központi szolgálatra rendelték, a Bácskai Apostoli Kormányzóság jegyzője, majd levéltárosa lett Szabadkán, és közben 1937–1938-ban jogi tanulmányokat is folytatott Rómában. A Délvidék visszatérése után, 1941-ben levéltáros és főszentszéki jegyző lett Kalocsán. 1947-ben a kármelita rendbe távozott, de 1950-ben, a szerzetesrendek feloszlásakor visszatért. 1950-ben a Kísszeminárium lelki igazgatója, 1951-től érseki titkár, főszentszéki jegyző, 1974-től főszentszéki kötelékvédő, érseki tanácsos. 1983-ban történt nyugdíjba vonulása után a Székesfehérvári Papi Otthonban élt.

⁹⁶ HETÉNYI VARGA, *Papi sorok*, 146–147.

⁹⁷ BÁRTH JÁNOS, *Gyetvai Péter, a tudós pap*, A koronakerület gondnoka. 100 éve született Gyetvai Péter kanonok, egyháztörténész (szerk. Kinka Erzsébet, Mák Ferenc és Pastyik László), Péterréve 2012, 6. A szerző személyes emlékei alapján írta meg a *Milyen ember volt Gyetvai Péter?* című fejezetet.

ként teljes szakértelmet és józan higgadságot tanúsított. Átszervezte az addig mellék-állásként kezelt Főtanfelügyelőséget, melynek országos vonatkozásban is iránymutató, korszerű vezetője lett. *Oeconomus generalis* beosztásában pedig

„elévülhetetlen érdemeket szerzett a főegyházmegye eléggé szétzilált anyagi helyzetének megszilárdításában, az egyházközösségek és a papság anyagi alapjainak biztosításában. Minden beosztásában, feladatánál kitűnt Főtisztelendőség szakértelme, megfontoltságából következő határozottsága, egyéni érdekeket egészen mellőző egyházhűsége és példamutató engedelmessége a főpásztorai iránt.”⁹⁸

Várkonyi idézett soraiból kitűnik, hogy nem csak egy udvarias, formális köszöntőt írt, elismerése őszinte volt, minden fentebb említett különbözőség, nehézség ellenére.

Az 1960-as évek egyházpolitikai változásai közepette Gyetvai fentebb említett magatartása mégis egyre inkább elszigeteltséget eredményezett számára. Ennek egyik fontos állomása lett, hogy Ijjas József érsek végül 1973. március 1-től megszüntette az „ökonomus generális” tisztséget, s így a hivatalát vesztett Gyetvai később szükségszerűen új megbízatást kapott, az érseki palotával szomszédos Kalocsa Papi Otthon igazgatója lett.⁹⁹ Bár a távolság nem volt nagy, a költözés mégis jelképes lehet, Gyetvai ui. „kikerült” a kancelláriáról, véget ért központi papi szolgálata. Ez az „átszervezés” tehát egyértelműen mellőzöttséget jelentett, de Gyetvai ezt is alázattal viselte. A Papi Otthonnak is mintaszerű gondnokává vált, és fennmaradó idejét, energiáját a tudománynak szentelte. A korábbi hivatalnok így egyre inkább tudós pappá vált, aki élete utolsó két évtizedében gyakorló történészként, intenzíven kutatta a bácskai magyarság népesedéstörténetét. Főként az Érseki Levéltár forrásaiból dolgozott, de igyekezett eljutni más plébániákra, levéltárakba is. Az 1970-es évek végétől már publikációi is megjelenhettek, „Opus”-nak becézett nagy művén, a Tiszai korona-kerület telepítéstörténetén pedig haláláig dolgozott, kézírata ötezer gépelt oldalt, és kb. 9 millió leütést tett ki (nyomtatásban a szerző halála után három kötetben, 2384 oldalon jelent meg).¹⁰⁰

Gyetvai személyes iratcsomójában, a Központi Szemináriumban folytatott tanulmányai végéről, 1938 júniusából egy találó jellemzést találunk, mely szinte jóslatnak is beillő módon vetítette előre az ifjú papnövendék későbbi sorsát, tevékenységét:

⁹⁸ KFL I.L.c. Gyetvai Péter személyes iratai, 929/1963. Dr. Gyetvai Péter ezüstmiséje alkalmából gratuláció. 1963. márc. 23.

⁹⁹ A KÉFHK 1973, 3, 532/1973. *Oeconomus generalisi állás megszüntetése*. Kalocsa, 1973. febr. 18.

¹⁰⁰ BARTH JÁNOS, *Gyetvai Péter, a tudós pap*, 7–10. GYETVAI PÉTER, *A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete I–III*. (A kéziratot lektorálta és a szerző halála után a szöveget gondozta Bárh János), Kalocsa 1992.

„Komoly felfogású, lelkiismeretes és pontos kötelességeinek teljesítésében. Minden cselekedetét alaposság és felelősségtudat jellemzi. Nehéz és fáradságos feladatok vállalására kiválóan alkalmas. Jó tehetségéhez határt nem ismerő szorgalom társul. Mint a Magyar Iskola elnöke bölcs mérséklettel vezette a rábízott ügyeket (könyvkiadás, a *Centralista* folyóirat szerkesztése).”¹⁰¹

Gyetvai maradt, aki volt, élete összegzéseként is hasonló megállapításokat tehetünk róla.

Élete utolsó évében, 1988. június 10-én levélben fordult a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsához, egyrészt rehabilitálását, másrészt börtönbüntetéséből adódó hátrányos következmények alóli felmentését kérve. Levelében hivatkozott GERGELY JENŐ történész *Magyar Nemzet*ben megjelent cikkére (1988. március 21. 4. o.¹⁰²), melyben a történész a Grósz-pert koncepciósnak minősítette, és indokoltan nevezte az ezzel kapcsolatban felvethető rehabilitációs igényeket, kérelmeket. Gyetvai a per hátrányos következményeként egy aktuális példát hozott, miszerint 1988 áprilisában útlevel-kérelmét a Kalocsa Rendőrkapitányság elutasította, majd fellebbezését követően a Bács-Kiskun Megyei Rendőrfőkapitányság végül megadta, javasolva, hogy a hasonló esetek elkerülése érdekében kérje mentesítését a büntetett előélet hátrányos következményei alól.

Gyetvai erre a kérésére választ már nem kapott, a döntés előkészítéseként a Fővárosi Bíróság 1988 augusztusában kért róla rendőri információt a Kalocsa Rendőrkapitányságtól, ahol ennek elkészítésére már nem kerülhetett sor, mivel Gyetvai Péter időközben, 1988. július 15-én elhunyt.¹⁰³ Nem sokkal halála előtt, panaszosan írta le az említett levelezésben, hogy 1951-es ítéletét sohasem kézbesítették, emlékezete szerint mellékbüntetéseként tíz évi jogvesztést (közügyektől való eltiltást) mondtak ki. „Ennek már 37 éve. A hátrányos megkülönböztetés viszont ma sem évült el?” Hozzáteszük, azt is megemlítette, hogy korábban már kapott útlevelet, az 1960-as évek második felétől többször járt Jugoszláviában (ez bácskai származása, rokonsága és kutatásai miatt is fontos volt számára), és két alkalommal nyugati országokba is eljutott (Ausztria, NSZK, Svájc), tehát következetlenek voltak a hatóságok a hasonló kérelmei megtagadásában.¹⁰⁴

¹⁰¹ KFL I.l.c. Gyetvai Péter személyes iratai, 119/1938. *Informatio*, Budapest, 1938. jún. 3.

¹⁰² KFL I.l.c. Grósz József személyes iratai, 387/1988.

¹⁰³ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 469–479.

¹⁰⁴ BFL XXV.4.f. 1951/1225, 478.

d) *Dinnyés Gergely*

Feltehetően 1952 végén szabadult, egy perszonális irataiban fennmaradt feljegyzés szerint 1952 decemberében már 500 forintos segélyt utaltak ki neki az Érseki Hivataltól. Az egyházmegyei körlevélben 1953. február 23-i dátummal közölték, hogy több más paptársával amnesztiával szabadult, és egyúttal Kalocsa-Szent Imre plébániára helyezték káplánnak.¹⁰⁵ Nem sokkal később, 1953. augusztus 3-án már hitoktatói-segédlelkészi kinevezést kapott Miskére.¹⁰⁶ Ugyanebben a beosztásban következő állomáshelye Jánoshalma volt 1958. május 9-től,¹⁰⁷ és innen került 1959 őszén Géderlakra, ahol előbb a nyugalmazott plébános helyetteseként, majd 1961. március 22-től már kinevezett plébánosként szolgált,¹⁰⁸ egészen 1987-ben bekövetkezett haláláig.

Dinnyés 1962-ben volt ezüstmiséis, s az év végén (éppen tíz évvel szabadulása után) Várkonyi Imre káptalani helynök „főegyházmegyei tanácsos” címet adományozott neki. 1969-ben az Egyházmegyei Papi Szenátus tagjává választották.

Nincs különösebb nyoma, hogy a per, illetve a börtönének következményeként hátrányos megkülönböztetésben lett volna része, lelkipásztorként a hívek és paptársai is szerették, tisztelték. Gyetvai Péterrel a per és a börtönök után is kapcsolatban maradtak, az 1970-es évektől Dinnyés is szívesen utazott külföldre, időnként együtt is nyaraltak, erre utalnak az Érseki Hivatalhoz jóváhagyásra beadott útlevelekérő lapjaik adategyezései (útitársat ugyan nem neveztek meg, de hasonló időpontokban adták be, és az úticélok is egyeztek), 1972 májusában pl. jugoszláviai utazáshoz kértek mindketten engedélyt.¹⁰⁹

Az 1970-es évek második felétől Dinnyés Gergely rendszeresen, szinte minden évben tett hosszabb utazásokat Nyugat-Európában (NSZK, Svájc, Franciaország, Spanyolország, Benelux államok, Dánia is az úticélok között szerepelt), Gyetvai ritkábban kapott útlevelet, ill. szabadságát, utazásait történeti kutatásaihoz igazította, és családjának, rokonságának látogatására használta fel.

1987-ben ünnepelte volna aranymiséjét, de január 8-án életének 75., papságának 50. évében Budapesten, a Kútvölgyi kórházban elhunyt. Halála váratlan volt, rövid, de súlyos betegség előzte meg, a körlevélben megjelent megemlékezésben kiemelték derűs, őszinte és mély papi lelkületét, és gyakorlatiasságát is, melyet a géderlaki templom

¹⁰⁵ *Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Archidioecesis Colocensis et Bacsiensis anno 1953. dimissae*, 10, Nr. 549/1953. Mutationes personales.

¹⁰⁶ *Litterae Circulares ad Venerabilem Clerum Archidioecesis Colocensis et Bacsiensis anno 1953. dimissae*, 23–24, 1912/1953. Személyi változások.

¹⁰⁷ *Litterae Circulares...* 1958, 10, 1627/1958. Személyi változások.

¹⁰⁸ *Litterae Circulares...* 1961, 8, 964/1961. Személyi változások.

¹⁰⁹ KFL I.1.c. Gyetvai Péter perszonális iratai, 1392/1972; KFL I.1.c. Dinnyés Gergely perszonális iratai, 1592/1972.

és plébánia felújítása során kamatoztatott.¹¹⁰ A méltató érsek, Ijjas József jól ismerte, hiszen éveket töltöttek együtt az 1950-es években Miskén, plébános-káplán munkakapcsolatban.

e) Iványi Endre

Hároméves börtönbüntetés után, 1954 tavaszán szabadult. Visszatérése, kalocsai jelentkezése után gyógykezelések és rehabilitáció következett, ennyiben hasonló volt a helyzete a többi pap-elítélthez. A későbbiekben viszont egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy nála súlyosabb egészségkárosodás történt, és nehezen kezelhető idegrendszeri problémák (rohamok, félelmek, fulladás stb.) léptek fel. A jelenség magyarázataként említhetjük, hogy Iványi másokhoz képest hosszabb üldöztetést szenvedett, 1945–1947 között hadifogságban volt (egy ideig eltűntnek hitték), majd onnan visszatérve éveken át bujkálnia kellett, szinte folyamatos félelemben élt a népbírószági eljárás veszélye miatt, többször költözött, és segélyekből, adományokból tartotta fenn magát. Ezt követte 1951 tavaszán a Grósz-perrel kapcsolatos letartóztatás, a vallatások, tanú szerep a főperben, majd a Gombos és társai per elítélteként hároméves börtönbüntetés, szinte teljes kiszolgáltatottságban. Iványi összességében majd egy évtizeden át menekült, bujkált, raboskodott, és valószínűleg nem volt könnyű életben tartania a reményt, hogy egyszer véget ér majd a vesszőfutása, és normális életet élhet.

Sajnos a következő években sem találta helyét, mintha továbbra is menekült volna, nem tudott megállapodni, környezetével együttműködni. Előjárói, jóakarói bárhogy is igyekeztek, nem találtak megfelelő megbízatást, szolgálati helyet neki. Negyvenes éveiben járt, és hullámzó állapota csalóka helyzetet eredményezett, időnként úgy tűnt, minden rendben van vele, majd a legváratlanabb helyzetekben összeomlott, menekült, és képtelenné vált a lelkipásztori munkára. Sérült helyzetével maga is tisztában volt, mégsem tudta kezelni, emiatt gyakran szégyent érzett, és a környezetét is sajnálta.

Az évtizedes üldöztetés eredményeként Iványi Endre papi karrierje egyértelműen törést szenvedett, és emberileg is nagyon nehéz, szinte kilátástalan helyzetbe került. Útjának állomásait, szolgálati helyeit a körlevelek hírei és perszonális iratai segítségével követjük nyomon a továbbiakban.

Börtönévei végén, 1954. április 18-án, Vácon, az Országos Büntetésvégrehajtó Intézetben kelt levelező lappal jelentkezett, hírül adva szabadulásának közelgő időpontját. Kujáni Ferenc helynök 1954. április 29-én kelt válaszában az érseki székházban ígért neki elhelyezést, és azt is jelezte, hogy további alkalmazását egyeztetni fogja az „illetékes tényezőkkal”.¹¹¹ 1954 őszén az érseki könyvtárba nevezték ki segédkönyvtárosnak,

¹¹⁰ A KÉFHK 1987, 14, 140/1987. Halálozások.

¹¹¹ KFL I.1.c. Iványi Endre perszonális iratai, 1218/1954. Iványi Endre szabadulását jelenti.

majd egy év múlva, kiújuló betegsége miatt ideiglenesen elbocsátották a székesfehérvári egyházmegyébe. 1956 szeptember 1-től visszatért az egyházmegyei szolgálatba, és Baja-Belváros plébánián kapott irodai beosztást, de a következő év elején már újabb gyógykezelések következtek Budapesten, és 1957 nyarán ismét elbocsátották a székesfehérvári egyházmegyébe (Budapest közelében, Makkosmárián szolgált kisegítőként, ahol a levegő és a környezet is megfelelt gyógyulásához és a budapesti gyógykezeléseket is könnyebben igénybe vehette).¹¹²

Ezután hosszú időn át egyházmegyén kívüli évek következtek, és a szolgálati helyek is többször változtak. Miután a székesfehérvári egyházmegyében nem kívánták hosszabb távon alkalmazni, esztergomi egyházmegyei lett, és 1959-ben előbb Adyligeten, majd Budapesten, a Mária utcai Jézus Szíve-templomban kapott segédlelkész beosztást. Innen 1960 nyarán távozott az újpesti Megyeri úti plébániára, a váci egyházmegyébe. Papi fizetésének megítélése miatt, 1964-ben tértek vissza jogi helyzetének rendezésére, és mivel a kongruát továbbra is Kalocsáról várta, 1965 végén Bácsalmásra kapott kápláni kinevezést. Szolgálati helyét végül egy nap után elhagyta, betegségére hivatkozva távozott, és további budapesti tartózkodási engedélyt kért, amit ezek után már a „szerény feddés” kíséretében kapott meg. Súlyosbodó betegsége miatt kórházi kezelésre szorult, az Országos Ideggyógyászati Intézetbe került. Itt derült ki, hogy nem volt érvényes társadalombiztosítása, a szükséges járulékokat éveken át nem fizették az „egyházmegyék közti” állapotából adódóan, az utólagos rendezésről kínos egyeztetések következtek.¹¹³

1966 nyarán, 57 évesen Iványi előnyugdíjazásának lehetősége is felmerült, de végül nem került rá sor. 1967 elején tért vissza Kalocsára, ezt követően bajai plébánián kapott segédlelkészi beosztást, 1970-ben Kelebián, 1971-ben Dunapatajon volt káplán, míg végül 1972 nyarán nyugállományba helyezték.¹¹⁴

1973-tól a Székesfehérvári Papi Otthonban élt egészen haláláig, de közben szívesen járt el kisegíteni, illetve barátaihoz látogatóba, egy ilyen alkalommal érte a halál Balatonakarattyán, 1977. július 26-án. A halálozásáról szóló körlevéli híradásban szerepelt, hogy Iványi 45 papi évéből csak 17-et működött a főegyházmegyében, ebből 10-et Kalocsán. Földi életében sok viszontagságon esett át, és egészen a haláláig kereste az enyhülést betegségére.¹¹⁵

¹¹² *Litterae Circulares*... 2600/1954. 1539/1955. 1616/1956. 2562/1957.

¹¹³ KFL I.i.c. Iványi Endre perszonális iratai, 3559/1965. Egyházi helyzetének rendezéséről.

¹¹⁴ *Litterae Circulares*... 2186/1968. 2556/1970. 2962/1971. 2085/1972.

¹¹⁵ A KÉFHK 1977, II, 1305/1977. Halálozás.

7. A KALOCSAI KÓDEX ELADÁSÁNAK ÜGYE

A Kalocsai Kódex és több ősnymtatvány 1950-ben történt eladásának főszereplője, Gombos Károly irodaigazgatóként már 1947 tavaszán találkozott a „témafelvetéssel”, amikor Jánossy Dénes (1891–1966) történész, a Magyar Országos Levéltár főigazgatója, mint a Magyar Nemzeti Múzeum Igazgatótanácsának elnöke levelet írt Grósz József érseknek, segítséget kérve a Svájcban őrzött Keszthelyi- és Festetics-kódexek (mint külföldre került értékes magyar nyelvemlékek) megszerzésében. Érdeklődött az érsektől, hogy hajlandóak lennének-e lemondani a 13. századi középfelnémet nyelvű költeményeket tartalmazó Kalocsai Kódexről a Festetics-kódexért cserében. Grósz érsek április 7-én kelt válaszában elzárkózott a csere elől, és nem tartotta szerencsés ötletnek a Kalocsai Kódex felajánlását, mert az szerinte tetemesen nagyobb értéket képvisel az említett nyelvemléknél (megjelölt viszont más dokumentumokat, melyek szerinte egy esetleges csere alapját képezhetnék). A levelezés háttéréből kiderül, hogy az ötlet mögött ott volt Szalai Béla miniszteri osztálytanácsos személye, s a technikai lebonyolítás kapcsán az is felvetődött, hogy Szalai együtt utazhatna Faragó József antikváriussal Svájcba a kódexek megszerzése ügyében.¹¹⁶

1948. december 4-én Szalai Béla¹¹⁷ írt újabb levelet az ügyben Kujáni Ferenc érseki helynöknek címezve, s a csereként felajánlott dokumentumok listájának elkészítésében ezúttal Faragó József antikvárius is részt vett. Szalai Kujáni helynököt „Kedves Barátom!” megszólítással illette, közvetlen hangú levelében hosszasan érvelt a csere előnyei mellett, és a pénzbeli kiegészítés lehetőségét is említette, bízva Kujáni kanonok támogatásában, s a kedvező döntés kieszközlésében. Az akta felzetén, mindezen remények ellenére ott áll Gombos sajátkezű, rövid feljegyzése a téma „lezárásaként” 1948.

¹¹⁶ A későbbiekben a két említett személy lett a kódex eladásának svájci (Faragó) és budapesti (Szalai) közvetítője. Jánossy és Grósz levélváltását FARKAS GÁBOR FARKAS ismerteti *A Keszthelyi és a Festetics-kódex 1947-es megvásárlásának története* című írásában, Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet III. (2019) 135–151.

¹¹⁷ Szalai (Hamulyák) Béla 1905-ben született Dombóváron. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, ahol előbb középiskolai tanári oklevelet, majd 1928-ban bölcsész doktori fokozatot szerzett. Egyetemi éveiben Mailáth Gusztáv erdélyi püspök magántitkára volt, később Hóman Bálint támogatásával a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium alkalmazásába került, és 1947-ig miniszteri osztálytanácsosként dolgozott. B-listázása után előbb a bajai Szeszgyár zárgondnoka, 1950 decemberétől a Duna-Tisza közti Öntözővállalatnál dolgozott. Korábbi munkájából eredően széleskörű egyházi ismerettséggel rendelkezett, Grósz érseket és Gombos irodaigazgatót is személyesen ismerte, Kalocsán többször is járt, és általában Lémájer Béla vendége volt, vele volt jó kapcsolata. 1951. jún. 11-én vették őrizetbe budapesti lakásán, majd a Gombos és társai per II. rendű vádlottjaként a Kalocsai Kódex és 9 db ősnymtatvány külföldre juttatásáért és más deviza-bűntettek miatt 7 évi börtönre és teljes vagyonelkobzásra ítélték. BFL XXV.4.f. 1951/1225, 73–80.

december 10-én: „Szóban közöltem, hogy a Kalocsai Kódexről szó sem lehet. 10/XII. Dr. Gombos”.¹¹⁸

A határozott elzárkózás után talán meglepő, hogy a következő, sikeres vételi ajánlat nem sokkal később, 1949 tavaszán történt, s a peres okmányok, többek között az ítélet indoklása szerint is a Bécsbe disszidált Lémájér Bélához köthető, aki Faragó József 475 ezer forintos vásárlási szándékát Szalai Béla közvetítésével tudatta Gombosnál Kalocsán. Az eladási döntés megszületésében fontos szerepet játszott az egyházpolitikai helyzet alakulása, Mindszenty bíboros pere, a fenyegetettség fokozódó érzése. A földbirtokok, majd az iskolák államosítása után elképzelhető volt, hogy a sor az egyéb kulturális javakkal, pl. könyvtárakkal folytatódjék, így merülhetett fel az államosítást mintegy „megelőzendő”, az értékesítés gondolata. Lémájér távozása után a vagyonnevelés, a kellő tartalékok képzése Gombos feladata lett, s a Kalocsai Kódex ügye alkalmasnak tűnhetett számára a komolyabb pénztartalék képzésére (a vételár egy részét kifizetve, más részét külföldön, a bécsi Pazmanianumban letétbe helyezve).

Ahogy azt fentebb már említettük, Grósz érsek támogatását, szóbeli engedélyét¹¹⁹ az eladás ügyéhez 1949 májusában sikerült Gombosnak megszereznie, a következő hónapban valószínűleg át is adta a Kódexet, majd az év végén, illetve 1950 elején újabb tíz ösnyomtatványt emelt ki a Főszékesegyházi Könyvtár állományából, továbbítva őket Szalai Bélának, akitől összesen 180 ezer forintot kapott, több részletben. Grósz érseknek az ügylet megvalósításáról, a részletekről nem volt pontos tudomása, a pénzügyek kapcsán is csak 25 ezer forint átadásáról tudott, a 475 ezer forintos vételár többi részét biztonságban tudta a bécsi letétben.

Az eset kapcsán joggal vethető fel a kérdés, hogy az 1949 tavaszán kezdődő könyveladások ügye vajon mennyiben szolgálta az egyházmegye érdekeit, hasznosult-e egyáltalán valamilyen módon a kapott ellenérték, és mi lett a külföldön, a bécsi Pazmanianumban letétbe helyezett összeggel? (Odaért-e valaha, s ha igen, ki rendelkezett vele?) Ezeket a kérdéseket akkor nem vizsgálták, és lényegében később is válasz nélkül maradtak, leszámítva az ÁVH és a bírósági ítélet hivatalos választát, melyben megelégedtek saját koncepciójukkal: ez is a „széles körű összeesküvés” érdekeit szolgálta. Számukra a valós helyzet ebben az esetben nem volt fontos...

Gombos Károly esetében, személyes sorsát tekintve éppen karrierjének válsága idején, 1949 tavaszán adódott számára a lehetőség, amikor irodaigazgatóként a döntésekre is meghatározó befolyása volt, és az egyházmegye vagyongazdálkodójaként a pénzügyi lebonyolítás is az ő hatásköre lett, vagyis egy személyben tudott intézkedni a kódex

¹¹⁸ KFL I.1.a. Bibliotheca, 7365/1948. A tárgy megjelölése: „Kalocsai kódex helyett a XI. század kódexe és más értékes dolgok ajánlatnak fel.” Az aktában megtalálható Szalai Béla 1948. dec. 4-én, Budapesten kelt levele, és Faragó József antikvárius ajánlata dátum nélkül, a Főszékesegyházi Könyvtár vezetőségének címezve.

¹¹⁹ Az eladás döntéséről, részleteiről az Érseki Hivatalban akták nem születtek, kapcsolódó írásos dokumentumokról nincs tudomásunk.

eladásához hasonló, nagy jelentőségű ügyeket. Közben hosszú időn át várta, vajon mi lesz visszatartott segédpüspöki kinevezésével, hogyan alakul majd a hivatali jövője (amiben egyre inkább benne volt a szegényteljes visszavonulás-bukás lehetősége). A könyveladások ügyében „magányosan”, egy személyben járt el, és csak az információk egy részét osztotta meg Grósz érsekkel, az aula más fontos munkatársait pedig ezekben az ügyekben teljesen mellőzte. Gondolunk itt pl. Sztrilich Károly és Gyetvai Péter „kimaradására”, akik láthatóan semmit nem tudtak a történetekről. Nem véletlen, hogy meg sem próbálták a velük kapcsolatos vádakba a Kalocsai Kódex ügyét beépíteni. Gyetvai kihagyása irodaigazgató-utódként különösen megmagyarázhatatlan, érthetetlen. Gombos 1949 karácsonyán már megírta lemondását, az ősnymotványok vásárlásának gyakorlati lebonyolítása pedig erre, illetve az ezt követő időszakra esett (irodaigazgatói hivatalát csak 1950 március 1-gyel adta át Gyetvai Péternek). Gombos vallomása szerint még a katalógus használatát, a könyvek kikeresését is maga végezte (a katalógus cédulákat is eltüntette), nem vett igénybe más segítséget. Megítélésünk szerint legalább Gyetvai bevonása hivatali kötelessége lett volna (akár előzetesen, akár utólag, hiszen 1950-ben erre bőven lett volna még ideje, lehetősége), s ha nem tette, az annak jele lehet, hogy időközben egyéni céljait részesítette előnyben, és részéről nem volt teljes az ügyek átadása Gyetvai részére, maradtak bizonyos „fenntartott ügyek”.

A könyvek sorsához visszatérve, 1951. május 19-én, Grósz érsek és munkatársai letartóztatása után a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár raktárait lezárták, lepecsételték. Hivatalosan 1954. május 7-én nyitották ki az ÁEH engedélyével, a pecsétek azonban láthatóan sérültek voltak, vagyis a könyvtárba időközben bejuthattak. 1954 május–júniusában az Országos Széchényi Könyvtár munkatársai leltároztak a helyszínen, elkészítve a könyvészeti értékek jegyzékét, s egyben bizonyos hiányokat is megállapítottak a korábbi állapotokhoz képest. Ezt a hiánylistát egészítette ki Szommer Károly főkönyvtáros 1960. június 22-én (tehát még Grósz érsek életében), a Winkler Pál-féle ősnymotvány-katalógus leírásainak szövegeivel. „A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár eltűnt ősnymotványainak leírása” című kézirat 15. tételének végére a következő megjegyzést írta: „A lényeg: az ősnymotvány eltűnt! Azok kezén (G.K. és L.A.), akik Faragó nevű csirkefogónak a többit is eladták.”¹²⁰ A név-rövidítések közül G.K. bizonyosan Gombos Károly irodaigazgató, az L.A. valószínűsíthetően Lémájér Adalbert/Béla vagyonkezelő lehetett, s az eset jó példája annak, hogy az ügyekkel később is születt meg indulatokat az érsekség intézményrendszerében.

¹²⁰ *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár ősnymotványai*, (WINKLER PÁL érseki könyvtáros feldolgozása), 1910. Kézirat, oldalszámolás nélkül. Átdolgozva, új jelzetekkel ellátva kötése a gyűjtemény újrendezése alkalmából történt 1964 májusában, KÉKESI JÁNOS érseki főkönyvtáros és HUSZÁR ERNŐ segédkönyvtáros közreműködésével. SZOMMER KÁROLY gyűjteménye a hiányzó ősnymotványok leírásaival a kötet végére került.

A perben szereplő számoknál jóval több, összesen mintegy 30 ősnymtatvány (17 kötetben) szerepel hiányként az 1954 utáni jegyzékeken, míg a Gombos-perben csak 9 ősnymtatvány-eladást említettek (egyet ui. Szalai Béla lakásán, a házkutatás alkalmával megtaláltak és lefoglaltak). 1951 után tehát minden bizonnyal kerültek még ki további dokumentumok a könyvtárból az 1954-es hiányjegyzék elkészítéséig, ennek okáról-részleteiről nincs információ a korabeli forrásokban. Az utókor lehetősége, hogy összeesse különböző gyűjtemények katalógusait, s az ott található ősnymtatványok leírásait a kalocsai hiányzó tételek leírásaival.¹²¹ Hasonló módszerrel élve megállapítható, hogy Svájcban, a genfi Bodmer Könyvtárban (ahol a Kalocsai Kódexet Faragó Józseftől megvásárolták), az említett hiányok közül 4 ősnymtatvány példány van még meg (3 kötetben), ez az intézmény tehát fontos vásárló volt a perben említett dokumentumok esetében.¹²²

Egyetlen dokumentum került vissza Kalocsára a perben érintett ősnymtatványok közül: ez Capreolus Aquinói Szent Tamás teológiájához írt kommentárjainak 3. kötete volt, melyet a per egyik tárgyi bizonyítékeként foglaltak le Szalai Béla budapesti lakásán. Az ÁVH 1952-ben adta át az Országos Széchényi Könyvtárnak, ahonnan 2014-ben adták vissza a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárnak.¹²³

A könyvek vételárának ügye még egy alkalommal került hivatalosan említésre Kalocsán, amikor Várkonyi Imre káptalani helynök kereste meg a Főszékesegyházi Káptalant Grósz érsek halála után, 1962 februárjában, a Főszékesegyházi Könyvtárban tervezett duplum-értékesítések ügyében. Várkonyi terve ui. az volt, hogy a duplum-eladásokból befolyt dollár összegekből finanszírozza a főszékesegyház tetőzetének lemezcseréjét. Amikor a Főszékesegyházi Káptalan képviselőjében Kujáni Ferenc nagypost válaszában óvatosságra intette, s a testület jóváhagyását csak 5 ezer dollár értékhatárig adta meg az értékesítéshez, Várkonyi némi felháborodással tette szóvá, hogy

¹²¹ Az összehasonlításokat számos körülmény nehezítheti, például a régi képfelvételek hiánya, a leírások egyenetlensége és az időközben történt restaurálások, melyek alkalmával bizonyos ismertetőjegyek eltűnhettek.

¹²² A hiányzó ősnymtatvány-példányok azonosítása, a címek előfordulása, a jelenlegi őrzési helyek vizsgálata esetében GRÓCZ ZITA, a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár vezetője végzett kutatásokat az elmúlt években, a közölt adatoknál az ő eredményeire támaszkodtunk. A vizsgálatot HELENE BÜCHLER–MATTMANN, *Inkunabeln der Bodmeriana: Katalog*, Cologny–Genève, Foundation Martin Bodmer 1976 című kiadvány és WINKLER PÁL leírásainak összehasonlításával végezte, s a négy hiányzó példányon túl több cím-egyeztést is talált, de a leírások sajnos nem mindig alkalmasak arra, hogy biztonsággal megállapítható legyen a könyvek egyezése. Ezúton is köszönjük GRÓCZ ZITA könyvtárvezető önzetlen segítségét, s hogy felhívta figyelmünket a Kalocsai Kódex ügyével kapcsolatos aktákra és bibliográfiái közlésekre.

¹²³ Az érintett dokumentum leírása-jelzete: In 137/1–3, 12118/1–2, 4. CAPREOLUS, JOHANNES, *Commentaria in IV. libros Sententiarum seu libb. IV. defencionum theologiae Thomae Aquinatis*. Venezia 1483–1848. Kalocsáról a négy kötetes mű 3. kötete tűnt el, majd került vissza 2014-ben. A kötet visszaadása kapcsán lásd FARKAS GÁBOR FARKAS írását „Egy kalocsai ősnymtatvány és az *Allamvédelmi Hatóság*” címmel, a Magyar Könyvszemlemben, 130 (2014) 3. sz., 370–373. Tudósítás a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár honlapján: <https://konyvtar.asztrik.hu/?q=konyvek/capreolus-szent-tamas-kommentarja-visszakerult> (2024. 02. 11.).

„Így kellett volna eljárni akkor, amikor a felbecsülhetetlen, nagy nemzeti értéket is jelentő Kalocsai Kódexet és más pótolhatatlan, ennek következtében a könyvtár értékét erősen csökkentő köteteket értékesítették. Ez azonban sajnos akkor nem történt meg. Ezt az ügyet a magam részéről nem is tekintem lezártnak, és alkalmas időben elrendelem a minden részletre kiterjedő vizsgálatot. Elsősorban arra vonatkozólag, hogy az értékesítésből mennyi összeg, és hová folyt be, és azt kik és milyen célra használták fel?”¹²⁴

Hasonló „belső” vizsgálatról, illetve a témával kapcsolatos további levelezésről nincs tudomásunk.

Tény, hogy a Grósz-per, illetve a mellékperek aktáit, információit titkosítva kezelték, s a dokumentumok eladásában meghatározó szerepet játszó két egyházmegyes pap (Gombos és Lémájér) is kikerült a főegyházmegye keretéből-látóköréből. Az is tény, hogy az eladás nem a hivatali út betartásával történt, Lémájér Béla vagyongazdálkodó már az előzetes bejelentés nélküli külföldre távozásával, „disszidálásával”, Gombos Károly irodaigazgató pedig karrierjének törése után, 1949–1950-ben egyéni utakra lépett, mindketten személyes érdekeik mentén és meggyőződésük alapján, az Érseki Hivatal munkatársainak bevonása, értesítése nélkül cselekedtek. Grósz érsek mindezek ellenére szabadulása után nem indított ellenük eljárást, nem vonta őket kérdőre, pedig övé volt „a gazda felelőssége”. Nem ezen az ügyön múlt Gombos pályaelhagyása, Lémájér esetében pedig megmaradt a kapcsolat, figyelemmel követték sorsát.

1958-ban, amikor 46 évesen, január 12-én elhunyt Sidney-ben, Grósz érsek megemlékezett Lémájérről az egyházmegyei körlevélben. Kiemelte, hogy élete utolsó éveiben milyen sokat segített a Duna árvízében károsult szenvedőknek, és lehetővé tette, hogy Tázlár-Alsótelepen az új templom építését befejezhessék.¹²⁵

A templomépítés ügyének segítése azokban a nehéz években valóban nagyon sokat jelentett a „puszták népének”, erről tanúskodik a lelkészség *historia domusa*, melyet Hegedűs Antal¹²⁶ helyi káplán vezetett. A nagy vállalkozás 1956–1957-ben a vidék apraja-nagyját, lelkészével együtt összekovácsolta. Lelkesen dolgoztak, nagy

¹²⁴ KFL I.1.a. Bibliotheca, 494/1962. Duplumok értékesítéséhez a káptalan megadja a hozzájárulását. Várkonyi Imre káptalani helynök idézett válaszában fogalmazványa az akta felzetén található, 1962. febr. 10-én kelt.

¹²⁵ *Litterae Circulares...* 1958, 6, Nr. 421/1958. Obitus A. Lehmayér publicatur.

¹²⁶ Hegedűs Antal (1928–2010) Bajmokon született, 1944-ben kellett elhagynia szülőföldjét, a gimnáziumot Kalocsán fejezte be. A teológiát Budapesten végezte, ott is doktorált 1955-ben egyháztörténetből. 1951-ben szentelték pappá Szegeden, először Baja-Szent István plébánián volt segédlelkész, majd 1954-től Tázlár-Alsótelepen helyi lelkész, az önálló lelkészség szervezője, a templom és plébánia építője. 1959-től a Szegedi Hittudományi Főiskola tanára volt. 1965-től Hercegszántón plébános, innen 1970-ben Jugoszláviába távozott, egy ideig Szabadkán volt püspöki titkár. 1975-ben laicizálták, megnősült, családot alapított. Húsz éven át dolgozott a Vajdasági Levéltárban, és tudományos munkatárs volt az Újvidéki Egyetem Történelmi Intézetének. Könyvei, tanulmányai magyar, szerb, német és román nyelven is megjelentek.

áldozatokat hoztak. Lémájer pénzküldeményei, építőanyag-szállítmányai időnként a legnehezebb pillanatokban érkeztek, tovább lendítve a közösséget a nehézségeken. Érthető tehát, hogy a templom és a plébánia építésének jótévőjeként nagy hálával gondoltak rá, gyakran emlegették. Hegedűs méltatta őt váratlan halála után, és kérte, hogy Lémájer halálának évfordulóján ezen túl minden évben emlékezzenek meg róla a hívek...¹²⁷

Különös véletlen, hogy néhány hónappal később, 1958 áprilisának végén Hegedűs lelkész Kalocsán járt az új templom szentelése ügyében. Ottjártakor anyagi ügyeket is intézett, egy munkadíj kifizetését kérte Gyetvai Péter vagyonkezelőtől, de ő megtagadta azt a lelkészség egyéb tartozása miatt.

„Megdöbentem, amikor közölte, hogy a tartozásunk fejébe fogja le [sic!] és így készpénzt nem kapok. Dühömben sírva fakadtam, és ha Sztrilich Károly az Érsek úr szobája előtt nem fog le, akkor lemondok mindenről! Fölháborított a mód, ahogyan ki akart használni nyomorúságunkban, amikor minden fillérért közelharcot kell vívnom... A 30.000 Ft-ot megkaptuk!” – zárta a *historia domus* bejegyzését Hegedűs.¹²⁸

Gyetvai nyilván nem akarta kihasználni a tázláriakat s az önfeláldozó lelkészt, csak a tőle megszokott szigorúsággal és következetességgel járt el, ebben az esetben talán kissé érzéketlenül. A helyzetet Sztrilich közbelépése korrigálta, az érzelmi vihar lecsendesült, a kedélyek megnyugodtak. Hozzátehetjük, előjárói éppen a következetességet és a szigort értékelték nagyra az érseki vagyonkezelőben, még akkor is, ha időnként szükség volt kivételt tenni...

Láthattuk Lémájer kapcsán Szommer Károly könyvtáros dühös, és Hegedűs Antal hálás feljegyzéseit, aztán Gyetvai Péter kapcsán Hegedűs dühét és a főpásztorok halálját, elismerését. Az ellentétes érzések, az „ellenpontok” nem feltétlenül jelentenek ellentmondást, az idézett szereplők valamennyien érthető, megérthetőek. Ha nem is megoldást, de érdekes szempontokat adnak számunkra a papi sorsok dilemmáihoz, és nehéz idők nehéz döntéseinek megértéséhez, megítéléséhez.

¹²⁷ KFL V. Tázlár-Boldogasszony, *Historia Domus 1953–1977*, 20–23 (1957), 27. (1958).

¹²⁸ KFL V. Tázlár-Boldogasszony, *Historia Domus 1953–1977*, 30. (1958).

8. KÉPEK

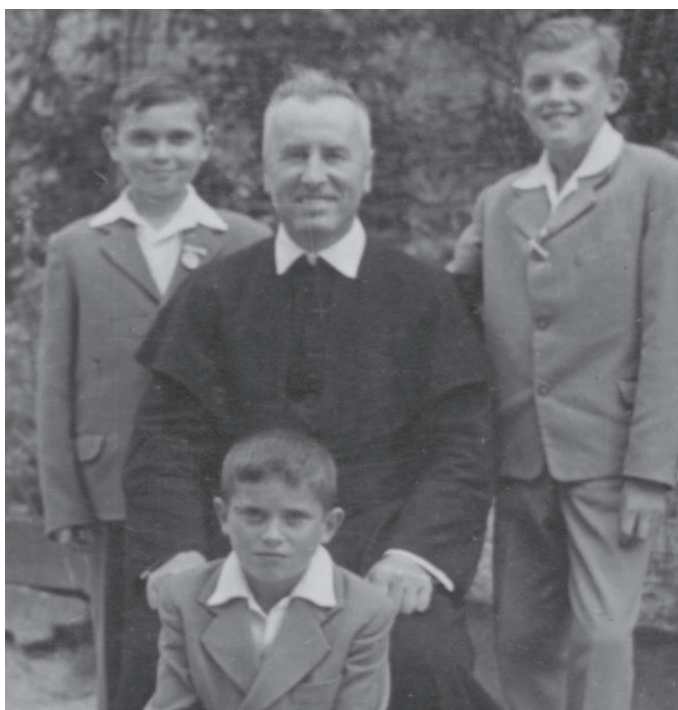
1. Gombos Károly 1948/49 táján, a Stella papi üdülőben
(Egyházközségi Nővérek Társasága, Piliscsaba), a Stella papi üdülő a Mátrában van.

2. Gyetzai Péter papi igazolvány-képe (1968), Sztrilich Károly papi igazolvány-képe (1949)
(KFL I.1.c. Gyetzai Péter perszonális iratai; KFL I.1.c. Sztrilich Károly perszonális iratai)

3. *Iványi Endre, 1960-as évek vége (KFK Fotótár 2431.)*

4. *Dimnyés Gergely ministránsokkal, 1960-as évek vége (KFK Fotótár 3205.)*

III.
SAJÁT SZAVAKKAL

A KALOCSAI JEZSUITÁK A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN CSÁVOSSY ELEMÉR ÖNÉLETÍRÁSA ALAPJÁN

I. BEVEZETÉS

Több évszázadra visszanyúló kísérleteket követően az önálló magyar jezsuita rendtartomány 1909-ben jött létre, ám alig tíz évvel később gyakorlatilag a megszűnés szélére jutott a provincia. A világháború, majd az azt követő összeomlás, a létrejövő utódállamok mohósága súlyos kihívások elé állították a fiatal magyar rendtartományt, ám a legnagyobb veszélyt mégis az 1919. március 21-én bekövetkező bolsevik hatalomátvétel jelentette. A Tanácsköztársaság és annak egyházellenes, ateista politikája az egész katolikus intézményrendszert, de azon belül a szerzetesrendeket is kiiktatandó célpontnak tekintette. Tanulmányomban a kalocsai jezsuiták 1919-es történetére fókuszálva mutatom be a Tanácsköztársaság helyi szintű egyházellenes intézkedéseit.

A kalocsai jezsuita rendház és gimnázium sorsa eddig is jól ismert volt a proletárdiktatúra időszakából, ami több tényezőre vezethető vissza. Az 1853-ban Magyarországra visszatérő jezsuitáknak az 1910-es években két fontos intézménye ugyanis épp a kalocsai és a pécsi gimnázium volt. Pécs azonban ekkor szerb megszállás alatt állt, így Kalocsa kiemelt jelentőséggel bírt a provincián belül, ráadásul érseki központ volt. A vörös uralommal szembe forduló Duna-melléki felkelés is Kalocsa környékén koncentrálódott, ami ismét aláhúzta az érseki székváros jelentőségét. Ráadásul a kalocsai gimnázium és rendház iratanyaga, ugyan négy helyre szétszóródva (ELTE Egyetemi Könyvtár, Kalocsai Főegyházmezeyi Levéltár, MNL Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára és a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya Levéltára), de mégis szerencsésen átvészelte a 20. század viharait és jól kutatható, rendezett anyagról van szó, ráadásul viszonylag tekintélyes, több mint 15 iratfolyóméternyi iratanyagról beszélhetünk.¹ Egy másik szempont, hogy már a Horthy-korszakban számos visszaemlékezés, napló jelent meg a kalocsai jezsuita gimnáziumhoz kötődően. Ezek közül leginkább LÁNYI EDE jezsuitának az 1919-ben kiadott *Vörös naplója* ismert, ami napról-napra vezetve írta le a kalocsai jezsuiták helyzetét a proletárdiktatúra idején.²

---

¹ LAKATOS ANDOR, *Jezsuita oktatás-nevelés Kalocsán (1860–1948)*, Múlt és jövő. A magyar jezsuiták száz éve (1909–2009) és ami abból következik (szerk. Molnár Antal–Szilágyi Csaba), Budapest 2010, 75–93, 75–76.

² LÁNYI EDE, *Vörös naplóm*, Pécs 1919.

A kalocsai jezsuiták és gimnáziumuk története természetesen keltette fel eddig is az érdeklődést, az utóbbi időben elsősorban LAKATOS ANDOR,³ RÉBAY MAGDOLNA⁴ és SZABÓ RÓBERT kutatásait kell kiemelni.⁵ SZABÓ RÓBERT egyik legújabb cikkében levéltári források, elsősorban LAFRANCO ISTVÁN jezsuitának visszaemlékezése és LÁNYI említett *Vörös naplója* alapján igen részletesen foglalkozott a kalocsai jezsuita gimnázium 1919-es sorsával.⁶ Jelen tanulmányban SZABÓ RÓBERT kutatásait kívánom új szemponttal és forrásokkal kiegészíteni: egyfelől bevontam CSÁVOSSY ELEMÉR fennmaradt önéletírását,⁷ ennek adatait vetem össze a már korábbi kutatás által is hasznosított forrásokkal, valamint a kevésbé hasznosított kalocsai *historia domusszal*.⁸ A tanulmányban elsőként röviden az önálló magyar jezsuita rendtartomány létrejöttét és a Jézus Társasága kalocsai jelenlétét mutatom be, majd röviden ismertetem Csávossy Elemér életét és önéletírását, végül pedig ezen keresztül tekintem át az 1919-es kalocsai eseményeket, és hogy ezekre Csávossy hogyan reflektált.

2. AZ ÖNÁLLÓ MAGYAR JEZSUITA PROVINCIÁ ÉS A KALOCSAI GIMNÁZIUM

A magyar jezsuiták már a 17–18. században többször megkísérelték elérni a rendi vezetésnél egy önálló magyar provincia megalapítását, ám ez akkor – részben az osztrák jezsuiták ellenállása, részben politikai okok miatt – minduntalan meghiúsult.⁹ A rend 1773-ban történt feloszlását követően a reformkori liberális ellenzék tiltakozása nyomán a jezsuiták nem tudtak Magyarországra visszatérni, bár a katolikus püspöki kar több tagja is támogatta volna a Társaság ismételt megtelepedését. Erre paradox módon csak az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc leverését követően, a megváltozott politikai helyzet és a neoabszolutista berendezkedés teremtett lehetőséget. 1853-ban hosszas előkészítés után, Scitovszky János hercegprímás támogatásával Nagyszombatban telepedtek meg a jezsuiták, majd a következő száz év tizedében több helyen, így 1860-ban Kalocsán is létrejött rendházuk. Ennél jóval több püspök hívta a Jézus Társaság tagjait egyházmegyéjébe, de a rend nem tudott ennyi kérésnek eleget tenni.

³ LAKATOS, *Jezsuita oktatás-nevelés*.

⁴ RÉBAY MAGDOLNA, *Jezsuita iskolaügy Magyarországon 1860–1948*, Jezsuiták Magyarországon. A kezdetektől napjainkig (szerk. Szokol Réka–Szőnyi Szilárd), Budapest 2021, 363–377; RÉBAY MAGDOLNA, *A főnemesek iskolái – a kalocsai érseki főgimnázium esete (1860–1919)*, Magyar Pedagógia 121 (2022) 2. sz., 169–187.

⁵ SZABÓ RÓBERT, „...Jegyenek őbelyettük gyermeküknek atyjuk...” *Az első világháború hatása a Kalocsai Jézus-Társasági Intézet tanulóifjúságára*, Clio Műhelytanulmányok (2019) 6. sz., 1–40.

⁶ SZABÓ RÓBERT, *A kalocsai jezsuita rendház helyzete és bányattatásai az 1919-es Tanácsköztársaság idején*, ESZ 22 (2021) 2. sz., 85–105.

⁷ JTMRL IV.104. Személyi hagyatékok, Csávossy Elemér (1883–1972), Életrajz I.

⁸ ELTE EKK Ab/250. IX.2. *Litterae annuae Collegii Colocensis SJ* (1912–1948).

⁹ LUKÁCS LÁSZLÓ SJ, *A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus, 1649–1773*, Szeged 1989.

Az első években megalakult intézményeiknél is eleinte sok gondot okozott a magyar nyelven tudó rendtagok égető hiánya.¹⁰

Bár már a 19. század közepén felmerült, hogy a jezsuiták letelepedjenek Pest-Budán is, a fővárosi megtelepedésre a megfelelő anyagi és személyi feltételek hiányában, valamint politikai okokból is kifolyólag végül csak az 1880-as évek végén került sor. A józsefvárosi új jezsuita centrum kiépítésével párhuzamosan minden addiginál komolyabban merült fel az önálló magyar rendtartomány létrehozásának igénye. A politikai helyzet kedvező volt a dualista monarchia berendezkedésének köszönhetően, ám a provincia osztrák fele továbbra is a hagyományos, már a kora újkorban felmerült kifogásokat vetette ellen új köntösben. Az ellenérvek között elhangzott, hogy a magyar, illetve magyarországi rendtagok száma továbbra is kevés, és a pejoratív nemzetkarakterológiába hajló érvek sem tűntek el. Alfred Billot pozsonyi rektor szerint a magyar jezsuiták lelkiállatukból fakadóan alkalmatlanok a vezetésre. Más vélemény a magyar rendtagok túlzott nacionalizmusát okolta, ám Rómából azt is látták, hogy ettől épenséggel az osztrákok sem voltak mentesek. Végül intenzív tárgyalásokat követően Franz Xavier Wernz jezsuita általános rendfőnök 1909. augusztus 15-én kiállította az önálló magyar jezsuita provincia alapítólevelét arra hivatkozva, hogy a nagy kiterjedésű rendtartományt nem lehet megfelelően kormányozni. Ezzel elvált egymástól a magyar és az osztrák rendtartomány, továbbá utóbbihoz kapcsolódott a Szlavóniára és Bosznia-Hercegovinára is kiterjedő horvát misszió. A rendfőnök a provincia létrejöttének időpontját szeptember 7-ére, a kassai vértanúk ünnepére tette, ezzel szimbolikusan is összekötve a régi és új Társaság magyarországi jelenlétét.¹¹ Csávossy egyébként maga is megjegyzi, hogy az osztrák-magyar provincia szétválása őt is válaszút elé állította, mivel addigi képzésének két fő színtere, a kalksburgi jezsuita gimnázium, majd a Sankt Andräben töltött újoncévек inkább az osztrák részhez kötötte őt.¹²

Az önálló magyar rendtartomány létrejöttékor annak egyik legjelentősebb intézménye volt a kalocsai jezsuita gimnázium. Az intézményt mint kalocsai érseki gimnáziumot még 1765-ben Batthyány József érsek alapította, aki a piaristákra bízta az intézmény vezetését. Az iskola fenntartása és fejlesztése körüli nézeteltérések miatt 1860-ban Kunszt József érsek azonban a jezsuitáknak adta át a gimnáziumot. Ez meglehetősen nagy vállalkozás volt a rend részéről, hiszen a jezsuiták csak 1853-ban tértek vissza Magyarországra, és már hét évvel később elvállalták a kalocsai iskola vezetését. A nyolcosztályossá fejlesztett gimnáziumba mintegy 500 növendék járt, a gimnáziumot és a hozzá tartozó Stephaneum internátust folyamatosan fejlesztették a következő évtizedekben. A 20. század elejére alakult ki a templomot is magába foglaló Szent

¹⁰ MIHALIK BÉLA VILMOS, *A betiltástól az önálló rendtartományig*, Jezsuiták Magyarországon. A kezdetektől napjainkig (szerk. Szokol Réka–Szőnyi Szilárd), Budapest 2021, 307–388, 327–332.

¹¹ MIHALIK, *A betiltástól*, 343–352.

¹² JTMRL IV.104. Személyi hagyatékok, Csávossy Elemér (1883–1972), Életrajz I, 136–137.

István utcai óriási épülettömb.¹³ A kalocsai vállalkozás jelentőségét mutatja az is, hogy az akkor még osztrák provincia a következő fél évszázadban nem volt képes további hasonló nagy oktatási intézmény vezetését elvállalni. Ebben majd csak az önálló magyar rendtartomány létrejöttét követően történt változás, amikor 1912-ben létrehozták a pécsi gimnáziumot is. A pécsi intézménynek is azonban az előképe egyértelműen a kalocsai gimnázium volt.

Csávossy Elemér két tanéven át, 1893–1895 között maga is a kalocsai gimnázium növendéke volt, és itt került kapcsolatba először a jezsuitákkal. Osztályfőnöke Lager József (1856–1928) jezsuita, latin–német szakos tanár volt. Csávossy így emlékezett vissza erre az időszakra:

„A jobb tanulók közé tartoztam, de nem voltam tiszta jeles. [...] A jezsuiták igen jó, de kissé szigorú benyomást tettek rám. Itt Kalocsán tanultam meg az igazi vallásosságot. [...] Magaviseletem ellen, főleg az iskolában, sok kifogás volt. Az egyik évben viseletből kettést is kaptam. Dacos és makacs voltam. Dacból egyszerűen nem feleltem az iskolában. Így a jó P. Lagernek sok szomorúságot okoztam.”¹⁴

3. CSÁVOSSY ELEMÉR ÉS ÖNÉLETÍRÁSA

Csávossy Béla Elemér Mária 1883. november 21-én Torontál vármegyében, Papd községben (ma Bobda, Románia) született, szülei Csávossy Gyula (1839–1911) és Szemző Valéria voltak, a tíz gyermek közül Elemér volt a legfiatalabb. Szemző Valéria halála után Csávossy Gyula másodszor is megnősült, Spiegelfeld Jozefin osztrák bárónőt vette feleségül, akitől még két további fia született.¹⁵ Csávossy Elemér mind apai (Csávossy – Peidlhauser), mind anyai ágon (Szemző – Augler) német eredetű családból származott, ám a 19. század második felére a két familia magyarosította nevét és asszimilálódott a magyar nemességbe. Apai ősei, a Peidlhauser család már 1546-ban V. Károlytól birodalmi nemességet kapott. A család egyik leszármazottja, Franz Joseph Peidlhauser telepedett le Magyarországon és a 18. század végén megépülő Ferenc-csatorna mellett fekvő Kúla mezővárosban alapított hajótársaságot.¹⁶

Csávossy Elemér nagyapja, Csávossy (eredetileg Peidlhauser) Ignác költözött Torontál vármegyébe, ahol uradalmi tisztartóként indult karrierje, és már 1854-ben néhány birtokrészt felvásárolt, elsősorban Csávós és Papd községekben. Csávossy Ignác

¹³ LAKATOS, *Jezsuita oktatás-nevelés*, 76–81.

¹⁴ JTMRL IV.104. Személyi hagyatékok, Csávossy Elemér (1883–1972), Életrajz I, 9–10.

¹⁵ JTMRL IV.104. Személyi hagyatékok, Csávossy Elemér (1883–1972), Életrajz I, 4–8.

¹⁶ PÉTERI JÁNOS [PETRUCH ANTAL], *„Ha szentté nem leszek, biába születtem!” P. Csávossy Elemér Szent élete 1883–1972*, New York 1980, 4–5.

1867-ban magyar nemességet szerzett Ferenc Józseftől, és a következő évtizedekben további birtokokat vásároltak Torontál vármegyében. A 19. század végére Torontál egyik legvagyonosabb familiája volt a Csávossy család, amely 1904-ben rangemelésben részesült és bárói rangot kapott. Nagybátyja, Csávossy Béla az Országgyűlés háznagya volt. Egyik nővére, Csávossy Valéria (1865–1893) például a későbbi miniszterelnök távoli unokatestvéréhez, Bethlen Istvánhoz ment feleségül.¹⁷

Csávossy Elemér tanulmányait a kalocsai jezsuita gimnáziumban kezdte, majd mostohaanya javaslatára 1895-től a kalsburgi jezsuita gimnáziumba került.¹⁸ 1903-ban lépett be a jezsuita rendbe, és 1911-ben szentelték pappá. 1915-ben került a kalocsai gimnáziumba, ahol matematikát és fizikát tanított. Két tanév után a Stephaneum prefektusa lett. Negyedik fogadalmát 1920 márciusában tette le. A magyar rendtartomány történetének meghatározó alakja lett, 1924–1927-ig, majd 1949–1951-ig állt a provincia élén. Első tartományfőnöksége idején kezdődött meg a zugligeti Manréza építése. 1949-ben válságos időben vette át a rendtartomány vezetését a kommunista hatalom által bebörtönzött Tüll Alajostól, ám hamarosan őt is elfogták és börtönbe került. Szabadulását követően 1961-től a Pannonhalmi Szociális Otthonban lelt menedékre, itt halt meg 1972. október 22-én 89 éves korában.¹⁹

Csávossy Elemér már itt, Pannonhalmán kezdte el írni ma is meglévő életrajzát 79. születésnapján, 1962. november 21-én, és 1963. március 23-án fejezte azt be. Ez az önéletrírás azonban valójában a harmadik hasonló jellegű munkája volt. Először épp Kalocsán állított össze egy rövid életrajzot, amint fogalmazott, „mintegy bevezetesként lelki naplómhoz”. A második életrajzot 1945-ben írta meg egy harmincnapos lelkigyakorlatot követően. Maga is rögzíti a harmadik életrajz elején, hogy a három szövegnek nincs egymáshoz köze, ennek részben az volt az oka, hogy „mind a két életrajz megvan, de most itt Pannonhalmán, ahol ezt írom, nincs meg nálam [...] a két életrírástól függetlenül, pusztán emlékezetből írom le a mostanit, részben szándékosan is, nehogy tisztán lemásoljam az előbbieket”.²⁰ Vagyis az 1918–1919-es eseményeket is több mint négy évtizeddel később, emlékezetből írta le. Épp ezért konkrét napokat nem is rendel az egyes eseményekhez, de azokat sorrendiségükben idézi fel, és jellemzőbb, hogy egy-egy kiemelt eseményre fókuszál a Tanácsköztársaság 133 napjából. Az, hogy szándékosan nem a korábbi életrírások és lelki naplója szövegeiből akarta megszerkeszteni az életrajzot, arra is utal, hogy – talán közel 80. évéhez – egyfajta ismételt elmélyülésként, önreflexióként állt hozzá az újabb íráshoz. Erre önmaga is utal életrajza elején,

¹⁷ *Torontál vármegye* (Magyarország vármegyéi és városai), szerk. BOROVSZKY SAMU, Budapest 1912, *passim*; KEMPELEN BÉLA, *Magyar nemes családok*, 3. kötet, Budapest 1912, 75.

¹⁸ JTMRL IV.104. Személyi hagyatékok, Csávossy Elemér (1883–1972), Életrajz I, 10–11.

¹⁹ BIKFALVI GÉZA, *Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003*, Budapest 2007, 47; BÁNKUTI GÁBOR, *Csávossy Elemér a történelem viaraiban*, Jezsuiták Magyarországon. A kezdetektől napjainkig (szerk. Szokol Réka–Szőnyi Szilárd), Budapest 2021, 519.

²⁰ JTMRL IV.104. Személyi hagyatékok, Csávossy Elemér (1883–1972), Életrajz I, 1.

amikor hangsúlyozza, hogy csak részben külső, de elsősorban belső indíttatásból, az Istennel való kapcsolatának kontextusából fakad szándéka az írásra. Az emlékezetére azért is volt szüksége, mert mint megjegyzi, 1930–1961 között vezetett naplói se voltak ekkor már nála, „melyeket vagy magam megfelelő okokból megsemmisítettem, vagy amelyektől mások fosztottak meg akaratom ellenére”.²¹

A Csávossy által említett külső indíttatást rendtársa, Petruch Antal kérése jelentette, aki alighanem már ekkor tervezte, hogy később megírná Csávossy életrajzát.²² A kéziratos, majd az abból átgépelte életíráshoz beillesztett kiegészítések esetében többször olvashatóak Petruch megjegyzései, kérdései, majd arra külön Csávossy válaszai.²³ Bár az önéletírást majd csak 1962–1963-ban állította össze, annak előkészületei, a Petruchhal való beszélgetések már 1956–1957-ben elkezdődtek. Az egyik ilyen kiegészítésben jegyzi meg:

„A tintaceruzával írt lapokat, melyek a füzetben [ti. a kéziratos önéletírás füzetében] található, még 1956 végén vagy 1957 elején írtam P. Petruch kérésére Budapesten a Himfy utca 1. alatt és Pannonhalmán is első tartózkodásom alkalmával”.

A kézirat Petruchhal közös szerkesztésére az is fényt vet, hogy az egyik ilyen, az 1956–1957-ben kelt megjegyzés végére Csávossy odaírta a Petruchnak szánt kérdését: „Az 1919-i eseményekről, a Manréza elvételéről és egyéb eseményekről abból az időből és a börtönéletemről esetleg később írok, vagy inkább már most?”²⁴ Ebből a kérdésből ugyanakkor az is kitapintható, hogy az 1919. évi, a Tanácsköztársaság alatt történt eseményeket mind Csávossy, mind Petruch kiemelten fontosként kezelhette. Miután Csávossy 1963 márciusában elkészült az önéletírással, a kéziratot bizonyosan átadta Petruchnak átolvasásra, mert a rendtársnak ezután több értelmező kérdése is felmerült. Ezek egy részére Csávossy 1964 februárjában válaszolt, mert néhány kiegészítő feljegyzést ekkoriban datált.²⁵

Csávossy Elemér az életrajzot először füzetbe írta le.²⁶ Már kezdettől azt a technikai megoldást választotta, hogy a foliók *recto* oldalára írt, míg a *versót* üresen hagyta az esetleges javítások, kihagyások beszúrására. Emellett viszont betoldott rövidebb-hosz-

²¹ JTMRL IV.104. Személyi hagyatékok, Csávossy Elemér (1883–1972), Életrajz I, 2. Önéletírása végén írja még a következőket: „Naplóim kb. 1907-től 1930-ig megvannak, az 1930 után írottakat 1944-ben megsemmisítettem, az 1944 legvégétől 1951-ig írottak kevés kivétellel elfogatásom alkalmával elvesztek, az 1956-i szabadulásom után írottakat pedig 1961. február 6/7-i éjjelen elvitték, az 1961. április 4-étől írott naplóm megvan.” JTMRL IV.104. Személyi hagyatékok, Csávossy Elemér (1883–1972), Életrajz I, 110.

²² PÉTERI, P. *Csávossy Elemér Szent élete*.

²³ JTMRL IV.104. Személyi hagyatékok, Csávossy Elemér (1883–1972), Életrajz I, 130–133.

²⁴ JTMRL IV.104. Személyi hagyatékok, Csávossy Elemér (1883–1972), Életrajz I, 115.

²⁵ JTMRL IV.104. Személyi hagyatékok, Csávossy Elemér (1883–1972), Életrajz I, 156.

²⁶ Mind a kéziratos, mind a gépiratos önéletírást a Jézus Társasága Magyarországi Levéltára őrzi: JTMRL IV.104. Személyi hagyatékok, Csávossy Elemér (1883–1972).

szabb szövegrészeket különböző cédulákon is. A kéziratot később átgépeltek, ebbe bekerültek a *verso* oldalra írt kiegészítések is. Az azonban nem azonosítható, hogy a gépiratot ki készítette el. Nagy valószínűséggel azonban talán Petruch Antal gépelte át az eredetileg kéziratos anyagot, mintegy technikai előkészületként a Csávossy-életrajz megíráshoz.

4. AZ 1919-ES KALOCSAI ESEMÉNYEK

Az 1919-es eseményeket Csávossy Elemér az önéletírása harmadik fejezetében tárgyalja, amely a harmadik probációja évétől (1913) az első tartományfőnöki időszakát követő mély lelki átalakulásának évéig 1929-ig terjed. Az 1919-es eseményeket az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság bukása foglalta számára keretbe. A forradalom befejeződését ő november 1-re teszi, tehát már Tisza István meggyilkolását követő napra. A november 1-jei és az augusztus 1-jei dátum azért is volt számára kézzelfoghatóbb, ahogy azt maga is megjegyzi, mivel mindkettő hónap első péntekje volt. A kilenchnapos időszak fordulópontját pedig ő is a köztörténeti március 21-hez, a Tanácsköztársaság létrejöttéhez köti. A novembertől kezdődő időszak – bár explicit nem jelenti ki – számára a felfordulás ideje, amit jól mutat, hogy „[1919] augusztus 1-jén, ismét a hó első péntekén, visszaállt a rend és kezdődött az ú. n. «Keresztény Kurzus»”, amely a gépiratban egyértelműen nagybetűvel szerepel.²⁷

Hangsúlyozza, hogy nagyon eseménydús időszak volt, és mivel LÁNYI EDE *Vörös naplója*, valamint az ő saját *Stefáneumban* megjelent írása bővebb leírást ad, ezért csak azokra az eseményekre fókuszált, amelyeknek ő közvetlen szereplője volt. Így például nála nem szerepel 1919 elejéről a spanyolnátha újabb hulláma a kalocsai rendházban. A *Litterae Annuae*ből tudjuk, hogy szinte minden Kalocsán működő jezsuita skolasztikus megbetegedett, egyikük, a 25 éves Hujjon Ádám meg is halt január 28-án.²⁸

Csávossy visszaemlékezésében az első esemény a kalocsai május 1-je, ami szempontjából azért volt döntő, mert a korábbi tartományfőnök, majd akkor kalocsai házfőnök Speiser Ferenc Csávossyt bízta meg a kötelezővé tett ünnepélyen a beszéd megtartására. A beszédet a Stephaneum udvarán tartották meg, de a résztvevők között nemcsak a diákság volt jelen, hanem a közönség a városiakból állt. Csávossy azonban úgy döntött, hogy nem mond semmit meggyőződése ellenére, ezért beszédét a „Keresztény kommunizmus” témája köré szervezte, az őskeresztény közösségek, a paraguayi jezsuita redukciók és a szerzetesi közösségek példájára építve.

²⁷ JTMRL IV.104. Személyi hagyatékok, Csávossy Elemér (1883–1972), Életrajz I, 53–54.

²⁸ ELTE EKK Ab/250. IX.2. *Litterae annuae Collegii Colocensis S7* (1912–1948), 42–43.

Az egyik, Csávossy által meg nem nevezett kalocsai „főkommunista” szerint a beszéd „Szép volt, csak kissé egyoldalú”.²⁹

Érdekes, hogy bár Csávossy volt a konviktus prefektusa, annak lefoglalásáról csak mintegy mellékesen tesz említést. Az egyházi oktatás felszámolása ekkor már hetek óta zajlott. Dóra János a kalocsai járási direktórium elnöke már május 3-án közölte a kalocsai gimnázium igazgatóságával a kiugrott piarista szerzetesből kommunistává lett Faber Oszkárnak, az Országos Vallásügyi Likvidáló Bizottság politikai megbízottjának rendeletét.³⁰ A rendelet szerint azok a paptanárok, akik nem voltak hajlandók az egyházi pályát elhagyni, közszolgálatban nem maradhattak és így a tanítást nem folytathatták.³¹ Az iskolát és a konviktus épületét, felszerelését már pár nappal korábban, április 29-én felmérték.³² Arra hivatkozva, hogy a jezsuita tanárok megtagadták a szerzetesi hivatásról történő lemondó nyilatkozatot, a Budapestről érkező bizottság és a helyi direktórium az oktatást május 22-én beszüntette, másnapra kiosztották a bizonyítványokat.³³ A *Litterae Annuae*ből tudjuk, hogy annyira hirtelen jött az iskolaév lerövidítéséről szóló rendelet, hogy az osztályozásra már nem jutott idő, így csak „megfelelt – nem felelt meg” kategóriákkal zárták le a diákok tanévét.³⁴

A Budapestről érkező bizottság a helyi direktórium képviselőivel másnap vette át a gimnázium, a konviktus és a kisszeminárium épületét. A bizottságot a kiugrott premontrai szerzetesből kommunistává lett Égly Sándor vezette, míg a jezsuiták részéről Csávossy Elemér mint konviktusi prefektus és Tüll Alajos, a későbbi neves tartományfőnök volt jelen. Az átadás jegyzőkönyvébe Csávossy fellépésére bekerült egy mondat, miszerint a „Jézus társasági atyák – engedve a Közoktatási Népbiztos rendeletének – kénytelenek az intézetet átadni. (Ezen utóbbi szövegezés az átadók óhajára történt.)”³⁵ Még Lányi Ede is említésre méltónak tartotta később *Vörös naplójában*, hogy Csávossy tetette be ezt a mondatot – Lányi egyébként már két nappal korábban Fajsznál szerb területre szökött.³⁶ A bizottság az intézmény élére a proletárdiktatúra embereit, Szabó Istvánt és Szakács Albertet nevezte ki ideiglenes megbízatással.

Az ateista-bolsevik szellemben történő nevelésre való átállás persze nem ment egyik napról a másikra. Június 18-án Szakács Albert a Tanácsköztársaság által kinevezett

²⁹ JTMRL IV.104. Személyi hagyatékok, Csávossy Elemér (1883–1972), Életrajz I, 54.

³⁰ A Likvidáló Bizottság működésére, hátterére vö. FAZEKAS CSABA, *A „likvidáló hivatal”*. *Megjegyzések a Tanácsköztársaság egyházpolitikájának intézményi hátteréről*, A Tanácsköztársaság és az egyházak. Egyházpolitika, keresztényüldözés, egyházi útkeresés (szerk. Fejérdy András), Budapest 2020, 102–113.

³¹ JTMRL II.2. Rendházak, Kalocsa XV. A kommunizmus hivatalos iratai, 1919, Nr. 1. Kalocsa, 1919. máj. 3. Dóra János felhívása.

³² ELTE EKK Ab/250. IX.2. *Litterae annuae Collegii Colocensis* S7 (1912–1948), 45.

³³ SZABÓ, *A kalocsai jezsuita rendház*, 95.

³⁴ ELTE EKK Ab/250. IX.2. *Litterae annuae Collegii Colocensis* S7 (1912–1948), 47–48.

³⁵ JTMRL II.2. Rendházak, Kalocsa XV. A kommunizmus hivatalos iratai, 1919, Nr. 3. Kalocsa, 1919. máj. 23. Jegyzőkönyv. Lásd *Függelék 2. sz. irat*.

³⁶ LÁNYI EDE, *Vörös naplóm*, 1919. máj. 23.

iskolai vezető Szuri Kálmán járási politikai megbízottól kérvényezte, hogy az iskola külsős karmesterének vezetésével a szünetidőn lévő diákok a másnapi úrnapi körmenetre az énekes-zenei szolgálatot elláthassák. Szuri engedélyezte a diákzenekar közreműködését, mert „a Tanácsköztársaság a vallás szabad gyakorlása elé semmi akadályt nem akar gördíteni.”³⁷

Pedig június közepére egyre feszültebbé vált a Kalocsa környéki hangulat, ami egyre nyomasztóbban hatott a környék katolikus intézményeire is, közte a rendházukba visszaszorult jezsuitákra. Várady Lipót Árpád kalocsai érseket, segédpüspökével és oldalkanonokjával már május elején Budapestre vitték, de onnan hamarosan visszaengedték őket.³⁸ A jezsuiták közül ekkor már többen az antant és a formálódó utódállamok által megszállt területekre szöktek. Szuri már június elején politikai nyomozókat kért a megyei intéző bizottságtól, mert a dunavecsei és kalocsai járásban erős ellenforradalmi hangulatot tapasztalt. Ennek egyik oka a Vörös Hadsereg küszöbön álló sorozása volt, amely Kalocsa térségében épp úrnapiján indult. Dunapatajon június 18-án kezdődtek a sorozással és a proletárdiktatúrával szembeni megmozdulások, amelyek gyorsan terjedtek a környéken, sőt a Duna jobb partján a tolnai részekben is zendülés tört ki. A Tanácsköztársaság Szamuely Tibort bízta meg a duna-melléki felkelés leverésével, aki június 23. estére Dunapataj mellett embereivel vereséget mért a felkelőkre, és másnap bevonult Kalocsára.³⁹

Kalocsán 22 főt végeztek ki, közülük 16 személyt a jezsuita rendház előtti utca fasorára akasztottak fel. Csávossy visszaemlékezésének ez az egyik szomorú csúcspontja:

„[...] az egyik kommunista felügyelő, akit az intézet lefoglalása [...] után a konviktusba telepítettek, az úton elémbé áll és jóindulatilag figyelmeztet, ne menjek a főutcai kapun át a házba, mert ott tudniillik a főutcán épp házunk előtt „csúnya dolgok” történnek. Tehát a konviktusi kapun át mentem be a házba s egyenesen a páterek aulájába tartottam. Onnét láttam, hogy a kollégium előtti celtiszfákra akasztják az embereket, összesen 16-ot. Csak én és P. Alaker István voltunk az aulában. Óvatosan az ablakon át oldoztuk fel a szegény áldozatokat.”⁴⁰

Pár nappal később, június végén Csávossy is elhagyta Kalocsát. Lenner Józseffel együtt a kalocsai házfőnök azzal bízta meg, hogy a megszállt szerb területekről származó diákokat kísérik haza biztonságban. A diákok és a jezsuiták távozását Csávossy

³⁷JTMRL II.2. Rendházak, Kalocsa XV. A kommunizmus hivatalos iratai, 1919, Nr. 9. Kalocsa, 1919. jún. 18. A főgimnázium kommunista vezetőinek beadványa Szuri Kálmán járási biztoshoz.

³⁸SZABÓ, *A kalocsai jezsuita rendház*, 92–93. Az érsekkel együtt elhurcolt segédpüspök Horváth Győző volt, míg az oldalkanonok Révay Tibor irodaigazgató.

³⁹ROMSICS IGNÁC, *A Duna melléki ellenforradalom*, Bács-Kiskun megye múltjából 3. A kapitalizmus kora (szerk. Iványosi-Szabó Tibor), Kecskemét 1981, 255–328.

⁴⁰JTMRL IV.104. Személyi hagyatékok, Csávossy Elemér (1883–1972), Életrajz I, 54–55.

tudomása szerint Guido Romanelli olasz alezredes engedélyeztette a Tanácsköztársaság vezetőinél. A határátlépést követően Csávossy Szabadka érintésével Temesvárra ment, lelki naplójából tudjuk, hogy oda július 4-én érkezett meg, Glattfelder Gyula püspök nagy örömmel fogadta.⁴¹ A városhoz közel estek családja birtokai, így testvéreit is meglátogatta, valamint Temesvárról kiindulva több helyen látott el lelkipásztori feladatokat, lelkigyakorlatokat adott Szegeden, Aradon és Lugoson is. Visszaemlékezése szerint csak egy hónappal később, szeptember 1-jén értesült a Tanácsköztársaság bukásáról, és akkor haladéktalanul visszaindult Kalocsára, ahová addigra a románok vonultak be. A városba szeptember 12-én érkezett meg, a jezsuiták által visszakapott gimnáziumban októberben kezdődött meg az oktatás ismét.⁴²

5. ÖSSZEZÉS

A világháborús összeomlást követő politikai viharban 1919. március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaság a bolsevik ideológiának megfelelően az egyházakban és egyházi intézményekben találta meg egyik ellenségét. A rövidéletű proletárdiktatúra az általános geopolitikai helyzet (antant megszállás, összeomló közigazgatás) ellenére is nagy hangsúlyt fektetett az egyházakkal szembeni fellépésre. Ennek egyik fontos része volt az egyházi oktatási intézmények államosítása, így a jezsuiták kalocsai gimnáziuma is célkeresztbe került.

A gimnáziumhoz tartozó internátus akkori vezetőjének, Csávossy Elemérnek a visszaemlékezései, bár negyven évvel az események után írta, egybevágóan a korabeli jezsuita dokumentumokkal, azokat tovább árnyalják, egyben pontosítják a proletárdiktatúra helyi eseményeit is. A Tanácsköztársaság egyházellenes politikája időlegesen felszámolta a jezsuiták intézményeit, jóllehet az idő rövidsége miatt letartóztatásokra, bebörtönzésre nem került sor. Az 1909-ben létrejött önálló magyar provincia azonban gyakorlatilag így is a megszűnés szélére került.

A fiatal jezsuitáknak – a történelem későbbi alakulását látva – egyfajta felkészülés is volt az 1919-es proletárdiktatúra. Kalocsán ott találjuk Csávossy mellett a fiatal Tüll Alajost is, akik a magyar jezsuita rendtartomány meghatározó provinciálisai lettek a Rákosi-diktatúra időszakában. Azonban épp az 1919-es eseményekből kifolyólag már volt „tapasztalatuk” a kommunista hatalmi logikáról. Visszatekintve ez tovább növelhette saját életükben is 1919 jelentőségét, erről tanúskodik Csávossy feljegyzése az önéletírása szerkesztésének időszakából, amely külön kiemelte 1919 fontosságát.

A jezsuiták számára azért is lehettek a kalocsai események olyan jelentősek, mert ehhez a térséghez kötődött a Tanácsköztársasággal szembeni legmeghatározóbb láza-

⁴¹JTMRL IV.104. Személyi hagyatékok, Csávossy Elemér (1883–1972), Lelkinapló, 1919. júl. 4.

⁴²JTMRL IV.104. Személyi hagyatékok, Csávossy Elemér (1883–1972), Életrajz I, 55–56.

dás 1919 júniusában. Az „ellenforradalmat” a Tanácsköztársaság azonban vérbe fojtotta, és a kibontakozó vörös terror kalocsai akasztásainak Csávossy közvetlen szemtanúja is lett. A kivégzések az önéletírásnak az 1919-es eseményekről szóló oldalain központi helyet foglaltak el, és mindezt különös fénybe helyezi az, hogy erre az idős Csávossy az 1960-as évek elején már azzal a fájdalmas tapasztalattal tekintett vissza, hogy ő maga is megjárta a kommunista diktatúra börtönét az 1950-es években.

A Tanácsköztársaság és addigi életviláguk összeomlása érezhetően hatással volt a fiatal Csávossy Elemérre, aki egykorú lelkinaplójába így írt 1919. szeptemberében, miután visszatért Kalocsára:

„Örülök most, hogy annak a nemzetnek vagyok a fia, mely jelenleg talán a legmegvetettebb, legelhagyottabb Európában. Ezzel is hasonlóbb leszek Krisztushoz, aki szintén egy megvetett nép gyermeke volt és egy ismeretlen család sarja. Vajha minden magyar így fogná fel e megpróbáltatást, akkor csakis üdvére válnék a népnek.”⁴³

Az ezekben az egykorú, 1919-ben kelt soraiban kitapintható nemzeti érzelmvilág egyfelől a Tanácsköztársaság közvetlen tapasztalatából fakadt, másfelől viszont a román megszállás alá kerülő Kalocsán is alighanem egyre világosabbá vált a történelmi Magyarország széthullása.

A fiatal Csávossy Elemér lelkinaplójával szemben a már 80. életévében járó Csávossy Elemér negyven évvel később összeállított önéletírása kerüli a hasonlóan érzelmdús megállapításokat, ám mégis egy idős ember fontosnak ítelt emlékeiből álló, reflektívabb számadása. Eredeti naplójának legtöbb kötete már nem volt a kezénél a visszaemlékezés lejegyzésének idején, így szigorúan emlékeire támaszkodhatott, amelyet saját magán kívül legfeljebb rendtársa, a történelmi érdeklődésű Petruch Antal kérdései irányítanak valamelyest. Az így létrejött ego-dokumentum azonban nemcsak Csávossy Elemér életéről, de a magyar jezsuita rendtartomány történetéről, és tágabb értelemben a 20. század első felének Magyarországról is értékes forrás.

---

⁴³JTMRL IV.104. Személyi hagyatékok, Csávossy Elemér (1883–1972), Lelkinapló, 1919. szept. 17.

FÜGGELÉK

I.

Csávossy Elemér életrajzi feljegyzései az 1919. évi kalocsai eseményekről
(JTMRL IV.104. Személyi hagyatékok, Csávossy Elemér (1883–1972),
Életrajz I, 53–56. – *gépírat*)

[...] 1918. november 1-én – épp a hó első pénteke volt – kitört a forradalom, amely azután 1919. március 21-én átment proletárdiktatúrába, és augusztus 1-én, ismét a hó első péntekén, visszaállt a rend és kezdődött az úgynevezett „Keresztény Kurzus”. Ennek az évnek sok jelentős eseménye volt. Ezek meg voltak örökítve P. Lányi Ede⁴⁴ „Vörös napló”-jában. Bizonyára lesz ebből egy könyvtárban valahol egyetlen példány. A kalocsai Stefáneummal kapcsolatos dolgokat a „Stefáneum” lapban írtam le, azért ezekre sem óhajtok részletesebben kitérni. Csak egy-két esetet említek meg, ami különösebb kapcsolatban volt velem. P. Speiser,⁴⁵ aki 1918 nyarától kezdve rektor volt Kalocsán (utódja mint provinciális P. Somogyi Jenő⁴⁶ lett), megbízott azzal, hogy a május 1-én kötelezővé tett ünnepélyen a beszédet én tartsam meg. Elhatároztam, hogy semmit sem fogok mondani meggyőződéseim ellenére. Ezt beszédem elején a Stefáneum udvarán az ottlévő mindenfajta közönség előtt nyíltan és hangsúllyal ki is emeltem. Beszédemet a „Keresztény kommunizmusról” tartottam: az első keresztények, a paraguayi redukciók és a szerzetesek „kommunizmusáról”. A beszéd végén az egyik főkommunista (egyébként nem rosszindulatú ember) ezekben a szavakba foglalta össze mások előtt véleményét: „Szép volt, csak kissé egyoldalú.” A délutáni kivonulásról Madarász Oszkár, stefáneumi növendék híres beszédéről nem szólok, mert az máshol meg van örökítve s nincs közvetlenül velem kapcsolatban, bár az én cenzurámon (de a kommunistákén is) átment.

Jött a június végi ellenforradalom az akasztásokkal és kivégzésekkel, melyek annak leverését követték. Az akasztások napján délután a városból hazajövet s mit sem sejtve a készülődő dolgokról, az egyik kommunista felügyelő, akit az intézet lefoglalása (május 24-én, az Útmenti Szűzanya ünnepén kellett elhagynunk a konviktust, de nem a rendházat) után a konviktusba telepítettek, az úton elémbé áll és jóindulatilag figyelmeztet, ne menjek a főutcai kapun át a házba, mert ott tudniillik a főutcán épp házunk előtt „csúnya dolgok” történnek. Tehát a konviktusi kapun át mentem be a házba s egyenesen a páterek aulájába tartottam. Onnét láttam, hogy a kollégium előtti celtisz-

⁴⁴ Lányi Ede (1881–1950) 1919-ben a kalocsai iskola *superiora*, történelem-latin szakos tanár, a felsőbb osztályos hallgatók Mária Kongregációjának *praesese* volt.

⁴⁵ Speiser Ferenc (1854–1933) 1912–1918 az önálló magyar provincia második tartományfőnöke, majd 1918. júl. 31-től a kalocsai rendház rektora és a gimnázium igazgatója.

⁴⁶ Somogyi Jenő (1879–1954) 1918–1924-ig, majd 1935–1942-ig ismét a magyar provincia tartományfőnöke.

fákra akasztják az embereket, összesen 16-ot. Csak én és P. Alaker István⁴⁷ voltunk az aulaiban. Óvatosan az ablakon át oldoztuk fel a szegény áldozatok.

Másnap délelőtt öt más egyént lőttek agyon a törvényszék udvarán. Előzőleg kértem hozzájuk bebocsátást, hogy meggyóntassam őket, de a kapunál álló katonák azt válaszolták, hogy „nincs itt szükség papra”. Otthon épp a portánál álltam, mikor halottam, hogy még egy áldozatot hoznak akasztásra – a tegnapiakat már elvitték. Kötelességemnek éreztem kisietni. Úgy próbáltam odaállni, hogy észrevegyen az akasztásra szánt szegény ember. De bevallom, nem volt bátorságom egyenesen hozzálépni s őt a feloldozásra előkészíteni. Így csak több lépésre tőle oldoztam fel. Nem tudom, észrevette-e. Ezt nekem később lelkiismeretem felhányta. Ott álltam, amíg a szegényt felakasztották (természetesen talárisban voltam). Egy rendőr vagy katona – nem tudom már biztosan – hozzám jött – bizonyára észrevette rajtam a félelmet – s megkérdezte: „Ugye kötelességét akarja teljesíteni?” „Igen”, válaszoltam, mire azt mondta, de azt hiszem, inkább jóindulattal, hogy menjek be. Valószínűleg azt gondolta, nem tanácsos papnak itt kint állni.

Nemsokára az ellenforradalom leverése után, úgy emlékszem még június végén Romanelli⁴⁸ közvetítésével megkaptuk az engedélyt, hogy a megszállott területekről lévő növendékeket, akik nem mehettek haza eddig, a határon át elkísérjük családjukhoz. Engem és P. Lennert⁴⁹ bízta meg azzal, hogy őket hazakísérjük. Úgy vélték, jobb nekem, mint többé-kevésbé exponált valakinek, ha nem vagyok Kalocsán. Így tehát egy csapat növendékkel és zárdai növendékekkel, kísérőikkel együtt szabályosan átléptük a határt Kelebiánál, előbb vonaton utazva Tompáig, azután gyalog Szabadkára. Ismét Szegeden át Temesvárra utaztam és ott helyezkedtem el Glattfelder püspök úr⁵⁰ jóvoltából először a szemináriumban, majd a józsefvárosi zárda lelkészlakásában. Szeretettel és érdeklődéssel fogadtak minket mint menekülteket. Itt maradtam tehát Temesvárt és onnét mentem többfelé lelkigyakorlatot adni: a józsefvárosi anyaházon kívül Lugoson, Szegeden, Aradon. Pankotára is eljutottam, de csak látogatóba. Szülőföldemen, Bobdán is voltam, ahol öcséimet⁵¹ meglátogattam. Ott találkoztam még negyedosztályos gimnazista koromból való jó francia nyelvmesteremmel, Lucien Génin-nel, aki öcséimet is tanította később s most itt üdült nyáron náluk. Nagy hálával tartozom neki, most is imádkozom érte – bizonyára már régen meghalt – mert tőle

⁴⁷ Alaker István (1868–1931) 1919-ben a kalocsai rendház minisztere és prokurátora.

⁴⁸ Guido Romanelli (1876–1973) olasz katonatiszt, 1919-ben az olasz katonai misszió tagjaként működött Budapesten a Tanácsköztársaság idején.

⁴⁹ Lenner József (1886–1962) 1919-ben a kalocsai gimnázium matematika-földrajz szakos tanára.

⁵⁰ Glattfelder Gyula (1874–1943) 1911-től csanádi püspök, majd 1942-től haláláig kinevezett kalocsai érsek, de érseki székét betegsége miatt nem foglalta el.

⁵¹ Csávossy József és Csávossy Endre, akik Csávossy Elemér féltestvér-öccsei voltak Csávossy Gyula és Spiegefeld Jozefin házasságából. Az 1920-as évek elején eladták birtokaikat és Kanadába költöztek.

tanultam meg a francia nyelvet s ennek nemcsak szellemi, hanem lelki és apostoli ténen is nagyon sokat köszönhetek.

Magyarországon közben nagy változás történt. Augusztus 1-én megbukott a proletárdiktatúra. De érdekes dolog, erről az eseményről s az azt megelőzőekről nem hallottam semmit szeptember elejéig. Akkor azután azonnal útra készültem s azt hiszem szeptember 12-én érkeztem meg Kalocsára, ahol a román megszállást tapasztaltam. Folytattam ismét prefektusi és tanári működésemet. [...]

2.

Kalocsa, 1919. május 23.

*Jegyzőkönyv a kalocsai Stephaneum internátus átadásáról
a Tanácsköztársaság részére*

Égly Sándor, a Közoktatási Népbiztosság megbízottja által vezetett kommunista bizottság átveszi a kalocsai Stephaneum internátust annak jezsuita vezetőitől, Csávossy Elemértől és Tüll Alajostól.

(JTMRL II.2. Rendházak, Kalocsa XV. A kommunizmus hivatalos iratai,
1919, Nr. 3. – gépelt másodlat)

Jegyzőkönyv

Felvétellett Kalocsán 1919. évi május hó 23-án délután 5 óra 20 perckor az internátus irodahelyiségében.

Jelen voltak: Csávossy Elemér, Tüll Alajos⁵² Jézus társasági atyák, az intézet vezetői. – Égly Sándor⁵³ a közoktatási népbiztosság megbízottja, Dóra János⁵⁴ és Vörös Kálmán helybeli munkás és katonatanács vezető tagjai, - Szabó István,⁵⁵ dr. Szüics Andor és Szakács Albert,⁵⁶ az intézethez kinevezett vezetők.

Égly Sándor megbízott átveszi a Jézus társasági atyáktól az internátust, minden hozzá tartozó helyiséggel, felszereléssel és átadja a Közoktatási Népbiztos által kinevezett Szabó István és dr. Szakács Albert vezetőknek.

⁵² Tüll Alajos (1894–1987) 1919-ben a kalocsai konviktus prefektusa, 1948–1949-ben a magyar provincia tartományfőnöke.

⁵³ Égly Sándor (sz. 1874) premontrei szerzetes, majd a rendből való kilépését követően Budapesten felsőkereskedelmi iskolai tanár.

⁵⁴ Dóra János, a kalocsai direktórium vezetője.

⁵⁵ Szabó István, kiugrott piarista lelkész, latin–magyar szakos tanár, 1919-ben a kalocsai gimnáziumnak a Tanácsköztársaság Közoktatási Népbiztossága által kinevezett vezetője. SZABÓ, *A kalocsai jezsuita rendház*, 88.

⁵⁶ Szakács Albert, a Mezőtúri Református Főgimnázium hitoktatója, 1919-ben a kalocsai gimnáziumnak a Tanácsköztársaság Közoktatási Népbiztossága által kinevezett vezetője. SZABÓ, *A kalocsai jezsuita rendház*, 88.

Továbbá fentebb nevezett megbízott az intézet vezetését ideiglenesen Szabó István és dr. Szakács Albert elvtársakra bízta és meghagyja, hogy az intézet minden vagyónáról részletes leltárt készítsenek.

Csávossy Elemér és Tüll Alajos Jézus társasági atyák – engedve a Közoktatási Népbiztos rendeletének – kénytelenek az intézetet átadni. (Ezen utóbbi szövegezés az átadók óhajára történt.)

Szabó István és dr. Szakács Albert elfogadva a Népbiztos ideiglenes kinevezését, átveszik az intézet teljes rendelkezési hatalommal való vezetését.

K.M.F.

Égly Sándor s.k.
főreáliskola vezetője,
Közoktatási Népbiztossági megbízott
Dóra János s.k.
Vörös Kálmán s.k.
Szabó István s.k.
Dr. Szűcs Andor s.k.
Dr. Szakács Albert s.k.

Csávossy Elemér s.k. SJ
főfelügyelő
Tüll Alajos s.k. SJ

MIHALIK BÉLA VILMOS

ZICHY GYULA ÉRSEK BÖJTI BESZÉDEI AZ 1920-AS ÉS 1930-AS ÉVEKBEN

I. BEVEZETÉS

Az alábbiakban Zichy Gyula kalocsai érsek 1920-as, 1930-as években elhangzott böjti beszédei segítségével azt vizsgálom, hogy a főpásztor miként reflektált kora krízishelyzeteire, válságérzeteire, a jelentősebb hazai és nemzetközi – elsősorban társadalmi – változásokra. A nagyböjti beszédek – a húsvéti időszakban a bűnbánatra való ösztönzés céljából – gyakran tértek ki ugyanis a kor szociális és erkölcsi problémáira, igyekeztek útmutatást adni a híveknek ezek megoldása, értelmezése érdekében. A beszédek szóhasználata, fogalmazásmódja is figyelmet érdemel, mivel egyfelől megmutatja, hogy az érseki pozícióból használható beszéd(mód) milyen lehetőségek és korlátok között mozog, másfelől rávilágít arra, hogy a kifejtett gondolatok miként viszonyulnak a korszak aktuálisan elfogadott narratíváihoz. Mindezek mellett a beszédekből vett jellemző idézetek segítenek Zichy Gyula érsek gondolatvilágának, világról alkotott képének feltárásában is, ami talán valamennyire kompenzálhatja a vele kapcsolatban rendelkezésre álló személyes források szűkösségét. Végül ezek a szövegek jól illusztrálják Zichy érsek szociális érzékenységét, politikai attitűdjét és retorikai kvalitásait is.

2. ZICHY GYULA (1871–1942) EGYHÁZI PÁLYÁJÁNAK RÖVID ÖSSZEFOGLALÁSA

Zichy Gyula gróf Nagylángon született 1871-ben, középiskoláit a jezsuiták kalksburgi kollégiumában¹ és a ciszterek székesfehérvári főgimnáziumában végezte, teológiai tanulmányait 1891 és 1896 között a jezsuitáknál Innsbruckban folytatta. 1895. július 6-án szentelte pappá Steiner Fülöp székesfehérvári püspök, ezt követően rövid ideig Budakeszin (1896–1897) volt káplán. Közben Rómában az *Academia dei Nobili Ecclesiasticum* diplomáciai tanulmányokat folytatott, melyet 1897-ben fejezett be. Rövid európai utat követően a római Gregoriana Egyetemen tanult, ahol 1901-ben teológiai

---

¹A Zichy család számos tagja tanult a kalksburgi iskolában, melyről részletesen: RÉBAY MAGDOLNA, *A Battbyány és a Zichy család egyes tagjainak neveltetése a dualizmus korában*, Pedagógusok, tanulók, iskolák: Az értékformálás, az értékközvetítés és az értékteremtés világa (szerk. Tóth Péter–Holik Ildikó), Budapest 2016, 235–253.

doktorátust szerzett. Ugyanezen évtől XIII. Leó pápa szolgálattevő kamarása és kíséretének tagja lett, mely pozícióját X. Piusz pápasága alatt is megőrizte. 1902-től a bulcsi címzetes apáti címet viselte, 1905. december 21-én pedig maga X. Piusz pápa szentelte pécsi püspökké a Vatikán Sixtus-kápolnájában, Prohászka Ottokár székesfehérvári és Balázs Lajos rozsnyói püspökökkel együtt.²

Közel húsz éves pécsi püspöksége alatt sokat tett az egyházmegye hitéletének fellendítéséért, a katolikus egyesületek és társulatok szervezéséért. A katolikus sajtó és iskola ügyét különösen szívén viselte. A Katolikus Tanügyi Tanács és a Magyar Katolikus Tanítók Országos Szövetsége védőelnöke volt. Számos iskolát létesített, melyek közül a legfontosabb az 1912-ben alapított pécsi jezsuita Piusz-alapítványi Katolikus Főgimnázium és Internátus volt.³ 1911-ben nyomdát hozott létre, és kiadta a *Dunántúl* című katolikus napilapot (1911–1944). Nevéhez fűződik az 1907-ben Pécsen rendezett VII. Országos Katolikus Nagygyűlés.⁴ Zichy a századfordulón a katolikus megújulás és a keresztényszociális gondolatok aktív támogatója volt.

Zichy pécsi püspökségének virágzó időszakát az első világháború törte meg. Az egyházmegye 1918 novemberétől 1921 augusztusáig tartó szerb megszállása idején a főpásztor a helyén maradt. 1920 után a püspökség déli területéről 28 plébániát a szomszédos Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatoltak.⁵ Trianon után Zichynek nagy szerepe volt a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetem Pécsre költöztetésében, 1923-ban örökös használatra az egyetemnek adta a püspökség több épületét és mintegy 30 000 kötetes könyvgyűjteményét.⁶ Pécs város hálájának jeleként 1925. december 22-én a város díszpolgárává választotta, majd egy évvel később utcát neveztek el róla.⁷

A világháború után Zichy a legitimisták aktív karlista köréhez tartozott. Ennek következtében nem vált meghatározó tényezővé a püspöki kar két világháború közötti irányvonalának kialakításában.⁸ 1923. december 10-étől a kalocsai érsekség apostoli

² CSIBI NORBERT, *Zichy zu Zich und Vásonykeő Gyula (Julius) Gf.*, Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, XVI. Band (hg. v. Ernst Bruckmüller–Christine Gruber), Wien 2022, 515–516.

³ MÓRÓ MÁRIA ANNA, *Zichy Gyula gróf – A „Piusz-alapító püspök”*, Pécs-baranyai Történelmi Arcképcsarnok (szerk. Ódor Imre–Lengvári István), Pécs 2003, CD-ROM.

⁴ CSIBI NORBERT, *Az első vidéken tartott országos katolikus nagygyűlés (1907 – Pécs)*, Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században (szerk. Balogh Margit–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár), Budapest–Pécs 2014, 487–514.

⁵ Erről az időszakról bővebben: CSIBI NORBERT, *A Pécsi Egyházmegye Trianon árnyékában (1918–1923)*, Trianon és az egyházak (szerk. Zombori István), Budapest 2022, 493–528.

⁶ POHÁNKA ÉVA, *Zichy Gyula és a Pécsi Egyetem alapítása*, Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére (szerk. Horváth István–Kikindai András), Budapest–Pécs 2007, 29–46.

⁷ NAGY IMRE GÁBOR, *Pécs város közgyűlése és Zichy Gyula püspök kapcsolata*, Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére (szerk. Horváth István–Kikindai András), Budapest–Pécs 2007, 11–28, 24.

⁸ BÁNKUTI GÁBOR–RUPERT KLIEBER, *Julius Zichy (1871–1942)*, Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I (Hrsg. v. Rupert Klieber), Berlin 2020, 159–164, 161. A püspöki kar egésze a legitimizmus alapján állt, de a meghatározó vezéregyházak – például Csernoch és Prohászka – a Horthy-féle irányt támogatták, így a karlista irányt képviselő Zichy Gyula, Mikes János

adminisztrátora is lett, majd 1925. szeptember 5-én kalocsa-bácsi érsekké nevezték ki. Ez után rövid ideig még a pécsi püspökség adminisztrálását is ellátta. 1926-ban a Szent-szék a pápai trónálló püspökök címével ruházta fel.⁹

Kalocsai érseksége a megpróbáltatások sorozata volt, az egyházmegye trianoni határon túlra került nagyobb részét sohasem láthatta, lehetőségeit súlyos gazdasági-pénzügyi nehézségek és betegségei is korlátozták. Ennek ellenére érseksége idején jött létre a Kalocsa Egyházmegyei Takarékpénztár, megújult az érseki Szent Kereszt Kórház, új plébániák, templomok, zárdák és iskolák épültek. 1928-ban egyházmegyei zsinatot szervezett, 1929-ben és 1931-ben pedig nemzeti zarándoklatot vezetett a Szentföldre, ahol a beuroni Mária-bazilikában magyar kápolnát létesített.¹⁰ Az országgyűlés főrendi házának 1901 óta volt tagja, 1929-ben a Magyar Tudományos Akadémia igazgatótanácsába választották. A püspöki kar 1939 októberében a zsidótörvény által sújtott katolikusok védelmére létrehozott Magyar Szent Kereszt Egyesület vezetésével bízta meg. Zichy 1940 őszén memorandumban javasolta, hogy a püspöki kar közös tiltakozó pásztorlevelet adjon ki a zsidók jogfosztása ellen, melyre azonban már csak 1942. május 20-án bekövetkezett halála után került sor.¹¹

3. ZICHY GYULA BESZÉDEI

a) Általános megállapítások

Zichy Gyula püspöki és érseki időszakában egyaránt nyilvánított véleményt közéleti kérdésekben, érzékenyen rezonált korának társadalmi és politikai változásaira. Természetesen az egyházi főméltóság pozíciója hordoz magában olyan külső szerepelvárásokat és ezáltal meghatározottságokat a nyilvános megszólalás formája, a gon-

---

és Hanauer Árpád István püspökök háttérbe szorultak. Zichy püspökkari aktivitása is apróbb jelentőségű ügyekre korlátozódott az 1920-as és 1930-as években. BEKE MARGIT, *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919 – 1944 között*, I–II. kötet, München–Budapest 1992, I. 129, II. 100.

⁹ A pécsi püspöki és a kalocsai érseki szék betöltése körüli ügyekről részletesen TÓTH KRISZTINA, *Az Apostoli Szentszéknek és magyarországi diplomáciai képviselőjének elképzelése a pécsi püspöki szék betöltéséről 1922–1923-ban*, ESz 21 (2020) 2. sz., 72–93; TÓTH KRISZTINA, *A pécsi püspöki szék 1926-os betöltése*, Századok 154 (2020) 4. sz., 855–880; TÓTH KRISZTINA, *Az Apostoli Szentszék és Trianon egyházkormányzati következményei* (CVH III/1), Budapest–Róma 2021.

¹⁰ Az érseki időszak alatti tevékenységét összefoglalja LAKATOS ANDOR, *Gróf Zichy Gyula a kalocsai érseki széken (1923–1942)*, Emlékkötet Zichy Gyula tiszteletére (szerk. Horváth István–Kikindai András), Budapest–Pécs 2007, 111–133.

¹¹ Az egyesület háttéréről és Zichy püspök szerepéről MESZLÉNYI ANTAL, *Zichy Gyula kalocsai érsek lélek- és életmentő akciója*, A magyar katolikus egyház és az emberi jogok védelme (szerk. Meszlényi Antal), Budapest 1947, 97–113.

dolatok nyelvi és tartalmi megformálhatósága vonatkozásában,¹² melyek alakíthatják a mondanivaló értékelését, ennek ellenére nem mondhatunk le ezek vizsgálatáról. Hasonlóan teszünk a történeti- és történetpolitikai diskurzusban Zichynél központibb helyet elfoglaló – és nála jóval gyakrabban megszólaló – egyházi szereplők, mint például Serédi Jusztinián hercegprímás¹³ vagy Prohászka Ottokár¹⁴ székesfehérvári püspök kapcsán is. Esetükben már a kortársak is köteteket jelentettek meg írásaikból és beszédeikből,¹⁵ illetve a történeti feldolgozás során utólag is születnek megnyilatkozásaikból összeállított forráskiadványok, vagy közölték egy-egy fontosabb megszólalásukat.¹⁶

Zichy Gyula beszédei esetében ilyen korabeli vagy utólag szerkesztett gyűjteményes kiadás nem áll rendelkezésre. Ennek fő oka az lehet, amit Bangha Béla jezsuita páter fogalmazott meg a *Magyar Kultúra* hasábjain 1931-ben, Zichy püspökké szentelésének 25. évfordulója alkalmából:

„Az egyházfők s általában a neves emberek között kétféle típust lehet találni. Az egyiknek tettei és szereplése a közélet zajában folyik, hol szerencsés, hol kevésbé (sic!) szerencsés megnyilatkozásokkal, mindenek szeme előtt. A másik a csendes, elvonult, látszólag inkább kontemplatív életben érvényesül. Zichy Gyula érsek határozottan a második típushoz tartozik. Nehéz eldönteni, a kettő között melyik a jobb, építő hatásokban gazdagabb, az emberiségre nézve áldásosabb.”¹⁷

¹² A pozíciók és szerepek által meghatározott észlelések, viszonyulások különbözőségéről: BÁNKUTI GÁBOR, *Egyháztörténet helyben. Szempontok a katolikus egyház (politikai) társadalomtörténetének értelmezéséhez a diktatúra kiépítésének és intézményesítésének időszakában (1945–1950), a Pécsi Egyházmegye példáján*, Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években 2. (Magyarország a 20. században 3; szerk. Horváth Gergely Krisztián), Budapest 2019, 255–277.

¹³ CSÍKY BALÁZS, *Szerédi Jusztinián hercegprímás beszédei*, Jubileumi esztendő és katolikus megtújulás. Csíky Balázs válogatott írásai (szerk. Somorjai Ádám OSB), Budapest 2021, 165–178.

¹⁴ MÓZESSY GERGELY, *Prohászka Ottokár a katolikus nagygyűléseken*, Prohászka-tanulmányok, 2012–2015. A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai (szerk. Mózessy Gergely), Székesfehérvár 2015, 84–120; KLESTENITZ TIBOR, *Mellekszerepben. Prohászka Ottokár fellépése a katolikus nagygyűlések szakosztályi és egyesületi ülésein*, Prohászka-tanulmányok, 2012–2015. A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai (szerk. Mózessy Gergely), Székesfehérvár 2015, 121–139; KLESTENITZ TIBOR, *Prohászka Ottokár az 1921-es német katolikus nagygyűlésen*, Prohászka-tanulmányok, 2012–2015. A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai (szerk. Mózessy Gergely), Székesfehérvár 2015, 144–165; SZALAY LÁSZLÓ, „Fald fel felebarátodat...” *Jegyzetek egy Prohászka-beszédről*, Prohászka-tanulmányok, 2018–2022. A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai (szerk. Mózessy Gergely), Székesfehérvár 2022, 117–141; FAZEKAS CSABA, *Prohászka Ottokár beszéde a leány- és gyermekkereskedelem elleni nemzetközi kongresszuson (Graz, 1924)*, Prohászka-tanulmányok, 2018–2022. A Székesfehérvári Egyházmegye Prohászka-konferenciáinak előadásai (szerk. Mózessy Gergely), Székesfehérvár 2022, 143–160.

¹⁵ *Prohászka Összegyűjtött Munkái*, 1–25, szerk. SCHÜTZ ANTAL, Budapest 1927; *Szerédi Jusztinián öt beszéde*, Budapest 1943; *Dr. Schlauch Lőrincz bíbormok-püspök beszédei és dolgozatái*, 1–4, Budapest 1890–1899.

¹⁶ Prohászka kapcsán például legutóbb *Válogatás Prohászka Ottokár közszerepléseiből, 1919–1927. (Cikkek, interjúk, beszédek)*, szerk. FAZEKAS CSABA, Miskolc 2019.

¹⁷ BANGHA BÉLA SJ, *Egy főpásztori jubileumra*, Magyar Kultúra 18 (1931) 47–48, 47.

Ezzel a képpel csak látszólag áll ellentétben, hogy Zichy püspöki és érseki időszaka is kifejezetten aktívnak mondható, nevéhez számos intézmény létesítése, újjáépítése, felfuttatása és működtetése-támogatása kapcsolódik. Igaz, hogy aktivitása kevésbé a politikai-közéleti szféra hagyományos tereiben (pl. országgyűlés,¹⁸ pártpolitikai rendezvények) teljesedett ki. Ennek kapcsán Bangha így folytatja:

„A sport felkapottjai s a politikai élet ravasz fezőrjei sokkal többet számítanak sokak szemében, mint akár a kutatók és gondolkodók csendes munkája, akár éppen az erkölcsi értékek képviselői vagy a hősiesség vértanúi. [...] Ennek a kornak a lelki értékek iránt csekély a befogadó képessége s még a vallási élet pályáin is azokat becslili többre, akiknek jó kiállásuk és erős hangjuk van, akik szépen, cizelláltan tudnak valamit elmondani, mindegy, hogy az igazságot hirdetik-e, vagy a tévedést, a szeretetet-e, vagy a gyűlöletet; akik figaró-itt, figaró-ott módjára minden hazafias, kulturális vagy alkalmi ünnepélyen ott hasogatják a levegőt s már szinte a nemzeti gondolat hivatott szócsöveitől tolják fel magukat. [...] Zichy Gyula nem ezek közé a nagyságok közé tartozik [...] az a típus, amelyet ő elevenít meg, ha más síkon is, mint amit a piac megszokott, csodálatos erőforrásait rejtj magában a nemzeti és valláserkölcsi életnek.”¹⁹

¹⁸ Az országgyűlés felsőházában való ritka felszólalásai közül az egyik alkalom 1928. jún. 28-án történt, amikor a költségvetési vitában egy előre megírt rövid beszédet olvasott fel, és a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem katolikus jellegének megőrzése érdekében érvelt. „Tíz esztendő óta halálosan komoly és halálosan nehéz küzdelmet kell folytatnunk a létért... Emberfeletti munkára volt szükség, hogy az összeomlás és a kommunizmus örülete után megmaradt romokból új ország épüljön s a gyűlölet martaléka gyanánt összezabaldt csonka nemzettestben új élet támadjon. [...] A nemzeti kormányokat becsületes, nemes munkájukéit tisztelet illeti, de még nagyobb elismerés kell, hogy megillesse a mostani kormányt azért a mondhatnám, korszakot alkotó, hatalmas munkáért, melyet immár több, mint egy viharos lusztrumon keresztül teljesített az ország javára. [...] Annak a munkának, melyet ez a kormány a jövő évben is el akar végezni, erőteljes bizonyosságát látom abban a fizetben, mely a jövő évi költségvetést tárja elénk sűrű oszlopokban. És ha főleg azokra a tételekre nézek, amelyek a népjólét, a mezőgazdaság, a magyar kultúra erőteljes fejlesztését célozzák, s ígérnek, akkor új reménység ébred a lelkekben. Ezekből ugyanis azt láthatjuk újból, hogy a nemzetünket fojtogató bajok, betegségek, káros körülmények lassanként csökkenni, a magyar kultúra nőni, emelkedni, a termelő gazdasági munka s ennek nyomán a jobb magyar élet lendülni fog ismét. A sok tétel között találtam azonban egy olyan tételt is, melynek nyomán súlyos aggodalom ült meg lelkemet. A kultuszárca keretében szerepelt az egyetemek között a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem. [...] Ám ez az egyetem katolikus egyetem volt, s az maradt akkor is, midőn később Budára helyezték át. Ennek a jellegnek, az alapok minemiségének sem itt, sem egyebütt a költségvetés tételi között nem találjuk nyomát. Midőn tehát csekélységem és úgy vélem püspöktársaim is a költségvetést elfogadjuk és meg is szavazzuk, ki kell jelentenünk, hogy ezáltal a Pázmány Péter Tudományegyetem eredeti jellege és az egyetem fenntartására rendelt alapok katolikus tulajdonjogi természete tárgyában mindenkor vallott felfogásunkat ma is fenntartjuk, hangoztatjuk, és a méltóságos t. Felsőház által is elfogadni kérjük.” Az 1927. évi január hó 25-ére hirdetett országgyűlés felsőházának naplója, II. kötet (38. ülés, 1928. június 20.), Budapest 1928, 376–377.

¹⁹ BANGHA, *Egy főpásztori jubileumra*, 47.

Ezt követően megállapítja, hogy mind egyházi, mind pedig nemzeti aspektusból, sőt „a nagy újjáépítés szempontjából” is Zichy az igazi „szent ember” típusát testesíti meg, ami „nem jelent a világtól elvonatkozott, korát meg nem értő, a nemzeti eszmével szemben apatikus, tétlen kontemplációban feloszló embert, vagy papot, de jelenti igenis azt, ami papban, püspökben, de általában: emberben is a legnagyobb és legkívánatosabb: a lélek teljes isten-közelségét, az evangéliumnak nem bronzba vagy márványba, hanem életbe vésését, a legfőbb pásztori erényt: a példaadást.”²⁰

Zichy beszédei és megnyilatkozásai a legkülönböző forráshelyeken lelhetők fel. A korabeli sajtó ezek egy részét – néha kivonatos formában – közölte, illetve idézett belőlük fontosnak vélt gondolatokat.²¹ Ezek utólagos összegyűjtése és kritikai feldolgozása nem kis feladat. Emellett az egyházi levéltárak is többet megőriztek a Zichy-beszédek kéziratai közül, olykor egészen váratlan helyeken. Így például a pécsi egyházmegyéhez tartozó Mohács-belvárosi plébánia *historia domusa* mellékleteként lehet megtalálni a mohácsi csata 400. évfordulóján itt rendezett megemlékezés keretében elmondott érseki beszédet.²² Az emlékév eseményei a városban több mint két hétig tartottak, de a legnagyobb rendezvényre a csata emléknapján került sor. Így 1926. augusztus 29-én beszédet mondott Horthy Miklós kormányzó, Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatástügyi miniszter, Pekár Gyula volt miniszter és a Turáni Társaság elnöke, valamint Törökország budapesti követe Hüsrev Gerede is.²³ Zichy érsek Virág Ferenc pécsi püspök jelenlétében beszentelte a tervezett fogadalmi templom alapkövét, a tényleges építkezés azonban csak 1929-ben vette kezdetét. Zichy beszéde az általa celebrált tábori mise keretében hangzott el, a megemlékezésen résztvevő számos magas rangú méltóság jelenlétében. Mint a legtöbb megszólaló, az érsek is a Mohács és Trianon közötti párhuzamra helyezte mondandója fókuszát,²⁴ mely szerint a tragédia oka mindkét esetben ugyanaz volt:

²⁰ BANGHA, *Egy főpásztori jubileumra*, 48.

²¹ E tekintetben a két világháború között különösen a Bangha Béla által létesített Központi Sajtóvállalat kiadásában megjelenő *Nemzeti Ujság* érdemel figyelmet, mely rendszeresen közölt nagyobb terjedelemben is főpásztori beszédeket. 1937-ben a lap 25 000 példányban jelent meg. CSÍKY BALÁZS, *Szerédi Jusztinián hercegprímás beszédei*, 174.

²² PEL Plébániai levéltárak (III.), o83. *Mohács-Belvárosi rk. plébánia, Historia Domus*. (A beszéd szövegét lásd a *Függelékben*.)

²³ KOVÁCS GÁBOR–MESTER BÉLA, *Mohács szerepe a modern magyar politikai eszmetörténetben*, Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben. (szerk. Fodor Pál–Varga Szabolcs), Budapest 2020, 279–335, 310, 312.

²⁴ HÓVÁRI JÁNOS, *A mohácsi csata két emlékéve: 1926 és 1976*, Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben (szerk. Fodor Pál–Varga Szabolcs), Budapest 2020, 539–562, 546–547.

„Istenbe vetett rendületlen hit nélkül s az azon alapuló összetartó hazaszeretet nélkül nincs és nem lehet nemzeti jövő, nem lehet feltámadás, hanem csak pusztulás. Trianont is a hitnek és a magyar léleknek alásüllyedése előzte meg és ennek következményeként sötét éjszaka borult a nemzetre.”²⁵

Azonban mondandójának optimista hangvételt szándékozott adni, mikor így beszélt:

„Az a tény már maga, hogy e négyszázéves szomorú ünnepen az egész országból ide sereglettünk a nagy tanulságért, melyre Mohács oktat, egymaga is fényes bizonyosága, hogy okulni és élni akarunk. Az okulás és élni akarás a hajnal kezdete.”²⁶

A hosszú előzményekre támaszkodó és a nemzeti identitásba a „vereség kultúrájaként” beépülő – a vereség okait kereső – Mohács-toposz a két világháború közötti politikai eszmétörténetben elsősorban a Trianon–Mohács párhuzam révén talált utat a közbeszédbe, természetesen az 1920 utáni új fogalmi keretek között. Mohács emlékezhely-szerepét pedig az 1926-os évforduló és az ott elmondott beszédek nagyban megerősítették.²⁷ Zichy Gyula beszédének utóbb idézett részlete a vereség utáni talpra állás reményét, a „nemzeti feltámadás” feltételeit bontja ki.²⁸

A Kalocsa-i Főegyházmegeyei Levéltárban is található Zichy Gyula személyes iratai között egy kisebb kéziratos csomó, melyben alkalmi beszédek és prédikációk fogalmazványai, átiratai találhatók.²⁹ Ezek esetében azonban sokszor a keltezés hiánya nehezíti a pontos datálást. Másfelől az itt található beszédek – a fent körülírt, Zichyre jellemző érseki-püspöki attitűd miatt is – a legtöbb esetben inkább lelkipásztori szövegek, így ezek segítségével Zichy személyisége és a napi közéleti kérdésekben kialakított véleménye csak halványan kitapintható. Segítségükkel azonban talán mégis enyhíthető némiképp a „személyes források” szűkösségéből adódó – korábban említett – hiányérzet.

Zichy munkásságának fenti rövid leírása is mutatja, hogy esetében is számolni kell azzal, hogy különböző kulturális, tudományos és közéleti alkalmakon (például katolikus nagygyűléseken, tanárkongresszusokon), valamint jelentősebb egyházi és állami ünnepségeken, évfordulókon, különböző intézmények felszentelésén beszédet mon-

²⁵ *Hírlapírói tudósítás a csata négyszázadik évfordulóján rendezett mohácsi ünnepségekről, 1926 (részlet)*, Örök Mohács: szövegek és értelmezések (szerk. B. Szabó János–Farkas Gábor Farkas), Budapest 2020, 642–651, 643.

²⁶ PEL III. o83. Mohács-Belvárosi rk. plébánia, *Historia Domus, passim*.

²⁷ KOVÁCS–MESTER, *Mohács szerepe*, 287, 310–312.

²⁸ Lásd a *Függelékben* közölt szöveget, mely a korabeli sajtóban közölt részletekhez képest eltéréseket mutat.

²⁹ KFL Kalocsa-i Érseki Levéltár (L), Kalocsa-i Érseki Hivatal (t), Perszonális iratok (c), *Zichy Gyula beszédei* (KFL I.I.c).

dott.³⁰ A kalocsai anyag egy részét alkotják ezek a datálás nélküli fogalmazványai. Az iratcsomó másik fele egyházi beszédek, elsősorban az éves nagyböjti szózatok, az újévi köszöntők, vagy néha egyházi alkalmi szónoklatok kézíratai. Ezek nagy részének végső változata később bekerült az érseki körlevelek köteteibe is, illetve eljutott az érsekség plébániáira.

b) Böjti beszédek a háború után

A továbbiakban Zichy Gyula háború utáni megszólalásai közül az egyházi beszédek közé sorolható böjti szózatokat tekintem át. Ezek a típusú beszédek a hívek széles körét érték el, és nem csak egyszer, adott helyen hangzottak el, hanem a nagyböjt első vagy második vasárnapján a papság a szószékről felolvasta őket az egyházmegye plébániatemplomaiban. Természetesen a műfaj és az alkalom meghatározta ezek tartalmát és hangvételét is: céljuk a húsvéti időszakban a bűnbánat gyakorlására való ösztönzés, a Krisztus-keresés iránti vágy felkeltése és a húsvétra való felkészülés elősegítése volt. Ebből adódóan fókuszuk erősen a lelki élet jelenségeire irányult, a bennük felsorakoztatott társadalmi-erkölcsi problémák, a kiemelt hazai és nemzetközi változások, illetve a kortársakhoz szóló erkölcsi tanulságok, útmutatások végső kifutása rendszerint a személyes hit elmélyítésére való főpásztori buzdítás. A beszédek fontos sajátossága e mellett azok reflektálatlansága, mivel a hallgatóságnak nem volt lehetősége a szószékről elhangzott témákkal kapcsolatban véleményt nyilvánítani.

A húszas évek világlátásának megértése szempontjából fontos az első világháború végi összeomlás alkalmával tett helyzetértékelések bemutatása.³¹ Zichy 1919. februári böjti beszédében, a háború végi összeomlás tapasztalataival³² a háta mögött, a szerb megszállás alatt álló pécsi püspökség főpásztoraként – korántsem derülátóan – így összegezte a helyzetet:

³⁰ Csak három kiragadott példa ezekre az alkalmakra: 1.) *Mindenünket a királyért! Zichy Gyula gróf kalocsai érsek beszéde a Magyar Nők Szentkorona Szövetségének kalocsai közgyűlésén*, Nemzeti Ujság, 1927. jún. 21. 3–4. 2.) „*Krisztus Királyhoz szabjátok életetek irányát!*” *A budapesti Krisztus Király-ünnepség*, (Zichy Gyula érsek megnyitó beszéde) A Szív, 1935. nov. 2. 1., 3.) *A bivatásokon felépülő új gazdasági rend biztosítja a munka emberi méltóságát – mondta Zichy Gyula kalocsai érsek az Actio Catholica díszgyűlésén, ahol ezrek ünnepelték a szociális pápai enciklikák jubileumát*, Nemzeti Ujság, 1941. máj. 22. 7.

³¹ Az első világháborús pécsi egyházmegye forrásaiból bőséges válogatás – köztük a püspöki böjti szózatok – olvashatók: *A világháború kálváriáját járva: A Pécsi Egyházmegye és az I. világháború*, szerk. CSIBI NORBERT–VÉRTESEI LÁZÁR, Pécs 2019, 45–138.

³² Ennek részleteiről és lokális tapasztalatairól általában: HATOS PÁL, *Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története*, Budapest 2018; CSIBI, *A pécsi egyházmegye Trianon árnyékában*, 474–479.

„Romokban fekszik a XX. század büszkesége: az a fejlett és hatalmas kultúra. Romokban hever sok keresztény család, romokban a hűség, a szeretet, a becsületesség. Amerre csak nézünk, mindenütt az emberi romlottság lerakódott piszkos iszapja éktelenkedik s a tekintély szétszúzott talaján gazdagon burjánzik a féktelenség.”³³

Az anyagi jólét és az emberéletek hatalmas veszteségei mellett a püspök a szellemi és a lelki javak veszteségeire hívta fel a figyelmet, melynek jeleit az embereken tapasztalható általános fásultságban, a közömbösségben és a kishitűségben látta. Úgy fogalmazott, hogy „a hajótörés veszedelme tovább örvénylik körülöttünk. Sőt, úgy látszik, az igazi szirteknek még csak most fog neki futni társadalmi életünk hányatott hajója.”³⁴ Itt elsősorban a szellemi féktelenség korszakáról beszélt, ahol a hitet a közéletből száműzni, az Egyházat az államtól teljesen elválasztani igyekeznek. A társadalmi rend kétségbeesítő válságát látta mindenütt: „a látóhatár sűrűn piroslik a bolsevizmus tűzcsóváitól.”³⁵ Itt használt fogalmai apokaliptikus képet festenek a jelenről és a jövőről egyaránt: kráter, tüzes láva, az egész emberi társadalom felperzselése várható. Mindezen viszonyok között az Egyházat látta az egyetlen szilárd alapnak, tekintélynek és iránytűnek: „Beteg szíveket nem lehet gyógyítani miniszteri rendeletekkel s a patakozó könnyeket nem fogja felszárítani az arcokon a földosztás ígérete.”³⁶ A gyógyítás munkáját, a háborúban megbillent szociális és egyéni egyensúly helyreállítását a társadalomnak az Egyházzal együttműködve kell végeznie, melyet az anyai szeretet, a vizsgáztatás és a megnyugtatás fogalmaival írt le.

Ebben a nagy munkában, e kihívások közepette – írta egy évvel később, az 1920. januári böjti szózatban – a kereszténység erejét az iskolában, a jövő alakításának zálogában látta, ezért hangsúlyozta, hogy „az iskola nem a tanítóé és nem az államé, hanem a mienk, keresztény szülőké.”³⁷ Beszédeiben rendszeresen jelölte meg legfontosabb feladatnak a jövő nemzedékek nevelését, ugyanis úgy látta, hogy: „A nemzet élete mindenkor a neveléstől függött.”³⁸ A felnőttek esetében ezt az iskolai munkát kiegészítette egy további tényezővel: „A társadalom közvéleménynek és lelkiületének tanítója és nevelője ma a sajtó. [...] Hogy rongy lett a lelkünk, azt nem az ágyúk tették és a háború, hanem a sajtó.”³⁹ Az itt használt fogalom, a „kereszténytelen eszmék orgiája” az, ami a beszédben minden rossz – a hitetlenség és a romló erkölcs – okának magyarázatára szolgál, és ennek legfőbb terjesztőjeként a sajtót jelöli meg: „A sajtó mindenható, a sajtó

³³ PEL Püspöki Hivatal, Körlevelek és sematizmusok, Körlevelek (I.1.f.1.) (Továbbiakban: PEL I.1.f.1.) 700/1919, 9.

³⁴ PEL I.1.f.1. 700/1919, 9.

³⁵ PEL I.1.f.1. 700/1919, 11.

³⁶ PEL I.1.f.1. 700/1919, 13.

³⁷ PEL I.1.f.1. 400/1920, 14.

³⁸ PEL I.1.f.1. 400/1920, 14.

³⁹ PEL I.1.f.1. 400/1920, 14–15.

rombol vagy alkot, életet ad vagy halált osztogat.”⁴⁰ Összességében a sajtó társadalmi szerepének differenciált megítélése olvasható ki az idézetből, Zichy ugyanis azzal is tisztában volt, hogy ez a fórum jóra is használható, sőt a pápa iránymutatásai szerint az egyház és a hívek érdekében való felhasználása fontos kötelesség is.⁴¹ Zichy pécsi időszaka (1905–1923) a világháborúig az építkezés ideje volt, melyben különösen fontos szerepet foglalt el a katolikus iskola és a katolikus sajtómozgalom ügyének támogatása. E két terület erősítése érdekében nem sajnált nagyobb hiteleket sem felvenni. A háború után is ezek fejlesztésében és megőrzésében látta a kialakult kaotikus helyzetből való kilábalás lehetőségét. Ezek a fókuszok a kalocsai évek alatt is megmaradtak, viszont itt az érsekség megcsonkítása, a súlyos gazdasági nehézségek és betegségei miatt már erős korlátok között tudott csak cselekedni ezen a téren.⁴² Viszont a jövő generációinak nevelése, a világi apostolkodás kérdése – a rá különösen nagy hatást gyakorló X. Piusz pápa jelmondata („Megújítani mindent Krisztusban!”) szellemében⁴³ – ekkor is lépéseinek mozgatói voltak és rendszeresen visszaköszöntek az egyén és a társadalom súlyos erkölcsi hanyatlást detektáló megnyilatkozásaiban, az 1920-as évek első felének böjti beszédeiben. Bár a bethleni konszolidáció időszakának eredményeit Zichy több szempontból elismerte,⁴⁴ összességében messze nem volt pozitív képe a hazai társadalom aktuális állapotáról.⁴⁵

c) *A kalocsai időszak böjti beszédei*

Zichy Gyula kalocsai apostoli kormányzói kinevezése 1923. december 10-én kelt, székfoglalása 1924. január 27-én történt.⁴⁶ Kalocsára érkezése alkalmából 1924. január 27-én körlevélben hirdette ki, hogy tiszteletben tartja azokat az egyházi intézkedéseket, melyeket az érseki szék megüresedése óta születtek, és a munkát a múlt megőrzése, a segélyezés és a lelkipozíciók terén kívánja folytatni. Másfelől – lehetőségeinek felmérése után, és kifejezetten nevelő céllal – külön kiemelte: ne a főpáztortól várjanak mindent! Mivel úgy gondolta, hogy a papok és a hívek egysége, illetve a családok megfelelő működése esetén a túlzott érseki aktivizmus nem is szükséges, ezért

⁴⁰ PEL I.i.f.i. 400/1920, 15.

⁴¹ Vö. KLESTENITZ TIBOR, *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896–1932*, Budapest 2013.

⁴² LAKATOS, *Gróf Zichy Gyula a kalocsai érseki széken*, III.

⁴³ Erről külön szolt az 1924-es böjti beszédben: PEL I.i.f.i. 700/1924, 22.

⁴⁴ Lásd a 18. lábjegyzetben idézett felsőházi felszólalását 1928-ból.

⁴⁵ 1922-ben a nyomor enyhítését szolgáló jótékonyság kötelező gyakorlásáról beszélt (PEL I.i.f.i. 700/1922, 19–25), 1923-ban pedig a lelki és hitéleti hanyatlás mellett a testi örömek hajszolása és a züllés jeleinek sorjázása került a középpontba. (PEL I.i.f.i. 350/1923, 9–14.) Az 1924-es évben kiemelten szolt a családot fenyegető veszélyekről. (PEL I.i.f.i. 700/1924, 16–22).

⁴⁶ Érsek 1925. aug. 31-től volt, ezzel párhuzamosan pedig Pécsen 1926 márc.-ig maradt adminisztrátor, ahol maga szentelte fel utódját, Virág Ferenc püspököt.

azt várta, hogy elsősorban ezen intézmények működtetésén fáradozzon mindenki, másfelől viszont elvárta, hogy senki „ne tegyen tudva s akarva semmit főpásztora ellen”.⁴⁷ Megszólítani elsősorban a képzett társadalmi rétegeket, az értelmiséget akarta, akiktől az említett egység megteremtése érdekében a legtöbbet remélte. A korszak politikai katolicizmusának képviselői közül sokan a fiatalság, a városi polgárság és az értelmiség pasztorációját tartották az egyik első, legfontosabb teendőnek, melyek aztán kulcsszerepet játszhatnak a többi társadalmi csoport megszólításában.⁴⁸

Az 1925-ös jubileumi évben a böjti szózat a szent év búcsújáról és a Rómába való zarándokltról szólt, Zichy június 22-én maga is országos ifjúsági zarándoklatot vezetett a Szent Városba.⁴⁹ Az 1926-os és 1927-es években a böjti beszédekben alapvetően az egység fontosságáról és elérésének módozatairól írt.⁵⁰ Zichynek a nagyböjti lelki felkészítés keretein túlmutató, szélesebb horizontú gondolataira viszont jó példa az 1928-as év böjti szózata, melynek *A lélek, a család és a társadalom vörös veszedelme* címet adta. A beszéd felütése az 1917-es oroszországi forradalom 10 éves évfordulója volt, amikor a „véres világháborúban a vörös rém felütötte fejét”, mely azóta minden nehézség dacára „nemcsak otthon él és uralkodik, hanem véres kezét kinyújtja az szomszédok felé is”.⁵¹ Zichy úgy látta, hogy mindennek dacára a bolsevizmus jövője megpecsételt, ugyanis

„az új nemzedék is ebben a szellemben születik és nő fel és a program szerint nem ismer tekintélyt, nem tűr korlátokat, nem akar dolgozni, hanem csak jólétet, élvezetet keres, illetve követel, és ha másképp nem jut hozzá, tűzön, vizén, vagyonon, életem s mindenem keresztül kész azt önmagának kierőszakolni. [...] ezzel maga alól rántja ki a talajt, mert nincs többé joga meghódolást követelni attól, akinek lelkéből maga irtotta ki a tekintély elvét.”

⁴⁷ Zichi és Vásónkeői Dr. Zichy Gyula gróf pécsi püspök és kalocsai apostoli kormányzó hivatalos körlevele, midőn Kalocsán főpapi széket elfoglalta, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1924-es évről, Kalocsa 1924, melléklet, 2.

⁴⁸ Már a századforduló előtt az volt Prohászka Ottokár egyik fő célkitűzése, hogy a közömbössé vált értelmiséget visszavezesse a gyakorló vallásosság útjára. Ezt a célt szolgálták a budapesti Egyetemi Templomban mondott nagyböjti konferencia-beszédei is. Másfelől Prohászka a magyar társadalom egyik legsúlyosabb problémájának az anyagilag és társadalmilag független középosztály és értelmiség, valamint „a szociális hivatásra képesített, a társadalom fejlesztésére érett” városi polgárság hiányát tartotta. KATUS LÁSZLÓ, *Probászka Ottokár (1858–1927)*, Ecclesia semper reformanda et renovanda (szerk. Gózy Zoltán–Varga Szabolcs–Vértesi Lázár), Pécs 2021, 95–106, 97, 100.

⁴⁹ 681. sz. Böjti szózat az 1925. jubileumi évről, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1925-es évről, 2. szám, Kalocsa 1925, 5–7.

⁵⁰ 815. sz. Böjti szózat. „Ut omnes unum sint”, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1927-es évről, 5. szám, Kalocsa 1927, 11–14.

⁵¹ 850. sz. Böjti szózat. *A lélek, a család és a társadalom vörös veszedelme*. Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1928-es évről, 4. szám, Kalocsa 1928, 11–16, 11.

Majd konklúzióját így summázta:

„A vörös rém minket is fenyeget. Hogyha nem akarjuk, hogy a szennyek áradata minálunk is elsöpörjön mindent, erősítsük védő várainkat az Istenfélelem, a keresztény erkölcs, a tisztas fegyelem viharálló sziklatömbjeivel. E három vár pedig: saját lelkünk, keresztény családunk és a társadalom.”⁵²

Ezeket a „várakat” szerinte elsősorban a kor terjedő „vak hitetlensége”, a válások, a tivornyák és erkölcstelen életmód, a tekintély hanyatlása, és a néposztályok közötti sokfelé ellentét fenyegeti. Tehát – szólít fel az érsek –

„álljatok őrt már a társadalom védőbástyáinál s ne nyújtsatok segédkezet ahhoz, hogy ennek részei egymás ellen agyarkodva vívjanak oly csatát, melyben a gonosz győz és minden emberi, ideális érték előbb-utóbb elvész. [...] Tíz év óta járjuk a szolgaság útját, mely a régi, dicső ország helyett egy véres törzs körül kígyózik már csupán. Az ősi határok darabokra zúzva elleneink prédájává lettek. Magas hegyeinken idegenek állnak. Folyó vizeinket szinte elosztották, úgy, hogy nekünk alig maradt egy csekély töredék. Földünk, kincsünk, népiünk nagyobb részét letépték testűnkről. [...] Leesett a fejünk Koronája. [...] Árván, csonkán, bénán és koldusan állunk a világban, mert az Úr haragja végigsöpört rajtunk . . . Ez a szörnyű végzet magában véve is rettenetes csapás, aminőre évezredek során ritkán akad példa, de ennél még nagyobb a veszedelem, mely a nemzet testét idebent emészti. Azt a háromszoros vörös rémet értem, mely a hitetlenség sorvasztó tüzeivel az egyének lelkét, az erkölcstelenség miazmás lázával a családok meghitt kereteit, a tekintély rontásával pedig magát a nagy társadalmat forgatja fel végkép.”⁵³

A megoldást ismét a jelen felnőtt generációjának megtéréseben és a hívő, erkölcsös és tekintélytisztelő ifjúság nevelésében jelölte meg.

1929-ben XI. Piusz pápa pappá szentelésének 50. évfordulója és a meghirdetett teljes búcsú volt a bőjti beszéd témája,⁵⁴ 1930-ban pedig Szent Imre hercegről beszélt, elsősorban a fiatalságnak a meghirdetett Szent Imre-év alkalmából. A beszéd Szent Imre jelennek szóló „intelmeit” gyűjti össze, és ennek apropóján a kor látéletét igyekszik adni. Főbb megállapításai röviden a következők: a.) a *nemzetek* között állandó a verseny és szakadatlan a tülekedés a béke idején is a hírnévért, a hatalomért és a földi boldogságért, folyamatos az önkény, az erőszak, az ármány és a cselvetés (Imre „erre

⁵² 850. sz. Bőjti szózat. *Alélek, a család és a társadalom vörös veszedelme*. Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1928-es évről, 4. szám, Kalocsa 1928, 11–16, 11–12.

⁵³ 850. sz. Bőjti szózat. *Alélek, a család és a társadalom vörös veszedelme*. Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1928-es évről, 4. szám, Kalocsa 1928, 11–16, 15.

⁵⁴ 770. sz. Bőjti szózat, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1929-es évről, 3. sz., Kalocsa 1929, 10–12.

adott” intelme röviden: Keressétek az Isten Országát!); b.) a társadalom alapját képező *családok* kóros állapotba kerültek a liberális kor házassági törvényei miatt, ami megöli a szülői tekintélyt („A tekintély elvét a magyar természet egyébként is nehezebben tűri”⁵⁵), a hitvesi hűséget („csak az ember ösztöne, kénye-kedve, szenvedélye” számít) és a gyermekek gyengéd szeretetét; c.) az *iffúság* köreiben pedig Imre példája vezethet a pogány világban az öntudatos hitre, tiszta erkölcsökre és kitartó munkára. Végül – a negatív jelenségek sorolása után – a remény soraival zárta:

„Tíz évi tél után, melyben a gyűlölet dermedtő hidege, a nehéz csapások sűrű jégverése és a nyomorúság fojtó zúzmarája mindent összetörni, eltemetni látszott, mintha tavaszodnék. [...] Minél több szent-Imrés lelkületű ifjú fog élni s dolgozni e csonka hazában, minél több erkölcsös, hitéhez hű család bocsát gyökereket a magyar talajba, s minél lángolóbb lesz a nemzet buzgalma, mellyel nagy múltjának igazi alapját, első szent királyunk életfelfogását és Imre hercegnek fenséges szellemét nem csak visszasírja, hanem ki is alakítja a saját lelkében, annál biztosabb lesz ez a feltámadás, melyet állandóan ajkainkon hordunk. Az integer, régi Magyarország visszaállítását a gyilkos fegyverek pusztító tüzénél, az ártatlan élet- és véráldozatnál sokkal biztosabban kieszközli az a lelki nagyság, melyet Imre herceg égbe szállt alakja hirdet nekünk s az egész világnak kilencszáz év óta.”⁵⁶

Az 1931-es év nagybőjtjén is – a gazdasági világválság közepette – a romlás jelenségei kerültek összegyűjtésre, „A mai pusztulás és annak gyógyszere” címmel.

„A háborús válság, az anyagi romlás és a lelki szétesések miatt temérdek nyomorgó, letört és kislelkű ember jár ma köztünk, akik örömtelen, fásult hangulatban róják az életet. [...] Táboruk nőttön nő s vele nő a nyomor, a sok keserűség és az a feszültség, mely már csaknem az egész világot izgalomban tartja. Vezető férfiak, komoly társulatok, belátó kormányok, sőt egész országok figyelnek már rájuk.”⁵⁷

Zichy szerint a baj első oka a szörnyű szegénység, mely nem a megszokott méreteket ölti, hanem igazi tömegnyomorról van szó. A gazdasági válság, a munkanélküliség, a hiány és a nyomában elszabaduló indulatok, bűnök jelentik szerinte a fő gondot:

⁵⁵ 970. sz. *Bőjti szózat sz. Imre hercegről*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1930-es évről, 5. szám, Kalocsa 1930, 19–22, 20.

⁵⁶ 970. sz. *Bőjti szózat sz. Imre hercegről*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1930-es évről, 5. szám, Kalocsa 1930, 19–22, 21–22.

⁵⁷ 797. sz. *Bőjti szózat. A mai pusztulás és annak gyógyszere*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1931-es évről, 5. szám, Kalocsa 1931, 13–26, 13.

„nem lehet tagadni, hogy legalább nálunk jóra való törekvések folynak az egész országban, hogy az éhség és a végső ínség le ne törjön senkit” [...] de [...] „ki tudná megmondani, hány vergődő magyar pusztul el csak azért, mert nem tudta idejében megszerezni azt a minimumot, amire testének, testi erejének fenntartása végett szüksége lett volna? Minden nemes igyekvés dacára sok hiány akad még, amelyeknek megszüntetéséhez átfogóbb eszközre van és lesz is szükség.”⁵⁸

A bajok másik oka a sok pusztító testi betegség: a csonka, béna emberek, a ragályok, a tüdőbaj áldozatai. Elismeri, hogy a tudomány sokat segíthet ugyan a helyzeten, de véleménye szerint nincs végleges megoldás, mert „a régiek helyett újabbak lépnek fel, melyek mindig megoldatlan feladatok elé állítják az egész társadalmat”.⁵⁹ Az érsek a gondok legfőbb okának azonban a lelki sorvadást tartotta: „Akármi okozza, ez a földi élet legsúlyosabb rákja. Az a belső, rettentő betegség, mely az embert arra ösztökéli, hogy saját életét üresnek, dőrének, céltalannak lássa, melytől minden áron szabadulni akar.”⁶⁰ Ennek köszönhető szerinte a „lelki pestis”, a rengeteg öngyilkosság. A sok szegénymentő akció, az orvosi-tudományos haladás és a sok eredmény dacára mind ezekre természetesen egyetlen gyógyszer látott: a megtérést és Krisztus követését.

A következő évben, 1932-ben külön böjti szózat foglalkozott a gazdasági világválsággal. Ebben Zichy megállapította, hogy válságok és kataklizmák mindig is voltak a történelemben, viszont volt egy olyan remény is, hogy a kultúra (a tudomány és a technika) általános terjedésével ez majd megváltozik.

A „fejlődés üteme, irama tényleg szédületes. Az anyagi erők feltárása, befogása, igénybevétele szinte káprázatos. Ami tegnap még talánynak látszott, pár nap múltán nyitva áll előttünk. És mégis mit látunk? Az emberiség túlnyomó nagy része beteg és vajúdik. Soha nem tapasztalt nyomor, ínség, békétlenség tombol a világon. [...] És a találmányok jelentékeny része ahelyett, hogy könnyebbülést hozna, számtalan léleknek új válságot jelent, mert egyfelől igen sok emberben kevélységet támaszt, másfelől meg épen az új találmányok miatt egyre több munkáskéz marad munka nélkül.”⁶¹

A betegségek mellett megjelenik tehát a nagyméretű munkanélküliség, mely egy újabb tényező ahhoz, hogy az ember könnyen elveszítse józan belátását, e mellett divat

⁵⁸ 797. sz. *Böjti szózat. A mai pusztulás és annak gyógyszere*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1931-es évről, 5. szám, Kalocsa 1931, 13–26, 14.

⁵⁹ 797. sz. *Böjti szózat. A mai pusztulás és annak gyógyszere*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1931-es évről, 5. szám, Kalocsa 1931, 13–26, 15.

⁶⁰ 797. sz. *Böjti szózat. A mai pusztulás és annak gyógyszere*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1931-es évről, 5. szám, Kalocsa 1931, 13–26, 15.

⁶¹ 780. sz. *Böjti szózat a világválságról*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1932-es évről, 3. szám, Kalocsa 1932, 7–10, 7.

lett a hitetlenség, az anyagelvűség és a testiség kultusza – állapítja meg Zichy. Ezek – meglátása szerint – már több nemzedéket megnyomorítottak, és – mint korábban már sokszor kifejtette – a bajok fokozottan állnak a családra, melynek intézményét szintén kikezdté a hitetlen korszellem. Sőt, a válság a nagyobb közösséget, a társadalmat is megrázza. Zichy hangsúlyozza, hogy a Trianonban gyökerező speciális magyar problémák mellett – amiket nem is akart különösebben részletezni – „a még meg-megmaradt magyar társadalom magában is beteg, magában is sorvad”. Ennek oka pedig, hogy letért „az Istenfélelem és a tiszta erkölcs gránit-alapjáról”.⁶² Ez az eredője a sok feszült helyzetnek és ellentétnek, és a sok tanácskozás, megoldási javaslat ellenére is alig mutatkozik biztató fénysugár. Sőt, állapítja meg, a „sok injekció már-már veszélyesebb, mint maga a gyötrelmes betegség”.⁶³

A zűrzavar és a válságérzékelés e permanens jelenléte a következő évek böjti beszédeit is áthatja, Zichy 1933-ban a „világvajúdás apokaliptikus korszakáról” beszélt.

„A távol keleten száz milliós népek gyilkos harcban állnak s a modern technika összes vívmányait ugyancsak használják, hogy egymást pusztítsák. Európa két szélső sarkában: a végeláthatlan orosz síkságokon és a tőlük messze eső spanyol hegyek között belső forradalmak emésztek a népet.”⁶⁴

A hatalom túlkapasait és visszaéléseit látta mindenütt, ami az emberek elnyomásában ölt testet és előbb-utóbb „felfordulást okoz”. A test kultuszának felülkerekedése miatt „a test és a lélek egyaránt elsorvad, ha az ember alantasabb része veszi át a gyepelőt”.⁶⁵ De hangsúlyozza, hogy nem csak a gazdagok és hatalmasok, hanem azok a társadalomban alul lévők is ugyanúgy vétkeznek, akik a törvényes előljáró ellen zúgolódnak, lázadást szítanak. Az Egyháznak őket is óvnia kell attól, hogy „fel ne lázadjon s fegyvert ne emeljen saját maga avagy mások ellen”.⁶⁶ Azt mondja, hogy a változáshoz nem elég „Pilátus terve”, a szenvedés megmutatása (Íme, az ember!), azt remélve, hogy attól jobb belátásra tér a nép. E helyett az egyéni bűnökre való ráébredésen – és a bűnbánaton – keresztül vezethet az út.

⁶² 780. sz. *Böjti szózat a világvajúságról*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1932-es évről, 3. szám, Kalocsa 1932, 7–10, 9.

⁶³ 780. sz. *Böjti szózat a világvajúságról*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1932-es évről, 3. szám, Kalocsa 1932, 7–10, 9.

⁶⁴ Sz. N. *Böjti szózat*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1933-as évről, 3. szám, Kalocsa 1933, 7–10, 7.

⁶⁵ Sz. N. *Böjti szózat*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1933-as évről, 3. szám, Kalocsa 1933, 7–10, 8.

⁶⁶ Sz. N. *Böjti szózat*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1933-as évről, 3. szám, Kalocsa 1933, 7–10, 9.

Zichy 1934-ben a böjti beszédnek *A társadalmunk hullafoltjairól* címet adta. Ebben is a modern világban pusztító, mindennél félelmesebb ragályról, a lélek fekélyéről beszélt. Ez alatt az anyagelvű világnézet káros hatását és kísértését értette, mely miatt „társadalmunk viharvert arcáról komor hullafoltok meredeznek felénk s intenek bennünket öntudatos önvédelmi harcra.”⁶⁷ A lélek, a túlvilági hit és az Isten léte elleni harc „hármias ostromára” kell az érsek szerint az Egyháznak és a világi híveknek felkészülniük:

„Ma azonban milliós tömegek veszítették el, vagy dobták el a biztos iránytűt, amit az Isten-hit jelent az embernek. Az emberi társadalom olyan, mint egy megriadt hangyaboly. Az eszmékben képtelen zűrzavar, az erkölcsök terén pogány nihilizmus, a gazdaság, a termelés, az ipar, a kereskedés, a népi közélet és a társadalmi összefogás körül olyan káosz dühöng, hogy sokan a legrosszabtól félnek. [...] Gondoljunk csak Szovjetország-szénvedő népére. Az elnyomott 10 és 20 milliók száználmas hadára, avagy mindazokra, akik a vörös rém istentelen csatlósait népünkhöz eresztik, s igen könnyen ugyanannak hálójába esnek.” [...] „Nem segített a sok új szerződés, a sok tanácskozás, a számtalan vita, a sok új találmány. Nem használt a tudomány, művészet, telefon, rádió és a diplomataék semmi cselszövése. Az emberi társadalom halálosan beteg és önmagán nem tud segíteni.”⁶⁸

A javasolt gyógyír természetesen ugyanaz, mint a korábbi években, a megtérés és Krisztus követése.

1935-ben a keresztény családvédelemről,⁶⁹ 1936-ban a betegek és betegek iránti krisztusi szeretetről⁷⁰ szövegezt a beszéd. A korábbi évekhez képest új elem 1937-ben jelent meg, a „falú megvédése” kapcsán. A korszakban elsősorban a jezsuiták ismerték fel, hogy a parasztság életében komoly változások mennek végbe, melyet „néma forradalomként” is jellemeztek (elvándorlás, születésszabályozás, szektás mozgalmak megjelenése). A sajátos paraszti kultúra is bomlásnak indult, ami alakító hatással volt a falusi lakosság világszemléletére, hitéletére. Ezeknek a negatív tendenciáknak az ellensúlyozását és a falu pasztorációját szolgálta többek között a jezsuiták KALOT-mozgalma.⁷¹ Zichy ez évi böjti beszéde a falut fenyegető veszély megállapításával kezdődik, és kifejti, hogy a városban jelentkező bajoktól nincs védve a falu sem, bármennyire is gondolják ezt sokan.

⁶⁷ 356. sz. *Böjti szózat társadalmunk hullafoltjairól*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1934-es évről, 3. szám, Kalocsa 1934, 11–15, 11.

⁶⁸ 356. sz. *Böjti szózat társadalmunk hullafoltjairól*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1934-es évről, 3. szám, Kalocsa 1934, 11–15, 13–14.

⁶⁹ 1088. sz. *Böjti szózat a keresztény család védelméről*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1935-ös évről, 4. szám, Kalocsa 1935, 9–12.

⁷⁰ 910. sz. *Böjti szózat. Krisztus szeretete a kicsinyek és a betegek iránt*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1936-os évről, 3. szám, Kalocsa 1936, 7–10.

⁷¹ BALOGH MARGIT, *A KALOT és a katolikus társadalompolitika 1935–1946*, Budapest 1998, 32.

„Elfelejtik, hogy ma a telefon, a fürgé rádió s a technika újabb vívmányai a tér, a távolság és az idő legtöbb akadályát át tudják hidalni s nincs már olyan zuga ennek a földgömbnek, melyet végleg el lehetne zárni a kutató, fondorkodó ember törekvése elől.”⁷²

A világháború Zichy meglátása szerint elsöpörte a legtöbb falu régi lelkületét, értékeit, meglazult a falusiak Istenhez való korábbi bensőséges viszonya. „Mentsük meg a falut, mert a falu nagy kincseket hordoz!” – hangzik felszólítása.⁷³ Szerinte a falu a „világ hamupipőkéje”, melynek kincsei a következők: a templom (a legfontosabb hely), az iskola (a szülők nevelő munkájának folytatója):

„E nélkül ugyanis az ember elmarad, sőt el is pusztulhat. Ma, mikor az emberek létszáma mindegyre növekszik s velük nő a sokféle igény is, míg a föld és a nap meg maradnak régi keretükben, ma nem elég az ősi módszerű pató-páloskodás, ma már több tudásra, nagyobb ügyességre s fortélyra van szükség, hogy élni és boldogulni tudjunk. Mindennek gerincét az iskola adja, mely ép ezért drága kincse minden falucsának.”⁷⁴

De falusi kincs még a temető (a szent kapcsolat az élők és a holtak között), és „Isten szabad természeté” (a fényes napsugár, a friss levegő, a mezők) is. „A falu ugyanis közös java az egész világnak, minden nagy városnak, gazdagnak, szegénynek, úrnak és munkásnak, mert a falu az élet forrása.”⁷⁵ A falu Zichy szerint „krisztusi hely”, ugyanis Jézus is falun nőtt fel, oda kötődnek életének stációi, sok csodája faluban történt. Végül az érsek felhívja a figyelmet a magyar falvak művészi, népi értékeit megmenteni szándékozó mozgalomra, és a falvakat „hazánk erénybokrétáinak” nevezi.⁷⁶

Természetesen 1938-ban a magyar szent évről szólt a beszéd, annak kegyelmeiről és a hívek kötelességeiről, az országos készülődésről. E mellett a kalocsai érsekség híveinek hírül adta, hogy: „Azon célból tehát, hogy szent István-tiszteletét új lángra lobbantsuk, dicsőséges karcsonjtából, melyet Bécsben őriz a kegyelet, ereklyét szereztünk.”⁷⁷ Egy ezüst Szent István-mellszoborba ezzel együtt helyezik el „szent István fiának, szent Imre hercegnek évekkal ezelőtt Aachenből nyert kedves ereklyéjét és

⁷² 61o. sz. *Böjti szózat a falu védelméről*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1937-es évről, 3. szám, Kalocsa 1937, 7–12, 7.

⁷³ 61o. sz. *Böjti szózat a falu védelméről*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1937-es évről, 3. szám, Kalocsa 1937, 7–12, 8.

⁷⁴ 61o. sz. *Böjti szózat a falu védelméről*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1937-es évről, 3. szám, Kalocsa 1937, 7–12, 9.

⁷⁵ 61o. sz. *Böjti szózat a falu védelméről*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1937-es évről, 3. szám, Kalocsa 1937, 7–12, 10.

⁷⁶ 61o. sz. *Böjti szózat a falu védelméről*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1937-es évről, 3. szám, Kalocsa 1937, 7–12, 11.

⁷⁷ 96o. sz. *Böjti szózat a magyar szent évről*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1938-as évről, 3. sz., Kalocsa 1938, 7–10, 10.

szent Gellért vértanú-püspöknek, Imre herceg nagy nevelőjének drága csontszilánkját, melyet kérésünkre Velencéből kaptunk.”⁷⁸ 1939-ben az egész bőjti szózat Szent István királyról szól. Az érsek a Szent Jobb országjárásának előző évi sikereiről beszélt: a hitélet fellángolásáról, a bővebb termésről és arról, hogy „Záradékul pedig a szentév alkonyán István király épen maradt Jobbja háború és vérveszteség nélkül visszahozta nekünk az elvesztett Felvidéknek legdrágább részeit”.⁷⁹ Mindezekre tekintettel vette sorra Szent István jelenben is megfontolandó és követendő intelmeit, elsősorban az apostoli lelkületű hitet, az alkotómunka fontosságát és a Szűzanya tiszteletét kiemelve. Zichy itt kifejtett gondolatai a „szentistváni nemzeti- és állameszme” erősítése jegyében fogalmazódtak meg.⁸⁰

Az 1940-es évben az érsek a világiak apostolkodásáról beszélt a nagybőjt kezdetén. XI. Piusz pápának az *Actio Catholica* kapcsán tett felhívására alapozva járta körül, hogy a vallást egyre inkább elhagyó világban – mikor a papság egymaga már nem képes eleget tenni az egyre fokozódó és szaporodó elvárásoknak – miért fontos, hogy mindenki apostol legyen a maga helyén, a világi katolikusok is aktívak legyenek az egyházkezelés útmutatásai szerint.⁸¹ A beszédben kifejezte vágyát, hogy a kalocsai egyházmegyében is aktívan működjön az *Actio Catholica*.⁸²

Zichy 1941-ben ismét a kor válságainak kísértéseiről beszélt. Ekkor – február közepén – még írhatta, hogy a háború közvetlen borzalma elkerüli az országot, de már azt is megállapította, hogy hamarosan

„minket is utolér, és mint a zsákmányát fojtogató óriási kígyó egyre közelebről szorongat bennünket. Mikor olyan hihetetlen méretű földrészek, száz és száz milliós nemzetek és népek, valóságos világbirodalmak mérkőznek egymással s idéznek fel pusztító zivatart, a roppant hatások a gyengébb szomszédot nemcsak megérintik, hanem meg is rázzák. Az a hiány, melyet a harc emberben s anyagban a küzdő feleknél érthetően támaszt, előbb-utóbb jelentkezik az összes népeknél.”⁸³

⁷⁸ 960. sz. *Bőjti szózat a magyar szent évről*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1938-as évről, 3. sz., Kalocsa 1938, 7–10, 10.

⁷⁹ 709. sz. *Bőjti szózat Sz. István királyról*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1939-es évről, 4. szám, Kalocsa 1939, 7–10, 7.

⁸⁰ Serédi hercegprímás kapcsán vö. CSÍKY BALÁZS, *Szerédi Jusztinián hercegprímás beszédei*, 172.

⁸¹ 517. sz. *Bőjti szózat a világiak apostolkodásáról*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1940-es évről, 3. sz., Kalocsa 1940, 5–8, 6–7.

⁸² 517. sz. *Bőjti szózat a világiak apostolkodásáról*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1940-es évről, 3. sz., Kalocsa 1940, 5–8, 8.

⁸³ 750. sz. *Bőjti szózat. A mai válságok kísértéseiről*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1941-es évről, 4. sz., Kalocsa 1941, 19–22, 19.

A rendkívüli idők rendkívüli kísértéseire szerette volna felkészíteni a híveket, és először a hatalmon lévőkhoz fordult. Úgy látta, hogy a kialakult, „tényleg hihetetlen hatalmak” (törvényhozó, végrehajtó) nem lassú fejlődéssel, hanem egyik napról a másikra jöttek létre, ami nagy kísértést teremt a visszaélésekre, de egyben nagy felelősség is birtokosaiknak. És az alárendeltekre erő kísértéseket talán még nagyobbban látta. Hangsúlyozta, hogy ugyan az alá-fölé rendeltségi viszony természetes rendje a társadalomnak, de:

„Ott azonban, ahol szín, faj, vagy származás szerint egyes rétegeket kizárnak az emberi jogokból s ahol Krisztus tanítását a felebaráti szeretetről nemcsak nem követik, de nem is ismerik, ott a parancsolók s a többiek között fájdalmas úr tátong. Ott a parancsolók valódi kényurak, míg a szolgák nyomorult páriák, mint nem egy távoli, keleti országban. Akadnak azonban – a keresztény világnézet fájó szégyenére – nálunk is esetek, amikor a törvény vagy a társadalom felnőtt egyénéket – hibájukon kívül – megfoszt bizonyos jogoktól és ezáltal lelküket megsebz. Ezek sorsa még sokkal ijesztőbb, mint a fentieké, mert egy, már elfoglalt, nemesebb helyzetből taszítják le őket alacsonyabb sorba. Ezeken mindaddig, míg a jobb belátás felülkerekedik, csak a vallás vigasza segíthet.”⁸⁴

Zichy bizakodott, hogy az Európát pusztulással fenyegető „világvihar” hamarosan elmúlik, addig pedig a szenvedés és fájdalom elviselésére buzdított, és az istenszeretettől táplálkozó felebaráti szeretetre hivatkozott.

Életének utolsó böjti szózatát 1942. február 15-ével kelezte. Mint az utolsó pár évben oly sokszor, ekkor is Szent István szelleméről beszélt, amihez megtalálta az örömteli aprópót is, amire már Kalocsára érkezése óta várt:

„Az Isten irgalma nyilvánult meg azonban akkor is, midőn a múlt évben, a nagyböjt legvégén megengedte, hogy a Délvidék is visszacsatlakozzék szent koronánk védőszárnya alá. Megengedte, hogy az ősi kalocsai főegyházmegyének régi határai hiány nélkül kiegészüljenek, s azok a fiaink s azok a híveink, akiket a múlt háború véres zivatara elszakított tőlünk, visszatérhessenek az atyai házba. Bensőséges öröm hatott át bennünket s az egész országot, hogy ezt megérhettük és lelkünk mélyéből üdvözöltük a hazatért Bácskát. Azóta, jóllehet a múlt év folyamán már többször intéztünk üzenetet a helyreállított főegyházmegyéhez, most adódik az első alkalom, hogy a bűnbánati szent idő küszöbén böjti körlevélben szóljunk ismét e nagy egyházmegye összes híveihez.”⁸⁵

Zichy Gyula érsek 1942. május 20-án halott volt.

⁸⁴ 750. sz. *Böjti szózat. A mai válságok kísértéseiről*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1941-es évről, 4. sz., Kalocsa 1941, 19–22, 20.

⁸⁵ 1400. sz. *Szent István szelleme*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1942-es évről, 3. sz., Kalocsa 1942, 5–8, 5.

3. ZÁRSZÓ

Összességében megállapítható, hogy Zichy Gyula érseknek a nagyböjti időszak elején elmondott főpásztori beszédei elsősorban a társadalom szociális és erkölcsi kórtüneteinek általános bemutatását nyújtják. Zichy elsősorban a terjedő materialista világnézet okozta változásokra koncentrált, gyakran beszélt ezzel összefüggő általános erkölcsi, nevelési, művelődési kérdésekről, a családdal kapcsolatos gondolatairól. Az egyre radikalizálódó jobboldali politika jelenségeire ezekben a szövegekben kevésbé reflektált, legfeljebb a hatalom koncentrációja és a hatalommal való visszaélések kapcsán utalhatott rájuk. Hangsúlyozta a tekintély, a család és a szociális érzékenység fontosságát, e mellett a templom, az iskola és a falu védelmét, az ifjúság nevelésének jelentőségét. A szövegeknek határozott kritikai élük van, de nem irányulnak konkrét csoportok, népek vagy vallások ellen. Nem jelenik meg bennük a korban széles körben – egyháziak körében is – elterjedt magyar fajvédő retorika, amelynek persze magyarázata lehet a böjti szózat műfaji sajátossága is. Viszont ennek kapcsán talán árulkodó az 1942-es utolsó beszéd egyik záró gondolata:

„A mai zavaros, vészterhes időkben akadnak azonban újabb próféták is, akik a mi kétezer esztendő szent vallásunk helyett ködös pogányságot, Krisztus helyett valamilyen személytelen istent vagy földi nagyságot, Szűz Mária tisztelete helyett a faj imádatát, a már majdnem ezeréves szentistváni szellem helyett pedig anyagi erőket és modern technikát akarnának tenni vagy ránk erőltetni. Gyászos törekvésük szálnalmat érdemel, mert nem látják; vagy ha látják, nem akarják hinni, hogy minden munkájuk siralmas dőreség.”⁸⁶

FÜGGELÉK

I.

Gróf Zichy Gyula kalocsai érsek ünnepi beszéde a csatatéri emléktemplom alaköletétele alkalmával 1926. augusztus 29-én⁸⁷

A mohácsi csata 400. évfordulóján Mohácson rendeztt emléktünnep alkalmával elmondott beszéd a Zichy Gyula érsek által celebrált táboriglise részeként, az építendő fogadalmi templom alapjának besztertelése után hangzott el. A szöveg alapvetően a Mohács és Trianon közötti párhuzamra épít, és a vereség, a bukás okainak felidé-

⁸⁶ 1400. sz. *Szent István szelleme*, Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények az 1942-es évről, 3. sz., Kalocsa 1942, 5–8, 8.

⁸⁷ A szöveget a forrás eredeti írásmódjának megőrzésével közlöm.

zésére fókuszál. A szövegben Mohács nemzeti emlékezhelyként funkcionál, mely egyszerre jelenti a nemzeti tragédia helyét és a vértanúság, valamint a nagy tanulságok forrását.⁸⁸ A nemzeti hősök mohácsi sírjának felidézése összekapcsolódik az egész keresztény nyugatot védelmező áldozatvállalás motívumával, toposzával is. Mohács fő tanulságát Zichy érsek a cselekvő istenhit és a hazaszeretet megőrzésének szükségességében láttatja, ugyanis értelmezésében ezek mindkét esemény – Mohács és Trianon – előtt ugyanúgy hanyatlóban voltak, és így végzetesen lecsökkentették a nemzet önvédelmi képességét. A beszéd a jelennek szóló figyelmeztetés is kíván lenni a Mohács/Trianon-temető szélén emlékező közösség számára. A nemzeti gyász hangulatából kilépve a szöveg második fele a remény hajnalsugarairól, a Mohács hibáiból való tanulás képességéről szól. A beszédből a korabeli sajtóbeszámolók rövid részleteket közöltek. Jelen szövegváltozat a Mohács-belvárosi plébánia *historia domus*ában maradt fenn, és az említett beszámolóktól némileg eltér.

(PEL III. 083. Mohács-Belvárosi rk. plébánia, *Historia Domus – orig.*)

Gyászbaborult magyar Testvéreim!

Ha csak egyetlenegy hű testvérünk sírja mellett állunk, elborul a szívünk. Összeszorul, mert a halál, mely őt elragadta, szívünk szeretetét sebzi meg súlyosan.

Ez a róna, melyre ma a szegény haza minden tájékaról összesereglettünk, nem csak egy sírt jelent. Sok ezer magyar hős jeltelen sírjához jöttünk ide gyászban ünnepelni. Ez a síkság nem a temetője azoknak a drága testvéreknek, akik életüket áldozták fel értünk – keresztény hitükért és magyar hazájukért. Azokat takarja ez a régi város, ennek a városnak virágos pázsitja, szántóföldje, rétje, ameddig csak szemünk ellátnak, akik egykor – ma van négyszáz éve – itt akarták feltartani, feszülő izmokkal, kiontott vértükkel, saját életükkel kivédeni ezt a szörnyű csapást, mellyel az ellenség a magyar nemzetet, ezt a drága hazát és rajta keresztül az egész keresztény és művelt nyugatot összetörni, leigázni vágyott.

Sok ezren estek el és lettek vértanúk. Köztük a hős vezér, a magyar egyháznak több lelkes püspöke, papja, szerzetese, számtalan főura és egyszerű fia és az ifjú király is, Nagymagyarországnak utolsó, önálló, nemzeti királya.

A párját ritkító katasztrófa után a hangos csatatér lassan elcsendesült, a sírok benőttek, a hősök porai elvegyültek a hazai földdel. Századok tüntek el újabb harcok és válságok között, a rab haza újra felszabadult, de Mohács emléke és ez a temető, mint egy véres visszhang itt maradt mindenkor, itt sikongott köztünk.

⁸⁸ Az értelmezési kerethez lásd: KOVÁCS GÁBOR–MESTER BÉLA, *Mohács szerepe a modern magyar politikai esztortörténetben*, Több mint egy csata: Mohács. Az 1526. évi ütközet a magyar tudományos és kulturális emlékezetben (szerk. Fodor Pál–Varga Szabolcs), Budapest 2020, 279–335.

Nem csak azért, mert annyi hős esett el e síkon, nem csak azért, mert a magyar király maga is elveszett, nem csak azért, mert a haza e nagy csapás folytán pusztulásnak indult, java része rabigába görnyedt és a magyar faj egyre-másra fogyott, hanem első sorban, azért a nagy tanulásáért, amit ez a szörnyű csatavesztés a magyar szívekbe és lelkekbe kiált.

És ez a tanulás teljességgel megegyezik azzal, amit a másik sír, a második nagy magyar temető, melynek szélén fuldokolva állunk, Trianon is füleinkbe dörög: cselekvő Istenhit és a hazának ebből folyó és érte mindent áldozni kész szeretete nélkül nincs nemzeti jövő, nincs nemzeti nagyság, hanem csak pusztulás.

Mohács előtt – tudjuk – országszerte lazult az élő hit, hanyatlott az erkölcs, meg-ingott a magyar önzetlenség, ernyed, pusztult a hazaszeretet.

És vajjon mit mondjunk arról az időről, azokról a gyászos esztendőkről, melyek Magyarország jelenlegi sorsát, a békének csúfolt véres iszonyatot megelőzték nálunk.

Azt kell leszögeznünk, hogy az ország képe és a nemzet lelke a háború végén ijesztő iramban, megdöbentő módon leromlott, lezüllött.

Hit, erkölcs, tekintély lomtárba kerültek, ezeréves kincseinket sárba taszították és mialatt a fojtogató szemét elfodta a nemzet nemes arculatát, lefogta karjait, kiragadta a fegyvert kezéből, mellyel önmagát és ősi értékeit megvédhette volna, a nemzet nevében felmondták a szolgálatot és hadat üzentek magának Istennek.

Barátunk, testvérünk messze földön nem volt. Az Úr is elhagyott, mert a magyar, vagy az ő nevében a nemzet lelkétől idegen csöcselék már korábban elpártoltak Tőle, reánk szakadt a sötét éjszaka, melyben az ellenség a Nemezis pörölyütéseit zúdította az árva nemzetre.

Mohácsról és Trianonról egyformán mondhatjuk:

„Megcsúfolták, megköpdösték, ami bennünk szép volt,
Ezerfelé hasogatták, ami bennünk ép volt, ...
Jövevények, szolgák lettünk nagyapáink földjén...”⁸⁹

S bár a fényes égbolt tovább is tündökölt, kegyetlen éjszaka borult a magyarra. És ez az éjszaka mai napig fennáll! Azaz mégsem áll Fenn! Dereng a láthatár, mintha közelednék a várva-várt hajnal!

Az a tény már maga, hogy e négyszázéves szomorú ünnepen az egész országból ide seregettünk a nagy tanulásáért, melyre Mohács oktat, egymaga is fényes bizonyosága, hogy okulni és élni akarunk. Az okulás és élni akarás a hajnal kezdete.

⁸⁹ Az idézet forrása SÍK SÁNDOR *Az Andocsi Máriához* című verse (1920). A pontos szöveg így hangzik: „Megcsúfolták, megköpdösték / Ami bennünk szép volt, / Kilencfelé hasogatták, / Ami rajtunk épp volt, / [...] / Jövevények, szolgák lettünk / Úr-apáink földjén.” CSÓTI CSABA, *Andocs*, Budapest 2000, *Függelék X*.

És ez az okulás három pontra terjed: egyet sem fejték ki, mindegyiket csupán megemlítem!

Az első nagyjaink, keresztény őseink lelkes tisztelete. Azoké a nemes, nagy hősöké, akik itt nyugosznak. Azoké a magyar testvéreké, akik, midőn hitük és hazájuk végveszélyben forgott, nem bújtak el, nem mentek másfelé, hanem szembeszálltak a nagy ellenséggel és vérük ontásával igyekeztek gátat vetni a pogány rombolás vészes erejének. Azoké a keresztény hősöké, akik – mert a megtisztult szeretet lánggal égett bennük – ennek áldozata lettek a csatában az Úr szava szerint: „*Maiorem caritatem nemo habet, quam ut animam suam ponat quis pro amicis suis.*” – „*Nincsen nagyobb szeretete senkinek sem annál, aki életét adja az ő barátaiért!*”⁹⁰

A második nagy okulás az élő Istenhit. Az a szent hit, mellyel Teremtőnkhez, létünk ősokához, életünk céljához kell, hogy ragaszkodjunk. Az a szent hit, melynek erejében a magyarság hányt-vetett hajója ezer éve megállt az őt mindenünnen fenyegető vad hullámok között.

Az a keresztény hit, melynek szellemében Szent István alkotott országot, trónt, királyi koronát és nemes életirányt hagyott a magyarnak. Az a szent hit, melynem ihletése Szent Imrében és boldog Margitban csodás példaképet állít az ifjúság nemesen hevülő lelkülete elé. Az a keresztény hit, melynek erejében Szent László királyunk a csatákban harci dicsőséget, a békés munkában tiszteletet, megbecsülést és újabb országokat szerzett nemzetének. Az a szent hit, mely magyar őseink minden nagyságának igazi alapja, mellyel együtt nőtt, vagy fogyott mindig Mária országa.

A harmadik nagy okulás a hazaszeretet. Hogy szeressük azt a kicsi földet, amelyet Isten végtelen irgalma a temérdek földi vándor, nemzet és nép között épen nekünk adott. Azt a földet, melyen a napsugár kedvesebb, mint másutt, ahol a hegy és völgy, az erdő és mező, minden virágillat és minden madárdal – hiába tagadnók – jobban hozzánk, szívünkhez férközött. Azt a földet, melyet a nagy ősök vérük árán szereztek meg nekünk, melynek minden rögét szülők és testvérek, rokonok és hitvesek öröme, bánata, könnye és verítéke szentelt meg a részünkre. Azt a földet, melynek szebbik részét most a mi bűneink ellenséges kézre, prédára juttattak.

Testvéreim nem folytatom tovább! De folytassa Mohács és ez a nemzeti fogadalmi templom, melynek az alapkövét az imént tettük le.

Tiszteljétek a hősök emlékét, akik itt pihennek. Higyjétek Istenben, aki felettünk van és a világ minden fénye, ragyogó pompája, avagy szenvedése és gyöttrő kínja közt titokzatos módon egyedül övéi igaz boldogságát intézi, munkálja, biztosítja mindig.

Szeressétek ezt a csonka hazát, melyet az Úr súlyos bűneinkért, pártoskodó, dolyfős szellemünkért egylőre megalázni, összetörni, vérezni engedett és enged még ma is. Szeressétek olyan szeretettel, aminővel maga az Úr Jézus szerette hazáját, azt a kisebb földet, amelyen született, midőn annak eljövendő pusztulását látva fájó könnyeket sírt.

⁹⁰ Az idézet forrása: Jn 15,13.

Mert ha így lesz, ha az ősök nemes tisztelete, az élő istenhit és a nehéz fájdalmak közt is magasan lobogó és minden áldozatra kész hazaszeretet tölti el szívünket és tölt el minden egyes kálváriás magyart, akkor – igen akkor – nekünk szól majd az Úr Jézus biztató szava is: „*Qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, vivet!*” – „*Aki hisz énbennem, még ha meg is halt volna, élni fog!*”⁹¹

Ebben a szent hitben hívlak benneteket – gyászbaborult magyar testvéreim:

„*Dominum, qui fecit nos, venite, adoremus!*” – „*Az Urat, ki bennünket teremtett, jertek, imádjuk Őt!*”⁹² – Ámen!

CSIBI NORBERT

---

⁹¹ Az idézet forrása: Jn 11,25.

⁹² Az idézet forrása: 95. Zsoltár – Felhívás dicséretre. (6. „*Venite, adoremus et procidamus et genua flectamus ante Dominum, qui fecit nos!*” – „Gyertek, boruljatok le és imádjátok, hajtsatok térdet az Úr előtt, aki teremtett minket!”)

IV.
ÉRSEKI GYŰJTEMÉNYEK

KÓDEX? TÖREDÉK?

A kalocsai főszékesegyházi könyvtár Ms. 19 jelzetű breviáriuma¹

Kalocsa középkori káptalani és érseki könyvtárához tartozó könyveknek, amelyeknek száma a 16. századra elérte a 300–400 kötetet, a nagy része az oszmán uralom alatt elpusztult, a könyvtárból menekített kötetek közül összesen két ősnymtatvány került vissza Kalocsára a 20. század elején.² A török kiűzése után, a 18. század elejétől újra gyarapodó káptalani könyvtárat Patachich Ádám 1782-ben egyesítette a saját könyvtárával, amely jelentős gyűjtemény volt már nagyváradi püspöksége idején is. Patachich a végrendeletében a kalocsai érsekekre és a főszékeskáptalanra bízta a könyvtárat, és könyvtáros alkalmazására is jelentős pénzüsszeget hagyott.³ Ebben az értelemben őt nevezhetjük a ma ismert Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár alapítójának. Patachich kalocsai érsekként vásárolta a tanulmányban bemutatandó breviáriumot is.⁴ Feltehetően Kübler Ignácól, a bécsi könyvvásárlások-beli ügynökétől vette, ugyanis hozzá köthető a kódex előzéklapján szereplő bejegyzés, amelyben a kódex keletkezési korát a német nyelvű szövegek alapján a 14. századra helyezte.⁵ A kódex egy nagyalakú szanktorále kötet, vagyis a szentek ünnepeinek zsolozsma-

---

¹ A tanulmány a IX. Fraknoi Nyári Akadémián és a 2023 máj.-ban, Pozsonyban megtartott „*The Fifth Biennial Conference of MECERN*” konferencián elmondott előadások bővített változata. Itt szeretném megköszönni SARBÁK GÁBORNÁK a kódex vizsgálatok adott tanácsait, MADAS EDITNEK, hogy megerősítette a bécsi töredékek azonosítását, LAUF JUDITNAK a kódex liturgikus tartalmával kapcsolatos segítségét, BORÉCZKY ANNÁNAK a kódex díszítésének meghatározását és ROZSONDAI MARIANNE-NAK a kódex kötésének azonosítását. Hálával tartozom a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár vezetőjének, GRÓCZ ZITÁNAK Kübler Ignác írásának azonosításában, és kollégáinak, TAKÁCS KAROLINÁNAK és MATULA IMRÉNEK a kutatás során nyújtott készséges segítségükért.

² BOROS ISTVÁN, *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kéziratkatalógusa* (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 7), Budapest 1989, 8.

³ BOROS, *A Kalocsai Főszékesegyházi*, 9; TÓTH TAMÁS, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása*, Budapest–Kalocsa 2014, 259–272.

⁴ A Patachich-könyvtárban a breviárium korábbi jelzete az egykor kiragasztott előzéklapon látható: Y4 1 28. A kódex vásárlásáról nem rendelkezünk információval, viszont a breviárium nem szerepel a nagyváradi könyvtárának katalógusában, és csak az említett korabeli jelzet látható a kódexben. A kódex digitális másolata elérhető a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár honlapján, <https://konyvtar.asztrik.hu/> 2024. 01. 29.

⁵ Kézírását a KFK Ms. 447/8 jelzeten őrzött levelei alapján lehetett azonosítani.

tételeit tartalmazza. A tudományos igényű leírásnak az eredményeként derült ki, hogy egy kétkötetes – a téli és nyári időszakra osztott – breviárium 15. század végi átszerkesztésével alakították ki ezt a mára fennmaradt kéziratot.

I. A BREVIÁRIUM A SZAKIRODALOMBAN

A kódex leírása már a 19. század első felétől kezdve több katalógusban is megtalálható. 1886-ban CSONTOSI JÁNOS kiadta Kovachich Márton György kéziratban fennmaradt könyvjegyzékét. Kovachich kéziratában megjelölte a kódex anyagát (*membra-na*), a méretét (*fol. maj. volumen grande*) és a keletkezésének idejét (*circa initium seculi XIV*). Ezenkívül a kalendáriumban olvasható német és latin nyelvű bejegyzéseket is fontosnak vélte feltüntetni: az évszakok kezdetét, a napállást és augusztus 27-hez II. Ottokár cseh király meggyilkoltatását.⁶ A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár 19. és a 20. század fordulóján élt könyvtárosa és a főegyházmege érseki levéltárosa, WINKLER PÁL, a kalocsai egyházmegye történetét leíró művében az egyházi vonatkozású kódexek felsorolásában utalt a breviáriumra, amely „német rubrikákkal, hártýára írva 1300-ból” maradt fenn.⁷ RADÓ POLIKÁRP, 20. századi bencés liturgiátörténész a liturgikus kéziratokat magába foglaló katalógusában részletes leírást készített a feldolgozott kódexekről. Ő a breviáriumot az augsburgi egyházmegyéhez és az ágostonos kanonokokhoz kötötte. Az augsburgi eredetet a vörössel kiemelt július 4-én ünnepelt Szent Ulrich, augusztus 5-én ünnepelt Szent Oszvald király és az augusztus 7-én ünnepelt Szent Afra – akinek a himnusza egyedülként szerepel notációval a kódexben – ünnepével támasztotta alá. Az ágostonos jelleget pedig Szent Ágoston oktávjának és translációjának kalendárium-béli feltüntetésével bizonyította. Leírásaiban a kódexben látható főkéz mellett még hét kezet is elkülönített egymástól.⁸ Utána KÉKESI JÁNOS a

⁶ CSONTOSI JÁNOS, *A Kalocsai Főegyházi Könyvtár kéziratai*, MKSz (1883) 285. nr. 53. A KOVACHICH által idézett kalendárium-részek: „Ad 16. Febr. Sol in Piscibus Pisces. Ad 22 Febr: Hie ist Lantz. Ad 18. Mart. Sol in arietem. Ad 25. Maji: Hie ist Sumer. Ad 14. Julii: Hie die ungesunten Tag habent sich an. Ad 18 Julii: Sol in Leonem. Ad 24. Aug. festo Bartholomaei: Hie ist Herbst. Ad 27. Aug. Chunich Otacher wart erslagen. Ad 21. Oct. Der Einleptausent Magt tach. Ad 23. Nov. Der Winder hebt sich an.” II. Ottokár 1253 és 1278 között cseh király, 1278. aug. 26-án hunyt el.

⁷ WINKLER PÁL, *A kalocsai érseki kastély és főszékesegyházi könyvtár története*, Kalocsa 1932, 41.

⁸ RADÓ POLIKÁRP, *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum regionum*, Budapest 1973, 309–313. Tévesen tünteti fel a kódexről szóló irodalom között KNAUZ NÁNDOR leírását: „15. századi Breviarium aranyozott és színezett kezdőbetűkkel, hártýára írva. A kalocsai könyvtárban.” Lásd KNAUZ NÁNDOR, *A magyar egyház régi szokásai. VII. Régi misekönyveink. b. Külföldi missalék*, Magyar Sion 7 (1869) 736. Nr. II. Ez a könyvtár Ms. 192 jelzetű diurnále kódexe, amelyet a bécsi Maria Magdalena ágostonos kanonisszák kódexeként tart számon a szakirodalom. Köszönöm ORSÓS JULIANNÁNAK, aki a kódex leírását készíti, hogy felhívta a figyelmem erre a kéziraatra. RADÓ a breviárium (Ms. 19) német nyelven megjelent leírásában az ágostonos eredetet nem említette meg. Lásd RADÓ POLIKÁRP, *Mittelalterliche liturgische*

könyvtárosképzését lezáró, kéziratban maradt dolgozatában a fenti eredményeket vette át a könyvtár állományának, és azon belül a breviárium bemutatásához.⁹ A breviáriumot TIMÁR KÁLMÁN egyik tanulmányában párhuzamként említette meg a latin énekeskönyvekben látható népnyelvű bejegyzésekre. A példákat ezzel az összegzéssel zárja: „A szabályozott kanonokok kolostoraiban dívott az anyanyelven írt rubrumok szokása mind a zsolozsmás könyvekben, mind az élén álló egyházi naptárban.” Ebben a kódexet a bécsi Szent Dorottya-kolostorhoz köti, de az állítását nem támasztja alá.¹⁰ BOROS ISTVÁN a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár kéziratkatalógusában röviden leírta a kéziratot.¹¹

2. A BREVIÁRIUM SZERKEZETE

A mára fennmaradt kézirat nagyalakú, 280 levélből áll, amely levelek 30, általában *quinto*, vagyis öt levélpárból álló ívfüzetet alkotnak. Az ívfüzetek leírásakor fedeztem fel, hogy az ívfüzetek utolsó levelén lévő számozások egy részét áthúzták vagy átírták, illetve előfordul, hogy az ívfüzet-jelzés az ívfüzetek belső levelén, tehát nem az utolsó fólión látható. Több eredeti ívfüzet-számozás hiányzik, de előfordul például két második vagy akár két tizenharmadik sorszámú ívfüzet.

A kódexben csak modern kori levélszámozás van, ami nem nyújt segítséget a levelek középkori rendjének rekonstruálásához. A kéziratban szereplő ünnepek tételeinek oldalankénti vizsgálata szintén alátámasztotta, hogy bizonyos levelek között a szöveg nem folytatólagos. A kódex szerkezeti és tartalmi vizsgálatának eredményeként kiderült, hogy a jelenlegi zsolozsmáskönyvet kétkötetes breviáriumból állították össze. A két, téli és nyári időszak ünnepeit külön tartalmazó kötetben egyesesen voltak a *de tempore* és a *de sanctis* tételek. Ebből a két vegyes kötetből, akár a levélpárokat szétvágváva távolították el a *de tempore* részeket és néhány szent ünnepét. Az emiatt pár nélkül maradt leveleket összeragasztották egymással és egy szanktorále-kötetet alkottak belőlük. Példaként álljon itt a 20. levél, amely nem a jelenleg ismert helyén, a harmadik ívfüzet elején volt, hanem a hatodik ívfüzet középső levélpárjának volt a második levele. A 20. levél *recto* oldalán egy kivakart énektétel megmaradt nyoma vehető ki a későbbi kéz írása között: „*tor appa*”. Ez az esti imaóra, a vesperás *Hodie Christus natus*

Handschriften deutscher, italienischer und französischer Herkunft in den Bibliotheken Südosteuropas, Miscellanea liturgica in honorem L. Cuniberti Mohlberg. Vol. II., Rom 1949, 349–392, 358–359, Nr. 20.

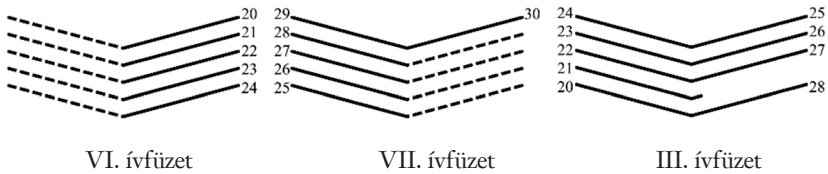
⁹ KÉKESI JÁNOS, *A kalocsai főszékesegyházi könyvtár 1784–1964* (Kézirat), Kalocsa 1964, 24.

¹⁰ TIMÁR KÁLMÁN, *A szegedi premontrei apácák magyar nyelvemlékei*, Szegedi Füzetek. Nyelv-, irodalom- és Néptudományi közérdekű folyóirat 1 (1934) 201–202.

¹¹ BOROS, *A Kalocsai Főszékesegyházi*, Nr. 18.

est hodie salvator apparuit hodie kezdetű antifóna énekének a részlete.¹² Az előtte lévő öt levelet, amelyeken a karácsony többi tétele volt, az ívfüzetből kivágták, így az ívfüzetben megmaradt másik öt levelet előrébb hozták, ezáltal az újraserkesztett ívfüzet első öt levele lett. A következő, hetedik ívfüzetet is megbontották, ebből az első négy levelet az említett pár nélkül maradt levelekhez ragasztották. Az eredetileg két ívfüzetből kivágott levelek így váltak egy ívfüzeté, és a szanktorále kódexbe a harmadik ívfüzetként kötötték vissza. Emiatt látható a VI ívfüzet-sorszám szokatlan helyen, vagyis ennek az ívfüzetnek a középső levelén, míg az utolsó levél sorszám nélküli.¹³

Az említett duplum ívfüzet-számok közül az első a római kettes, a jelenlegi kódex kilencedik ívfüzetében, a 82. levélen látható. Ennek az ívfüzetnek az első levelén, a 74. levél *recto* oldalán a Szentháromság ünnepéhez tartozó énekek és olvasmányok láthatók. Ezzel az ünneppel szoktak kezdődni a breviáriumok nyári kötetei. Ez, a 74. levél az eredeti, nyári kötet első ívfüzetéhez tartozott, de a *temporale* részek kivágásával a pár nélkül maradt levelet a következő, az egykori második ívfüzethez ragasztották, amelyből szintén két levelet eltávolítottak. A 74. levél, a *temporale* tételekkel azért került vissza a kódexbe, mert a másik oldalán Marcellinus és Péter vértanúk ünnepe volt. Az így kialakított ívfüzetben a 82. levélen látható római kettes számot áthúzva javították római kilencessé.

VI. ívfüzet

VII. ívfüzet

III. ívfüzet

A kétkötetes breviárium első kötetének két ívfüzete és a felvágásuk után kialakított új ívfüzet a lábjegyzettel.¹⁴

Több ívfüzetrel is hasonlóan jártak el, majd az egybekötött ívfüzetek többségét az új rend szerint sorszámmal látták el. A két említett ünnep, a karácsony és a Szentháromság tételeinek nyomai igazolják, hogy az eredeti két kötetben a *de tempore* és a *de sanctis* tételek vegyesen voltak.

¹² Az éneknek a *Cantus Index*. Online Catalogue for Mass and Office Chants adatbázisban az azonosítószáma: Cantus ID 003093.

¹³ Ívfüzet-jelzést az újraserkesztéskor üres levélre nem írtak, csak az eredeti ívfüzet-jelzést javították át.

¹⁴ A képen a 20. századi fóliószámozás látható mindkét ívfüzetben.

3. A KÓDEX DÍSZÍTÉSE

BORECZKY ANNA a kódexben található díszítések egy részét a MARTIN ROLAND által Heiligenkreuz/Lilienfelder Fleuronée-csoporthoz tartozóként azonosította. Ennek a csoportnak a főbb jellegzetességei a háttérben rácsozat és előtte a minta, a spirál alakban elhelyezett levélminták, a háromlevelű lóherék, amelyekben belül a levelek és a szár közötti pontok egy kört alkotnak, illetve az iniciálé díszítéséhez szálakkal kapcsolódó sárkány, amelyet két lábbal, kis fejjel, hosszú nyakkal és hegyes orral ábrázoltak.¹⁵

A szanktorále illuminációjaként feltűnnek vörös és kék pálcák, amelyek a 13–14. században voltak elterjedve, de a 15. században már nem fordulnak elő. Szintén a 14. századra jellemző, hogy a mintát a betűtestben színezetlenül hagyással alakították ki. Ez a megoldás azonban más európai területen készült kéziratokban is megtalálható.

4. A KÉTKÖTETES BREVIÁRIUM RÍTUSA ÉS HASZNÁLÓI KÖZÖSSÉGE

Az egykori kétkötetes kódex és az ezekből újraserkesztett, szanktorále-kötet két liturgikus hagyományt tükröz. RADÓ a szanktoralét az augsburgi ágostonosokhoz kötötte, mert az Augsburgban igen tisztelt 2. századi vértanú, Szent Afra zsolozsmájában a vesperásra rendelt *Gaude civitas Augusta* kezdetű rímes himnusz a kódex (jelenlegi formájában) egyedülként notált énektétele.¹⁶ Ez hangsúlyozhatja az ünnep fontosságát, de az egykor két kötetből álló liturgikus könyv nagy részét kivágták, nem állíthatjuk egyértelműen, hogy eredetileg nem szerepelt a két kötetben más notáltétel. A kódexben lévő himnusz szövege egy a kritikai kiadásban nem szereplő strófát tartalmaz a 2. és 3. versszak között. Ez a változat nem található meg az augsburgi egyházmegye liturgikus hagyományában.¹⁷ Párhuzamot egy klosterneuburgi ágostonos breviárium himnáriumával mutat, amelyben egy szó eltéréssel szerepel ez a strófa:

¹⁵ MARTIN ROLAND, *Buchschmuck in Lilienfelder Handschriften. Von der Gründung des Stiftes bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts*, Wien 1996, 54–56.

¹⁶ KFK Ms. 19, fol. 120v–121v. AH, ed. GUIDO MARIA DREVES–CLEMENS BLUME–HENRY MARRIOTT BANNISTER, Leipzig 1886–1922, 52, 84.

¹⁷ A teljesség igénye nélkül a himnuszok teljes szövegét közlő példányok BSB Ink B-846, *Breviarium Augustanum, im Auftrag von Friedrich II. Graf von Zollern, Bischof von Augsburg*, Augsburg 1493. 01., fol. XLIIa; BSB Ink B-847, *Breviarium Augustanum, gewidmet Friedrich II. Graf von Zollern, Bischof von Augsburg*, Augsburg [ca. 1495], fol. 76a; BSB Res/Liturg. 73., *Breviarium Augustense, Pars aestivales*, Basel 1512, fol. 77b; Staatliche Bibliothek Regensburg, 999/Liturg. 99., *Breviarium* [Augsburg], Ratdolt 1504, fol. LXVIIIa. Az augsburgi egyházmegyében használt liturgikus könyvek összegyűjtve megtalálhatók az *Usuarium*-adatbázisban [<https://usuarium.ete.hu/>].

„*Nunc augusta templum
Christi tunc ydolum fuisti
Nunc in veste nuptiali
Tunc in panno criminali.*”¹⁸

A kódex keletkezési helyének RADÓ általi meghatározását módosítja, hogy a kalendáriumban szereplő szentek közül többet nem ünnepeltek az augsburgi egyházmegyében, például a passauai egyházmegye 3. századi püspökét és védőszentjét Maximilianust (október 12.), az 5. századi püspökét, Szent Bálintot (január 7.) és az ő transzlációját (augusztus 4.), illetve Szent Kálmán zarándokot (október 13.), akit 1012-ben Seckauban gyilkoltak meg.¹⁹ A kalendáriumban szereplő szentek közül a valóban ünnepeltek jegyzékének elkészítéséhez a szenteknek a főszövegben való megjelenését kellett megvizsgálni. A szerkesztés miatti hiány ellenére láthatóvá vált, hogy a kalendáriumban a főkéz és a használói kezek is a szent neve felett vagy mellett az ünnep rangját is feltüntették azoknál, akiket a közösség tisztelt és zsolozsmája szerepelhetett a főszövegben. Ez alapján azonosítható a kézirat rítusa, és azok a szentek, akiknek a rangját módosították, vagy az *officium*át eltávolították. A főkéz által lejegyzett breviárium-rész rítusa összességében nem az augsburgi, hanem a passauai egyházmegyéhez áll közelebb. LAUF JUDIT több Sopronban őrzött misszale-töredék vizsgálatának eredményeként bizonyította, hogy Bécs környékén azonosítható egy a passauai rítuson belüli gyakorlat.²⁰ Ehhez áll közel az egykor kétkötetes breviárium is. A breviáriumokat ilyen szempontból még nem vizsgálták, ehhez a gyakorlathoz tartozó zsolozsmáskönyvet sem azonosították. Ezért a kalendárium elemzéséhez az említett eredményeket használtam, de a liturgikus tételek vizsgálatához nem állt rendelkezésemre Bécs környéki gyakorlatot követő párhuzam.

¹⁸ KN Cod. 1199, fol. 118v–119r: A latin szöveg átírásánál a Kalocsán őrzött kódex írásmódját követem. A klosterneuburgi breviáriumban *criminali* helyett *menstruali* szó szerepel. Megjegyzendő azonban, hogy a klosterneuburgi kódexben Afra ünnepének tételeinél nem szerepel utalás a *Gaude civitas* kezdetű himnuszra, hanem vesperásra a *Iesu Cbriste* (fol. 443v; AH 51,196), a *matutinum*ra a *Martyr Dei* kezdetű (fol. 444r; AH 51,129) himnuszt rendelték. A klosterneuburgi kódexek digitalizálva elérhetőek a Manuscripta-adatbázisban: https://manuscripta.at/lib_digi.php?libcode=AT5000 (2023. 01. 29.).

¹⁹ HERMANN GROTEFEND, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit, II/1*, Hannover 1892, 4–7.

²⁰ LAUF JUDIT, *Bécs és Sopron középkori liturgikus gyakorlatának összefüggései a soproni kódextöredékek alapján*, MKSz (2009) 3. sz., 273–304; JUDIT LAUF, *Verbindungen der mittelalterlichen liturgischen Praxis in Wien und Ödenburg*, Codices Manuscripti 73/74 (2010) 15–30. Vizsgálatai szerint ehhez a gyakorlathoz több Bécsben őrzött misekönyv is tartozik, köztük a MARTIN ROLAND által is vizsgált, az ÖNB Cod. 4812 jelzetű misekönyve. A misekönyvről részletesebben lásd: MARTIN ROLAND, *Illustrierte Missalien in Brünn, Pressburg und Österreich in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts*, The History of Written Culture in the „Carpatho-Danubian” Region. I (ed. Hana Pátková–Pavel Spunar–Juraj Šedivý), Bratislava–Praha 2003, 121–153.

A Bécs környéki gyakorlatot követő liturgikus könyvek kalendáriumának kiemelkedő és a passai hagyománytól eltérő jellegzetessége a vörössel kiemelt Kálmán ünnepe, illetve az előtte lévő napon, október 12-én ünnepelt Maximilianus, akinek az ünnepét a kódexben feketével jelölték,²¹ ahogyan a vizsgált szanktorále kalendáriumában is látható. A Bécs környéki gyakorlatból hiányzik az 5. században élt noricum-i szent Severinusnak (január 5.) a tisztelete.²² Annak ellenére, hogy a szanktorále kalendáriumában szerepel a neve, mellette az ünnep rangját nem jelezte a főkéz, a főszövegben tételei nagy valószínűséggel nem voltak, amik a szent ünnepének hiányáról tanúskodhatnak.²³ A passai egyházmegye rítusa és a Bécs környéki gyakorlat között további eltérés, hogy utóbbiban megünneplik Szent Polikárpot (január 26.), a rendalapító Szent Domonkost (augusztus 5.) és Szent Ferencet (október 4.).²⁴ Ez a három szent szerepel a főkéz által másolva a kalendáriumban, és Domonkos tételeinek a nyoma megtalálható a főszövegben.

A Bécs környéki gyakorlat bizonyos szentek esetében megegyezik a passai egyházmegyével: a január végén ünnepelt Szent Vigiliust, az április 24-én, Szent Györggyel együtt ünnepelt Szent Adalbertet és a szeptember 13-án a Hét szent alvó ünnepét mindkét gyakorlatot követő liturgikus könyvek kalendáriumai tartalmazzák.²⁵ E három ünnep tekintetében azonban a szanktorále eltér ezektől: az egykor kétkötetes breviárium kalendáriumában nem szerepeltek ezek a szentek.²⁶ A hiányuk a klosterneuburgi ágostonos kanonokok könyvtárában lévő 14–15. századi liturgikus könyvekkel mutat hasonlóságot. Szent Vigilius neve csak az ordinárius kalendáriumában olvasható. Szent Adalbert szintén nem szerepel bennük a kolostor Cod. 1199 jelzetű breviárium kalendáriumának kivételével, ám itt egy nappal korábban, 23-án. A szeptemberi Hét szent alvó ünnepe egyik klosterneuburgi kalendáriumban sincs benne.²⁷

Ezek alapján a kalocsai breviáriumnak mai formájában ismert, a főkéz által a 14. században másolt rétegének rítusa a Bécs környéki gyakorlatot követő kódexekhez áll közel, ugyanakkor hasonlóságot mutat bizonyos esetekben az ágostonos kanonokok gyakorlatával is. Az ágostonos provenienciát RADÓ Szent Ágoston tiszteletének, oktavájának és translációjának ünnepséből vezette le. A Bécs környéki gyakorlatban

²¹ LAUF, *Bécs és Sopron*, 286.

²² LAUF, *Bécs és Sopron*, 287.

²³ Az ünnep rangját az egyik használói kéz jegyezte fel. A szanktorále kötetből hiányoznak azok a levelek, amelyek a jan. 4. és 14. közti ünnepeket tartalmazták. Ennek ellenére Severinus *officium*át szerintem nem eltávolították az újraserkesztéskor a kétkötetes kódexből, hanem eleve sem szerepelt benne, amire a rangjelzés hiánya utal.

²⁴ LAUF, *Bécs és Sopron*, 288; GEORG-HUBERTUS KARNOWKA, *Breviarium Passaviense. Das Passauer Brevier im Mittelalter und die Breviere der althayerischen Kirchenprovinz*, Sankt Ottilien 1983, 48–51.

²⁵ LAUF, *Bécs és Sopron*, 287.

²⁶ Ünnepeket egy későbbi, használói kéz másolta be a kalendáriumba.

²⁷ Az ordinárius KN Cod. 1014, és két breviárium KN Cod. 1195 és a Cod. 1199.

a szent mindhárom ünnepe megtalálható, bár ebből egyértelmű következtetés nem vonható le, de az ágostonos eredettel egyetértve sikerült a rítust pontosítani.

A kódex használóinak a meghatározásában az első levelén egy indákkal áthúzott tulajdonosi bejegyzés segít: „*Iste liber pertinet ad monasterium sancti Iacobi in wyenna*”.²⁸ Ez alapján a zsolozsmáskönyv a bécsi Sankt Jakob auf der Hülben kolostorban élő ágostonos kanonisszáké volt.²⁹ Ezt bizonyítják a kódex feltűnő jellegzetességei is, a német nyelvű rubrumok. Az anyanyelvű rubrumokkal ellátott liturgikus kódexek használata ugyanis általában női szerzetesrendekhez kapcsolható. A jelenlegi kódex főkéz által másolt anyagában két ünnepnél figyelhető meg, hogy a szent nevét a főszövegben fekete és vörös betűkkel emelték ki: Nagyboldogasszony és Szent Jakab ünnepénél. Utóbbi akár utalhatna a kolostor patrónusára is, de az egykori breviárium hiányosságát tekintetbe véve biztos következtetés nem vonható le. Szent Jakab imaóráját összevetve az egyik klosterneuburgi breviáriummal és egy passauai egyházmegye rítusát követő zsolozsmáskönyvvel,³⁰ kiderült, hogy a három liturgikus könyvben a tételek nagymértékben egyeznek. A *matutinum* néhány antifónája és rezponzóriuma esetében azonban a szanktorále és a klosterneuburgi kódex mutat azonosságot és térnek el a passauai breviárium énekválasztásától vagy az énekek sorrendjétől. Mindhárom liturgikus könyvben a második vespérásnál az *O beate Dei athleta Iacobe* kezdetű Magnificat-antifóna szerepel.

A szanktoráléba azonban a második vespérás Magnificat-antifónája³¹ után további két antifónát is bemásolt a főkéz: *O lux et decus Hispaniae*³² kezdetű és az *O beate Iacobe apostole* kezdetű antifónákat. Ez a két antifóna a digitális másolatban elérhető klosterneuburgi liturgikus könyvekben nem szerepel. Előbbi a *Cantus Index* adatbázis alapján nem volt széles körben elterjedt Európában, csupán spanyolországi és portugál liturgi-

²⁸ A kanonisszák tulajdonosi-bejegyzése több formában is fennmaradt, de ez a jelzés az egykor a kolostor tulajdonában lévő 14. század végén készült Weltchronik kódexben is megtalálható ÖNB Cod. ser. n. 9470. Az azonosságra LAUF JUDIT hívta fel a figyelmem.

²⁹ A kolostor Bécsben az egykor Ungartor, ma Stubentor közelében állt, ahol a legenda szerint V. Lipót babenbergi herceg egy Szent Jakab szobrot talált. A kolostor alapításáról nincs írott forrás, 1301-ből maradt fenn az első oklevél, amely az ágostonos kanonisszákat említi a Szent Jakab-kolostor lakóiként. A közösséget a 14. században mind a Habsburgok, mind a bécsi polgárok adományokkal látták el, ennek köszönhetően az apácák telkeket tudtak vásárolni és bővíteni tudták a kolostor épületét is. A 15. században több tűzvész is pusztította a kolostort, amely a 16. század elejére igen romos állapotba került. A kolostor történetére lásd bővebben EVA MARIA HANTSCHL, *Das Augustiner Chorfrauenkloster St. Jakob auf der Hülben*, Wien 1969; BARBARA SCHEDL, *Hof – Stadt – Kloster. Zu Funktions- und Gefühlsräumen mittelalterlicher Frauenklöster in Wien*, Funktionsräume, Wahrnehmungsräume, Gefühlsräume. Mittelalterliche Lebensformen zwischen Kloster und Hof, ed. Christina Lutter, Wien 2011, 41–53; BARBARA SCHEDL, *Klosterleben und Stadtkultur im mittelalterlichen Wien. Zur Architektur religiöser Frauenkommunitäten*, Innsbruck 2009, 161–167.

³⁰ KN Cod. 1199, fol. 434r–437r; Passau Breviarium, 1515, 242r–244v.

³¹ Mindhárom liturgikus könyvben a második vespérás Magnificat-antifónája *O beate Dei athleta Iacobe* kezdetű ének. Vö. 12. l. ábragyűjtés; Cantus ID 203373.

³² Cantus ID a00193.

kus könyvekben található meg.³³ A középkori Magyar Királyság területén használt liturgikus könyveket DOBSZAY LÁSZLÓ vezetésével kezdték feldolgozni. Eredményeik alapján az *O lux* kezdetű antifóna Jakab ünnepén az első vesperásban mint Magnificat-antifóna megtalálható a kalocsa-zágrábi rítust követő liturgikus könyvek zömében és egy szepesi breviáriumban.³⁴ A magyar és ibériai egyházmegyék mellett feltehetően Közép-Európában is ismert volt, mert egy domonkos breviáriumban és egy 14. század második feléből származó, valószínűleg dél-német területen készült diurnáleban is megtalálható az énektétel.³⁵

Az *O beate Iacobe apostole* kezdetű antifóna nem ismert a *Cantus Index* adatbázisban. A tétel – hasonlóan az előző énektételhez – megtalálható magyarországi forrásokban. Az első vesperás antifónájaként három erdélyi és öt zágrábi liturgikus kéziratban szerepel.³⁶ Emellett a pozsonyi Szlovák Nemzeti Levéltárban a Pálffy család központi levéltárában az egyik regesztrum borítójaként is fennmaradt.³⁷

³³ Az eredmény a *Cantus Index* adatbázis alapján az eddig feldolgozott forrásokra érvényes. A legrégebbi a 12. századi *Codex Calixtinus*, a Santiago de Compostela székesegyházának levéltárában őrzött kézirat: Archivo de la Catedral de Santiago de Compostela, *Codex Calixtinus*, fol. 112v. A kódex leírása megtalálható a *Musica Hispanica*. Spanish Early Music Manuscripts adatbázisban, <http://musicahispanica.eu/source/22620> (2023. 09. 21.) A Santiago de Compostelához közel fekvő Lugo katedrálisának levéltárában őrzött 13. századi breviárium: Archivo de la Catedral de Lugo, jelzet nélkül, fol. 131r. Leírása szintén a *Musica Hispanica* adatbázisban megtalálható, <http://musicahispanica.eu/source/22257> (2023. 09. 21.). További két 16. század eleji brágai kézirat, illetve egy az évorai rítust követő, 1528-ban nyomtatott breviárium is tartalmazza az énektételt: Braga, Archivo da Sé, Ms. 28, *Antiphonale*, fol. 105v és Ms. 34, *Graduale*, fol. 278v; a nyomtatvány jelzete: Biblioteca Nacional de Portugal, RES. 253 P, *Breviarium consuetudinem sancte Elborensis ecclesie*, Sevilla, Jacobo Cromberger, 1528 fol. 324v. A liturgikus könyvek leírásai megtalálhatók a Portuguese Early Music Database oldalon, <https://pemdatabase.eu/source/4547>; <https://pemdatabase.eu/source/47612>; <https://pemdatabase.eu/source/97935> (2023. 09. 21.).

³⁴ Azonosítószáma a Corpus Antiphonarium Officii Ecclesiarum Centralis Europae (továbbiakban: CAO-ECE) sorozatban: 5.0725.0100. *CAO-ECE VI/B*, red. ANDREA KOVÁCS, Budapest 2008, 88. *CAO-ECE V/B*, red. ANDREA KOVÁCS, Budapest 2006, 290, a szepesi – a CAO-ECE sorozatban Sc-94 jelű – breviáriumban: Biblioteca Batthyaneum, Ms. III 94, fol. 340r. A kódex digitális másolata elérhető a Biblioteca Națională Digitală [<http://digitool.bibnat.ro/R?RN=643631017>] honlapon a könyvtár gyűjteményében, http://digitool.bibnat.ro/R/55YSC15L51PKCVPE33RI2XT7M9V3EPN411D8AY4NENEGECFB-02319?func=results-jump-full&set_entry=000014&set_number=000047&base=GEN01 (2023. 09. 25.).

³⁵ Annak ellenére, hogy az online adatbázisokban (még) nem szerepel az énektétel, szűrőpróbaszerűen néztem és találtam a hivatkozott liturgikus könyveket. *Breviarium Fratrum Praedicatorum*, Venezia: Franz Renner et Petrus de Bartfa [c. 1477/78] és KFK Ms. 186, fol. 114v–115r.

³⁶ Az énektétel azonosítószáma: 5.07250.010. *CAO-ECE VII/B*, red. ANDREA KOVÁCS, Budapest 2010, 172: Tra-0, Tra-104, Tra-8247. A Vatikáni Apostoli Könyvtárban őrzött breviárium – jelzete: Vat. lat. 8247 – digitális másolata elérhető a könyvtár [digi.vatlib.it](https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.8247) honlapján. https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.lat.8247 (2023. 09. 25.) Az antifóna a kódex 230. levelének *verso* oldalán látható. *CAO-ECE VI/B*, 164: Zag-29, Zag-120, Zag-1, Zag-10, Zag-44.

³⁷ EVA VESELOVSKÁ, *Catalogus Fragmentorum cum notis musicis medii aevi – Archivum Nationale Slovacaum*, Bratislava 2014, Nr. 17. Az őrzőirat jelzete a katalógustételben Zentrales Pálffy-Archiv, Arm. VI, Lad.

5. A BREVIÁRIUM ÚJRASZERKESZTÉSE

A kétkötetes ágostonos breviárium Bécs környéki gyakorlatot követő jellegzetességeit a használói kezek eltávolították, de a kódex rendi használatban maradhatott. Az újraserkesztés eredményeként a szanktorále párhuzamot a passauai egyházmegye úzusával mutat. A használói kezek a passauai egyházmegyében tisztelt szenteket beírták a kalendáriumba és a főszövegbe beillesztették a hozzájuk tartozó tételeket, illetve az egyházmegyében nem ünnepelt szenteket tartalmazó leveleket kivágták és eltávolították a kódexből.

A fentebb már említett Szent Severinus a kalendáriumba a főkéz által másolt neve mellé az egyik használói kéz odaírta, hogy kilenc olvasmány olvasandó az ünnepén. Tételei a főszövegben eredetileg nem szerepelhettek, az ünnepén olvasandó olvasmányok közül hatot az egyik használói kéz az aprószentek tételeinek kivakart részére másolta be. Az olvasmányok, hasonlóan a passauai egyházmegye rítusát követő breviárium olvasmányaihoz, Eugippius „*Vita Severini*” című művéből származnak.³⁸ Ahogy korábban írtam, a kétkötetes breviárium a passauai egyházmegye rítusától és az azon belüli Bécs környéki gyakorlattól eltért, és a klosterneuburgi breviáriummokkal mutatott párhuzamot Szent Vigilius kalendárium-béli hiányával. Ezt az ünnepet az egyik használói kéz írta be a kalendáriumba, az első nokturnus három olvasmányának a szövegét pedig nem kivakart részre írták, hanem a hatodik ívfűzetbe illesztették be egy pergamen levélen. Az olvasmányok szövege szintén megegyezik a passauai gyakorlattal.³⁹ Ahogyan Vigiliusnak, úgy Szent Adalbertnek a hiánya is a klosterneuburgi hagyományhoz állt közel. Az ő nevét is az egyik használói kéz írta be a kalendáriumba április 24-re, Szent György mellé, ám a főszövegben az ünnep tételei nem szerepelnek, hasonlóan a szeptember 13-i Hét szent alvó ünnepéhez, amelyet szintén csak a kalendáriumba írt be az egyik használói kéz.

További, a passauai egyházmegyében tisztelt, de az egykor kétkötetes breviáriumban nem szereplő szenteket pótolták a felhasználó kezek mind a kalendáriumban, mind a főszövegben. A július 13-án ünnepelt Szent Henrik császárra a levél külső margójára írt bejegyzés utal.⁴⁰ Szent Virgilius translációja (szeptember 26.), *Martha hospita* (október 17.) és Szent Amandus (október 26.) ünnepére rendelt tételeket a használói

3, Fasc. 4, Nr. 8, Regestum 1599. A két német területen használt liturgikus könyvben nem szerepel Jakab ünnepénél.

³⁸ KFK Ms. 19, fol. 36v. *Eugippii Vita Severini* (Monumenta Germaniae Historica Scriptorum Rerum Germanicarum, 26), ed. THEODOR MOMMSEN, Berolini 1898. Az olvasmányok felosztásában egy kicsit eltérnek.

³⁹ KFK Ms. 19, fol. 49v., *Bibliotheca Hagiographica Latina Antiquae et Mediae Aetatis I-II*, ed. Socii Bollandiani, Bruxellis 1898–1899, Nr. 8603.

⁴⁰ KFK Ms. 19, fol. 100v.

kezek kivakart oldalakra másolták.⁴¹ A november 27-én ünnepelt Virgiliust csak a kalendariumba jegyezték be, a főszövegben nem találni utalást rá.

A passauai egyházmegyében nem ünnepelt szentek tételeit tartalmazó leveleket kivágták. Ezek közül négy fóliót sikerült azonosítanom, kettőt az Österreichische Nationalbibliothek kéziratárában az íráskép, az írástükör mérete és a sorok száma alapján. Az egyik levélen Mária mennybevételének oktávája és Szent Bernát zsolozsmájának részlete szerepel, amelynek a díszítése is megerősíti, hogy a Kalocsán őrzött kódexből származik a fragmentum. A töredék leírását OTTO MAZAL a kéziratkatalógusában közzétette, díszítését pedig MARTIN ROLAND a Heiligenkreuz/Lilienfeld Fleuronée-csoporthoz kapcsolta. Miután ezt a fragmentumot eltávolították a breviáriumból, könyvkötéshez használták fel. A töredéken látható tulajdonosi bejegyzés szerint a bécsi Szent Dorottya ágostonos-kolostor *summa Commestorii viciorum* könyvének volt az előzéklapja.⁴² Az őrzőkönyv nagy valószínűséggel Franciscus Comestor *Summa de viciis* című műve lehetett, amelyet több utalásból is ismerünk.⁴³

A töredéken Bernát neve mellett olvasható az eltávolítására utaló megjegyzés: „*da hab wir nichts*”. Ugyanezt a bejegyzést ugyanettől a kéztől találjuk a szanktorále 118. levélének *verso* oldalán, Szent Domonkos neve mellett, akinek a vesperás-tételei áthúzva láthatók az oldalon, a további imaórákhoz tartozó tételek pedig már nem szerepelnek

⁴¹ KFK Ms. 19, fol. 178r; 192v; 193rv: Márta ünnepének olvasmányait pergamen levélen illesztették be a kódexbe, fol. 197v.

⁴² ÖNB Handschriftensammlung, Cod. ser. n. 4241. Digitális másolata a könyvtár katalógusában és a Fragmentarium-adatbázisban elérhető (https://search.onb.ac.at/primo-explore/fulldisplay?docid=ONB_alma21312596470003338&context=L&vid=ONB&lang=de_DE&search_scope=ONB_gesamtbestand&adaptor=Local%20Search%20Engine&tab=default_tab&query=any,contains,4241&mode=basic&offset=30). A töredék jegyzék szintű leírása OTTO MAZAL, *Katalog der abendländischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek: „Series nova” (Neuerwerbungen), Teil 4: Cod. Ser. n. 4001–4800*, Wien 1975, 108–109. MAZAL szerzőként Petrus Comestort jelöli meg, felhívva a figyelmet, hogy tőle ilyen című mű nem ismert. ROLAND, *Buchschmuck*, 54., MARTIN ROLAND, *Ergänzungen zum Band 22 der Studien und Forschungen „Buchschmuck in Lilienfelder Handschriften”*, Unsere Heimat 68 (1997) 124–133, 132. Roland a töredéket a ciszterci rendhez kötötte a Szent Bernát *officium* miatt, de ez a proveniencia az anyakódex alapján kizárható. A kódexben látható, hogy a *matutinum* kilenc olvasmányból áll, amely a szekuláris használatot jelzi.

⁴³ A mű egy példánya megtalálható volt a selmecbányai plébánia könyvtárában az 1501-ben készített könyvjegyzék szerint, illetve ebből a szövegből használta fel Temesvári Pelbárt a részeg zarándok történetét példaként. IVÁNKA ENDRE, *Két magyarországi plébániai könyvtár a XV. században. II, befejező közlemény, Századok* (1938) 320–334, 327. Nr. 24. Ez alapján sorolták fel a plébánia könyveit a CSAPODI-házaspár, a katalógusukban: CSAPODI CSABA–CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA, *Bibliotheca Hungarica. Kódexek és nyomtatott könyvek Magyarországon 1526 előtt. III. Adatok elveszett kötetekről*, Budapest 1994, Nr. 2792. Temesvári a nagybójtai időre írt beszédek második részében utal Franciscus Comestorra a 30. *sermone*-ban. Fordítása a *Sermones Compilati* Kutatócsoport (<https://sermones.elte.hu/>) oldalán elérhető. KATONA LAJOS, *Temesvári Pelbárt példái*, *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből* 18 (1902) 131, Nr. 114; PELBARTUS DE THEMESWAR, *Pomerium sermonum quadragesimalium*, Augsburg: Johann Rynmann; Hagenau: Heinrich Gran 1504, (VD16 P 1196), fol. [n7b]. A CERL Thesaurus adatbázisban szerepel egy Franciscus Comestor, de ő 1584-ben hunyt el, ami kizárja, hogy Temesvári forrásként azonosított személlyel azonos lenne.

a kódexben. Mivel a másik oldalon lévő Szent Oszvald ünnepére szükségük volt, ezt a levelet meghagyták, de Domonkos többi tételét tartalmazó leveleket kivágták. Szent Bernátot és Szent Domonkost a Bécs környéki gyakorlatban ünnepelték, a passauai egyházmegyében viszont nem. Ezért a breviáriumból eltávolították ezeket az ünnepeket, hogy a szanktorále a passauai egyházmegye rítusának megfeleljen.⁴⁴

A másik azonosított töredéken Szent Benedek első és második nokturnusának részletei láthatók.⁴⁵ Benedekről a passauai egyházmegyében megemlékeztek, de saját *officiuma* nem volt, ellentétben a főkéz által másolt eredeti ünneppel, és ezért vághatták ki az egykori kódexből.⁴⁶ Ezek a példák is jól tükrözik, hogyan távolították el a két-kötetes breviáriumból a Bécs környéki gyakorlat jellegzetességeit.

A módosítások mellett Szent Ágoston mindhárom ünnepét meghagyták, ami a szanktorále renden belüli további használatát igazolja. A passauai egyházmegyében Ágostont augusztus 28-án megünnepelték, de a szent oktaváját (szeptember 4.) és a translációját (október 11.) már nem. A szanktoráléban Ágoston vesperásának és matutinumának tételei részben a főkéztől, részben az egyik használói kéztől maradtak fenn.⁴⁷ A többi imaórát tartalmazó, feltehetően két levelet eltávolították a kódexből, amelyeken Szent János fővételének vesperása és az első nokturnus antifónái szerepeltek. A főkéztől maradt meg Ágoston oktavájának ünnepe is.⁴⁸ Az átszerkesztéskor a tételeket nem húzták át, és nincsen német nyelvű megjegyzés sem az ünnep mellett, amelyben az ünnep elhagyására utasítanának. A szent translációjának ünnepe az egyik használói kéztől származik a kivakart részen, mert a főkéz által megadott tételleket másolták-e be vagy sem. Az ágostonos jelleget támasztja alá, hogy a már kivágott és a passauai egyházmegyében nem ünnepelt transláció „visszakerült” a szanktoráléba. Az ünnepre rendelt tételeket a két klosterneuburgi és a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött diurnáléval összevetve ez utóbbihoz áll közelebb a tételválasztás.⁴⁹

A szintén az egyik használói kéztől bejegyzett és a Bécs környéki gyakorlatban igen tisztelt Szent Kálmán ünnepének tételei részben a főkéztől, részben az egyik haszná-

⁴⁴ KARNOWKA, *Breviarium Passaviense*, 50. Szent Domonkos a klosterneuburgi breviáriumok kalendáriumában sem szerepel, míg Bernát antifónával való megemlékezéssel igen.

⁴⁵ ÖNB Handschriftensammlung, Fragm. 496. Digitális másolata a könyvtár katalógusában elérhető. (https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_9011935&order=1&view=SINGLE)

⁴⁶ KARNOWKA, *Breviarium Passaviense*, 29. A klosterneuburgi breviáriumokban szintén kilenc olvasmányt rendeltek a napjára, hasonlóan a vizsgált szanktorále kalendáriumához. A töredéken szereplő énektételek nem a szentek közös zsolozsmáiból vannak.

⁴⁷ KFK Ms. 19, fol. 145v–148v. A *matutinum* harmadik nokturnusának olvasmányait a megmaradt levél kivakart részére másolta az egyik használói kéz.

⁴⁸ KFK Ms. 19, fol. 155r.

⁴⁹ KFK Ms. 19, fol. 189r. A 188. és 189. levelek közül több levél is hiányzik, amelyek Ágoston ünnep mellett Maximilianus és Kálmán zsolozsma-tételei is lehetnek.

⁵⁰ KFK Ms. 192, fol. 161v–162r; KN Cod. 1199, fol. 492v, Cod. 1195, fol. 329v.

lói kéztől a kivakart részen olvashatók: Kálmán zsolozsmájának második vesperására rendelt tételek maradtak meg a főkéztől, az ezeket megelőző többi imaóra tételeit az egyik használói kéz másolta be a kódexbe. A használói kéz a rubrum szerint a *communéból*, az egy mártír közös zsolozsmájának tételeit rendelte Kálmán napjára, emellett számos tételnek megadta az incipitjét is. A főkéz által másolt tételek szintén a közös zsolozsmával egyeznek meg. Ezért Kálmán ünnepét és az egy mártír közös zsolozsmáját összevettem az egyik klosterneuburgi breviárium,⁵¹ a már említett diurnále⁵² és egy passai egyházmegye rítusát követő zsolozsmáskönyv⁵³ adott részeivel. Ebből láthatóvá vált, hogy Kálmán ünnepe a Kalocsán őrzött breviáriumban és a három ágostonos liturgikus kódexben hasonló, az egy mártír közös zsolozsmájának tételei hangzanak el az ünnepen. A passai egyházmegye rítusát követő breviáriumban, amelynek a kalendáriumban Kálmán fekete színnel szerepel, a főszövegben a szentnek saját *officiuma* van, vagyis a tételek nem a szentek közös zsolozsmájából származnak.⁵⁴ A kalocsai kéziratban a főkéztől megmaradt tételek közül a használói kéz csak a második vesperás verzikulusának incipitjét vakarta ki, és a *Iustus ut palma* kezdetű helyére a *Gloria et honore* kezdetűt írta. A *Iustus ut palma* megegyezik mind a szanktorále, mind a klosterneuburgi kódex *communéjában* szereplő verzikulussal. A *Gloria et honore* az első vesperásban szereplő verzikulus a passai, a klosterneuburgi és a szanktorále *communéjában*, amely a passai egyházmegyében a szent ünnepén elhangzik. Ez alapján az egykor kétkötetes breviáriumban Szent Kálmán tisztelete az ágostonos gyakorlatot követhette, amely az átszerkesztéskor megmaradt, de a kivágott levelek okozta hiányt a használói kezek pótolták a megmaradt levélen.

További töredékek kerültek elő a szanktorále-kötet könyvkötéséből annak 20. századi restaurálásakor. A kötés alól lefejtett két, összetartozó csíkon és az egykor kiragasztott előzéklapként újra hasznosított levélen Szűz Mária mennybevételének oktavájára rendelt tételei vannak.⁵⁵ A szanktoralében Mária mennybevételének ünnepére rendelt, és a főkéz által másolt *matutinum* első olvasmánya felett az egyik használói kéz német nyelvű megjegyzése látható, miszerint ezeket a szövegeket nem olvassák. Helyettük három pergamen levelet illesztettek be az ívfüzetbe, amelyeken az ünnep és az azután következő napokon olvasandó szöveg szerepel.⁵⁶

Az egykor kétkötetes breviáriumból kivágott leveleket nem csak könyvkötésekhez használták fel, hanem az átszerkesztett szanktorále hibás, rongálódott leveleit is

⁵¹ KN Cod. 1195, fol. 329v.

⁵² KFK Ms. 192, fol. 162v.

⁵³ *Breviarium (Passau)*, [Wien], Alantsee Venetiis: Liechtenstein 1505, fol. 244v–246r; *Breviarium secundum chorum alme ecclesie Pataviensis [Pars estivalis]*, Wien: Leonardi Allantse, 1515, fol. 323v–325v.

⁵⁴ *Breviarium secundum chorum alme ecclesie Pataviensis [Pars estivalis]*, Wien: Leonardi Allantse, 1515, fol. 323v–325v. Az egy mártír tételei megegyeznek a klosterneuburgi és a szanktorále kódexekben lévőkkel.

⁵⁵ A töredékeket a restauráláskor az elülső és a hátsó táblához erősítették.

⁵⁶ KFK Ms. 19, fol. 134v, 138r–140v.

ezeknek a darabjaival egészítették ki, illetve a szétvágott levelek összeillesztéséhez és az ívfűzethez erősítéshez is remek anyagként szolgáltak a fragmentumok.⁵⁷ Ebben az esetben is jól látható, hogy a már nem használt, erős pergamen kódextörédek a könyvkötés értékes alapanyagává váltak.

6. A KÓDEX KELETKEZÉSI ÉS ÁTSZERKESZTÉSI IDEJE

A kódex datálása az eddigi szakirodalomban nem egyöntetű: RADÓ POLIKÁRP a szanktorále kötetet a 14. századra, míg MAZAL a 15. század elejére datálta.⁵⁸ Az egykor kétkötetes breviárium 14. század másolási idejének megállapításához a kalendárium is támpontul szolgál. A július 2-án lévő *Visitatio Mariae* ünnep a kalendáriumban nem a főkéztől, hanem az egyik használói kéztől származik. A főkéz a főszövegbe sem másolta be Mária látogatásának tételeit, azokat az egyik használói kéz által egyhasábos írástükörben írt levelekre másolva illesztették a kódexbe. Az ünnepet 1387-ben rendelte el az Egyház, ezért feltehetően a főkéz mintapéldánya olyan területen készült breviárium lehetett, ahol 1387 előtt nem ünnepelték ezt a Mária-ünnepet. A beillesztett pergamen leveleken az 1400-ban elhunyt Iohannes a Jenstein prágai érsek története olvasható.⁵⁹ Az énekek választása sem a passai egyházmegye, sem a klosterneuburgi ágostonos kanonokok gyakorlatával nem állítható párhuzamba, ahol az Európa-szerte elterjedt és Adam Easton által költött zsolozsmát imádkozták. Jenstein *officiuma* az esztergomi úzusban, néhány német, illetve francia területen készült breviáriumban található meg.⁶⁰

A szanktorále kötet átszerkesztésének idejére is találunk támpontot a kalendáriumban. A november 21-i Mária bemutatása ünnepe sem a főkéztől, sem használói kezektől nem szerepel a kalendáriumban, illetve tételei sem olvashatók a főszövegben egyik másolótól sem. A hiányt nem a kötet újraserkesztése okozta. Ezt bizonyítja, hogy azok az ívfüzetek, amelyek ezt a napot körülvevő ünnepeket tartalmazzák, sértetlenek. Vagyis a november 19-én ünnepelt Szent Erzsébet és a 22-én ünnepelt Cecília tételeit tartalmazó ívfüzetek ezen részét nem vágták fel, a főkéz által másolt szövegeiket pedig nem kaparták ki.⁶¹ Máriának ezt az ünnepét, noha már 1373 óta jelen

⁵⁷ Levél javításához lásd KFK Ms. 19, fol. 258 és a 262; levelek ívfűzetbe illesztéséhez a fol. 233.

⁵⁸ RADÓ, *Libri liturgici manuscripti*, 309; MAZAL, *Katalog*, 108.

⁵⁹ AH 48,421. A vesperáson énekelt *Aserat(!) festa iubilea* és a *completoriumban* énekelt *O Christi mater fulgida* kezdetű himnuszok. AH 48,432.

⁶⁰ BARBARA HAGGH, *Cambrai és Közép-Európa* (ford. Kiss Gábor), Magyar Egyházzene 17 (2009/2010) 81–92, 89; SZOLIVA GÁBRIEL, *Előkerült Oláh Miklós esztergomi érsek kottás Psalterium Strigoniense-je (1523) Münchenből – II. A himnárrium jellemzése*, Magyar Egyházzene 20 (2012/2013) 121–156, 133. A már említett Kalocsán őrzött diurnále is ennek az *officiumnak* a tételeit tartalmazza. Vö. KFK Ms. 192, fol. 100v–102v.

⁶¹ KFK Ms. 19, fol. 216–221.

volt több nyugati egyházmegyében, 1472-ben IV. Sixtus pápa szabadon megülhető, választott ünnepnek nyilvánította. Szintén hiányzik a kódexből az 1484-ben kanonizált és november 15-én ünnepelt Szent Lipót őrgróf, akit Bécs környékén is igen tiszteltek, a passauai egyházmegyében pedig 1506 után február 15-én a translációját is megünnepelték.⁶² A szent ünnepeihez tartozó tételeket azonban sem a főkéz, sem a használói kezek nem másolták be a breviáriumba, amely hiány jelentős eltérés a klosterneuburgi liturgikus könyvektől, mert ott már 1484 előtt is erős tisztelettel bírt a kolostoralapító. Ezek alapján nagy valószínűséggel a 14. században másolt kétkötetes kódexet a 15. század harmadik negyedén szerkesztették újra. Ezt a datálást a szanktorále könyvkötése is alátámasztja. A kötést ROZSONDAI MARIANNE azonosította és a Holter B7, *Doppellilie spitz*oval elnevezésű csoportba sorolta, amely a nagy, magában álló virágmintás pecsétet használó könyvkötő műhelyek közé tartozik. Ezek a műhelyek 1450 és 1480 között működtek Bécsben.⁶³ A B7 jelzésű műhelyben a szanktorále kötéséhez és a visszakötött fóliók megerősítéséhez, kiegészítéséhez is felhasználták a kivágott leveleket.

7. ÖSSZEGZÉS

A Kalocsán őrzött szanktorále jelenlegi formáját a 15. század harmadik negyedében egy kétkötetes breviáriumból, egy nyári és egy téli kötetből állították össze, amelyek vegyesen tartalmazták a *de tempore* és a *de sanctis* tételeket. Az egykori breviárium rítusa a passauai egyházmegyén belül a Bécs környéki gyakorlathoz és az ágostonos hagyományhoz állt közel, és az ágostonos kanonisszák bécsi Sankt Jakob auf der Hüblen kolostorának volt a tulajdona. Az egykori két kötetből egy szanktorále kötetet szerkesztettek oly módon, hogy a *temporale*-részeket eltávolították és a szentek ünnepeit is a Bécs környéki gyakorlattól elmozdulva – de az ágostonos hagyományt megőrizve – a passauai egyházmegye rítusához került közelebb a kódex. Az újraserkesztés tehát a kétkötetes breviáriumot szanktorále kötetként újra vagy továbbra is használhatóvá tette.

⁶² HERMANN GROTEFEND, *Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit*, II/2, Hannover-Leipzig 1898, 128.

⁶³ KURT HOLTER, *Verzierte Wiener Bucheinbände der Spätgotik und Frührenaissance. Werkgruppen und Stempeltabellen*, Codices Manuscripti 1977, Sonderheft, 10–11. HOLTER a könyvkötőműhely termékeként két, az Österreichische Nationalbibliothekben őrzött kéziratot azonosított, amely alapján sem a könyvkötő mestert, sem a műhely helyét nem tudta meghatározni.

FÜGGELÉK

I.

ÖNB, Fragm. 469

BREVIARIUM CANONISSARUM REGULARIUM SANCTI AUGUSTINI

14. század – 1 levél (ugyanabból a kódexből, mint a Kalocsai Főszékesegyházi

Könyvtár, Ms. 19, ÖNB Cod. ser. n. 4241)

Megsárgult, szúrágta pergamenlevél: 290×220 mm. – Kéthasábos írástükör: *253×86+15+90 mm. 24 megmaradt, tintával vonalazott sor. Eredetileg 26 sor. – 14. századi gótikus könyvírás. – Kétsoros vörös és kék iniciálék váltakozva, vörös és kék majuszkulák váltakozva, fekete majuszkulák vörös megerősítővonallal, vörös paragrafusjel, rubrum.

Őrzőkönyv: ismeretlen. Repülő előzéklap lehetett az egykori őrzőkönyvben. – A töredéken: 1. A f. 1r felső margóján vörös S iniciálé rajza, a betű íveinek előrajzolása is látszódik. 2. Íráspróbák vörössel: a f. 1r-n: *Pater noster*; *Mein Dienst*, M iniciálé, a f. 1v-n: *Domine quis* (Ps 15,1?).

Eredet – használat: A töredéket egy kétkötetes breviarium részeként a bécsi Sankt Jakob auf der Hülben kolostorban használták, majd a 15. század harmadik negyedében kivágták az anyakódexből.

BREVIARIUM CRSA. Benedicti abb.

f. 1r–v I Noct. Lect. II [Hic itaque ... incau]te derelictum casu accidenti fractum est, sicque ut in duabus partibus inveniretur divisum. (Gregorius Magnus, Dialogi de vita et miraculis patrum Italicorum, Lib. II, cap. I, PL 66 [1866], 128A); R. *Puer fletum subsecute consolatus nutricule ...* (Cantus ID 601912); V. *Elongatus a nutrice ...* (Cantus ID 601912a); Lect. III *Quod mox ut rediens nutrix illius invenit, vebementissime ... capisterium reddidit, quod fractum tulerat.* (Gregorius Magnus, Dialogi de vita et miraculis patrum Italicorum, Lib. II, cap. I, PL 66 [1866], 128A–B); R. *Agnosce Dei famule surrexit ...* (Cantus ID 600065); V. *Hec dies quam fecit Deus ...* (Cantus ID 600065a); II Noct. A. *Sanctum Romanus habitum dans ...* (Cantus ID 204481); A. *In specu sub quo latitat Dei ...* (Cantus ID 202480); A. *Adtbleta (!) Dei gravibus ...* (Cantus ID 200400); Vers. *Iustum deduxit Domino per vias rectas* (Cantus ID 008115); Lect. IV *Festiva beati Benedicti sollempnitas Christo Domino ...* (S. Odo abbas Cluniacensis, Sermones quinque, Sermo III de Benedicto, PL 133 [1853], 721D–722A); R. *Servus Dei Benedictus stetit ...* (Cantus ID 602193); V. *Orans iacentem suscitavit ...* (Cantus ID 602193a); Lect. V *Unde et istum patrem divino quondam ...* (S. Odo abbas Cluniacensis, Sermones quinque, Sermo III de

Benedicto, PL 133 [1853], 722A, 723D); R. *Benedictus quam devotas Deo solvebat ...* (Cantus ID 600304); V. *Uterque duxit gaudia soror ...* (Cantus ID 600304a); Lect. VI *Non ab re sanctus Benedictus Moysi comparatur ... iste vero multas [ex populo ...]* (S. Odo abbas Cluniacensis, Sermones quinque, Sermo III de Benedicto, PL 133[1853], 724A).

2.

ÖNB, Cod. ser. n. 4241

BREVIARIUM CANONISSARUM REGULARIUM SANCTI AUGUSTINI

14. század – 1 levél (ugyanabból a kódexből, mint a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, Ms. 19, ÖNB Fragm. 469)

Megbarnult, helyenként gyűrött pergamenlevél: 395×283mm. – Kéthasábos írástükör: 292×87+17+90 mm, 26 tintával megvonlazott sor, az írástükör vonalazásra mérőleges oldala dupla vonallal keretelve. – 14. századi gótikus könyvírás. – Négysoros, a Heiligenkreuz/Lilienfelder Fleuronée-csoporthoz tartozó *D* iniciálé, kétsoros kék *B* iniciálé nyoma, vörös és kék majuszkulák váltakozva, fekete majuszkulák vörös meg erősítő vonalakkal, vörös minuszkulák feketével váltakozva *Maria* nevében, rubrum.

Őrzőkönyv: ismeretlen. A töredéket 1927-ben keménytáblás kötésbe varrták bele. Repülő előzéklap lehetett az egykori őrzőkönyvben. – A töredéken: 1. Íráspróbák: *Methamorphoseos, Ovidius primo Methamorphoseos, ex Commestorio viciorum, homo quidam, in nomine Domini amen, in nomine, univrsis ac singulis(?)*, gg xxx(?) ; 2. Tollpróbák: *S, O, C* iniciálé; 3. A f. 1v-n az egykori őrzőkönyv-beli tulajdonosi bejegyzés: *Iste liber est monasterii Sancte Dorothee Virginis Vienne Canonice Regularium Ordinis Sancti Augustini, in quo continetur egregia Summa Commestorii viciorum.*

Eredet – használat: A töredéket egy kétkötetes breviárium részeként a bécsi Sankt Jakob auf der Hülsen kolostorban használták, majd a 15. század harmadik negyedében kivágták az anyakódexből.

BREVIARIUM CRSA. Infra Octavam Assumptionis Mariae, Bernardi abb.

f. 1r–v Infra Oct. Assumptionis Mariae Lect. III [...]*licis suis*. Lect. IV *Signum magnum apparuit in celo ...*; Lect. V *Et defectus omnis sub ea est ...*; Lect. VI *Candissimus sane et candidissimus amictus ...* (Bernardus Claraevallensis, Dominica infra octavam Assumptionis B.V. Mariae, PL 183 [1854], 430D–434C) – *Von sand Bernhart* [mellette az újraserkesztésre utaló megjegyzés: *da hab wir nichts*] >esperas von unser vrowen< A. *Ecce tu pulchra es* (Cantus ID 002547); Ps. *Dixit Dominus*; >mit dem anderen< Cap. *Dilectus a Deo et hominibus ...*; R. *Beatus Bernhardus quasi vas auri ...* (Cantus ID

600239); *V. Factus est quasi ignis effulgens ...* (Cantus ID 600239a); *H. Bernhardus doctor* (AH 52,131); *Vers. Amavit eum Dominus et ornavit eum ...*; *Mg A. Magnificavit sanctum suum Dominus ...* (Cantus ID 202973); *Or. Perfice quesumus Domine pium in nobis ...*; >von unser vrowen< *A. [Beíratlan]*; *Invit. In confessione laudis adoremus ...* (Cantus ID 100139); *Ps. Venite*; *H. Bernhardus doctor*; *I Noct. A. Vie viri sancti vie pulchre ...* (Cantus ID 205167); *Ps. Beatus vir*; *A. Semitas iusticie viasque ...* (Cantus ID 204587); *Ps. Quare fremuerunt*; *A. Benedictio Domini super caput ...* (Cantus ID 200650); *Ps. Domine quid multiplicati*; *Vers. Amavit eum Dominus ...*; *Lect. I. Bernhardus Fontanis oppido Burgundie patre Cecilino ... dignitate seculi sed dignioribus [ac nobilioribus ...]* (Bernardus Claraevalensis, *Vita sancti Bernardi abbatis*, PL 185 [1860], 470A).

HENDE FANNI

CSÁSZKA GYÖRGY KALOCSA-BÁCSI ÉRSEK ELFELEDETT MŰGYŰJTEMÉNYE

A „művészetek barátjaként, bőkezű mecénásaként” emlegetett Császka György kortársai által is méltatott, gazdag műgyűjteménnyel rendelkezett. Ez a gyűjtemény azonban napjainkban egyáltalán nem ismert. A szakirodalom nem említi, és nem került eddig a művészettörténeti-művelődéstörténeti kutatások fókuszába sem. Mindennek oka, hogy az érsek halála után, 1905-ben műgyűjteményét elárverezték. Néhány darabja hazai közgyűjteményekbe került, töredékét pedig Kalocsán őrzik jelenleg is. Nagyobb része azonban szétszóródott a nagyvilágban.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért is fontos egy olyan műgyűjteménnyel foglalkozni, mely napjainkban csak töredékében maradt fenn. Egyrészt azért, mert a Császka-gyűjtemény a kalocsai érsekség történetének egy érdekes színfoltját jelentette. A kalocsai érsekek sorában ugyan nem csak Császka volt ismert gyűjtőtevékenységéről, hanem pl. Patachich Ádám (1716–1784) és Haynald Lajos (1816–1891) is. Patachich jelentős könyvgyűjteménnyel érkezett korábbi állomáshelyéről, Nagyváradról Kalocsára. Könyvtárát egész életében gyarapította. Halálakor már 18 992 kötetet őriztek az érseki rezidencián.¹ Haynald többek között botanikai gyűjteményéről és szakkönyvtáráról volt ismert. Európa híres botanikusai és növénygyűjtői tekintették meg kalocsai herbáriumát. Látogatásaik emlékeként névjegyként is használt, dedikált kabinetfotóikat hagyták az érseki palotában.² Azonban az érsekek között Császka György volt az egyetlen, aki komplex és szerteágazó műgyűjteménnyel rendelkezett. A magyar művelődéstörténet szempontjából is jelentős műtárgyegyüttesnek kutatása számos, új és fontos adalékkal szolgálhat, pl. gazdagíthatja egy-egy hazai művész *ouvre*-jét, illetve segítheti a hazai közgyűjteményekben őrzött, szepesi provenienciájú darabok történetének feltárását. Császka ugyanis Kalocsára érkezése előtt a szepesi püspökség élén állt. Több, értékes darab beszerzése ehhez az időszakához köthető.

A Császka-gyűjteményt méltán említhetjük a hazai, ismert főpapi gyűjtemények sorában mind nagyságrendjét, mind összetettségét illetően. Simor János hercegprímáshoz (1813–1891), Ipolyi Arnold (1823–1886) besztercebányai, majd nagyvárad, illetve

---

¹ TÓTH TAMÁS, *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása* (Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 8), Budapest–Kalocsa 2014, 260.

² KFK Fotótár.

Bubics Zsigmond (1821–1907) kassai püspökökhöz hasonlóan Császkát gyűjteményének létrehozásában és gyarapításában devóciós, illetve hazafias, nevelő és ízlésformáló szempontok egyaránt vezették, amellet, hogy kollekciója főpapi reprezentációjában is hangsúlyos szerepet kapott.

I. CSÁSZKA GYÖRGY ÉRSEK ÉLETÉNEK RÖVID ÁTTEKINTÉSE

Császka György morva származású, építőmester-ősei a cseh-morva határvidékről a munkalehetőségek reményében húzódtak a Felvidékre, elsősorban Nyitra, Trencsén, Pozsony és Holics környékére. A Császka vezetéknev első említésével a 17. század közepén találkozhatunk először az anyakönyvekben.³

Császka György a Nyitra közelében fekvő Nyitraszerdahelyen született, 1826. december 4-én. Apja, Császka Jakab építőmester, anyja a nemesi származású Krchenyák Franciska volt. A későbbi érsek nevét anyai nagyapja, Krchenyák György után kapta.

Császka György apja a Pozsony melletti Blumentalban született. Innen települt át a család ezen ága Nyitra környékére.⁴ Apai nagyanyja, Fidin Katalin már Nyitrán halt meg 1833-ban. Császka Jakab 1821-ben kötött házasságot Krchenyák Franciskával.⁵ Feltehetően a Krchenyák-ág örökségeként került a Császka család tulajdonába néhány kisebb, Nyitra- és Pozsony vármegyei birtok.⁶ A Császka család rokonságban állt Horváth Mihály történétíróval és Samassa József későbbi egri érsekkel. Császka az 1870-es években hagyta el nevéből az addig használt „t” betűt.

Később a család Nyitrára költözött át, ahol Császka Jakab apai ági rokonai, a tehető Császka Mátyás és Ferenc építőmesterek éltek.⁷ Császka Ferenc valószínűleg Császka György apjának, Jakabnak a testvére lehetett. Közeli rokonságukat erősíti az a tény, hogy Császka György születésekor második keresztnévként a Ferencet kapta.

³ Császka Anna 1659. febr. 6-án, Császka Zsuzsanna 1693. dec. 21-én született Vágbesztercén. <https://www.familysearch.org/search/record/results?count=20&q.anyPlace=%620Pova%C5%BEsk%C3%A1%20Bystrica&q.surname=Cs%C3%A1szka%3F> (2022. 10. 05.)

⁴ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GR74-9R75?i=165&cc=1554443&cat=1858325> (2022. 10. 05.)

⁵ <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GBTH-DWT?i=228&cc=1554443&cat=1369400> (2022. 10. 05.)

⁶ *Hírdetmények a földtehermentesítési kárpótlási tőkék kirendelése tárgyában.* Hivatalos Ertesítő. Melléklet a BpH 270. számához (1857) Császka György és testvérei, Mária, Viktória és Jozefa számára a család alsóatraki birtoka után 237 forint kárpótlási tőkét állapított meg a pozsonyi földtehermentesítési bizottmány. 1828. évi országos összeírás. Pozsony vármegye. Császka oppidum. <https://adatbazisokonline.mml.gov.hu/bwrview/1828/6D3E0574610D45C7995C09AAE7EF39CC/?search=Csaszka&Alconfidence=50> (2022. 10. 05.).

⁷ *Egyházi tudósítások. Magyarország. Nyitra, Religio* (1854) 44–47. Palugyay Imre nyitrai püspök névnapjának tiszteletére díszbe öltözött városban Császka Ferenc kőművesmester házának díszkivilágítását külön is méltatta a cikk írója. A házon a püspök címerét és egy német nyelvű feliratot helyezett el Császka.

A jómódú Ferenc rendszeresen támogatta Györgyöt, aki úgy tűnik, „bejáratos” volt a házába.⁸ Császká György szülei Nyitrán haltak meg.⁹

Császká György öt lánytestvére szintén Nyitraszerdahelyen született.¹⁰ Közülük Viktória, Mária, Vilma és Jozefa éltek meg a felnőttkort. A testvérek kapcsolata egész életükben szoros maradt. Császká mindvégig támogatta húgait és családjaikat, egyengette gyermekeik tanulmányait, majd segítette őket hivatali pályájuk során.¹¹

Császká gimnáziumi tanulmányait a nyitrai és a tatai piarista gimnáziumban végezte. Tatára azért került, hogy a magyar nyelv ismeretében is gyarapodjon. Majd az esztergomi bencés gimnázium tanulója lett. Papnövendék korában a pozsonyi Emericianum lakója volt.¹² 1844-től a nagyszombati érseki líceumban filozófiát tanult.¹³ Majd 1846-tól a bécsi Pazmanianum növendékeként teológiai tanulmányokat folytatott a császárvárosban.¹⁴ Scitovszky János 1850. szeptember 21-én szentelte pappá Galgócon.¹⁵

⁸ 1850-ben ugyanis Császká Ferenc házában ismerkedett meg az újmisécs Császká György Szoldatits Ferenc festőművésszel. BÍRÓ BÉLA, *Szoldatits Ferenc (1820–1916)*, Budapest, kézirat, é.n. 7. MNG Adattára Bíró Béla hagyatéka.

⁹ Krchenyák Franciska 1849. dec. 8-án halt meg Nyitrán. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S Q-G11P-GL5?i=82&cc=1554443&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6NM8-74ZX> (2022. 10. 5.). Császká Jakab 1858. március 29-én halt meg Nyitrán. <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-G11P-GN7?i=188&cc=1554443&personUrl=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6NM8-F4Zi>. (2022. 10. 05.); KFL I.l.c. Császká György perszonális iratai, 1892. aug. 12. Mayer Károly nyitrai építész levele Császká György-höz. Levelében arról írt, hogy kereste a temetőben Császká szüleinek sírját, de nem találta. Később azonban beszélt egy családdal, akiknek hozzátartozóit állítólag a Császká-szülők közelében temették el. 1892. máj. 22. Mayer Károly levele Császká György-höz. Már a sír rendbe tételével kapcsolatban jelentkezett.

¹⁰ Archivum Dioecesanum Nitriense, Archivum privatum Episcopi Nitriensis, Copiae matricularum, volumen n. 5.

¹¹ Császká György Kalocsán őrzött pénztárnaplóiban rendszeresen találhatunk testvéreinek és azok családjainak a támogatásával kapcsolatos bejegyzéseket. Császká húgai időnként a kalocsai érseki rezidencia lakói is voltak, amikor pihenni jöttek ide. KFL I.l.c. Császká György perszonális iratai, 1881. febr. 2. Császká Mária 10 000 forintot kapott Császká György püspöktől.

¹² *Juventus Gymnasii Tatensis apud Scholas Pias... anni 1840. Juventus Regii M. Gymnasii Strigoniensis 1841. Humanitatis anno I. Juventus Regii M. Gymnasii Strigoniensis 1842. Humanitatis anno Secundo. Császká György.* BpH 24 (1904) 3.

¹³ KFL I.l.c. Császká György perszonális iratai, Iskolai bizonyítványai, Nagyszombati Érseki Líceum, 1846. okt. 2.

¹⁴ LAKATOS ANDOR–LUBOSLAV HROMJÁK–RUPERT KLIEBER, *XI-1-6. Georg Császká*, Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918, Ein amtsbiographisches Lexikon. I. Band. Die röm-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn, hg. Rupert Klieber–Péter Tusor, Berlin 2020, 328–335, 328.

¹⁵ PL Scitovszky, Catalogus 7, 2146/1850. A pappá szenteléssel kapcsolatos feljegyzés alatt Scitovszky János sajátkezű aláírása olvasható: „Joannes”. Köszönet HEGEDŰS ANDRÁSNAK, az Esztergomi Prímási Levéltár vezetőjének, hogy felhívta a figyelmemet erre az iratra. A szakirodalomban eddig ugyanis tévesen, bécsi felszentelése szerepelt.

Scitovszky János hercegprímás 1850-ben újjászervezte a nagyszombati érseki líceum mellett egykor működő konviktust.¹⁶ Prefektusává pedig frissen szentelt papját, Császká Györgyöt nevezte ki. A hercegprímás az intézmény fejlesztésében is számított rá. 1851-ben a papi hivatásgondozásban fontos szerepet játszó gyermekszemináriumok tanulmányozásával bízta meg Császkát, aki ennek kapcsán beutazta az osztrák örökös tartományokat és Észak-Itáliát.¹⁷ Császká a líceumban matematikát is tanított. 1853-tól pedig a nagyszombati helynöki irodában dolgozott szentszéki jegyzőként, levéltárosként és könyvtárosként, majd 1856-tól érseki helynöki titkárként. 1864-ben főpásztora, Scitovszky János az esztergomi hercegprímási irodaigazgatóvá nevezte ki. A prímási udvar remek „iskola” volt Császká számára, ahol egész életére szóló tapasztalatokat szerzett az egyházigazgatás, társas érintkezés és nem utolsósorban az egyházi mecenatúra területén. Központi szolgálata idején nagy hasznát vette német, francia, olasz és szlovák nyelvismeretének. Ezeket a nyelveket nemcsak levelezett, hanem folyékonyan beszélt is. Ezt a tisztséget Simor János hercegprímás hivatali ideje alatt is betöltötte. 1870-ben az esztergomi káptalan mesterkanonokja lett.¹⁸

Az esztergomi érseki aula ambíciós irodaigazgatóját kortársai esélyes püspökjelöltként tartották számon. Ez a pillanat 1874-ben érkezett el Császká életében, amikor unokatestvérének, Samassa Józsefnek egri érseki kinevezésével megüresedett a szepesi püspöki szék. Császká kiválasztásánál személye mellett komoly érvként szolgált szlovák nyelvtudása. Szepesi időszakában bőkezűen támogatta egyházmegyéje gyakran középkori eredetű templomainak felújítását. A 19. század derekától rendszeressé váló hazai országos kiállításokon (1876. évi árvízkarosultak javára rendezett tárlat, 1884-es országos történeti ötvösmű kiállítás) megismerkedhetett a nagyközönség a szepesi püspökség egyházművészeti emlékeivel, melyek kölcsönzését nagyvonalúan pártfogolta. Császká elkötelezett támogatója volt az 1872-ben alapított Iparművészeti Múzeumnak. Mindezeknek köszönhetően hamarosan ismert lett művészetpártoló tevékenysége. Szepesi püspöksége idején műgyűjteménye különleges darabokkal gazdagodott és hamarosan országos hírnévre tett szert.¹⁹

1891-ben, Haynald Lajos halála után Császká Györgyöt kalocsa-bácsi érsekké nevezte ki az uralkodó. Érseksége idején tovább folytatta műpártoló tevékenységét. Kiváló lehetőséget jelentett számára ezen a téren az 1896. évi országos millenniumi kiállítás előkészítése. Később az 1900. évi párizsi világkiállításra és az 1904. évi Mária Terézia korabeli liturgikus öltözeteket bemutató tárlatra is kölcsönzött egyházművé-

¹⁶ CSÁSZTKA GYÖRGY, *Nagyszombati érseki convictus*, Religio (1853) 545–546 és Religio (1853) 553–554.

¹⁷ *Császká György 1826–1904*, Az Újság 2 (1904) 10.

¹⁸ LAKATOS ANDOR–HROMJÁK–KLIEBER, *Georg Császká*, 328–329.

¹⁹ LAKATOS ADÉL, *Egy eltűnt főpapi gyűjtemény nyomában. Császká György „szepesi képtára”, Ecclesiae et historiae servus infatigabilis*. Tanulmányok Somorjai Ádám 70. születésnapjára, szerk. Zombori István, Budapest 2022, 126–141; LAKATOS–HROMJÁK–KLIEBER, *Georg Császká*, 329, 332; ANTON TYROL–VLADIMIR OLEJNÍK, *Uznik Biskupstva, osobnosti a najnovšie udalosti*, Rózsahegy [Ružomberok] 2021, 37.

szeti emlékeket. Kalocsai érseksége idején egyházmegyéjében jelentős anyagi források biztosításával több új templom építését is támogatta.²⁰

1904. augusztus 11-én, 78 éves korában hunyt el budapesti otthonában. 1904. augusztus 16-án ünnepélyes szertartás keretében helyezték örök nyugalomra a kalocsai főszékesegyház érseki kriptájában.²¹

2. A CSÁSZKA-GYŰJTEMÉNY TÖRTÉNETÉVEL KAPCSOLATOS FORRÁSOK

Mivel a Császká-gyűjtemény csak töredékeiben maradt fenn az utókorra és képtári részét (annak is szepesi korszakát) leszámítva leltárai egyelőre még nem kerültek elő, történetének rekonstruálásában nagy segítséget jelentenek a különféle levéltári források, nyomtatásban megjelent ismertetőik és sajtóhíradások.

Ilyen dokumentumok rejlnek a szepesi püspökség iratanyagát külön fondként kezelő Lócsei Állami Levéltárban, a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban, valamint a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattárában és Fotótárában. Az 1876. évi, árvízkárosultak javára rendezett történeti és műipari-, az 1884. évi történeti ötvösmű- és az 1896. évi millenniumi kiállítás kapcsán megjelent katalógusok, illetve különféle ismertetőik szintén számos adalékkal szolgálnak a gyűjtemény történetére vonatkozóan. Császká ugyanis szívesen kölcsönözte ezekre az alkalmakra kollekciónak egy-egy darabját. Az 1900. évi párizsi világkiállításnak köszönhetően pedig a „nemzetközi porondon” is megmutathatta néhány értékes műkincsét. A gyűjtemény történetének további fontos forrását jelentik a különféle sajtóhíradások.

Császká kalocsai érseki kinevezése után kollekciónak egyes darabjai Szepeshelyen maradtak. Ezekkel a műtárgyakkal kapcsolatban DIVALD KORNÉL művészettörténész, műemléki topográfus és fényképész felmérési anyagából tájékozódhatunk. DIVALD 1903–1904-ben és 1907-ben vette számba a szepesi püspöki központ egyházművészeti emlékeit. Munkája során fotókat is készített. Műtárgyfelméréseinek eredményeit 1905–1907 között *Szepesvármegye művészeti emlékei* címmel három kötetben jelentette meg.²² Felméréseinek kéziratos anyagát a *Szentek fuvarosa. Divald Kornél felső-magyar-*

²⁰ LAKATOS–HROMJÁK–KLIEBER, *Georg Császká*, 333; LAKATOS, *Egy eltűnt főpapi gyűjtemény nyomában. Császká György „szepesi képtára”*. Ecclesiae et historiae servus infatigabilis. Tanulmányok Somorjai Ádám 70. születésnapjára, szerk. Zombori István, Budapest 2022, 130; LAKATOS ADÉL, *Neogótikus templomépítést a Bácskában levéltári dokumentumok tükrében. A szabadkai Szent Rókus-, Szent György és a kelebiai Szent Anna-templom*, Istorizicam u Backoj–Historizimus a Bácskában (szerk. Kajdoci Lovász Gabriella–Ninkov K. Olga–Korhecz-Papp Zsuzsanna), Szabadka 2022, 197–206.

²¹ LAKATOS–HROMJÁK–KLIEBER, *Georg Császká*, 334.

²² DIVALD KORNÉL, *Szepesvármegye művészeti emlékei. Első rész: Építészeti emlékek*, szerk. Vajdovszky János, Budapest 1905; DIVALD KORNÉL, *Szepesvármegye művészeti emlékei. Második rész: Szobrászat és festészet*, szerk. Vajdovszky János, Budapest 1906; DIVALD KORNÉL, *Szepesvármegye művészeti emlékei. Harmadik rész: Iparművészeti emlékek*, szerk. Vajdovszky János, Budapest 1907.

országi topográfiaja és fényképei 1900–1919 című, 1990-ben napvilágot látott kötetben összegezték.²³ A Császká halála után, 1905-ben elárverezett gyűjtemény aukciós katalógusának egyetlen fennmaradt példányát a Szépművészeti Múzeum Adattárában őrzik.²⁴

Értékes információkkal szolgál a kollekción későbbi sorsára vonatkozóan Löfkovits Artúr debreceni ékszerész naplója, aki a Császká-gyűjtemény jelentős részét megvásárolta az érsek elhunytja után. Löfkovits a tulajdonába került darabokat az 1902-ben alapított debreceni Városi Múzeumnak ajándékozta a Császká-képtár kivételével. Ez utóbbit csak letétként bocsátotta az intézmény rendelkezésére. Löfkovits a múzeum igazgatói tisztét 1929-ig töltötte be. Az általa írt jelentések és leltárak később a jogutódként működő Déri Múzeum iratanyagával együtt a MNL Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltárába kerültek.²⁵

A Császká-gyűjtemény sorsával kapcsolatban további fontos forrást jelentenek Kőszeghy Elemér műtárgyfelmérési jegyzékei. Kőszeghy az Iparművészeti Múzeum, majd a budapesti múzeumok átszervezése után a Magyar Történelmi Múzeum Iparművészeti Tárának igazgatója 1938–1945 között vette számba a magyar ingó műtárgy-állományt. Tevékenysége az 1938. évi első bécsi döntést követően a Felvidékre, többek között a Szepességre is kiterjedt. Az általa összeállított ingó műtárgyleltár nyomtatásban ugyan nem jelent meg, de kéziratos anyaga megtalálható az Iparművészeti Múzeum Adattárában.

3. A CSÁSZKA-GYŰJTEMÉNY TÖRTÉNETE

Császká György még esztergomi időszakában kezdett műgyűjtésbe, amikor 1864–1874 között a prímási aulát vezette. A Simor János hercegrímás környezetében eltöltött évtized meghatározó volt a számára. Fontos tapasztalatokat szerzett többek között a gyűjteményszervezés területén. Császká esztergomi éveiben kezdte el kiépíteni széleskörű kapcsolatrendszerét, mely a későbbiekben nemcsak hivatali pályáján, hanem a műtárgybeszerzések kapcsán is nagy hasznára volt.

A Császká-gyűjtemény esztergomi időszakáról kevés adat áll rendelkezésünkre. Császká valószínűleg 1870. évi kanonoki kinevezése után engedhette meg magának a nagyobb volumenű műtárgyvásárlásokat. Ekkor került a tulajdonába pl. Csáky Miklós kalocsa-bácsi érsek, majd esztergomi érsek 1754-ben, Nagyszombatban kiadott egy-

²³ „*A szentek fuvarosa*”: *Divald Kornél felső-magyarországi topográfiaja és fényképei 1900–1919*, Forráskiadványok, szerk. BARDOLY ISTVÁN–Cs. PLANK IBOLYA, Budapest 1999.

²⁴ SzM Adattára, 1905, 413. Császká-hagyaték árverési jegyzéke.

²⁵ MNL-HBML Debrecen város tanácsának iratai, (IV.B.1405.b.) V.18.1902. Löfkovits Artúr múzeumi alapítvány.

házmegyei szertartáskönyve.²⁶ 1872-ben pedig Lippert József prímási építész tervei alapján, a bécsi Anders-műhelyben készült megrendelésére az az aranyozott ezüst kehely, melyet később Császká a bazilika Bakóc-kápolnájának ajándékozott.²⁷

Császká György 1874. évi szepesi püspöki kinevezése után nem „üres kézzel” érkezett új állomáshelyére. Leltárak hiányában azonban Szepeshelyre költöztetett kollekciójának nagyságát nem lehet megállapítani. Császká Szepességben töltött évei alatt gyűjteménye gyarapodásának legintenzívebb fázisa következett. Császká műtárgyait a szepeshelyi püspöki palotában, valamint a nyári rezidenciaként használt savniki várkastélyban helyezte el. A *Vasárnapi Újság*ban 1891-ben Dolencz József a következőképp írt erről: „Szepeshelyi nagyszerű berendezésű palotájának termei valóságos múzeumok. Kiváló műtárgyakkal és kitűnő választékossággal vannak berendezve és díszítve”.²⁸ Császká a savniki épületet egy szárny hozzátoldásával bővítette.²⁹

Császká műtárgyait részben a műkereskedelem hagyományos csatornáin keresztül szerezte be. Bécsi és római utazásai, illetve budapesti tartózkodása idején sikerült egy-egy becses darabra szert tennie.³⁰ 1891 januárjában Eugène Nollet párizsi zeneszerző, zongora- és hárfaművész kollekciójának bécsi árverésén vásárolt.³¹ Az Iparművészeti Múzeum Könyvtárában található az az aukciós katalógus, melyet a jeles eseményen Császká György használt.³² Benne a püspök saját kezű, ceruzás megjegyzései olvashatóak az egyes tételeknél. Császká rendszeresen vásárolt a különféle budapesti kiállításokon is, mint pl. a Műcsarnokban vagy az Iparművészeti Múzeumban rendezett szezonális és ünnepi tárlatokon.³³ Műtárgybeszerzéseinél gyakran kérte ki szakemberek

²⁶ KFK G 3062. *Ordo officii divini in usum Dioecesis*, Nagyszombat 1754.

²⁷ A kehely jelenleg az esztergomi Főszékesegyházi Kincstár kiállításán látható. Talpán barokk keretelésű medaillonban Szűz Mária a gyermek Jézussal relief látható. Köszönet KONTSEK ILDIKÓNAK, az esztergomi Keresztény Múzeum igazgatónőjének, hogy megnézhettem a Császká-kehelyt.

²⁸ DOLENECZ JÓZSEF, *Császká György kalocsai érsek*, *Vasárnapi Újság* 38 (1891) 733–734.

²⁹ KFK Ms. 571. „1889. augusztus 18. 1239 Ft 31 fillér. Savnikvár és gazdasági épületek javítása.” „1889. szeptember 24. Savnikon egy szoba kifestéséért, egy kályha felállításáért 50 Ft.” 1889. szeptember 26. Wolf kárpitos savniki várkastély 720 Ft”.

³⁰ KFK G 2954. Egger-katalógus. Beilage zum Correspondenz-Blatt für jeden kath. Clerus Österreichs. Budapest 1888. Császká szepesi püspöki ex librise. A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött Egger-katalógust Császká valószínűleg egyik budapesti látogatása során szerezte be.

³¹ HORVÁTH HILDA, *Gróf Pálffy János műgyűjteménye* (Művészettörténeti füzetek 29), Budapest 2007, 27.

³² *Auctions-Katalog der Gemaldesammlung moderner Meister aus dem Besitze des Herrn Franz Terzer in Wien und der Antiquitäten-Sammlung (Objecte des Mittelalters und der Renaissance) aus dem Besitze Herrn E. Nollet in Paris, welche Montag den 12 Jänner 1891 und folgende Tage Nachmittags von 2 Uhr an im locale des Wiener Künstlerclub I. Graben 10. (Dorotheergasse No. 1.) versteigert werden. Bécs, Wáwra, C. J., 1891.* Az Iparművészeti Múzeumban őrzött példány egykor Császká György tulajdona volt. Az árverési katalógus 39. oldalától Császká ceruzás feljegyzéseivel találkozhatunk. Felírta, melyik tételt, ki és mennyiért vásárolt meg. Azoknál a tételeknél, melyeket ő vett meg az „Én” megjegyzés, illetve a vásárlásért kiadott összeg szerepelt.

³³ GÁBOR ESZTER, *A Műcsarnok épülete*, Műcsarnok, (szerk. Keserű Katalin–Nagy Gabriella–Beke László), Budapest 1996, 5–41. Az Iparművészeti Múzeum 1877–1896 között a Képzőművészeti Társulat Andrassy úti régi Műcsarnokában működött. Itt rendezték kiállításait. SISA JÓZSEF, *AVárosliget átalakulá-*

tanácsát. Így pl. Czobor Béla pap-művészettörténész, több nagyszabású hazai kiállítás (1885. évi országos kiállítás, 1896. évi millenniumi tárlat) szervezője; Lippert József, Simor János hercegprímás „jobb keze” és építész; valamint Szalay Imre, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztálytanácsosa, a Magyar Nemzeti Múzeum későbbi igazgatója egyaránt segítségére voltak műgyűjteménye gyarapításában. Azon az 1875 áprilisában rendezett bécsi aukción, melyen Lippert közvetítésével Simor több kiváló műalkotás birtokosa lett, juthatott valószínűleg Császka birtokába a tévesen Michael Wolgemuthnak attribuíált *Szent Júdás Tádé mártíromságát* ábrázoló darab, melyről lentebb, képtárának ismertetésénél még részletesebben is írunk. A Lippert által összeállított jegyzék szerint Simor ekkor három képet vásárolt a Wolgemuthnak tulajdonított Szent-ciklusból. Továbbá Palma il Giovane *Utolsó vacsora* ábrázolása is ekkor került Simor birtokába. Császka képtárának szintén része volt egy Palma-kép, mely a Szent Családot ábrázolta a kis Keresztelő Szent János és Szent Péter társaságában. Valójában ez esetben egy 19. századi, „velencei modorban” készült másolatról beszélhetünk. Lentebb, a képtári ismertetésnél erről is lesz még szó.³⁴

A Császka-gyűjtemény gyarapodásának fontos forrása volt a középkori emlékekben gazdag szepesi egyházmegye. Császka püspöksége idején több, középkori eredetű templom felújítása kezdődött meg. A munkálatok tervezésénél, kivitelezésénél az ország más egyházi restaurálásainál is tevékenykedő, neves építészek működtek közre, mint pl. Friedrich von Schmidt, id. Stornó Ferenc, Schulek Frigyes és Lippert József. A munkálatok változó mértékben érintették a szepesi templomokat. A neogótikus szellemben végzett felújítások jelentős mértékben átformálták több középkori szepesi templom külső és belső megjelenését. Volt, ahol teljes körű renoválást végeztek. Így történt ez pl. a szepeshelyi Szent Márton-székesegyház, a szepesolaszi Keresztelő Szent János-, a szepesváraljai Kisboldogasszony-, az iglói Szűz Mária Mennybevétele-templom esetében. Más helyeken a belső teret és a berendezést újították meg. Ilyen jellegű munkálatok folytak pl. a mátyásfalvi Szent Péter és Pál-, a mateóci Szent István-, a korompai Szent János- és a komjáti Szent Erzsébet-templomban. Arra is volt példa, hogy csak a falképeket restaurálták. Így kerültek elő a mészrétegek alól és váltak láthatóvá pl. a lőcsei Szent Jakab- és a poprádi Szent Egyed-templom falfestményei. A szepesi templomfelújítások következtében számos középkori berendezés (oltárok, szobrok, liturgikus tárgyak és öltözetek) került ki az épületekből. Császka rendeletére ezeknek egy részét Szepeshelyre szállították és a püspöki palota, valamint a székesegy-

sa az ezredéves kiállítás idején, *Ars Hungarica* 24 (1996) 1. sz., 72. A Képzőművészeti Társulat 1896-tól a Városligetben felépült Múcsarnokban szervezte meg tárlatait. KFL I.1.c. Császka György, 1887. december 19. Szalay Imre levele Császka György püspökhöz. Szalay Imre tájékoztatta Császkát arról, hogy Radisics Jenővel milyen tárgyakat vásároltak meg a számára az Iparművészeti Társulat karácsonyi kiállításán: Uhl Sándor tervei alapján, Herpka Károly által készített bronz gyertyatartópárt és Jaiser Gyula bőrrrel bevont íróasztal-székét. *Karácsonyi kiállítás*, BpH 8 (1888) 5.

³⁴ PL III. Archiva Privata, 1. Simor János hercegprímás, 33, 1875. május 1. Lippert József jegyzéke.

ház lomtáraiban, illetve az ún. püspöki graniáriumban raktározták el őket. A püspök elképzelése szerint ezek az egyházművészeti emlékek a később felállítandó Szepesi Keresztény Múzeumba kerültek volna. Ennek megalapítására azonban Császká idejében nem került sor.³⁵ Valószínűleg belátta a püspök, hogy a tervezett intézményt nem tudná olyan mértékben bekapcsolni az ország kulturális vérkeringésébe, mint ahogy azt szeretne volna. Múzeumi mecénatúrájának fókuszába ennek köszönhetően fokozatosan az Iparművészeti Múzeum került.³⁶ A szepesi püspöki központ raktáraiban és a magtár épületében felhalmozott műtárgyak pedig elég méltatlan körülmények között várták sorsuk jobbra fordulását. Az itt uralkodó állapotokról DIVALD felmérési fotói és beszámolóí alapján tájékozódhatunk.³⁷

A Szepeshelyre került egyházművészeti emlékek közül néhány Császká által kiválasztott darab a rezidencia reprezentatív tereit, kápolnáit és folyosóit díszítette. A behozott liturgikus darabok (miseruhák, ötvöstárgyak) egy részét a püspök használatba is vette. Ilyen egyházi öltözeteket írhatott össze DIVALD KORNÉL a püspöki palota kápolnájában.³⁸ A püspöki palotába bekerülő és a főpásztor által használt tárgyak egy része idővel keveredett magángyűjteményének darabjaival.

Császká György 1891. évi kalocsa-bácsi érseki kinevezése után gyűjteményének jelentős részét Kalocsára költöztette. Néhány darabja azonban ott maradt a Szepességben. Ilyen volt pl. a *Krisztus az Olajfák hegyén* táblakép, melyet az 1930-as években Csánky Dénes, a Szépművészeti Múzeum igazgatója fedezett fel a savniki kastélyban. A megtalált szárnykép egy olyan oltárnak volt a része, melynek öt darabja már korábban, Párvy Sándor szepesi püspök adományaként a budapesti Magyar Nemzeti Múzeum, majd a Szépművészeti Múzeum, illetve később a Magyar Nemzeti Galéria

³⁵ A löcsei Állami Levéltár 1875. évi püspöki iktatókönyvében a múzeumi célokra felajánlott, műtárgyakkal kapcsolatos dokumentumokat még külön tárgyszó alá, *Museum Christianum Scepusianum* jelöléssel iktatták. A későbbi években ez a „címke” elmaradt, és egyre kevesebb lett a műkincsek (képek, textíliák, ötvöstárgyak és egyéb) adományozásáról szóló irat is. S. B., *A szlovák egyház mártírjai*, Új Ember 54 (1998) 29. sz., 5; HALKO JÓZSEF, *A csehszlovák szakadár katolikus akció. Kommunista kísérlet a katolikus egyház nemzeti egyházzá formálására Csehszlovákiában*, Budapest 2022, 25–32. 41–42. 85–88 és 175–173. Végül csak 1933-ban került sor a Szepesi Egyházmegyei Múzeum megalapítására a püspökség intézményeinek szellemi és kulturális megújítását szorgalmazó Jan Vojtašák püspöknek köszönhetően. A püspökség egyházi központjának épületeit 1949-ben államosították. A Szent Márton-székesegyház közelében álló szeminárium helyiségeit a felsőfokú rendőrképzés céljaira adták át. A múzeum anyaga ekkor szétszóródott, illetve megsemmisült.

³⁶ *Az iparművészeti múzeum*, Nemzet 1840 (1887. október 14.); *Az iparművészeti múzeum*, FL 1885. 291. sz. 1947; HORVÁTH HILDA, *Iparművészeti kincsek Magyarországon*, Budapest 2000, 2. sz. miseruha leírása. 70. Miseruha ismertetése. Ltsz. 7399. Kávéska. Ltsz. 6956. Köszönet az Iparművészeti Múzeum munkatársainak, HORVÁTH HILDA, SEMSEY RÉKA és TERDIK SZILVESZTER művészettörténészeknek, hogy értékes információkkal segítettek kutatásaimat a Császká György által a múzeumnak adományozott darabokkal kapcsolatban.

³⁷ DIVALD KORNÉL, *Művészeti emlékeink veszedelme*, Művészet 2 (1903) 6. sz., 413–418.

³⁸ BARDOLY- Cs. PLANK, *A szentek fuvarosa*, 1999, 378–380.

gyűjteményébe került. Valószínűleg a Párvy által átadott öt kép is még Császkai püspöksége idején érkezett Szepeshelyre.³⁹

A *Fővárosi Lapok* 1891 decemberében már arról adott hírt, hogy a szepesi püspöki rezidenciában elkezdtek összecsomagolni Császkai műkincseit és bútorait.⁴⁰ A gyűjtemény a kalocsai érseki palota első emeleti érseki lakosztályában és reprezentatív terében kapott helyet. Elrendezésével kapcsolatban értékes információkat olvashatunk az *Építészeti Szemle* egyik, 1893. évi számában. Az itt megjelent cikk Császkai érseki könyvtár bővítésével kapcsolatos tervei ismertetése mellett részletes leírást is közölt a főpapi rezidencia reprezentatív teréről:

„A nagyteremtől [ti. díszteremtől, más néven nagyebédlőtől] balra⁴¹ eső kisebb termek egyikében 10 nagyértékű olajfestmény függ (egyháznagyok életnagyságú arcképei), másikában [ti. az ún. királyszobában] az uralkodó-ház tagjainak olajfestésű képei és Ó felsége Ferenc József apostoli királyunk carrarai márvány mellszobra, melyet Császkai érsek legújabb hazánk híres műszobrása, Strobl által készíttette, majd ismét egy nagyobb terem [ti. az ún. vörös szalon] zománc műű feszületekkel, vázakkal, a főpásztor márvány mellszobrával, mely szintén Strobl alkotása, továbbá 20, köztük nagy értékű olajképpel. Maga a főpásztor dolgozószobája a legnagyobb műüzléssel berendezett kis muzeumát képezi a kézműipar különleges remek apróságainak, egyszerű hálószobájában pedig nagyértékű sz. [ti. szent] képek függnek”.⁴²

A nagyebédlőtől balra található szobákban a cikkben említett „egyháznagyok” portréi mellett Szoldatits-festmények és „rég, fadomborművek képek” voltak láthatóak. Az érseki palota nyugati szárnyának végében lévő lakosztályban, ahol annak idején a Császkai érsek hívására Kalocsára érkező László főherceg is időzött, többek között gótikus térdeplő, Máriát a kis Jézussal ábrázoló olajfestmény, Eötvös József, Trefort Ágoston és Csáky Albin miniszterek portréi kaptak helyet.⁴³ Az ún. Régiségek Tárát (pl. régészeti darabok, természettudományos anyag és hangszerritkaságok) az első emeleti díszterem előtti folyosó tíz, feketére fényezett, üvegajtóval ellátott szekrényében

³⁹ CSÁNKY DÉNES, *Szepeshelyi táblaképfestészet a XV–XVI. században. (Szepesi festő két táblája a boroszlói Szépművészeti Múzeumban)*, Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum évkönyvei 8 (1935–1936), Budapest 1937, 7–128, 65–66. A hatodik kép felfedezésével lehetővé vált annak a szárnyas oltárnak a rekonstrukciója, melyet a szepesszombati főoltár mestere legkorábbi műveként tartanak számon.

⁴⁰ *Költözöködő érsek*, FL 28 (1891) 2560.

⁴¹ *A kalocsai érsekségi könyvtárépület*, ÉSz 2 (1893) 336. Elírás, mert ez a terem sor jobbra esett. A nagyterem másik oldalán található helyiséget is balra helyezte el a szerző írásában, abban az esetben helyesen.

⁴² *A kalocsai érsekségi könyvtárépület*, ÉSz 2 (1893) 336; KFL III.9.b. Érseki székváltáskor készült leltárak. Császkai-Városh. 1905. Az érseki rezidencia leltárában jól nyomon követhető a cikkben említett szobák elhelyezkedése és megnevezése.

⁴³ László főherceg 1893-ban járt Kalocsán. *László főherceg Kalocsán*, Pesti Hírlap 15 (1893) 7; *A kalocsai érsekségi könyvtárépület*, ÉSz 2 (1893) 336.

helyezték el. A numizmatikai anyagot a nagyebédlő négy, faragott, üvegezett tetejű tölgysekrényében állították ki.⁴⁴

A Császkai-gyűjtemény kalocsai állapotának és elrendezésének egyedülálló, vizuális forrását jelenti az a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Fotótárában őrzött, Erdélyi Mór fényképész által készített fotósorozat, mely a főpapi rezidencia reprezentatív tereiről készült az érsek megrendelésére. A felvételek 1893-ban, vagy azután készülhettek. A királysoba fotóján látható ugyanis Ferenc József mellszobra, melyet Strobl Alajos készített Császkai megbízásából. A szobrot 1893. augusztus 18-án leplezték le Strobl jelenlétében Kalocsán. Azt nem lehet tudni, hogy eredetileg hány darabból állt az Erdélyi-féle fotósorozat. Jelenleg a Fotótárban az érseki palota, az első emeleti nagyebédlő, királysoba, vörösszalón és a később (László főherceg említett látogatása után) hercegi lakosztálynak nevezett rész egyik szobájának, valamint a könyvtár két termének felvételeit találhatjuk meg.⁴⁵ Az is elképzelhető, hogy Erdélyi csak ezeket a tereket örökölte meg. Császkai érsek ugyanis fokozatosan tudta használatba venni az érseki palota első emeletét. Lakószobái mellett ekkoriban még lepecsételve állt az az öt terem, melyben a Haynald-herbáriumot őrizték. Ezt ugyan Haynald végrendeletében a Nemzeti Múzeum Növénytani Osztályának ajándékozta szakkönyvtárával együtt, de átadása és elszállítása lassan zajlott. Leltára csak 1898-ra készült el és még több évig tartott, mire a Nemzeti Múzeum a Haynald-herbárium budapesti elhelyezését meg tudta oldani.⁴⁶ Így a Kalocsára érkező Császkai nyugati szárny végében található, belső kertre néző szobákat foglalhatta el és még sokáig kellett arra várnia, hogy a Haynald-gyűjtemény helyiségeit is birtokába vehesse. Így az Erdélyi által megörökített, későbbi hercegi lakosztály egyik szobája Császkai közvetlen lakóköznyezetét jelentette. Az *Építészeti Szemle* idézett cikkének leírása és az Erdélyi-féle fotók tulajdonképpen a gyűjteménynek ezt az átmeneti elhelyezését mutatják a számunkra. Későbbi elrendezését pedig a Császkai érsek halála után összeállított inventárium tükrözi, amikor a Haynald-herbárium már nem volt Kalocsán.

Császkai Györgynek egyházmegyéje kormányzása mellett egyre több országos megbízásnak is eleget kellett tennie. Mindez azzal járt, hogy az év nagy részét gyakorlatilag Budapesten töltötte és csak a nagyobb ünnepek alkalmával látogatta meg érseki székvárosát. 1892 májusától a budai Várban, a Tárnok utcában bérelt lakást. Majd 1898-ban megvásárolta a Tárnok utca 5. sz. alatti, ún. Cartier-palotát. 1901-ben ezen az épületen túladott. A prímási palota közelében pedig kibérelte az Úri utca 60. sz. alatti

⁴⁴ *A kalocsai érsekségi könyvtáráruháza*, ÉSz 2 (1893) 336.

⁴⁵ KFK Fotótár 870. Érseki Palota nagyebédlője; 871. Királysoba; 872. Vörösszalón; 873. Hercegi lakosztály egy szobája; 1394. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kollonich-terme; 1395. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Patachich-terme; 1396. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Patachich-terme; 1397. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Haynald-könyvtára. Lásd *Képgyűjtemény* 1–4.

⁴⁶ LAKATOS ANDOR, *Tudomány és művészet Haynald Lajos (1816–1891) bíboros, kalocsai érsek életében*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 30 (2018) 3–4. sz., 5–34.

házat, Zichy Géza gróftól.⁴⁷ Gyűjteményének néhány különleges darabját, mint pl. a kedvelt, különleges kivitelű feszületeinek egy részét itt őrizte.⁴⁸ A Bachruch Károly ezüstműves mester által készített Szent István ereklyetartó mellszobor is idekerült, miután az érsek 1897-ban megvásárolta.⁴⁹

4. A GYŰJTEMÉNYGYARAPÍTÁS FINÁNCIÁLIS HÁTTERE

Császka György műgyűjtő tevékenységének kezdete esztergomi éveire tehető, ahogy fentebb már írtunk róla. Itteni hivatali megbízatása, majd 1870. évi kanonoki kinevezése minden bizonnyal olyan jövedelmekhez juttatta, melyek megfelelő háttérrel biztosították a számára gyűjteménye megalapozásához. Anyagi helyzete olyan kedvezővé válhatott, mint amelyről Ipolyi Arnold püspök életrajzában olvashatunk. Ipolyi egri kanonoki kinevezése után kezdhetett nagyobb volumenű műtárgyvásárlásokba.⁵⁰

Császka 1874-ben szepesi püspöki kinevezést kapott. Ezzel ugyan anyagi körülményei még kedvezőbbé váltak, de jövedelmének növekedése meg sem közelítette azt a mértéket, melyben a kalocsai érseki székbe kerülve részesült. A szepesi egyházmegye ugyanis a szerényebb bevételekkel bíró hazai, egyházi javadalmak közé tartozott. Császka különféle uradalmi (regale-, bérleti-, termény-, állatelladási- és erdészeti-bevételek) jövedelmek címén évi 70–100 000 forinttal gazdálkodhatott. A püspökség fontos bevételi forrását képezte a szepesi erdőkben folyó fakitermelés. Császkának azonban ezen a területen akadtak nehézségei. Püspökelődje, Samassa József idején ugyanis túlzott mértékű fakitermelés folyt. Ennek következtében Császka erdők utáni bevételei kissé megcsappantak.⁵¹ Jövedelmeinek egy nagyobb hányada származott a

⁴⁷ *Császka érsek palotája*, Pesti Hírlap 23 (1901) 9; *Császka érsek halála*, Magyar Nemzet 23 (1904) 3; CZAGÁNY ISTVÁN, *Komplex kutatási módszer az építéstörténeti és belytörténeti tudomány szolgálatában*, Építés-és Közlekedéstudományi Közlemények 12 (1968) 1–2. sz., 63–148, 103–104.

⁴⁸ KFL III.9.b. Érseki székváltáskor készült leltárak, Császka–Városey, 1905, VI. Egyházi öltönyök, szelvények és ékszeres leltára. Császka érsek budai lakásában talált és a kalocsai érseki palota kápolnáinak átadott tárgyak. Két gyöngyházzal kirakott feszület, keresztalakú ereklyetartó és faragott feszületek kerültek Budáról Kalocsára.

⁴⁹ KFL I.1.a. Millennium. Bachruch Károly műleírása. 1898. nov. 15; *Az Országos Pázmány Egyesület*, Religio (1898) 391; *Pázmány-Egyesület*, BN 3 (1898) 6. Az Országos Pázmány Egyesület tagjait a budai Várban lévő palotájában fogadta Császka, ahol többek között megmutatta nekik Szent István hermaját.

⁵⁰ CSÉFALVAY PÁL, *Ipolyi Arnold, a műgyűjtő, Ipolyi Arnold emlékkönyv. Halálának századik évfordulója alkalmából az esztergomi Keresztény Múzeumban 1986. dec. 12-én rendezett emlékülés anyaga* (Cséfalvay Pál–Ugrin Emese), Budapest 1989, 93–116, 94; KFL I.1.a. Diversa, 7341. sz. 1904. jan. 17. Révay Tibor fogalmazványa.

⁵¹ *Samassa József*, BpH 3 (1883) 2; KFK Ms. 571.=KFK Ms. 571. Kiadások-bevételek naplója. 1. kötet. 1880. jan. 29–ápr. 25., 1889. jan. 29–1895. dec. 31.; KFK Ms. 562.=KFK Ms. 562. Kiadások-bevételek naplója. 2. kötet. 1896. jan. 1.–1903. ápr. 26.

püspökség területén folytatott állattenyésztésből. A savniki vár környékén pl. Császkának nagyobb birkanyájai voltak. Ezenkívül jelentősebb szarvasmarha-állomány felett is rendelkeztek a szepesi püspökök. Császka püspöki bevételeinek részletesebb összegzéséhez egyelőre azonban kevés forrás áll a rendelkezésünkre. Császka *Kiadások és bevételek* címmel vezetett pénztári naplója pont szepesi korszakára vonatkozóan nagyon töredékes. A Lőcsei Állami Levéltár püspökséggel kapcsolatos fondjában, illetve a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár *Uradalmi* tárgyszó alatt iktatott egyházkormányzati anyagában találhatunk néhány, a szepesi gazdálkodással kapcsolatos iratot. Kalocsán az *Uradalmi* címszón belül *Szepesi uradalmi* megnevezéssel helyezték el a vonatkozó dokumentumokat. Császka érseki megbízatása után a szepesi püspöki javadalom az új főpásztor, Szmrecsányi Pál kezelésébe került. Szmrecsányi még 1891-ben megkapta szepesi püspöki kinevezését, amikor még Császka is élvezte a szepesi javadalmat. Így részarányosan meg kellett osztozniuk az éves bevételen. A Kalocsán őrzött iratokból kiderül, hogy ez korántsem zajlott zökkenőmentesen. A szepesi *praecisio* (közös jövedelmek felosztása) valójában csak 1903-ban zárult le. Ennek értelmében Császkának 11 500 forintot kellett volna a Vallásalap felé rendeznie. Szmrecsányit ugyanis időközben nagyváradi püspökké nevezték ki. A tartozás azonban soha nem lett kiegyenlítve.⁵²

Császka György 1891. évi kinevezésével a magyar katolikus egyházi hierarchiában második helyet elfoglaló kalocsai érsekség élére került. A kalocsai érseki javadalom tekintélyes bevételt jelentett újonnan beiktatott kezelője számára. Ennek alapját az érsekség mintegy 100 000 holdas birtokállománya képezte. Császka korábbi, szepesi püspökként élvezett jövedelmeihez képest annak mintegy háromszorosával gazdálkodhatott. A kalocsai érseki birtok esetében a művelési ágak között az erdőgazdálkodás volt a legjelentősebb és egyben a legjövedelmezőbb is. Az erdőségek a birtokállomány 30%-át foglalták el. Nagy területet jelentettek a puszták is, melyeket rendszerint bérlők kezelésébe adtak. Császka érseksége idején a különféle bérletekből származó jövedelmek az uradalmi bevételek felét tették ki. Az érseki birtokállományon belül a szántók arányát lassan sikerült növelni, elsősorban a vizek elvezetésével, illetve a puszták hasznosításával. A saját gazdasági tevékenységből származó bevételek legjelentősebb része az erdőgazdálkodásból származott. Ez éves szinten mintegy 100 000 forintot hozott. Az erdőkből származó bevételek tízszeres eredményt jelentettek (10 000 forintos ráfordítással értek el 100 ezres bevételt). A növénytermesztésből évi 20–40 000, az állattenyésztésből évi 10–20 000 forint körüli jövedelme volt az érsekségnek. A két

⁵² LAKATOS ANDOR, *Katolikus egyházi gazdálkodás a 18–20. századi Magyarországon* (Tudományos Mozaik 22), Budapest 2023 (Megjelenés alatt); KFL III.9.b. Érseki székvtáskor készült leltárak, Császka–Városy, 1905. jún. 9. XIV. Kimentatás a szepesi püspökségi javadalomnak 1891. évben történt átadásából folyólag néhai Császka György kalocsai érsek, volt szepesi püspök hagyatéki tömege terhére megállapított összegről; KFL I.1.a. Uradalmi, Szepesi Uradalmi, 1892. ápr. 14. Szmrecsányi Pál szepesi püspök levele Császka György kalocsai érsekhez, 1892. ápr. 18. Császka György válaszfogalmazványa.

említett ágazaton belül a bevételek azonban alig haladták meg a kiadások szintjét.⁵³ Az egyházi javadalomból származó bevételeket már Császkai elődei is gyakran különféle államkötvényekbe fektették. Ezeknek éves kamatait szintén a javadalomba beiktatott főpásztor élvezhette.⁵⁴

Császkai György az egyházi hierarchiában emelkedve egyre jelentősebb jövedelmek felett rendelkezett. Bevételeinek tekintélyes részét széleskörű mecénási tevékenységének finanszírozására fordította.

5. A CSÁSZKA-GYŰJTEMÉNY BEMUTATÁSA

Leltárak hiányában a Császkai-gyűjtemény tagolódásával kapcsolatban Erdélyi Mór fentebb már említett fotósorozatára, az *Építészeti Szemle* korábban idézett cikkére és az érsek inventáriumára támaszkodva tehetünk megállapításokat. A korabeli, ismeretesebb egyházi gyűjtemények, mint amilyen pl. Simor János hercegprímás, Bubics Zsigmond, illetve Ipolyi Arnold püspökök birtokában volt, szintén segítenek szerkezetének rekonstrukciójában.

A 19. század második felében a hazai egyházi gyűjtőkre nagy hatással volt a *Museum Christianum* Európában terjedő eszméje. Az első európai *Museum Christianumot* 1853-ban Kölnben alapították. Felállításának hátterében ott állt az igény, hogy a templomokból kikerülő, funkciójukat veszített liturgikus tárgyak fennmaradását intézményes keretek között tudják biztosítani. Ehhez persze szükség volt a közízlés változására is, hogy a korábban kevésbé méltatott középkori egyházművészeti emlékekre felfigyeljen a nagyközönség. A nagy francia forradalom pusztításainak hírére az európai országokban egyre inkább előtérbe került az egyház kulturális javai megőrzésének és összegyűjtésének kérdése. A „folyamat” elindulásában, a keresztény művészet rehabilitálásában nagy szerepe volt Chateaubriand 1802-ben megjelent *Génie du christianisme, ou Beautés de la religion chrétienne* című művének, illetve az Angliából induló, egész Európában elterjedő *gothic revival*-nek. Ez utóbbi hatására hatalmas lett az érdeklődés a középkor világa iránt. A *Museum Christianumok* megálmodói azt szerették volna, ha a kallódó, középkori műkincsek olyan intézmények falai közé kerülnek, melyek az oktatás, nevelés és az egyházművészet megújítása terén is tevékenyek lesznek.⁵⁵

⁵³ *A kalocsai érseki uradalom erdőinek kezelési utasítása a 18. század végén. Forráskiadvány* (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 14), szerk. LAKATOS ANDOR, Kalocsa 2017, 9–10.

⁵⁴ KFL I.1.a. Uradalmi, 3060. sz., 1892. nov. 2. Császkai György utasítása.

⁵⁵ FRANÇOIS-RENÉ DE, CHATEAUBRIAND, *Génie du christianisme, ou Beautés de la religion chrétienne*. 1–2. kötet. Párizs 1802; VELICS LÁSZLÓ SJ, *Az egyházi művészetek tanulmányozásáról. Első közlemény*, *Katolikus Szemle* 8 (1894) I. sz., 30–51, 34, 36, 40, 42, 46–48. Egyházi emlékeket több múzeum is gyűjtött, például a párizsi Louvre-ban külön *Musée chrétien* elnevezésű csoport volt. A párizsi Musée de Cluny-ben is jelentős egyházművészetet reprezentáló anyagot gyűjtöttek össze. Egyházi fenntartású gyűjtemények közül először

Simor János hercegprímás 1875-ben nyitotta meg a képtári anyagot, régészeti és iparművészeti emlékeket, metszeteket, valamint könyvritkaságokat magában foglaló gyűjteményét a nagyközönség előtt. A szobrászati anyag viszont a műtárgyegyüttes elenyésző részét alkotta. Érdekes színfoltot jelentettek benne Caspar Bernhard Hardy kölni kanonok viaszszobrai.⁵⁶ 1882-ben a Simor-gyűjtemény az esztergomi Prímási Palotában nyert végleges elhelyezést. Az épület második emeletén kapott helyet a képtár, valamint itt tekinthették meg az érdeklődők Simor régészeti, iparművészeti darabjait, metszeteit és könyvritkaságait. Simor gyűjteménye mellett tervszerűen gyarapított művészettörténeti szakkönyvtárat is létrehozott.⁵⁷ A „tudástárként” működő gyűjtemény szervezésében a hercegprímás *Museum Christianum* alapításával kapcsolatos elképzelései fedezhetőek fel. 1887-ben Simor „kizárólagos és elidegeníthetetlen” tulajdonul műkincseit az esztergomi főszékesegyháznak adta, gondozásával pedig a főkáptalant bízta meg. A napjainkig Magyarország leggazdagabb egyházi műgyűjteményét őrző intézmény ekkor kapta a Keresztény Múzeum nevet.⁵⁸

Ipolyi Arnold gyűjteményének felépítését fennmaradt leltári alapján rekonstruálhatjuk. Ugyanis ez a műtárgyegyüttes csak töredékeiben maradt fenn. A püspök halála után a gyűjtemény egyben tartását nehezítette, hogy még Besztercebányán készített végrendeletét az uralkodó nem hagyta jóvá, pedig főpapok esetében ezt előírta a törvény. Ipolyi nagyváradai püspöki kinevezése után költöztette műkincseit új székhelyére. 1886 decemberében azonban váratlanul meghalt. Ipolyi végrendeletét mind vérszerinti örökösei, mind az öröklési joggal rendelkező királyi kincstár megtámadta. Az utód, Schlauch Lőrinc püspök az örökösödési per lezárultáig becsomagoltatta az

---

a kölni alapították. A német terület jelentősebb egyházi intézményei között tartották számon a münsteri, trieri, padeborni és a hildesheimi Keresztény Múzeumot. 1886-ban jött létre a müncheni Központi Szeminárium Keresztény Múzeuma. 1887-ben jött létre a római Campo Santo dei Tedeschi német alapítványi vendégház régészeti múzeuma, melyet egy német papi egyesület tartott fenn. Franciaországban is működtek egyházmegyei múzeumok, melyek a 19. század második felében jöttek létre, pl. Angers, Saint-Pierre-de-Montiers, Aire-sur-l'Adour, Auch. Az utrechti Érseki Múzeumot 1870-ben alapították. Ausztriában a bécsi Keresztény Múzeumot 1892-ben alapították. Sankt Pöltenben 1888-tól kezdve működött az Egyházmegyei Múzeum. Az észak-csehországi Egyházmegyei Múzeumot Leitmeritzben (Mai nevén Litoměřice, Csehországban) 1884-ben állították fel.

⁵⁶ MASZLAGHY FERENC, *Hardy Bernát, Gáspár viaszművei az Esztergomi Érseki Képtárban*, Esztergom 1876; MOJZER MIKLÓS, *Tanulmányok az Keresztény Múzeumban I*, Művészettörténeti Értesítő 13 (1964) 3. sz., 214–226.

⁵⁷ GENTHON ISTVÁN, *Esztergom műemlékei. I. rész. Múzeumok, Kincstár, Könyvtár* (Magyarország műemléki topográfiája I). A könyvtári részt T. BERKOVITS ILONA írta, Budapest 1948, 9–10.

⁵⁸ KÓHALMI-KLIMSTEIN JÓZSEF, *Simor János bíbornok, érsek, Magyarország Herczeg-prímásának élete és működése. Felsőzados papi jubileuma alkalmából*, Pozsony–Budapest 1886; KÖRÖSY LÁSZLÓ, *Esztergom és környéke* (Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország IV), Budapest 1896, 507–528; MASZLAGHY FERENC, *Az esztergomi Herczegprímási Képtárban lévő művek jegyzéke*, Esztergom, 1878; MASZLAGHY FERENC, *Az esztergomi Herczegprímási Képtárban lévő művek jegyzéke. 2., bővített kiadás*, Esztergom 1891.

Ipolyi-gyűjteményt, így biztosítva annak érinthetetlenségét. Legközelebb csak 1896-ban tekinthette meg a nagyközönség a kollekciónak egyes részeit a Bihar megyei Régészeti és Történelmi Egylet Múzeumában. 1918 decemberében a román hadsereg betörése idején, az Ipolyi-gyűjtemény egyes részeit Budapestre, a Nemzeti Múzeumba menekítették. Innen csak 1920-ban vitték tovább az esztergomi Keresztény Múzeumba, ahol Ipolyi eredeti szándéka szerint nyert végleges elhelyezést gyűjteményének Magyarországra áthozott része. Az egykor mintegy 1700 darabot számláló gyűjtemény 2/5-e került a Keresztény Múzeum tulajdonába, 3/5-e pedig Nagyváradon maradt. Ez utóbbi darabok nagyrésze megsemmisült vagy szétszóródott. Néhányat pedig a nagyváradi Kőrösvidéki Múzeumban őriznek.⁵⁹ Fennmaradt leltárai alapján rekonstruálhatjuk a gyűjtemény szerkezetét. Az Ipolyi-gyűjtemény tehát festészeti, grafikai és szobrászati csoportból, textíliák tárából (gobelinek, keleti szőnyegek, hímzések, liturgikus öltözetek), bútorgyűjteményből, az ún. „Régiségek, műipari tárgy és utánzatok” tárából (ötvösmunkák és másolataik, régészeti anyag), valamint kerámia- és üvegyűjteményből állt.⁶⁰

Az Ipolyi-gyűjteményhez hasonló, gazdag műtárgyegyüttes volt Bubics Zsigmond kassai püspök tulajdonában. Ez a főpapi kollekciónak sem maradt fenn a maga teljességében. Egy része hazai és külföldi múzeumokba került. A legnagyobb, egyben maradt csoportja, a fajanszkollekciónak jelenleg az Iparművészeti Múzeumban található. Ezt még 1891-ben ajándékozta oda Bubics.⁶¹ A Bubics-gyűjtemény a püspök életének utolsó éveiben vagyónával együtt zárgondnokság alá került, mivel Bubics tetemes adósságot

⁵⁹ BONCZ Ferenc, *A katolikus főpapi bagyatekok körüli eljárás és erre vonatkozó főbb rendeletek*, Budapest 1878, 21. A magyar főpapok végrendekezési jogát az úgynevezett *Conventio Kollonichiana* szabályozta, melyet 1715-ben fogadtak el Kollonich Lipót esztergomi érsek javaslatára (1855-ig volt érvényben). Eszerint az érsek/püspök halála után vagyonából elkülönítették a *Cassa Parochorum*ba és a várak fenntartási alapjába fizetendő adót, a temetés költségeit és a különféle érseki alkalmazottak béréit. A fennmaradó érseki vagyont három részre osztották. Először leválasztották róla a könyvgyűjteményt és az egyházi felszereléseket, melyeket az egyházmegye örökölt. A második harmadról rendelkezhetett szabadon a főpapság, ezt örökölhette a rokonság. A főpapoknak végrendeleteiket jóvá kellett hagyatniuk az uralkodóval. Enélkül végrendeletük nem emelkedett jogerőre. A leválasztott vagyoni rész harmadik harmada volt a törzsvagyon, mely az uralkodó tulajdonát képezte, aki a főkegyúri jog alapján annak használatát átengedte az egyházi javadalomba hivatalosan beiktatott főpap számára. Erről nem lehetett szabadon végrendekezni, az érsek/püspök halála után szigorúan összeírták és az elkészült leltárak alapján vehette át a törzsvagyont az újonnan kinevezett főpap. PROKOPPNÉ STENGL MARIANNE, *Az Esztergomi Keresztény Múzeum története*, Esztergom 1977, 10–13; LAKATOS-BALLA ATTILA, *Ipolyi Arnold püspök bagyateka Nagyváradon*. *Miscellanea Historica Varadinensia* 3, (szerk. Lakatos-Balla Attila), Nagyvárad 2012, 33, 37–43. Az Ipolyi-gyűjtemény helyzetét akkor lehetett rendezni, amikor Széchényi Miklós nagyváradi püspök hivatalosan is lemondott a gyűjteményről Esztergom javára. Erre ugyanis a román állam is igényt formált. A párizsi Jóváételi Bizottság 1926-ban a már Esztergomban lévő darabokat a Keresztény Múzeumnak ítélte oda. Lásd továbbiakban LAKATOS-BALLA, *Ipolyi Arnold püspök bagyateka*.

⁶⁰ LAKATOS-BALLA, *Ipolyi Arnold püspök bagyateka*, 47–50.

⁶¹ KISS ÁKOS, *A Bubics Zsigmond gyűjtemény*, Az Iparművészeti és a Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum évkönyve 6., főszerk. Weiner Mihályné, Budapest 1963, 82; HORVÁTH HILDA, *Bubics-gyűjtemény*, Hítel 5 (1992) II. sz., 55.

halmozott fel. Majd halála után, 1907-ben elárverezték. A Bubics-kollekcióval kapcsolatban fennmaradt töredékes források alapján elmondhatjuk, hogy összetétele az Ipolyi-gyűjteményhez nagyon hasonló volt. Festészeti, grafikai, iparművészeti és régészeti anyagot, valamint textíliákat egyaránt magában foglalt az előbb már említett fajansztárgyak mellett.⁶²

Császka műgyűjtő tevékenysége mögött nem rejtett olyan tudományos megalapozottság, illetve mélyebb művészeti ismeret, mint az előbb említett főpapok esetében. Gyűjtői preferenciáira ízlésvilága, vallásos elköteleződése és hazafias, hazai ipart pártoló attitűdje mellett a kortársak is hatással voltak. Gyűjteményével kapcsolatos elképzeléseivel leveleiben és egyes sajtóhíradásokban találkozhatunk. 1875-ben pl. ezt írta Kárpáti András lőcsei professzornak, aki éremtárát adományozta a tervezett szepesi múzeum számára:

„Megkaptam azon képecskét is, melyen 1689-ki esztendő olvasható. Az általam felállítandó Museumban csakis régibb, különösen egyházi tárgyakat gyűjteni kívánok. Ezek közt azonban az éremgyűjtemény is – nummophilaceum-diszes helyet foglalhat [...]”⁶³

A *Religio* egyik cikkében arról tudósított, hogy Császka az alapítandó szepesi múzeum mellett a püspöki és káptalani könyvtárával egyesítésével szakkönyvtárat kívánt létesíteni:

„Ezen igen hasznos intézmény megszerzte osztatlan helyesléssel fogadtatott, mert csak a ki vidéken, távol nagyobb könyvtáraktól tudományos buvárlattal foglalkozik, az képes azon nagy áldást s hasznot kellőleg méltányolni, mely illetén intézményben rejlik, mely a tudományosan törekvőnek a szükséges kutforrásokat így könnyen s közeli kézből szolgáltatja”.

A *Religio* tudósítása szerint tehát a püspök egyfajta tudományos műhelyként kezelte el a szepesi múzeum működését.⁶⁴ Ebben minden bizonnyal befolyásolta Császkát az esztergomi példa. A Császka-gyűjtemény tagolódásában követte a kortárs egyházi

⁶² GENTHON, *Esztergom műemlékei*, 1948, 115. A Bubics-képtár néhány darabja az esztergomi Keresztény Múzeum gyűjteményébe került. PIGLER ANDOR, *Katalog der Galerie alter Meister. Museum der Bildenden Künste*, Budapest 1967. A Bubics-képgyűjteményből a Szépművészeti Múzeum Régi Képtára is őriz néhány darabot. 23. 1477, 97. 7048, 176. 58.21, 189. 58.16, 248. 58.11, 302. 58.10, 314. 61.4, 318. 58.17, 321. 58.18, 474. 2055, 522. 9820, 580. 58.5, 598. 59.11, 674. 58.13. tételek. VARGA ÁGOTA, *Szakavatott műtörténész, fáradsztatlan gyűjtő? Bubics Zsigmond kassai püspök egykori gyűjteményéről és műpártoló tevékenységéről*. Az előadás a PPKÉ Művészettörténeti Tanszéke által 2018. máj. 26-án, *Rekonstrukció* címmel szervezett konferencián hangzott el.

⁶³ ŠA, fond Spiške biskupstvo, Numizmatika, 725. sz., 1875. ápr. 20. Császka György válasza Kárpáti András professzor részére.

⁶⁴ *A szepesi megyéből*, *Religio* (1875) 375.

kollekciókat. Ezt mutatja annak szepesi, majd kalocsai elrendezése. A Császká-gyűjtemény tehát képtári részt, ötvösanyagot, régiségek tárát, textíliákat, könyvritkaságokat és okleveleket foglalt magába. A következőkben ezeket a csoportokat tekintjük át részletesebben.

a) *A Képtár*

A Császká-gyűjtemény legjobban rekonstruálható része a képtár. Több fontos dokumentuma is fennmaradt. Az egyik a Haynald-inventárium végén található „A Nagyméltóságú és Főtisztelendő Császká György Kegyelemes Urunk által a Szepességből-Kalocsára szállított bútorok, képek és tárgyak jegyzéke” címmel (lásd továbbiakban: Szepesi-jegyzék). Összeállítására azért volt szükség, hogy a Császká magántulajdonát képező darabokat elkülönítsék az érseki palota egyéb műtárgyaitól, melyek a törzsvagyon elidegeníthetetlen részét képezték. Míg az előbbiről az érsek az uralkodó jóváhagyásával a későbbiekben szabadon rendelkezhetett, tovább is örökíthette a végrendeletében megjelölt örökösöknek. A Szepesi-jegyzék összesen 289 tételt tartalmaz. A bútorok esetében nem beszélhetünk külön gyűjteményről. Ezeket Császká kalocsai és budapesti rezidenciáin használta. A képtári anyag felsorolása a 113–289. számok között található. Festmények mellett különféle grafikai lapokat, fényképeket, reprodukciós technikával sokszorosított darabokat és néhány faragványt is magában foglalt. Egy-egy tétel alatt időnként több, összetartozó munkát jegyeztek fel. Így került egy szám alá pl. az Albrecht Dürer *Krisztus Urunk kinszenvedése* fametszet-sorozatáról készült 12 másolat.

A Képtár másik fontos jegyzéke a gyűjtemény 1905. évi árverésekor készült. Igaz ugyan, hogy csak 40 tételt foglal magába, viszont olyan információkat találhatunk meg benne, melyek máshol nem szerepelnek. Ez a lista ugyanis méreteket és becsértéket is tartalmaz az egyes darabokkal kapcsolatban.

A már említett Erdélyi-féle felvételeken, az 1876. évi árvízkárosultak javára rendezett történelmi és műipari kiállítás, Császká által kölcsönzött darabjainak fényképein és a debreceni Városi Múzeum 1905. évi enteriőr fotóján további olyan képeket fedezhetünk fel, melyek nem szerepelnek az említett jegyzékekben. A debreceni fényképen egy felirat is látható: „Ezen festmények legnagyobb része néhai Császká György kalocsai érsek képtárából való”. (Lásd *Képjegyzék* 5.)⁶⁵ A Lőfkovits Artúr által megvásárolt, és a múzeumnak letétként átadott képtári anyag összeírása megtalálható a múzeum leltárkönyvében.⁶⁶

⁶⁵ MNL-HBML VIII. 700. A Déri Múzeum iratai.

⁶⁶ MNL-HBML VIII. 700. A Déri Múzeum iratai, *Lőfkovits Arthur úr által 1905. november havában letétül belyezett képek és iparművészeti tárgyak kimutatása*, Városi Múzeum leltárkönyve.

A képtár óvatos becslések szerint a kalocsai korszak végén mintegy 260 festményből állt. Az idetartozó metszetek, grafikai lapok, fényképek és egyéb nyomatok számát viszont pontosan nem lehet megállapítani. Ezeket sok esetben nem is egyesével kezelték. A Császkai érsek halála után készült inventárium könyvtári anyagát összeíró füzetében olyan megjegyzéseket olvashatunk velük kapcsolatban, mint pl. „*Fényképek tokban*” „*Különféle aczélmetszetek tekercsben 100 db*”, vagy „*Aczélmetszet-gyűjtemény 51 db*”.

A Császkai-képtár festményei között két nagyobb csoport körvonalazható. Az ún. régi képtári anyaghoz 15–17. századi művek tartoztak. Ebből 34 darab régi táblakép volt. A Szepesi-jegyzék szerint Császkai 22 táblaképet Szepeshelyről hozott magával. A régi képtár több darabja azonban a püspöki központban maradt. DIVALD felmérési anyagában több ilyennel is találkozhatunk. Jól felismerhetőek arról az arany-, illetve fekete alapon futó, leveles-virágos növényi indákkal, vagy csak levelekkel díszített jellegzetes keretekről, melyeket Császkai idejében kaptak. Időnként püspöki címere is felfedezhető rajtuk. Ilyen rájárában látható jelenleg is a szepeshelyi Szent Márton-székesegyház szentélyéből nyíló, kőkeretes sekrestyebejárat felett a Szent István királyt ábrázoló táblakép. Ez a darab szerepelt a fentebb említett, 1876. évi budapesti tárlaton. Az ekkor készült fotóján még keret nélkül látható. A feltételezések szerint Luxemburgi Zsigmond egyik portréja alapján készült kép egykor a székesegyházban álló, Szent István és Szent László királyokat, valamint Szent Imre herceget ábrázoló oltár egyik szárnyképe lehetett. Jellegzetes Császkai-keretét 1889-ben, restaurálása során kapta és ekkor került jelenlegi helyére.⁶⁷ Napjainkban a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében őrzik több olyan táblaképet, melyek Császkai püspök-utódjának, Párvi Sándornak az ajándékként érkeztek, akkor még a Magyar Nemzeti Múzeumba. Később a hazai múzeumi intézményrendszer fejlődésével ezek a képek előbb a Szépművészeti Múzeumba, majd az 1957-ben alapított Magyar Nemzeti Galériába kerültek. Feltételezhető, hogy a Párvi által adományozott darabokat még Császkai püspöksége idején gyűjtötték be Szepeshelyre. Ezek közül kettő, a *Kálvária* és a *Mária halála* DIVALD szepesi, felmérési fotóin még Császkai-keretben látható. Később azonban, talán Budapestre kerülésük után, újrakeretették őket.⁶⁸ A Szépművészeti Múzeum jogelődje, az Országos Képtár 1905-ben vásárolta meg a Császkai-gyűjtemény aukcióján a *Szent Júdás Tádé apostol vértanúságát* ábrázoló táblaképet. Ez a mű szerepelt a Szepesi-jegyzékben. Beszerzése tehát még a szepesi időszakban történt. Akkor készítőjeként tévesen Michael Wolgemuthot tüntették fel. A jelenlegi kutatások szerint a

⁶⁷ *A magyarországi árvízkárosultak javára Budapesten Gr. Károlyi Alajos palotájában 1876. évi májusban rendezett műipari és történelmi emlékiállítás tárgyainak lajstroma*, készítették HENSZLMANN IMRE–BUBICS ZSIGMOND, Budapest 1876, 22; KFK Fotótár 574/b; *Terra Scopusiensis – Terra Christiana 1209–2009*, szerk. MARIA NOVOTNÁ, Lőcse 2009, 136, 140; JANOVSKÁ–OLEJNÍK, *Uznik Biskupstva, osobnosti*, 2017, 296. A főoltár egyik festője művének tulajdonítja a szlovák szakirodalom.

⁶⁸ BARDOLY–CS. PLANK, *A szentek fuvarosa*, 379. Jelenlegi jelzetük: *Kálvária* ltsz.: 53.375. *Mária halála* ltsz.: 53.377.

bécsújhelyi Winkler Epiáfium mestere festette az 1480-as években.⁶⁹ Ismeretlen helyen lappang az a *Piétát* ábrázoló táblakép, mely látható az 1876. évi kiállítás alkalmával készült fotósorozat egyik felvételén. (Lásd *Képjegyzék* 6.) Említésével találkozhatunk a Szepesi-jegyzékben is. Császká tehát ezt a művet is szepesi időszakában szerezte be, majd magával hozta Kalocsára. Később az érsek hagyatékának árverésén több más képpel együtt a *Piéta* is Löfkovits Artúr tulajdonába került. Látható a debreceni Városi Múzeum 1905. évi enteriőr fotóján. Majd, miután 1948-ban Löfkovits lánya, Déri Emilné (szül. Löfkovits Józsa) visszakapta az intézménytől a letétbe helyezett képeket, nyoma veszett.⁷⁰ Császká már kalocsai érsekként vásárolt egy *Ecce Homo* ábrázolást. Ő még nem tudta, hogy milyen unikális darab birtokosa lett. A kutatások jelenlegi állása szerint korábban az *Ecce Homo* a kasztíliai, Burgos közelében álló, egykori Miraflores kartauzi kolostor Keresztelő Szent János oltárának volt az egyik szárnyképe. A kolostort 1442-ben alapította II. János kasztíliai király. Az uralkodócsalád életében fontos szerepet játszott Keresztelő Szent János tisztelete. A Keresztelő Szent János oltár képeit a kolostori jegyzék szerint Juan de Flandes festette 1496–1499 között. Később ezt az oltárt elbontották. Darabjai pedig szétszóródtak a nagyvilágban, Clevelandtól Kalocsáig. Az *Ecce Homo* képet Császká nagy becsben tartotta és az érseki rezidencia első emeleti magánkápolnijában helyezte el. A Császká-gyűjtemény eladása során ez a darab is Debrecenbe került, felfedezhettük a Városi Múzeum 1905. évi enteriőrfotóján. A hagyaték kiadása előtt készült róla egy fekete-fehér felvétel, melyet a Szépművészeti Múzeum Archívumában találhatunk. Csánky Dénes, a múzeum igazgatója valószínűleg fontolgathatta a megvásárlását és vizsgálat céljából bekérte a képet. Az „üzlet” azonban nem köttetett meg és 1948-ban az *Ecce Homo* is Déri Emilnéhez került. Majd sokáig úgy tűnt, hogy nyoma veszett. 2003-ban a CODART (*International Council for Curators of Dutch and Flemish Art*) által szervezett, németalföldi és flamand festéssel foglalkozó, antwerpeni konferencián a belgrádi Nemzeti Múzeum egyik munkatársa, TATJANA BOŠNJAK művészettörténész előadásában többek között ezt a képet is bemutatta. Az *Ecce Homo* tehát jelenleg a belgrádi Nemzeti Múzeumban található. Az intézmény 1963-ban vásárolta egy Italo di Franco nevű olasz diplomatától.⁷¹ A régi képtári

⁶⁹ SZM Adattára 1905, 413. sz. Császká-hagyaték árverési jegyzéke: 20. tétel. Ltsz.: 4149. A Szépművészeti Múzeum több párdarabját is őrzi. Így például itt található az idősebb és ifjabb Szent Jakab, valamint Szent Bertalan apostolok mártíromságát ábrázoló táblakép.

⁷⁰ KFK Fotótár 572.c.; SZM RK Archív Fotótára 47559, 47560; MNL-HBML VIII. 700. A Déri Múzeum iratai, 30124. sz., 1940. febr. 28. Kölcsy Sándor polgármester határozata a Löfkovits-hagyaték kiadásáról. A letéti anyag kiadására csak 1948-ban került sor.

⁷¹ KFL III.9.b. Császká-Városey, 1905, VI. Egyházi öltönyök, szerelvények és ékszerek leltára; MNL-HBML VIII. 700. A Déri Múzeum iratai, 30124. sz., 1940. febr. 28. Kölcsy Sándor polgármester határozata a Löfkovits-hagyaték kiadásáról. A letéti anyag kiadására csak 1948-ban került sor. URBACH ZSUZSA, „Nyombiztosítás”: egy korai németalföldi kép egykor magyar magángyűjteményben, Művészettörténeti Értesítő 50 (2001) 1–2. sz., 1–13. 5; URBACH ZSUZSA, Utóirat. „Nyombiztosítás”. Egy korai németalföldi kép egykor magyar magángyűjteményben, Művészettörténeti Értesítő 52 (2003) 3–4. sz., 319.

anyagának mindössze egyetlen képe maradt Kalocsán. A Kálvária-jelenetet ábrázoló darab *Krisztus Urunk a keresztfém alatta Szűz Mária és az apostolok* címmel szerepelt a Szepesi-jegyzékben. Jelenleg a kalocsai érseki palota első emeleti magánkápolnája melletti, sekrestyeként használt helyiség falán függ.⁷²

Az új képtári rész kortárs művészek munkáit foglalta magába. Császká több képet is vásárolt a későnazarénusok szellemiségében alkotó Szoldatits Ferentől.⁷³ Mednyánszky László *A mosónő* című festménye 1888-ban, a Képzőművészeti Társulat Műcsarnokban rendezett őszi tárlaton került Császká tulajdonába. Már kalocsai érsekként szerezte be Mednyánszky *A bükkös erdő* című művét.⁷⁴ A képtárhoz tartozó Jakobey Károly festette, *Pázmány Péter*-képet jelenleg is Kalocsán őrzik.⁷⁵ A gyűjtemény Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi minisztert ábrázoló festményét Vastagh Györgytől rendelte meg a püspök.⁷⁶ 1875-ben Rákosi Nándor készítette a *Szepeshelyi püspöki rezidencia látképe háttérben a szepesi várral* és a püspöki nyaralókastélyt ábrázoló, *Sarvnik vedútája* című képeket Császká számára.⁷⁷ 1876-ban pedig két csendéletet festett a püspök kérésére.⁷⁸ Deák Ébner Lajos 1876-ban, Párizsban készült *Fifine* című festményét Császká a Képzőművészeti Társulat 1889-es jótékonyági sorsolásán nyerte.⁷⁹ Császká két festőt is foglalkoztatott rendszeresen szepesi püspöki udvarában, akiket „udvari festészeinek” nevezett. Felice Daberto és Hanula József a festészeti feladatokon kívül a szepesi templomfelújítások során is több megbízatást kapott.⁸⁰ A Szepesi-jegyzékben Daberto a következő művekkel szerepelt: *Éneklő Tyroliak*, *Dolomiten Panorama* és

⁷² Szepesi-jegyzék 144. Jelzete: 1952.4.1.F. Készítési ideje: 1580–1590.

⁷³ *Soldatis Ferenc*, FL 28 (1891) 1649; *Alkotmány* 9 1 (904) 1; MNG Adattár 14192/1961/1–50. Szoldatits művei. Bíró Béla jegyzéke 70. tétel. A következő képek voltak Császká tulajdonában: *Annuntiation*, *Feltámadt Krisztus*, *Jézus és Mária Szent Szíve*, *Szent Tamás apostol*, *Szent György*, *Assisi Szent Ferenc*, *Aquinói Szent Tamás*, *Xavéri Szent Ferenc* és *Szent Ágoston*.

⁷⁴ *Az őszi kiállításon*. BpH 8 (1888) 4; TÍMÁR ÁRPÁD, *Mednyánszky László élete és munkássága az egykori magyar sajtóban*, *Ars Hungarica* 32 (2004) 2. sz., 404., 106. jegyzet; SZM Adattára 1905. 413. sz. Császká-hagyaték árverési jegyzéke: 40. tétel.

⁷⁵ Szepesi-jegyzék 123, jelzete: F.73.23.1.

⁷⁶ Szepesi-jegyzék 124. Jelenleg a kalocsai érseki palotában őrzik, jelzete: F. 2002.115.1.

⁷⁷ Szepesi-jegyzék 131. A két darab egy szám alatt szerepel.

⁷⁸ Szepesi-jegyzék 136–137. A két darabot jelenleg is a kalocsai érseki rezidencián őrzik. Jelzeteik: 2002.119.1.F. és 2002.120.1.F.

⁷⁹ KFK Ms. 571. 1889. márc. 10. „Fifine kép, melyet nyertem, hordár”. Jelenleg a MNG 19–20. századi Festészeti Gyűjteményében őrzik. Ltsz. 5246. Köszönet RADVÁNYI ORSOLYA művészettörténésznek, a Szépművészeti Múzeum munkatársának, hogy utána nézett a kép jelenlegi őrzési helyének.

⁸⁰ LAKATOS ADÉL, „*Á la daberto*”. *Adalékok az egykori zombori vármegyebáza érsektortréit festő Daberto Félix (1829 körül–?) életéhez és működéséhez*, *Ars Hungarica* 45 (2019) 4. sz., 463–482; LAKATOS ADÉL, *Hanula József: Tomori Pál a mobácsi csatamezőn. Császká György kalocsai érsek műgyűjteményének az 1896. évi országos ezredéves kiállításra készült darabja*, *Historia Ecclesiastica. Közép-Európai egyház- és vallástörténeti folyóirat* 10 (2019) 2. sz., 87–106.

XIII. *Leó pápa*. Ez utóbbit jelenleg a kalocsai érseki palotában őrzik.⁸¹ Hanula több képe is helyet kapott a képtárban, pl. XIII. Leó, Brigido Mihály szepesi püspök és Császka portréi.⁸²

Tematikáját tekintve meglehetősen vegyes volt a képtár anyaga. A vallásos tárgyú, magánáhitatot szolgáló képektől kezdve, a különféle portrékon (főleg egyházi személyeké), csendéleteken, táj- és állatábrázolásokon át a zsánerképekig sokféle darab tartozott ide. Több másolat is helyet kapott a képtárban. Ez korántsem volt szokatlan ebben a korszakban. A kedvelt műveket gyakran sokszorosították különféle reprodukciós technikákkal. A tehetősebbek festőművészeket kértek fel erre a feladatra. Császka rendszerint Dabertot és Hanulát bízta meg ezzel. Hanula József másolta le az érsek számára pl. a Munkácsy Mihály által festett *Haynald Lajos*-portrét, mielőtt azt Császka a MTA-nak ajándékozta volna. A Hanula-féle reprodukció napjainkban is Kalocsán található.⁸³ Balló Ede festőművész 1894-ben a firenzei Santa Maria Maddalena dei Pazzi kolostor Perugino-triptichonját másolta le Császka számára.⁸⁴ Ismeretlen festő 19. századi kópiája volt a jelenleg is Kalocsán található *Szent Család Szent Péterrel és a kis Keresztelő Szent Jánossal* című táblakép, mellyel kapcsolatban az árverési katalógus megemlítette, hogy „velencei modorban” készült.⁸⁵ Szintén ismeretlen művész 19. századi másolata a Krisztus családfáját ábrázoló táblakép, mely egy 16. századi mű kópijaként készült. Jellegzetes Császka-keretben függ az érseki rezidencia első emeleti magánkápolnája melletti, sekrestyeként használt helyiségben.⁸⁶

A képtár nehezebben körvonalazható csoportját jelentették a különféle metszetek. Császka-inventáriumában 151 darabot vettek számba, melyek az érseki palota első emeleti tereit díszítették. Megnevezésük sok esetben nagyon általános volt. Így nehéz összevetni és beazonosítani a jelenleg is Kalocsán őrzött darabokkal. Az inventáriumhoz tartozó, könyvtári anyag jegyzékét tartalmazó füzetben szintén találkozhatunk 154 metszettel.

⁸¹ *Éneklő Tyroliak*: Szepesi-jegyzék 164; *Dolomiten Panorama*: Szepesi-jegyzék 186; XIII. *Leó pápa*: Szepesi-jegyzék 113, kalocsai jelzete: 73.28.1.F.

⁸² KFL I.1.c. Császka György, 1890. október 12. Lippert József levele Császka György püspökhöz. Lippert és felesége Duinóban, a Thurn und Taxis hercegi család vendégei voltak. Lippert köszönte Császkának Hanula József Brigido Mihály szepesi püspököt ábrázoló portréját, mellyel a hercegi családot ajándékozta meg. Brigido Mihály püspök másik portréja a szepeshelyi püspöki palotában található, eredeti Császka-keretben. Festője feltehetően szintén Hanula József volt. XIII. Leó portréja: Szepesi-jegyzék 114. Az itt olvasható bejegyzés szerint Budapestre szállították. Császka ottani lakhelyére került. Később a Császka-hagyaték árverése után nyoma veszett.

⁸³ *Munkácsy-kép az Akadémiában*, Magyar Szemle 5 (1893) 43. sz., 516; LAKATOS, *Hanula József: Tomori Pál a mobácsi csatamezőn*. 129. Jelzete: 1973.8.1.F

⁸⁴ MNG Adattár Balló Ede másolatainak jegyzéke, 286; KFL III.9.b. Adományok 1892–1896, 2.

⁸⁵ SZM Adattára 1905, 413. sz. Császka-hagyaték árverési jegyzéke: 12. tétel. *Kalocsai kincsestár: Válogatás a Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények egyházművészeti anyagából*, szerk. LAKATOS ADÉL, Kalocsa 2015, 90. Jelzete: 1973.14.1.F.

⁸⁶ Jelzete: 1973.37.1.F.

Itt azonban csak a darabszámot tüntették fel, pontosabb megnevezés csak egy-két esetben olvasható. A kalocsai érseki palotában több metszet is látható a falakon, melyeknél felmerülhet, hogy egykor Császká gyűjteményéhez tartoztak. Beazonosításuknál az okoz gondot, hogy míg a festmények esetében a többségüket beütött „CS”-betűvel látták el, vagy felismerhetőek jellegzetes Császka-keretükről, addig a metszetekre általában semmiféle egyedi azonosító nem került. Ez alól képez kivételt a datálása szerint 1674-ben készült *Golgota* című rézmetszet, melynek hátul a keretébe beütötték a „CS”-betűt.⁸⁷ A hagyatéki leltárban említett *Jelenetek a pápák életéből* című, 13 darabból álló sorozatból jelenleg már csak két metszet található Kalocsán.⁸⁸ Valószínűleg szintén a Császka-gyűjteményhez tartoztak a francia életképeket ábrázoló, 18. századi munkák is. Az inventárium 27, ilyen jellegű darabjából napjainkban 4-et őriznek az érseki palotában.⁸⁹

Császka György a képtár rossz állapotban lévő darabjait időnként restauráltatta. Az érsek Moretti Rezső festőművészt több festménye „felújításával” is megbízta.⁹⁰

b) Az Ötvösgyűjtemény

Az ötvösgyűjtemény leltárai egyelőre nem ismertek. Rekonstruálásában segítséget jelentenek azok a kiadványok és sajtóhíradások, melyek az 1876. évi műipari és történelmi, az 1884. évi magyar történelmi ötvösmű-, illetve az 1896. évi millenniumi kiállításokkal kapcsolatban láttak napvilágot. Ezenkívül Császka Kalocsán őrzött pénztárnaplói rejtenek magukban értékes információkat többek között ezzel a gyűjteményi egységgel kapcsolatban. A rendelkezésre álló adatok alapján ennek a műtárgycsoportnak a nagyságát nem tudjuk megállapítani. Egy-egy jellegzetes darabjának bemutatásával szeretnénk érzékeltetni, milyen gazdag volt egykor ez a gyűjteményi egység.

Császka ötvösgyűjteményéhez liturgikus rendeltetésű darabok tartoztak. Az 1876. évi tárlaton 19 szepesi ötvöstárgy,⁹¹ az 1884. évin 24⁹² szerepelt. Az 1896. évi kiállításra Császka négy ötvösmunkát kölcsönzött.⁹³ Az említett tárlatokon bemutatott daraboknak csak egy része tartozott Császka magángyűjteményéhez. Azonban, ahogy az

⁸⁷ KFL III.9.b. Császka–Városhy, 1905, IV. 2003.16.1.F. *Krisztus keresztre feszítése*.

⁸⁸ A következő két darab található Kalocsán: 2003.55.1.F. VI. Piusz pápa megérkezése a sienai ágostonrendi konventbe, 1801, 2003.56.1.F. VI. Piusz pápának és Szicília első elöljárójának találkozása, 1801.

⁸⁹ KFL III.9.b. Császka–Városhy, 1905, IV. *La belle fileuse*, 2002.6.1.F. *La mère pacifique*, 2002.129.1.F. *Lécole savoyarde*, 2002.131.1.F. *Les Savoyardes*, 2002.132.1.F.

⁹⁰ KFK Ms.562. 1901. ápr. 10.

⁹¹ HENSZLMANN–BUBICS, *A magyarországi árvízkárosultak*, 1876.

⁹² HORVÁTH VIKTOR, *A szepesi műtárgyak lajstroma*, Egyházművészeti Lapok 5 (1884) Az országos ötvösmű-kiállításról, II. Közlemény, 169–175.

⁹³ Az 1896. évi kiállításon a következő darabok szerepeltek: 1737-ben készült, zománcképekkel díszített kehely, egy 18. századi filigrán díszes sormutató, Nepomuki Szent János életéből vett jelenetekkel díszített szelence és egy áttört csontdísztámmenyel borított szenteltvíztartó.

alábbiakban látni fogjuk, nagyon is képlékeny volt az a határ, mely közötté és a szepesi plébániák liturgikus felszerelése között húzódott. Az említett kiállítások kapcsán a szepeshelyi püspöki központba bekért darabok a tárlatok bezárása után ide kerültek vissza és gyakran itt is maradtak. A szepesi templomfelújítások során, illetve Császka tervezett múzeuma számára szintén szállítottak be ötvöstárgyakat Szepeshelyre. Az itt őrzött darabok idővel keveredtek a püspök magángyűjteményével, majd egy részük beolvadt abba. Erre a folyamatra mutat rá a toporci és a maldúri ötvöstárgyak története. 1908-ban a toporci hívek azzal a kéréssel fordultak Párvy Sándor szepesi püspökhöz, hogy szolgáltassa vissza nekik monstranciájukat, cibóriumukat és ereklyetartójukat. Az előbbieket még Vajdovszky János vitte be a szepeshelyi szemináriumba, ahol a keresztény műárchológia oktatásához használta szemléltető tárgyként őket. A rossz állapotú Szent Kereszt ereklyetartót egy lőcsei ötvössel restauráltatta, majd az a készmárki plébániára került, ahonnan 1907-ben ellopták. A monstranciával és a cibóriummal kapcsolatban pedig ezt írta Párvy válaszában:

„A mi a követelt műkincseket illeti, ezek a visszazárt levélből következőleg is az akkori püspök urnak [ti. Császka Györgynek] magángyűjteményébe adtak át. Azok ugyanis sem a püspökség, sem a káptalan leltárában nem szerepelnek s legfeljebb nevezett püspök elődöm hagyatékából volnának visszakövetelendőek. A püspökség kápolnájában csak a malduri cibórium s egy régebbi szentségtartó van elhelyezve. Erre nézve nincs kizárva, hogy a toporci templom tulajdona lehetett”.⁹⁴

A 14. századi maldúri cibórium szerepelt az 1884. évi, országos történeti ötvösmű kiállításon. Majd annak bezárása után a püspöki központba került és itt is maradt.⁹⁵

Császka szepesi püspökként restauráltatta azt az 1500 körül készült kelyhet, melyet napjainkban Kalocsán őriznek. Az aranyozott réz, hatkarélyos talpú kehely talpfejemén a következő felirat látható: „*restaurari curavit Georgius Császka episcopus Scepus 1880*”.⁹⁶ Ennek a kehelynek a szárgyűrűi megegyeznek a szepeshelyi Szent Márton-székesegyház déli sekrestyéjében található kehelyével. Annyi a különbség, hogy a szepeshelyi darabon a „*Mariab*” feliratú szárgyűrű került felülre, és a „*Ihesus*” feliratú alulra. Míg a Kalocsán lévő kelyhen ez pont fordítva látható. Mindkét darabon megfigyelhetjük azt a restaurálási gyakorlatot, mely több Császka környezetében őrzött műtárgyon is megfigyelhető. A korszak jellemző módszere volt, hogy a régi elemek felhasználásával és az esztétikum, illetve a praktikum szempontjait (pl. szerkezeti stabilitás) követő kiegészítések alkalmazásával „restaurálták” az egyes darabokat. Így

⁹⁴ GÖRGEY ALBERT, *A toporci és görgői Görgey nemzetség és a svábóci és tótfalvi Sváby nemzetség történetéből*, Igló 1909, 211–213.

⁹⁵ HORVÁTH, *A szepesi műtárgyak lajstroma*, 1884, 69. tétel.

⁹⁶ LAKATOS ADÉL, *Kalocsai kincstár*, 21–23.

megmentették a régit, a folyamat végén pedig valójában egy új alkotás született. A szépehelyi kehely esetében pl. hatkarélyos, magas, áttört mintázattal és vésett motívumokkal díszített talpazata és a szárgyűrűk feltehetően 1500 körül készült, míg kuppája, kuppakosara és annak pártázata, valamint nádusza viszont már a 19. század derekán végzett restaurálás időszakából származik.⁹⁷ A szépehelyihez képest a kalocsei kehely kevesebb kiegészítést tartalmaz.

Császka György 1874-ben Simor János kíséretében utazott Rómába, aki a bíborosi kalapot ekkor vette át IX. Piusztól. Császkát az említett látogatás idején, az egyik bíborosi konzisztóriumon prekonizálta a pápa. A hercegprímás tituláris templomának a San Bartholomei in Insula-templomot választotta, ahol Szent Adalbert karereklyéjét őrizték. Simor a templom meglátogatása során kapott a becses relikviából és belőle egy partikulát továbbadott Császkának.⁹⁸ Császka a kapott ereklyét a Lippert József által tervezett kézereklyetartóban őrizte. A jellegzetes historizáló darab Szent Adalbert áldást osztó jobbát formázza.⁹⁹

Császka György két, középkori mintákat utánzó mellkeresztje szerepelt az 1876-os kiállítás egyik lajstromában. A jegyzéket az *Egyházművészeti Lapok* közölte le, összeállítója pedig HORVÁTH VIKTOR szépei kanonok, szemináriumi tanár volt. Végül ezeket nem mutatták be a tárlaton. Az egyiknél a jegyzékben az olvasható, hogy 1881-ben készült, Lippert József tervei alapján. Mai őrzési helyük ismeretlen.¹⁰⁰ 1890-ben Lippert egy kelyhet is tervezett Császka megrendelésére, mely a bécsi Anders-cég műhelyében készült.¹⁰¹

Császka György ötvösgyűjteményének kétségkívül egyik legjelentősebb gyarapodását jelentette az országos ezredéves kiállításon bemutatott Szent István mellszobor megvásárlása. Ezt az ötvösremeket Bachruch Károly készítette 1893 szeptembere és 1896 áprilisa között. A herma már a kiállítás idején a nagyközönség érdeklődésének középpontjában állt. A Szent István ereklyetartó mellszobor a 19. századi historizmus jellegzetes alkotása volt. Minden bizonnyal az érsek kedvelt darabjai közé tartozott. A millenniumi kiállítás bezárása után ugyanis a herma Császka budai, Tárnok utca 5. sz. alatti lakhelyére került. Kalocsára pedig valószínűleg csak az 1900. évi, párizsi világiállítás befejeződése után érkezett, ahol többek között ezt a becses darabot is be-

⁹⁷ KÖSZEGHY ELEMÉR ingóságeltára. IMM Adattár Szépehely, Székesegyház, *Terra Scepusiensis* 2009, 143–144.

⁹⁸ *Simor János hercegprímás római útinaplója 1874* (Bevezetéssel ellátta és magyarra fordította HAICZL KÁLMÁN), Budapest 1874. Itt érhető el: <http://regnumportal.hu/regnum2/node/586> (2024. 01. 08.). 1874. jún. 15. Simor János személyes kötődése Szent Adalberthez érthető, hiszen az esztergomi bazilika védőszentje is Szent Adalbert. *Püspökszentelés*, Magyarország és a Nagyvilág 10 (1874) 375.

⁹⁹ Jelenleg Kalocsán őrzik. Jelzete: 2002.34.1. Simor János megbízásából Lippert József tervezte az ereklyetartót. Császka is megrendelte ugyanezt a maga számára.

¹⁰⁰ HORVÁTH, *A szépei műtárgyak lajstroma*, 172.

¹⁰¹ ŠA 3560. 1890. aug. 17. Heinrich Anders megkapta a pénzt; ŠA 4037. 1890. szept. 30. Heinrich Anders küldte a kelyhet.

mutatták. Császkai Szent István ereklyéjét szerette volna a mellszoborban elhelyezni. Ereklyeszerzési kísérletei azonban rendre kudarcba fulladtak. Ez ügyben megkereste Steiner Fülöp székesfehérvári püspököt, itt őrizték ugyanis Szent István koponya-ereklyéjét. Majd a raguzai domonkosokhoz fordult a kéréssel, hogy az itteni koponyaereklyéből kaphasson egy partikulát. Feltehetően erre ígéretet is kapott. A sajtó mindenesetre már szinte kész tényként kezelte, hogy Császkának sikerült Raguzából Szent István ereklyét hozatnia. Valójában erre mégsem került sor.¹⁰²

c) Régiségek Tára

Az érseki palota első emeletén, az érseki lakosztályok és a díszterem előtt üvegezett ajtajú, feketére fényezett szekrényekben kapott helyet a Császkai-gyűjtemény legvegyesebb része, a Régiségek Tára.¹⁰³ Az *Építészeti Szemle* fentebb már idézett száma arról tudósította az olvasókat, hogy „Az I. emeleti folyosón [ti. a kalocsai érseki palotában] 10 szekrényben a kövületek és bronz korszaki leletek gyűjteménye van kiállítva”.¹⁰⁴

Arra a kérdésre, hogy milyen egyéb darabokat őriztek még ebben a gyűjteményi egységben, a debreceni Városi Múzeum dokumentumai adnak választ. A Császkai-keptárat megvásárló Löfkovits birtokába került ugyanis a Régiségek Tárának nagyrésze. Ezzel kapcsolatban így fogalmazott a múzeum 1905. második félévi gyarapodás jegyzékében: „Ez a gyűjtemény maga pár száz darabból áll.”¹⁰⁵ Az itt olvasható felsorolás diluviális korból származó állatmaradványokat, különféle csontokat, egy óriási mamutfejhez tartozó csontot, kövületeket, balatoni kecskekörmöt, csigákat, Afrikában elejtett ragadozó csontjait, őskori és későbbi¹⁰⁶ bronz- és vasfegyvereket, szerszámokat, valamint egzotikus népek hangszereit említette. A Városi Múzeum leltárkönyve vit-

¹⁰² *A Szent István-ereklyék Kalocsán*, BpH 16 (1896) 7; *Szent István ereklyéje*, Pécsi Figyelő 25 (1897) 6; *Az Országos Pázmány Egyesület*, Religio (1898) 391; *Pázmány-Egyesület*, Budapesti Napló 3/346 (1898. december 16.) 6; KFL I.1.a. Cultus Sanctorum, 2613. sz., 1899. május 12. Császkai György érsek fogalmazványa (Wiederkehr József kézírása) Steiner Fülöp székesfehérvári püspöknek; SIPTÁR DÁNIEL, *Válogatott források Szent István ereklyéjéről*, István a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján, Székesfehérvár 2013, 287–288.

¹⁰³ KFL III.9.b. Érseki székváltáskor készült leltárak, Császkai-Városház, 1905, IV. a kalocsai érsekségi javadalom ingyenes házi felszerelési alapjához tartozó tárgyak. Itt találkozhatunk a következő tétellel: „*feketére fényezett gyűjteményi szekrény üveges ajtókkal*”. A hagyaték 1905. évi árverése után a 10 szekrényből mindössze 1 maradt Kalocsán.

¹⁰⁴ *A kalocsai érsekségi könyvtárépület*, ÉSz 2 (1893) 336.

¹⁰⁵ MNL-HBML VIII.700. A Déri Múzeum iratai, 18. sz., 1906. febr. 9. Nyilvános kimutatás a városi múzeumnak a Löfkovits igazgató úr által tett 1905. második félévi gyarapodásáról.

¹⁰⁶ *A Szepesmegyei Történelmi Társulat*, FL 22 (1885. szept. 22.) 1456; *Vidéki társulatok*, Századok 3 (1885) 684–685; Császkai népvándorláskori kardját és sarkantyúját említette a cikk a bronzkori tárgyain túl, a lőcsei Városházán rendezett kiállítással kapcsolatban.

rinenként vette számba a Császka-hagyatékából származó darabokat.¹⁰⁷ Néhány tárgy esetében az 1905. évi Löfkovits-jelentéshez képest több, új információval is találkozhatunk benne. Ez alapján „fény derül” arra, hogy pl. milyen állati csontok lehettek Császka birtokában. Az egyik vitrinben egy „afrikai négerek” által, a Zambézi mellett megölt tigrisfejet, egy oroszán alsó állkapcsát, egy vízilószemfogát, szarvakat (feltehetően agyarakról lehet itt szó) és egyéb csontokat őriztek. Az Afrikából, a Zambézi folyó környékéről származó állati maradványokat valószínűleg az ott misszionáriusként tevékenykedő Czimmermann István jezsuita szerzetes küldte hálája jeléül Császkának, aki rendszeresen támogatta boromai missziós munkáját. Az egzotikus népek hangszerei megnevezéssel szereplő tételnél szintén felmerül a gyanú, hogy esetleg ezek is Afrikából érkeztek. Császka egyébként még a Szepességből ismerte Czimmermann, aki a szepes vármegyei Szomolnokhután született.¹⁰⁸

A gyarapodási jegyzékben említett mamutmaradvány a múzeumi leltár szerint „megkövesedett mammuth fej és lábsont” volt. A régészeti darabok közül a következőket említette a leltár: „1 vas zabolá, 1 bronze kupa, 1 bronze fokok, 1 bronze dárda, 3 db. bronze balta, 2 vas sarkantyú, 1 vas koppantó, 1 bronze pecsétnyomó, 2 bronze gyűrű, 1 megkövesedett fadarab”.¹⁰⁹ A Császka-gyűjtemény állati maradványainak és régészeti leleteinek egy része a Poprád közelében lévő, gánóci-filici mészkődombból származott. A domb az 1870-es évektől meginduló fokozott bányaművelés következtében szép lassan eltűnt. Az 1870-es évek végén a kőfejtés már a domb középmagasságánál tartott. Ezekből a rétegekből gazdag, a földtörténet negyedidőszakából származó (ennek szinonimájaként régebben gyakran használták a *diluvium* megnevezést) leletek kerültek elő, mint pl. orrszarvú-, mamut- és barlangi oroszláncsontok, tűzhely nyomát őrző, megkövesedett, elszenesedett fadarabok.¹¹⁰ Két üvegszekrényben őrizték Császka üveglapra préselt növénygyűjteményét és nummulitesz-maradványait.¹¹¹

¹⁰⁷ „Löfkovits Arthur úr további ajándéka néhai Császka György kalocsai érsek hagyatékából”. Városi Múzeum leltárkönyve. Lásd továbbiakban: *Löfkovits-jegyzék 2*, 60.

¹⁰⁸ *Löfkovits-jegyzék 2*, 60; *Hazatért hittérítő*, FL 22 (1889) 1790; VELICS LÁSZLÓ SJ, *Magyar jezsuiták a XIX. században*, Kalksburg 1902, 43–60; *Éltek-e tigrisek az ókori Afrikában?*, Nimród 112 (1992. dec.) 29. A tigrisfej valószínűleg elírás, mert Afrikában ez a ragadozó nem él. Itt feltehetően leopárdról lehetett szó. A Kalocsán tanító Czimmermann 1885 őszén érkezett az afrikai Boromában felállított missziós állomásra. Boroma a Zambézi folyó közelében található. Császka később is támogatta a jezsuita szerzetest. 1889-ben Czimmermann visszatért Magyarországra, hogy az afrikai misszió javára gyűjtjön. Ekkor előadást is tarott Budapesten, melyen Császka személyesen vett részt.

¹⁰⁹ *Löfkovits-jegyzék 2*, 60.

¹¹⁰ DÉNES FERENC, *A művészet és művelődés helyei Szepes megyében*, 4; *A lőcsei Kir. Kath Főgymnasium 1899–1900. évi értesítője*, 3–68. A Szepességben egyébként több, a gánóc-filici dombhoz hasonló tufalelőhely volt, melyek a földtörténeti őskorban itt húzódo lápos területnek köszönhették születésüket. Ezekről a helyekről már korábban is rendszeresen kerültek elő különféle leletek. Például Görgey István földbirtokos tulajdonában mamutfog és lábszárcsont volt, melyeket 1865-ben a budapesti Evangélikus Gimnáziumnak ajándékozott. *A Pesti Ág. Hitv. Gymnasium értesítője 1865–1866*, Pest 1866, 49.

¹¹¹ *Löfkovits-jegyzék 2*, 60.

A Zoltai Lajos múzeumőr által készített 1905. évi jelentésben preparált zuzmó- és mohagyűjteménnyel is találkozhatunk, mely feltehetően azonos lehetett a múzeumi leltárban szereplő préselt növénygyűjteménnyel.¹¹² Egy másik vitrinbe különféle ásványok és kőzetek kerültek.¹¹³

A Régiségek Tárához tartozott egy feszületgyűjtemény is, mely értékes munkákat foglalt magába. Némelyik darabja ereklyetartóként is használatos volt. Különleges, gyöngyházberakásos keresztből több is volt Császkai tulajdonában. Ebből Szepeshelyen és Kalocsán egyaránt maradt egy-egy darab.¹¹⁴ Az érseki székhelyen őrzött feszületet az érsek halála után szállították ide budai lakhelyéről egy párdarabjával együtt. A leltár szerint ugyanis kettőt őriztek belőle budai lakásán.¹¹⁵ A gyöngyház keresztjeket jellegzetes szentföldi emléktárgyak voltak, melyeket a zarándokok hoztak haza magukkal. Készítőik Betlehemben és Jeruzsálemben élő, latin rítusú, keresztény palesztin mesterek voltak, akik a 16. század végétől kezdtek el a ferencesek biztatására szuvenírkészítéssel foglalkozni.¹¹⁶

A feszületgyűjteményhez tartozott egy athoszi kereszt is. A mindkét oldalán megmunkált darab valamelyik Athosz-hegyi monostorban készülhetett. Ezt a különleges darabot Császkai kölcsönözte az 1896. évi ezredéves kiállításra. Az ekkor megjelent katalógus a következő leírást közölte vele kapcsolatban: „Kereszt, athoszi faragvány, filigránnal, zománcokkal s kövekkel”. Az ismertető megemlítette a készítés évét, 1743-at és a talpatán olvasható szerb feliratot is.¹¹⁷ Kőszeghy Elemér 1938–1945 között készült műtárgyfelmérési kartonja szerint az athoszi keresztet a kalocsai Mária Mennybevétele, azaz Nagyboldogasszony-főszekesegyházban őrizték.¹¹⁸ TERDIK SZILVESZTER művészettörténész kutatásai alapján tudjuk, hogy a veszprémi Boldog Gizella Főegyházmegyei Gyűjteményben található egy szintén 1743-ban készített athoszi kereszt. Ennek talpatán azonban görög nyelvű felirat olvasható. Ez azonban nem zárja ki,

¹¹² *Löfkovits-jegyzék* 2, 60; MNL-HBML VIII.700. A Déri Múzeum iratai, 28. sz., 1906. febr. 17. Jelentés a debreczeni városi múzeum 1905. évi állapotáról. Fogalmazvány a múzeumi levéltár részére, Összeállította ZOLTAI LAJOS s. levéltáros, 13.

¹¹³ *Löfkovits-jegyzék* 2. 60.

¹¹⁴ TERDIK SZILVESZTER, *Altar crosses with Mother-Of-Pearl covering from the Holyland. Some examples related to Hungary*, *Ars Decorativa* 36 (2022) 51–52, 60–61.

¹¹⁵ KFL III.9.b. Érseki székváltáskor készült leltárak, Császkai-Városy, 1906, E. Egyházi öltönyök, szerelvények és ékszerek leltára. A két gyöngyház keresztet Császkai halála után a kalocsai érseki palota földszinti, Szent Sebestyén-kápolnájába került.

¹¹⁶ *Orcád világhossága. Görögkatolikusok Magyarországon*, szerk. TERDIK SZILVESZTER, Debrecen 2020. A tárgy-leírások szerzője TERDIK SZILVESZTER; TERDIK SZILVESZTER, *Altar crosses with Mother-Of-Pearl covering from the Holyland. Some examples related to Hungary*, *Ars Decorativa* 36 (2022) 47–50.

¹¹⁷ *Magyarország műemlékei 2. A műemlékek belyrajzi jegyzéke és irodalma*, szerk. GERECE PÉTER, Budapest 1906, 625.

¹¹⁸ KŐSZEGHY ELEMÉR ingóság-leltára. IMM Adattár.

hogy egy és ugyanazon darabról van szó. Gyakori hiba volt ugyanis, hogy a görög feliratot a nyelvet nem ismerők cirill szöveggé azonosították.¹¹⁹

Löfkovits Artúr a naplójában említette, hogy vásárolt egy kristálykeresztet is a Császká-hagyatékból. Ennek további sorsára vonatkozóan azonban nincs adatunk.¹²⁰

A Császká-hagyaték árverési katalógusában szerepelt egy 18. század végére datált, Anton Raphael Mengs modorában festett szárnyas oltárka is. Itteni leírása szerint a következő ábrázolások voltak láthatóak rajta:

„középen Szent György, a jobb szárnyon szent Mihály arkangyal, fölötte két angyalfej, a bal szárnyon szent Ágoston, fölötte három angyalfej. A felső közép-lunettában az Atya Isten. Az oltár vörös-barna fából. A közép keretnek belső része ötvös munka”.¹²¹

Az oltár árverés utáni sorsa nem ismert.

d) *Textiltár*

A Textiltár anyaga zömmel liturgikus öltözetekből állt, de volt benne néhány hímzés- és csipkekülönlegesség is. Ebben a gyűjteményi egységben találkozhatunk leltározás nyomaival. Czobor Béla pap-művészettörténész, az 1896. évi kiállítás előkészítése során járt Kalocsán és a kalocsai érseki gyűjteményben összeírásokat készített. Czobor ugyanis a kiállítás történelmi főcsoportjának egyik főszervezője volt. A történelmi tárlat, s ezen belül az egyházi csoport programját ő állította össze. Császkával még annak szepesi püspöksége idején épített ki jó kapcsolatot. Czobor egyébként Ipolyi Arnold tanítványa volt. Tevékenyen részt vett az Ipolyi-gyűjtemény Nagyváradra költöztetésében Ipolyi püspöki kinevezése után. Majd Ipolyi váratlan halála után ő készítette a gyűjtemény első leltárát. Czobor segítette Simor János hercegprímás műtárgyvásárlásait, és valószínűleg időnként Császká figyelmét is felhívta egy-egy, műkereskedelemben megjelenő, fontosabb darabra. A Czobor szerkesztésében megjelenő *Egyházművészeti Lapok*ban pedig rendszeresen hírt adott a szepesi egyházmegyében folyó templomi felújításokról.¹²²

¹¹⁹ TERDIK SZILVESZTER, *Egy átboszi kereszt Veszprémben*, Görögkatolikus Szemle 32 (2021) 10. sz., 16.

¹²⁰ Déri Múzeum Archívuma I.1955.82.1. Löfkovits Artúr naplója és emlékezései.

¹²¹ SZM Adattára 1905, 413. sz. Császká-hagyaték árverési jegyzéke, 2. tétel.

¹²² SCHMIDT JÓZSEF, *A kiállítás szervezete és berendezése*. Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye: a kiállítás szervezete és berendezése. Bosnyákország és Hercegovina kiállítása. Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. 3. kötet, (szerk. Matlekovits Sándor), Budapest 1897, 5–11; SZINNYEI JÓZSEF, *Magyar írók élete és munkái* 2. kötet, Budapest 1893, 540–542; LAKATOS-BALLA, *Ipolyi Arnold püspök hagyatéka*, 28. *Keresztény Múzeum Esztergomban*. *Egyházművészeti Lapok* 5 (1884) 361–364; MOJZER *Tanulmányok az Keresztény Múzeumban*, 1964, 215–216;

A textiltár Czobor-féle leltárai ugyan eddig még nem kerültek elő, a felmérés eredményei azonban láthatóak a Czobor által kiválasztott kalocsai kiállítási anyag bejelentési ívein. Itt összesen 16 miseruha szerepelt. Ebből a millenáris tárlaton végül 9 kalocsai miseruhát mutattak be.¹²³ A Czobor-féle leltározás emlékei a Kalocsán őrzött miseruhákon található, kis vászondarabkák, melyeken egy szám és a „Császka György kalocsai érsek” felirat olvasható. A Czobor által kitöltött bejelentési íveken szereplő miseruhák tételszámai megegyeznek a miseruhák vászoncímkein szereplő számokkal. A liturgikus öltözetek legrégebb darabjait Császka még szepesi püspökként gyűjtötte össze. A *Szepesvármegye művészeti emlékei* harmadik, iparművészeti emlékekről szóló kötetében DIVALD megjegyezte:

„Jóval régebb, de már szintén a XV. századból való miseruhákkal a szepeshelyi püspöki kápolna ruhatárában találkozunk. Ezeket Császka György püspöksége idejében az egyházmegye különböző templomaiból küldték be ide”.¹²⁴

A Szepeshelyre érkező liturgikus textilek egy része már Császka püspöksége idején a műtárgykereskedelem különféle csatornáin keresztül elhagyta a Szepességet. 1875-ben Császka György közvetítésével jutottak el a szepesi püspökség területén található Leibic templomának egyes liturgikus textiljei Kottal Lajos bécsi textilkereskedőhöz. Ezeket Landiger Antal leibici plébános küldte be a püspöki központba.¹²⁵ Grünvászky Ágoston mühlenbachi plébános Szalay Imre miniszteri tanácsos, a Nemzeti Múzeum későbbi igazgatója kérésére, nyilvánvalóan Császka hathatós közbenjárásával, átengedte a budai Mátyás-templomnak a felsőerdőfalvi templom két fáklyavívőjét és zászlórúdját, illetve „összes toldozott, nyomtatott vászon terítőjét és használhatatlan miseruháit”.¹²⁶ Ez utóbbiak között több értékes, középkori darab is lehetett. A felsőerdőfalvi textilek további sorsát nem ismerjük. Viszont más szepesi darabok fellelhetőek a hazai múzeumi gyűjteményekben. Így pl. az 1876. évi kiállításra kölcsönzött két leibici, illetve felsőlapsi miseruhát jelenleg a Magyar Nemzeti Múzeum Textiltárában őrzik. Az 1876. évi kiállításon bemutatott textíliákat láthatjuk a tárlat kapcsán készült fotósorozaton. A jeles alkalomra többek között a leibici, a krígi- és felső-lapsi templomból

KOVÁCS KLÁRA, *A kölni Schnütgen-gyűjtemény román kori köveinek magyarországi sorsa*, Műemlékvédelmi Szemle 12 (2002) 1. sz., 81–93, 84.

¹²³ KFL I.I.a. Főszékesegyház, 3370. sz. Az 1896. évi ezredéves országos kiállítás bejelentési ívei.

¹²⁴ DIVALD, *Iparművészeti emlékek*, 1907, 65–68.

¹²⁵ ŠA, fond Spiške biskupstvo, 1972. sz. 1875. nov. 19. Kottal Lajos bécsi textilkereskedő átvett két dalmatikát, egy albát és egy vélumot. Ezeket Landiger Antal leibici plébános küldte. Az ügyben Császka György püspök közvetített.

¹²⁶ KFL I.I.c. Császka György perszonális iratai, 1887. aug. 25. Szalay Imre miniszteri tanácsos levele Császka György érsekhez. *Mátyás-templom* 2015. 325. Kat. 7100. A körmeneti gyertyatartókról Schulek Frigyes tervei alapján másolat készült. Az eredeti darabok DIVALD KORNÉL szerint a felsőerdőfalvi templom kiürítése után a mühlenbachi templomba kerültek.

kölcsönöztek miseruhát. Majd a kiállítás bezárása után a kazulák a szepeshelyi püspöki palota házi kápolnájába kerültek vissza. Innen érkeztek 1917-ben a Magyar Nemzeti Múzeumba, amikor Párvy Sándor püspök több más darabbal együtt 5 miseruhát is eladott az intézménynek.¹²⁷ Ebből a fentebb már említett három miseruha az 1876. évi kiállítás szepesi műkincseit megőrkítő fotósorozat alapján beazonosítható a múzeum Textiltárában.¹²⁸ Az 1917-ben vásárolt darabok között továbbá szerepel egy olyan is, mely nagy hasonlóságot mutat a jelenleg a pozsonyi Historické Múzeumban őrzött krígi miseruhával.¹²⁹

Császka szepesi liturgikus textiljei közül csupán négyet vitt tovább magával Kalocsára. Ezek a következők voltak: 1450 és 1480 körül készült, átszőtt, nyírott, vörös bársony miseruhák,¹³⁰ egy 19. századi, historizáló, rózsákkal és virágcsokrokkal átszőtt alapszövetű, Esterházy Pál és Orsolya címerével díszített kazula,¹³¹ valamint egy 18. századi darab. Ez utóbbit felirata szerint Esterházy-Lazensky Angelika grófnő restaurálta.¹³²

Császka a gyűjtemény egy-egy darabját fel is újította. Hasonlóan ahhoz a szellemiséghez, ahogy ötvöstárgyait restauráltatta, a textilek esetében is több olyan példával találkozhatunk, amikor a régi hímzések és szövetek megmentésétől vezérelve azokat összeillesztették, vagy új alapra helyezték. Ez történt a fentebb már említett, Esterházy Pál és Orsolya címerével díszített miseruha esetében is. *A Hon* című napilap arról tudósított, hogy Császka egy Mária Terézia-korabeli miseruha gazdag, de az idők során megkopott hímzését a budapesti Zambach és Gavora-cég műhelyében új alapra helyeztette. Az elkészült miseruhát egy hétig megtekinthette a nagyközönség a cég boltjában.¹³³

Több hazai lap beszámolt az 1881 nyarán Késmárkon rendezett, nagyszabású vászon- és len-kiállításról, illetve vásárról. A magyar kormány szepesi vászonipart felélesztő törekvéseinek „gyümölcsseit” tekinthette meg itt a nagyközönség. Késmárkon

¹²⁷ MNM Adattára 224/1917. A szepeshelyi liturgikus textíliák megvásárlásának aktája.

¹²⁸ KFK Fotótár 571/d. 23. Leibici kazula; MNM leltári száma: T.1917.42.4. Másik leibici kazula: KFK Fotótár 571/d; MNM leltári száma: T.1917.42. 2. Felső-lapsi kazula: KFK Fotótár 570/c. 26; MNM leltári száma: T.1917.42.5.

¹²⁹ Krígi kazula: KFK Fotótár 570/c, 27. Jelenleg a lőcsei Szepesi Múzeum gyűjteményében őrzik. *Katalóg Výtavý* 2015. Címlap, 72–74, leltári száma: SM-1205. Eredetileg a Szepesvármegyei Történelmi Társulat gyűjteményéhez tartozott. 1945 után került a Szepesi Múzeumba.

¹³⁰ LAKATOS ADÉL, *Kalocsai kincsestár*, 78–79.

¹³¹ LAKATOS ADÉL, *Kalocsai kincsestár*, 80.

¹³² 1896-iki Ezredéves Országos Kiállítás: *Történelmi Főcsoport hivatalos katalógusa*. Budapest, Történelmi Főcsoport Igazgatósága, 1896.270. 5227. tétel. GERECE, *Magyarország műemlékei*, 1906, 625, jelzete: 2002.29.i.T.

¹³³ *Misemondó ruba*, *A Hon* 19 (1881) 199. További javítások a Zambach-cégnél ŠA, fond Spiške biskupstvo., 364. sz. 1882. január 2. A Zambach megbízottjának át lett adva javításra két infula, egy miseruha és egy palást.

ugyanis a hazai ipart pártoló gazdaságpolitika részeként szövőiskolát állítottak fel, és ehhez kapcsolódóan fel kívánták élesíteni a szepesi lenvászon és damasztszövetkészítés hagyományát. Tervben volt egy lenfehérítő gyár építése is. A késmárki kiállításon többek között Császka György brabanti csipkéit és hímzéseit is bemutatták.¹³⁴ Ezekről a darabokról azonban a sajtóemléteken túl nem sokat tudunk.

e) Éremtár

A numizmatikai gyűjtemény leltárait nem ismerjük, viszont darabszámáról a *Numizmatikai Közönyben* található információ. A lap ugyanis beszámolt arról, hogy a Császka-hagyaték 1905. évi árverésén a 2000 darabot számláló éremtárat Daróczy Zoltán paksi földbirtokos vásárolta meg. Daróczy tulajdonába kerültek azok az éremtároló szekrények is, melyekben Szepeshelyen, majd Kalocsán őrizték a gyűjtemény darabjait.¹³⁵ A Szepesi-jegyzékben ezzel az említéssel találhatjuk ezeket a bútorokat: „18. Tölgyfa szekrények üveg felső résszel. Régi pénzek számára”.¹³⁶ A négy darab éremszekrényt Daróczy később a paksi Állami Polgári Fiúiskolában működő Szelle-múzeumnak ajándékozta.¹³⁷

Császka numizmatikai gyűjteményének gyarapodásáról azokból az iratokból kaphatunk információkat, melyekben a létesítendő Szepesi Keresztény Múzeum számára felajánlott tárgyakról olvashatunk. Fentebb már idéztünk Kárpáti András professzor leveléből, aki 372 darabból (126 római és 246 vegyes) álló éremtárat ajándékozta a nemes célra. Így írt erről a püspöknek:

„Midőn a mult napokban szerencsés voltam, hogy Méltóságod legalázatosabb tiszteletemet és hódolatomat elfogadni és irányomban megbecsülhetetlen leereszkedést tanúsítani kegyeskedett, egy, Méltóságod által felállítandó muzeumról is méltóztatott említést tenni. – Nekem is volt egy kis muzeumom, melyet azonban, mivel ide-oda költözködésem alkalmával magammal nem hordhattam, – részben elajándékoztam, részben iskolákban hagytam. Azon

¹³⁴ GELLÉRI MÓR, *Késmárki vászonkiállítás és lenvásár*. Magyar Ipar 2 (1881) 216–217; *A késmárki orsz. len- és vászon-kiállítás*. Gazdasági Mérnök 5 (1881) 317–320; GELLÉRI MÓR, *Késmárki vászonkiállítás és lenvásár*. Magyar Ipar 2 (1881) 216–217.

¹³⁵ DARÓCZY ZOLTÁN, *Gazdát cserélt éremgyűjtemények*. NK 17 (1918) 3–4. sz., 116; GOSZTONYI JÓZSEF, *A XX. század első felének neves magyar éremgyűjtői és kutatói*, Éremtani Lapok (1999) 58. sz., 12.

¹³⁶ KFL III.9.b. Érseki székvtáskor készült leltárak, Haynald–Császka, 1891–1892.

¹³⁷ *Magyar Királyi Állami Polgári Fiúiskola XXII. évi értesítője az 1914–1915. tanévről*, Paks 1915. 14; „*Híres földváriak*”. *Szelle Zsigmond*, Dunaföldvári Part-oldalak. 15 (2011) 5. A Szelle-múzeum nevét Szelle Zsigmond járásbíróról kapta, aki amatőr régész volt. Archeológiai, geológiai, könyv- és numizmatikai gyűjteményét 1894-ben a paksi polgári fiúiskolának adományozta. Az iskolában egy külön teremben helyezték el. 1944-ben az itt őrzött anyag nagy része megsemmisült, amikor az iskolában munkaszolgálatosokat, majd hadifoglyokat és szovjet katonákat szállásoltak el.

kis részt, melyet megtartottam, a 372 darabból, (melyek közül 126 db római, 246 db vegyes) álló éremgyűjtemény képezi.”¹³⁸

A numizmatikai gyűjtemény vásárlással is gyarapodott. Erről Császká pénztárnaplójában olvashatunk.¹³⁹ Az éremtár Kalocsán az érseki palota nagyebédlőjében kapott helyet. Tároló szekrényeit az egyik Erdélyi-féle fotón láthatjuk.¹⁴⁰

Arról, hogy milyen érmek, illetve régi pénzek tartoztak az éremtárhoz, szintén a *Numizmatikai Közönyben* olvashatunk. 1907-ben Daróczy a *Numizmatikai Közönyben* gyűjteménye II. Rákóczi Ferenc korából származó pénzeit méltatta, megjegyezve, hogy „a példányok nagy része néhai Császká György kalocsai érsek gyűjteményéből jutott” a birtokába.¹⁴¹ Daróczy 1918-ban éremgyűjteményét eladta Walla bécsi régiségkereskedőnek. Az eseményről hírt adó cikk méltatta a gyűjtemény értékesebb darabjait. Megemlített néhányat azok közül, melyek egykor Császká érsek tulajdonában voltak. „Értékesebb darabjai voltak a Császká-gyűjteménynek Bocskay Istvánnak 1606. évben vert tizaranyos pénze, egy hollandi mintára vert olasz városi tallér, továbbá Mátyás, Zsigmond és Ulászló királyok aranyainak mintegy 25 változata” – olvashatjuk a cikkben.¹⁴²

f) Könyv- és oklevélgyűjtemény

A Császká György halála után összeállított inventárium V. füzetében írták össze a budapesti lakásából Kalocsára szállított, illetve a kalocsai rezidenciáról a Főszékes-egyházi Könyvtárnak átadott köteteit (mint pl. könyveit, kéziratait, albumait, újságjait, fényképeit, metszeteit, okleveleit és egyéb idesorolt darabokat). A jegyzékben szereplő könyvtári anyag zömmel egyházjogi, lelki és egyháztörténeti munkákból állt. Több szótárat, nyelvkönyvet és úti könyvet is találhatunk benne.¹⁴³ Császká a szepesi

¹³⁸ ŠA, fond Spiške biskupstvo, 725. sz. Kárpáti András levele Császká György püspökhöz, 1875. ápr. 5. Kárpáti levelében egy 1689-es képről is írt, melyet szintén az alapítandó múzeumnak adományozott. KFL III.9.b. Érseki székváltáskor készült leltárak, Haynald–Császká, 1891–1892, V. kötet, Egyéb dolgok, 17. tétel. „A három király imádása 1689-ből. Egy pergamenre nyomtatott befestett acélmetszet”. Feltehetően ez az a kép, melyet Kárpáti András Császká Györgynek adományozott. Kárpáti András 1885–1889 között képezdei tanár volt Lőcsén.

¹³⁹ KFK Ms. 571., 1889. szept. 19. 12 db aranyéremért 72 Ft; KFK Ms. 571., 1892. jan. 20. 20 Ft két darab régi aranyéremért.

¹⁴⁰ KFK Fotótár 870, Érseki Palota nagyebédlője.

¹⁴¹ DARÓCZY ZOLTÁN, *II. Rákóczi Ferenc pénzeinek változatai*, NK 6 (1907) 4. sz., 135–137.

¹⁴² DARÓCZY ZOLTÁN, *Gazdát cserélt éremgyűjtemények*, NK 17 (1918) 3–4. sz., 116.

¹⁴³ KFL III.9.b. Császká–Városhy, 1905, V. füzet. Császká György magánkönyvtárában talált s az érseki könyvtár részére átvett könyvekről.

püspöksége idején vásárolt köteteit gyakran ún. püspöki kis pecsétjével, illetve körpecsétjével látta el.

A Császkai-könyvtár több unikális darabot is magában foglalt. Ezeket zömében még szepesi püspökként vásárolta. Több kötet is a tulajdonába került a Görgey család könyvtárából. Egy részükben az 1807-ben elhunyt Görgey Márton esztergomi kanonok, pécsi püspök *ex libris*-ét találhatjuk.¹⁴⁴ A *possesor*-bejegyzések között Görgey László, Zsigmond és Géza nevével is találkozhatunk, valamint a Görgeyekkel rokonságban álló Okolicsányi és Mattyasovszky család egy-egy tagjának említésével. Császkai az 1880-as évek elején tett szert a Görgey bibliotékához tartozó könyvekre. Az 1487-ben kiadott *Gesta Romanorum* bejegyzése szerint ez az ősnymtatvány 1880-ban került Császkai tulajdonába. A Toporcon élő Görgey Gézától vette meg a kötetet. Görgey Géza neve több olyan mű elején is feltűnik, melyeket jelenleg a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban őriznek és régebben a Császkai-könyvtárhoz tartoztak. A Császkai-könyvtár az érsek halála után a könyvtár egyik raktárában (ún. G-terem) kapott helyet. Egy-két kötetét leszámítva zömében napjainkban is itt található.¹⁴⁵ Görgei Artúr tábornok dédapjának, Görgey Lászlónak az *ex libris*-ét láthatjuk Éder Ferenc jezsuita misszionárius *Descriptio provinciae Moxitarum in regno Peruano* című, 1791-ben megjelent könyvében. László felesége egyébként Okolicsányi Mária volt.¹⁴⁶ A *Delitiae Galliae* című munka a *possesor*-bejegyzés szerint 1759-ben Okolicsányi Antal tulajdonában volt, aki ekkor a nagyszombati jezsuita gimnázium retorikai osztályát látogatta. 1864-ben pedig már Tholdt József, Liptó vármegye bírájának könyvtárához tartozott. Ez a mű tehát a Tholdt-bibliotékából került Császkához. Szintén innen vásárolta meg 1881-ben 140 Ft-ért James Beverell 1707-ben megjelent, *Les délices de la Grande Bretagne et l'Irlande* című művét. Ezenkívül Tholdt volt a tulajdonosa Epictetus *Enchiridion* című, 1633-ban megjelent munkájának is, mielőtt az a püspökhöz került.¹⁴⁷ Jacobus de Voragine 1486-ban, *Legenda Aurea Sanctorum* címmel kiadott művéhez szintén szepesi időszakában jutott Császkai. A borítón olvasható feljegyzés szerint ez az ősnymtatvány 1760-ban a lipótszentmiklósi jezsuita misszió tulajdonában volt.¹⁴⁸ A Császkai-könyvtárban több olyan munkát is kezünkbe vehetünk, melyek valamilyen módon a jezsuita rendhez köthetőek. Néhányukat korábban jezsuita intézmények könyvtáraiban őrizték. A sasvári jezsuita kollégium könyvtárához tartozott 1760-ban pl. a *Quotidiana pietatis exercitia sacerdoti catholici* című, ájtatossági gyakorla-

¹⁴⁴ Görgey Márton *ex libris*-e több, Császkai által vásárolt kötetben is megtalálható. VARJÚ ELEMÉR, *Magyar könyvgyűjtők exlibrisei*. MKSz 3 (1895) 197.

¹⁴⁵ KFK In 35.

¹⁴⁶ Görgey Lászlót a vármegye bölcsének is nevezték. Görgei Artúr tábornok dédapja volt. GÖRGEY ALBERT, *A Görgeyek és a reformáció. A reformáció 400 éves évfordulójára*, Igló 1916, 46; NAGY IVÁN, *Magyarország családai* 4. kötet, Pest 1858, 441. V. tábla.

¹⁴⁷ KFK G 3053.

¹⁴⁸ KFK In 12.

tokról szóló könyv.¹⁴⁹ Szép számmal találkozhatunk Kalocsán olyanokkal is, melyek a nagyszombati Akadémiai Nyomdában készültek. A jezsuita provenienciájú kötetekben sokszor láthatjuk Görgey Márton *ex libris*-ét. Akadnak azonban olyanok is, melyekben nincs *possesor*-bejegyzés. Ezeket Császkai szepesi püspöksége idején szerezhette be, vagy a Szepességben, vagy egyéb antikváriumi forrásból. Találkozhatunk egy olyan kötetrel is a könyvgyűjteményében, melynek a bejegyzés szerint 1840-ben egyik rokona, Császkai Rudolf volt a használója gimnáziumi tanulmányai során. Az említett darab, a *Primae lineae historiae universalis in usum juventutis Claudiopolitanae* ugyanis egy világtörténelmet összegző tankönyv volt.¹⁵⁰ Császkai Rudolf és családja Trencsénben éltek. Azt egyelőre nem tudni, hogy milyen rokonságban álltak Császkai Györggyel, mint ahogy arról sincs információ, hogyan és mikor került ez a könyv később Császkához. Rudolf a trencsényi piarista gimnázium diákjaként használta. Később fűszer- és vegyeskereskedő lett Trencsénben.¹⁵¹ Scitovszky János, a későbbi esztergomi érsek használta a *possesor*-bejegyzés szerint a *Methodus infirmos providendi* című munkát, melyet 1818-ban adtak ki Egerben. Valószínűleg még rozsnói szemináriumi előjáróként tett rá szert. Benne található néhány teológiai vonatkozású jegyzete.¹⁵²

A hagyatéki leltár V. füzetében „Hártyaokmányok” megnevezés alatt 13, zömében szepesi provenienciájú oklevelet sorol fel. Témája szerint mindösszesen három foglalkozik más területtel. Ebből kettő az esztergomi egyházmegyéhez tartozó, garamszentbenedeki Szent Egyed-templomnak juttatott búcsús kiváltságokat tárgyalta. Többségük azonban Podolin város privilégiumairól szól. A Császkai-jegyzékben szereplő oklevelek közül 6 jelenleg a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár Oklevéltárában található.¹⁵³

¹⁴⁹ KFK G 2933.

¹⁵⁰ KFK G 738. Császkai szepesi püspöki körpecsétje is látható a kötet elején.

¹⁵¹ IV. grammatikai osztály, Eminentis 4. *Juventus Regii Gymnasii apud Scholas Pias ex annua studiorum progressionem... M.D.CCC.XXXI*, Nagyszombat 1835. Piarista Központi Könyvtár, Piarista iskolai értesítők gyűjteménye. Köszönet KOLTAI ANDRÁSNAK, a Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára vezetőjének, hogy rendelkezésemre bocsátotta az értesítő digitalizált változatát.

¹⁵² KFK G 3084. A mű szerzője Esterházy László rozsnói püspök.

¹⁵³ A következő oklevelek voltak Császkai György tulajdonában: 1. VIII. Bonifác az esztergomi megyei Szent Egyed plébániatemplomnak *in insula teutonica* búcsút engedélyezett, 1295. 2. V. Kelemen pápa az Esztergom megyei (garamszentbenedeki) Szent Egyed-templomnak búcsút engedélyezett, 1311. 3. A szepesi káptalan kiadványa Podolin város privilégiumairól függő pecséttel, 1361. 4. Cnol Miklós és családjának *privilegiuma*. Kiváltságai megerősítése Podolinban lévő erdeikről. Szepesi káptalan kiadványa, 1391. Jelenleg Kalocsán. 5. A szepesi káptalan kiadványa. A káptalan két podolini pereskedőnek egy fennálló adóság miatt új terminust adott, 1394. 6. A szepesi káptalan kiadványa. Két podolini polgár peres ügyében bizonyítja, hogy Kroner János adóságát kifizette, 1394. 7. Zsigmond magyar király *privilegiuma* a Podolin városának átengedett városokról, 1409. Jelenleg Kalocsán. 8. Kázmér lengyel király szabadságlevele Podolin város részére, 1455. Jelenleg Kalocsán. 9. Mátyás király Kuncsevics Márton malomjogában Lyche helységben vizsgálatot rendelt el, 1459. 10. *Privilegiuma*. Zsigmond lengyel király megerősítette Podolin város kiváltságait, melyeket 1292-ben Vencel cseh királytól kapott, 1559. Jelenleg Kalocsán. 11. Zsigmond lengyel király *pri-*

6. A CSÁSZKA-GYŰJTEMÉNY SORSA AZ ÉRSEK HALÁLA UTÁN

Császka György 1904. augusztus 11-i halála után az új főpásztor kinevezéséig Majorossy János címzetes tinnini püspök, nagyprépost kormányozta az egyházmegyét. Az érseki javadalmat az új érsek beiktatásáig és a javadalom hivatalos átadásáig Valihora Ágoston kanonok felügyelte. A Császka-hagyaték tömeggondnoka Zundl Péter bácsi főesperes lett. A magyar kormány a javadalom átvételére, leltározására és átadására Tonházy Gyula miniszteri biztost kérte fel.¹⁵⁴

Császka György egyetlen végrendeletet hagyott maga után, melyet a kalocsai érseki rezidencia páncélszekrényében találtak meg.¹⁵⁵ Az érvényben lévő szabályozás szerint a főpapok csupán magánvagyonuk harmadáról rendelkezhetek szabadon. Gyűjteményével kapcsolatban Császka így rendelkezett végrendeletében: „Képeim, gyűjteményeim az érsekség tulajdonába menjenek által, kivéven a budai lakásomon lévő és Balló Ede által festett Pieta-féle képet [...]”.¹⁵⁶ Ez utóbbit József főhercegnek ajándékozta még tervezett, 1894. évi lourdes-i útja előtt. Átadására a zarándoklat után került sor. Az örökhatározó érsek másik kérése azonban nem teljesült. Császka ugyanis kalocsai érsekként tetemes adósságot halmozott fel. Mindjárt érseksége elején a kormányzat engedélyével nagyobb összegű kölcsönt vett fel egyházmegyéje építési költségeinek fedezésére. Ennek visszafizetése megoldható lett volna a nagy bevételt hozó kalocsai érseki javadalom segítségével. Azonban ez nem így történt, a visszatérítés határidejét többször módosítani kellett. Majd végül nem is került rá sor. A bajt tetézte, hogy Császkánál a nagyobb jövedelem nem járt együtt számviteli fegyessel. Pénztárnaplójában azt láthatjuk, hogy a bevételeit meglehetősen hanyagul tartotta nyilván, míg minden egyes kiadott forintot feljegyzett. Ez a fajta magatartás odavezetett, hogy egy idő után a kiadások messze túlszárnyalták a bevételeket. Ezzel magyarázható, hogy halála után 800 682 koronás adósság terhelte az érseki javadalmat.

A kormányzat úgy gondolta, a hiány kiegyenlítésére árverésre bocsátja az érsek műgyűjteményét. Tonházy Gyula a műtárgyak értékbecsléséhez a Nemzeti Múzeum

---

vilegialis Podolin város részére a vámot illetőleg. Papírpecséttel, 1559. Jelenleg Kalocsán. 12. István lengyel király megerősítette a szepesi káptalannak 1407-ben kiadott *privilegialis*át Kromlov birtokaival kapcsolatban. *De Quarta parte*. Pecséttel, 1578. 13. István lengyel király megerősítette a podoliniak vámszabadalmát. Papírpecséttel, 1578. Jelenleg Kalocsán. A jelenleg is Kalocsán őrzött darabok jelzete: KFL VIII.1. Oklevéltár, 1.a. Középkori és koraiújkorai oklevelek.

¹⁵⁴ *A kalocsai káptaláni belynök*, Religio 63 (1904) 152.

¹⁵⁵ KFL III.9.b. Érseki székváltáskor készült leltárak, Császka–Városov, 1905. Császka György érsek végrendeletének másolata.

¹⁵⁶ KFL III.9.b. Érseki székváltáskor készült leltárak, Császka–Városov, 1905. Császka György érsek végrendeletének másolata.

igazgatójától, Szalay Imrétől kért segítséget. A Császká-hagyaték árverését 1905 májusában hirdették meg az országos és a kalocsai sajtóban.¹⁵⁷ A hirdetmény a következőt tartalmazta:

„néhai Császká György volt kalocsai érsek után maradt és természetben át nem vett ingóságok, és pedig bútorok és egyéb ingók folyó évi június hó 5-kén, a képek 6-ikán, és az arany- és ezüstneműek (ezek között egy ezüsből készített Szent István herma) egy érem gyűjtemény és palackozott borok 7-ikén mindenkor délelőtt 9 óraker kezdődően Kalocsán, az érseki székház telepén önkéntes árverésen készpénzfizetés mellett elfognak adatni”.¹⁵⁸

Majd június elején javítani kellett a hirdetmény szövegét, ugyanis a főkáptalan jelezte, hogy a megboldogult érsek a Szent István hermát még életében a kalocsai főszékesegyháznak ajándékozta. Tonházy Gyula elrendelte átadását a káptalan számára.¹⁵⁹

A Császká-hagyaték nyilvános árverésére 1905. június 5–7. között került sor. Az eseménnyel kapcsolatban érdekes adalékokat tudhatunk meg Charles Adrian Scott Stokes angol tájképfestő¹⁶⁰ magyarországi utazásairól írt művében. Stokes és felesége 1905. június elején érkeztek Kalocsára, ahol Boromissza Tibor kanonok vendégei voltak.¹⁶¹ Stokes így írt a Császká-hagyaték árveréséről:

„A kalocsai érsek [ti. Császká György] nem sokkal látogatásunk előtt meghalt, utóda még nem volt kinevezve. A kastélyban kiárúsítást rendeztek, amire a prelátussal [ti. Boromissza Tiborral] mi is elmentünk. A legérdekesebb tárgyak legtöbbjét budapesti kereskedők már felvásárolták, de mégis örültünk, hogy megismerkedhettünk számos magasabb méltóságú pappal, akik eljöttek, a kedvelt, modern festő Soldatich [ti. Szoldatits Ferenc] vallásos tárgyú képeinek árverésére”.¹⁶²

A Szépművészeti Múzeumban őrzött árverési katalógus mindösszesen 40 festményt és szobrot tartalmazott. Tehát a képtárnak csupán töredékét bocsátották nyil-

¹⁵⁷ *Császká érsek hagyatéka*, Alkotmány 10 (1905) 11. A cikk negyven tételt említett. Ez egyezett az árverés egyetlen ismert, nyomtatott jegyzékének tételszámával. SZM Adattára 1905, 413. sz. Császká-hagyaték árverési jegyzéke.

¹⁵⁸ SZIKLAI ZOLTÁN, *Árverési hirdetmény*, Kalocsai Néplap 28 (1905) 6.

¹⁵⁹ *A Szent István ereklyetartó nem árvereztetik*, Kalocsai Néplap 28 (1905) 4.

¹⁶⁰ Charles Adrian Scott Stokes (1854–1935) angol tájképfestő, az angol Királyi Művészeti Akadémia tagja, <https://www.tate.org.uk/art/artists/adrian-stokes-527> (2024. 01. 07.).

¹⁶¹ Boromissza Tibor unokaöccse, Boromissza Tibor (1880–1960) festőművész volt. Római, párizsi és müncheni tanulmányai után a nagybányai művésztelephez csatlakozott. A Stokes-házaspár feltehetően rajta keresztül került kapcsolatba Boromissza Tibor kalocsai kanonokkal. *Művészeti Lexikon*, Budapest 1935. I. kötet. 130.

¹⁶² ADRIAN STOKES, *Hungary: painted by Adrian and Marianne Stokes*, London 1909, 34. Köszönet BIKFALVI GÉZÁNAK, hogy felhívta figyelmemet Stokes útibeszámolójára.

vános aukcióra. A képtár fentebbi ismertetésénél láthattuk, hogy nagysága ennek a többszöröse volt. Valószínűleg nagyobb bevételt reméltek a Kalocsára érkező régiségkereskedőktől, gyűjtőktől, akik az árverésen kívül egyezkedtek az illetékesekkel.

DIVALD KORNÉL a Császká-hagyaték tervezett árverésével kapcsolatban Koronghi Lippich Elek miniszteri osztálytanácsost kérte:

„Tegnapelőtt olvastam, hogy Császka kalocsai érsek hátrahagyott ingóságait el fogják árverezni. A Szepességben sok helyütt informáltak arról, hogy az elhunyt ottani püspök korában, papjaitól sok régiséget kapott ajándékba, melyek egy részét magával vitte Kalocsára. Azt hiszem, érdemes volna a dolgokat a Szepesvármegyében majdan alakítandó múzeum számára megmenteni. Mint hogy jobb fórumot nem ösmerek, láttam helyesnek, hogy Nagyságodat erre figyelmeztessem [...]”¹⁶³

Nem tudni, végül DIVALD fáradozásait siker koronázta-e.

A kalocsai nyilvános árverésen az Országos Képtár képviselőjében megjelent Beer József Konstantin képkonzervátor három műtárgy megvásárlására jelentette be a múzeum igényét. A kiválasztott darabok a következők voltak: Nepomuki Szent János faszobra,¹⁶⁴ Balló Ede Perugino-másolata¹⁶⁵ és az akkor még Wohlgenmuth iskolájának tulajdonított Ifjabb Szent Jakab apostol vértanúsága festmény. A valójában Júdás Tádé apostol mártíromságát ábrázoló képpel kapcsolatban a képtár ismertetésénél már részletesebben írtunk.¹⁶⁶

A Császka tulajdonát képező Szoldatits Ferenc által készített festmények közül néhányat az egyházmegye papjai vásároltak meg. Ezeknek a festményeknek útját egészen sokáig tudjuk követni köszönhetően Horváth Győző püspök Magyar Nemzeti Galéria Adattárában őrzött feljegyzéseinek.¹⁶⁷ A *Szent Tamás apostol az Üdvözítővel* című képét ma is Mélykúton őrzik.¹⁶⁸ A Szoldatits által Császkának készített házi oltárka jelenleg az esztergomi Keresztény Múzeum gyűjteményében található.¹⁶⁹

¹⁶³ OSZKK Levelestár, Divald Kornél levele Koronghi Lippich Elek miniszteri osztálytanácsoshoz, Budapest 1904. nov. 11.

¹⁶⁴ SZM Adattára, 1905. jún. 7., 413. sz. Szalay Imrénének, a Nemzeti Múzeum igazgatójának levele Tonházy Gyula miniszteri biztosnak.

¹⁶⁵ SZM Adattára, 1905. jún. 7., 413. sz. Szalay Imrénének, a Nemzeti Múzeum igazgatójának levele Tonházy Gyula miniszteri biztosnak.

¹⁶⁶ SZM Adattára, 1905. jún. 7., 413. sz. Szalay Imrénének, a Nemzeti Múzeum igazgatójának levele Tonházy Gyula miniszteri biztosnak.

¹⁶⁷ MNG Adattár, 1419/61/8. Horváth Győző feljegyzései Bíró Béla művészettörténész számára.

¹⁶⁸ MNG Adattár, 1419/61/8. Horváth Győző feljegyzései.

¹⁶⁹ Köszönet KONTSEK ILDIKÓ művészettörténésznek, az esztergomi Keresztény Múzeum igazgatójának, hogy megtekinthettem az említett oltárt.

A Császka-hagyaték árverése nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az eladott műtárgyakból és palackozott borokból csupán 69 810 korona folyt be. Ez az összeg csekély mértékben csökkentette a kalocsai egyházi javadalmat terhelő adósságot. A hiány rendezésére az utódként kinevezett Városey Gyula érsek számára engedélyezte az uralkodó 40 év alatt törlesztendő javadalmi kölcsön felvételét. Városey a Császka-gyűjtemény el nem kelt darabjait a Tonházy Gyula által megállapított 25 983 korona kifizetése után vehette át.¹⁷⁰

Joggal merül fel a kérdés, hogy szükség volt-e a Császka-gyűjtemény eladására. A Nemzeti Múzeumból érkező szakemberek értékbecslése alapján már előre lehetett látni, hogy a Császka-féle tartozáshoz képest jelentéktelen lesz az az összeg, amely befolyik majd az árverésen. Az aukciót elrendelő Tonházy Gyulának ezzel tisztában kellett lennie éppúgy, mint a kalocsai illetékeseknek, a káptalan tagjainak. Mégsem emelt senki szót a gyűjtemény megmentése érdekében. Ebben a tudatlanság és a nemtörődomség egyaránt szerepet játszott. A Császka-gyűjtemény szétszóródása nagy veszteséget jelentett a kalocsa-bácsi főegyházmegye és tágabban véve a magyar művelődéstörténet számára.

---

¹⁷⁰ KFL III.9.b. Érseki székváltáskor készült leltárak, 1906. okt. 16., Császka–Városey, Apponyi Albert kultuszminiszter levele Városey Gyula kalocsai érsekhez az érseki javadalom átadásával kapcsolatban. 25.

8. KÉPJEGYZÉK

1. A kalocsai érseki palota nagyebédlője. Erdélyi Mór, 1893 után. (KFK Fotótár 871.)

2. A kalocsai érseki palota királysobája. Erdélyi Mór, 1893 után. (KFK Fotótár 872.)

3. A kalocsai érseki palota vörös szalonja. Erdélyi Mór, 1893 után. (KFK Fotótár 873.)

4. A kalocsai érseki palota hercegi lakosztályának egyik szobája. Erdélyi Mór, 1893 után. (KFK Fotótár 1394.)

5. A debreceni Városi Múzeum kiállításának
1905. évi enteriőr-fotója. (MNL-HBML VIII.700.
A Déri Múzeum iratai.)

6. Piéta. (KFK Fotótár 572.c.)
Felirat a kép hátulján:
„A ml. szepesi püspök birtokában lévő kép”.

7. *Kebely.*
(Szepeshely, Szent Márton-székesegyház.)
1500 körül, 19. századi kiegészítésekkel

8. *Gyöngyház fészület.*
18. század vége.
(Szepeshely, Szent Márton-székesegyház.)

9. *Athoszi kereszt. 1743.*
(Veszprém, Boldog Gizella
Főegyházmegyei Gyűjtemény)

LAKATOS ADÉL

RÖVIDÍTÉSEK

AAV	Archivio Apostolico Vaticano
AH	Analecta hymnica medii aevi
ASRS	Archivio Storico della Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati e le Organizzazioni Internazionali
AA.EE.SS.	Archivio della Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari
BFL	Budapest Főváros Levéltára
BpH	Budapesti Hírlap
BSB	Bayerische Staatsbibliothek
CIC	Codex Iuris Canonici
CVH	Collectanea Vaticana Hungariae
CST	Collectanea Studiorum et Textuum
DAP	Documenta Artis Paulinorum
ELTE	Eötvös Lóránd Tudományegyetem
EKK	Egyetemi Könyvtár Kézirattár
ESz	Egyháztörténeti Szemle
ÉSz	Építészeti Szemle
FL	Fővárosi Lapok
HC	Hierarchia Catholica medii et recentioris aevi
IMM	Iparművészeti Múzeum
JTMRL	Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára
KÉFHK	Kalocsai Érseki Főegyházmegye Hivatalos Közleményei
KFHK	Kalocsai Főegyházmegyei Hivatalos Közlemények
KFK	Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár
KFL	Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár
KK	Királyi Könyvek
KN	Klosterneuburg Augustiner-Chorherrenstift, Bibliothek
MKL	Magyar Katolikus Lexikon
MKSz	Magyar Könyvszemle
MNG	Magyar Nemzeti Galéria

MNL	Magyar Nemzeti Levéltár
BKML	Bács-Kiskun Vármegyei Levéltára
HBML	Hajdú-Bihar Vármegyei Levéltára
OL	Országos Levéltára
MNM	Magyar Nemzeti Múzeum
MTAKK	Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Kézirattár
MtÉ	Művészettörténeti Értesítő
NEB	Nemzeti Emlékezet Bizottsága
NK	Numizmatikai Közlöny
OSZKK	Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár
ÖNB	Österreichische Nationalbibliothek
ÖStA	Österreichisches Staatsarchiv
HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv
PEL	Pécsi Egyházmegyei Levéltár
PL	Prímási Levéltár
ŠA	Spišský archív v Levoči
SNA	Slovenský národný archív
SzCsEL	Szeged-Csanádi Egyházmegyei Levéltár
SzEL	Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár
SzIT	Szent István Társulat Irattára
SzM	Szépművészeti Múzeum
TSz	Történelmi Szemle

SZERZŐK

FORGÓ ANDRÁS, Ph.D., dr.habil., egyetemi docens, intézetvezető-helyettes (PTE BTK)

Mons. TÓTH TAMÁS, Ph.D., dr.habil., egyetemi magántanár (PPKE HTK); főiskolai tanár (Gál Ferenc Egyetem TK)

SÁGI GYÖRGY, Ph.D.-hallgató (PPKE BTK); tudományos segédmunkatárs (HUN-REN-PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport)

FEDELES TAMÁS, D.Sc., dr.habil., tudományos tanácsadó, kutatócsoport-vezető (HUN-REN-PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport); egyetemi tanár, tanszékvezető (PTE BTK)

LAKATOS ANDOR, Ph.D., levéltárvezető (Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár); főiskolai docens (Tomori Pál Főiskola)

MIHALIK BÉLA VILMOS, Ph.D., tudományos főmunkatárs (HUN-REN BTK TTI); egyetemi adjunktus (ELTE BTK)

CSIBI NORBERT, Ph.D., egyetemi adjunktus (PTE BTK)

HENDE FANNI, Ph.D., tudományos főmunkatárs (HUN-REN-OSZK Fragmenta et Codices Kutatócsoport)

LAKATOS ADÉL, Ph.D., levéltáros (Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár); vendégoktató (Tomori Pál Főiskola)

INDEX

- Adalbert, Szent 185. 188. 221.
Afra, Szent 180. 183. 184.
Alaker István 145. 149.
Albani, Alessandro 46.
Amandus, Szent 188.
Anders, Heinrich 203. 221.
Angehrn Tivadar 111.
Angeli Ottó 64.
Aragóniai Beatrix (Trastámara) 80.
Argenvillieres, Clemente 46.
Árpád (Árpád-házi) 16.
Assisi Szent Ferenc 185.
Attila 17.
- Bachruch Károly 208. 221.
Bakóc Tamás 83. 84. 203.
Balázs Lajos 153.
Bálint, Szent 184.
Balló Ede 218. 232.
Bánfi Lőrinc, Garai 81. 82. 84. 85.
Bangha Béla 155. 156. 157.
Barilovics Lajos 21.
Barkóczy Ferenc 21.
Barkóczy Mária 16. 30. 44.
Bársony György 18.
Bársony János 19.
Bátori István 83.
Batthyány József 27. 139.
Batthyány-Strattmann László 64.
Beer József Konstantin 234.
Belon Gellért 73.
Benedek, XIV. 32.
Bereczky Tibor 103.
Beresztóczy Miklós 50. 51.
Beretka Erzsébet 101.
Beriszló Ferenc 78.
- Bethlen István 141.
Bétsch Eleménné 99.
Beverell, James 230.
Billot, Alfred 139.
Bíró Béla 217. 234.
Bocskai István 229.
Bolyos Mihály 72.
Bonfini, Antonio 77. 78. 80. 82.
Bonifác, VIII. 231.
Borgia, Rodrigo 81. (*lásd* még Sándor, VI.)
Boromissza Tibor, festőművész 233.
Boromissza Tibor, kanonok 233.
Borsoss Béla 63. 72.
Brajkovics Márton 23.
Brankovics György 78.
Brigido Mihály 218.
Bubics Zsigmond 198. 210. 212. 213. 259. 267.
Bucányi Zsuzsanna 18.
Buzási Anna 106.
Buzits Lóránt 51.
- Capreolus, Johannes 129.
Ceașescu, Nicolae 59.
Cecília, Szent 192.
Centurione, Giovanni Ambrogio 45.
Chateaubriand, François-René de 210.
Clairvaux-i Szent Bernát 189. 190. 258. 266.
Cnol Miklós 231.
Coliati, Carlo 47.
Comestor, Franciscus 189. 258. 266.
Corvin János (Hunyadi) 77. 78. 80. 81. 83.
Czapik Gyula 60. 61. 62. 66. 67. 68. 70. 71. 72.
254. 262.
Czimmermann István 223.
Czobor Béla 204. 225. 226.

- Csák nemzetség 16.
 Csáky Albin 206. 217.
 Csáky család 13. 16. 20. 31.
 Csáky Imre, érsek 13. 14. 18. 19. 20. 21. 22. 23.
     24. 25. 26. 27. 31. 33. 34.
 Csáky Imre, külügyminiszter 13.
 Csáky István, id. 16.
 Csáky István, ifj. 16. 18. 19. 30. 31. 44.
 Csáky Miklós 30. 31. 32. 33. 202.
 Csáky Zsigmond 31.
 Csánky Dénes 205. 216.
 Császtka (Császtka) György 197–239. 258. 259.
     266. 267.
 Császtka Anna 198.
 Császtka család 198.
 Császtka Ferenc 198. 199.
 Császtka Jakab 198. 199.
 Császtka Jozefa 198.
 Császtka Mária 198. 199.
 Császtka Mátyás 198.
 Császtka Rudolf 231.
 Császtka Viktória 198.
 Császtka Vilma 198.
 Császtka Zsuzsanna 198.
 Csávossy Béla 141.
 Csávossy Elemér 137–151. 256. 264.
 Csávossy Endre 149.
 Csávossy Gyula 140. 149.
 Csávossy (Peidhauser) Ignác 140.
 Csávossy József 149.
 Csávossy Valéria 141.
 Csernoch János 153.

 Daberto, Felice 217.
 Daróczy Zoltán 228. 229.
 Dáskál István 59.
 Deák Ébner Lajos 217.
 Déri Emilné (Löfkovits Józsa) 216.
 Derssffy Orsolya 17.
 d'Este, Ippolito 86.
 Dinnyés Gergely 89. 95. 105. 106. 108. 123.
     133.
 Dinnyés Károly 105.
 Divald Kornél 201. 205. 215. 216. 226. 234.
 Dolencz József 203.
 Dombai Dávid 78.

 Dombay Ferenc 46. 47.
 Domonkos, Szent 185. 189. 190.
 Dóra János 144. 150. 151.
 Drágfi Bertalan, Bélteki 84.
 Dürer, Albrecht 214.

 Easton, Adam 192.
 Éder Ferenc 230.
 Égly Sándor 144. 150. 151.
 Előd, vezér 16.
 Endre László 62.
 Eötvös József 206.
 Epictetus 230.
 Erdélyi Mór 207. 210. 214. 229. 236. 237.
 Erdődy Gábor Antal 31. 42.
 Ernuszt Zsigmond 77. 84. 85.
 Estei Hippolit *lásd* Ippolito d'Este
 Esterházy család 17. 18. 25.
 Esterházy Dániel 17. 18.
 Esterházy Gáspár 18. 19. 20.
 Esterházy Imre 13–29. 253. 261.
 Esterházy Imre Gábor 32. 47.
 Esterházy János 18.
 Esterházy László 231.
 Esterházy-Lazensky Angelika 227.
 Esterházy Miklós 17.
 Esterházy Orsolya 227.
 Esterházy Pál 16. 18. 227.
 Esterházy testvérek *lásd* Esterházy Imre;
     Esterházy Gáspár
 Esty Miklós 54. 59. 61. 68.
 Esztergomi Margit 103.
 Eszterházy Károly 47.

 Faber Oszkár 144.
 Faragó József 126. 127. 128. 129.
 Farkas Géza 61. 63. 72.
 Farkas Rozália 105.
 Fenessy György 22.
 Ferenc József, I. (Habsburg-Lotharingiai) 60.
     206. 207.
 Fidín Katalin 198.
 Fiedler István 57. 58.
 Fitter János 18.
 Forgách Éva 16.
 Földesdy Antal 64.

- Franco, Italo di 216.
Frangepán Bernát 78.
- Galambos Miklós 62. 66.
Génin, Lucien 149.
Gerede, Hüsrev 157.
Gergely Jenő 122.
Gergely Lajos 111.
Glattfelder Gyula 49–74. 146. 149. 254. 262.
Glattfelder Olga 54.
Gombos (Motlik) Károly 64. 72. 87–133.
Gombos Verona Gizella 118.
Gonczlik Kálmán 64.
González de Santalla, Tirso 22.
Görgei Artúr 230.
Görgey család 230.
Görgey Ferenc 44. 45.
Görgey Géza 230.
Görgey István 223.
Görgey László 230.
Görgey Márton 230. 231.
Görgey Zsigmond 230.
Groza, Petru 59.
Grósz József 49–74. 87–133.
Grünvalszky Agoston 226.
- Gyetzvai Mátyás 101.
Gyetzvai Péter 64. 72. 88. 95. 96. 98. 101. 102.
103. 105. 108. 109. 118. 120. 121. 122. 123. 128.
131. 132.
György, Sárkányölő Szent 188. 225.
- Habsburg dinasztia 24. 25. 46.
Hamvas Endre 66. 119.
Hanauer Árpád István 154.
Handó György 79.
Hanula János 217. 218.
Hardy, Caspar Bernhard 211.
Hargitay Mátyás 63. 72.
Havas Géza 54.
Haynald Lajos 197. 200. 207. 214. 218.
Hazai Gyula 63. 72.
Hegedűs Antal 130. 131.
Hegyi, kalocsai tanár 73.
Henrik, II., Szent (Liudolf) 188.
Herpka Károly 204.
- Hippói Szent Ágoston 180. 185. 190.
Hóman Bálint 14. 50. 59. 126.
Horthy Magdolna 60. 71.
Horthy Miklós 60. 71. 137. 153. 157.
Horthy Paulette 60. 71.
Horváth Alajos 63. 72.
Horváth Győző 50. 53. 56. 61. 62. 63. 64. 72.
145. 234.
Horváth Mihály 198.
Horváth Viktor 221.
Hujjon Ádám 143.
Hunyadi János 79.
- Ijjas József 117. 121. 124.
Ikotity József *lásd* Ijjas József
Illés Veronika 118.
Illésházy család 17.
Imre, Szent (Árpád-házi) 19. 105. 163. 168. 215.
Ipolyi Arnold 197. 208. 210. 211. 212. 213. 225.
259. 267.
István (Báthori) 232.
István, I., Szent (Árpád-házi) 168. 169. 170.
174. 204. 208. 215. 221. 222. 233.
Iványi (Ispánivics) Dániel 104.
Iványi (Ispánovics) Endre 72. 73. 89. 94. 95.
102. 104. 105. 107. 108. 124. 125. 133.
- Jagelny Ferenc 50.
Jaiser Gyula 204.
Jakab, Szent 186. 187. 188.
Jakobey Károly 217.
Jalsovszky Jenő 51.
Jámbor Dezső 62.
Jancsó Miklós 54.
János, II. (Trastámara) 216.
Jánossy Dénes 126.
Jenstein, Iohannes a 192.
József, I. (Habsburg) 23.
József, II. (Habsburg-Lotharingiai) 21.
- Kállay Miklós 70.
Kálmán, Szent 184. 185. 190. 191.
Kanizsai család 83.
Károly, III. (VI.) (Habsburg) 25. 28. 31.
Károly, V. (Habsburg) 140.
Kárpáti András 213. 228. 229.

- Kázmér, IV. (Jagelló) 231.
 Kelemen, V. 231.
 Keresztély Ágost (Szász-Zeitz) 15. 23. 24. 25.
     26. 28.
 Kerner István 64.
 Kinizsi Pál 82. 83. 84.
 Kis Pál 118.
 Kisdy Benedek 20.
 Kishorvát János, Halapsityi 81. 82. 84. 85.
 Kiss Lajos 62. 67.
 Klebelsberg Kuno 157.
 Kollonich Lipót 24. 26. 212.
 Kollonich Zsigmond 32. 47.
 Kottal Lajos 226.
 Kovachich Márton György 180.
 Kovács Sándor 68.
 Kovács Vince 119.
 Kölcsey Sándor 216.
 König, Franz 117.
 Kőszeghy Elemér 202. 224.
 Kövendi Székely Jakab 77.
 Krchenyák Franciska 198. 199.
 Krchenyák György 198.
 Kriston Endre 59. 60.
 Kujáni Ferenc 61. 62. 63. 72. 95. 96. 113. 114.
     119. 124. 126. 129.
 Kuncsevics Márton 231.
 Kunszt József 139.
 Kübler Ignác 179.

 Lagger József 140.
 Landiger Antal 226.
 Lányi Ede 137. 138. 143. 144. 148.
 Laszczik Ernő 72.
 László (Habsburg-Lotharingiai) 206. 207.
 László, I., Szent (Árpád-házi) 31. 174. 215.
 Lécai László 117.
 Lémájér Béla (Lehmayer, Adalbertus) 98. 106.
     126. 127. 128. 130. 131.
 Lengyel Boldizsár, Tóti 17. 18.
 Lengyel János, Tóti 17. 18.
 Lengyel testvérek *lásd* Lengyel Boldizsár,
     Tóti; Lengyel János, Tóti
 Lenner József 145. 149.
 Leó, XIII. 153. 218.
 Lepold Antal 92.

 Liguori Szent Alfonz 46.
 Lindenberger János 13.
 Lipót, I. (Habsburg) 19. 21. 25.
 Lipót, III., Szent (Babenberg) 193.
 Lipót, V. (Babenberg) 186.
 Lippay György 20.
 Lippert József 203. 204. 218. 221.
 Lippich Elek, Koronghi 234.
 Lónyai Elemér 56.
 Lónyay Margit 16.
 Lósy Imre 20.
 Löfkovits Artúr 202. 214. 216. 222. 223. 224.
     225.
 Lukács Emma 99.
 Luttor Ferenc 60. 62. 71.

 Madarász István 59.
 Madarász Oszkár 148.
 Maglione, Luigi 53. 56. 60. 61. 65. 67. 70.
 Mailáth Gusztáv 126.
 Majorossy János 232.
 Mallesics Gáspár 22.
 Marcellinus, Szent 182.
 Mária Angelica, kalocsai iskolanővér 72.
 Mária Hermína, kalocsai iskolanővér 72.
 Mária Terézia (Habsburg) 31. 32. 200. 227.
 Mátyás, I. (Hunyadi) 77. 81.
 Mattyasovszky család 230.
 Maximilianus, Szent 185. 190.
 Mayer Károly 199.
 Mednyánszky László 217.
 Melith család 20.
 Melith Klára 16.
 Mengs, Anton Raphael 225.
 Meszlényi Antal 15. 25.
 Meszlényi Zoltán, Boldog 54.
 Meziříčský János, Lomnicei 84.
 Mikes János 56. 153.
 Miklós István 112. 113.
 Miksa, I. (Habsburg) 77. 78. 80.
 Mindszenty József, Tiszteletreméltó 68. 87.
     111. 112. 127.
 Miskolczy Dezső 54.
 Molindes, Franz 33. 39.
 Molindes, Franz, ifj. 33. 36.
 Molinet, Jean 77.

- Moretti Rezső 219.
 Mosonyi Dénes 50. 52.
 Motlik Károly 97.
 Munkácsy Mihály 218.
- Nagy János 32. 34. 42.
 Nepomuki Szent János 219. 234.
 Nollet, Eugène 203.
 Nursiai Szent Benedek 190. 258.
- Nyáry Krisztina 17.
 Nyíri Tamás 117.
- Okolicsányi Antal 230.
 Okolicsányi család 230.
 Okolicsányi Mária 230.
 Orbán Ferenc 23. 26.
 Oszvald, Szent (Bernicia) 180. 190.
 Ottokár, II. (Přemysl) 180.
- Pálffy család 17. 32. 187.
 Pálffy János 23.
 Palma il Giovane, Jacopo 204.
 Palugyay Imre 198.
 pápa *lásd* XIV. Benedek
 Párvy Sándor 205. 206. 215. 220. 227.
 Patachich Ádám 179. 197. 257. 265.
 Pázmány Péter 20. 21. 156.
 Peidlhauser család 140.
 Peidlhauser, Franz Joseph 140.
 Pekár Gyula 157.
 Perényi János 83.
 Perugino, Pietro 218. 234.
 Petrovay Zoltán 50.
 Petruch Antal 142. 143. 147.
 Petthó János 44. 45.
 Piusz, VI. 219.
 Piusz, IX., Boldog 221.
 Piusz, X., Szent 153. 161.
 Piusz, XI. 163. 169.
 Piusz, XII., Tiszteletreméltó 50. 55. 56. 61. 62.
 69. 97.
 Polikárp, Szent 185.
 Prohászka Ottokár 153. 155. 162.
 Purjesz Béla 54.
 Pyber László 26.
- Radisics Jenő 204.
 Rákóczi Ferenc, II. 23. 24. 229.
 Rákosi Mátyás 146.
 Rákosi Nándor 217.
 Raskó Sándor 65. 69.
 Reizer Pál 59.
 Révay Tibor 145. 208.
 Romanelli, Guido 146. 149.
 Rossi, Carlo Raffaele 57. 66. 67. 68.
 Rotta, Angelo 50. 53. 55. 58. 60. 61. 65. 66. 68.
 70. 254. 262.
 Rudolf (Habsburg-Lotharingiai) 56.
 Rusca, Antonio 47.
 Ruzsthy-Ruszek Károly 72.
- Sággy Elek 51. 52. 65.
 Samassa József 198. 200. 208.
 Sándor, VI. 81.
 Sárközi Károly 118.
 Sárközi László 118.
 Savoyai Eugén 24. 26.
 Scacchi (Scachy) János Péter 47.
 Scheffler János, Boldog 58. 59.
 Schiffert Béla 58.
 Schlauch Lőrinc 211.
 Schmidt, Friedrich von 204.
 Schulek Frigyes 204. 226.
 Schumacher Gizella 97.
 Scitovszky János 138. 199. 200. 231.
 Serédi Jusztinián 15. 50. 54. 55. 56. 57. 59. 61.
 66. 67. 68. 69. 155. 169. 254. 262.
 Severinus, Szent 185. 188.
 Simor János 197. 200. 202. 204. 210. 211. 221.
 225. 259. 267.
 Sipos Ferenc 59.
 Sixtus, IV. 193.
 Somi Józsa 84.
 Somogyi Jenő 148.
 Sopsich János 69.
 Spada, Fabrizio 22.
 Speiser Ferenc 143. 148.
 Spiegelfeld Jozefin 140. 149.
 Spielenberger (Schubert) Zsuzsanna 44. 45.
 Starhemberg, Gundaker Thomas 25.
 Stefánia (Szász-Coburg-Gothai) 56.
 Steiner Fülöp 152. 222.

- Stokes, Charles Adrian Scott 233.
 Stornó Ferenc, id. 204.
 Strobl Alajos 206. 207.
 Subik Károly 70.
- Szabó István 73. 150. 151.
 Szabolcs, Előd fia 16.
 Szakács Albert 144. 150. 151.
 Szalai Béla 126. 127. 129.
 Szálasi Ferenc 14.
 Szalay Imre 204. 226. 233.
 Szalontai Julianna 105.
 Szamuely Tibor 145. 256. 264.
 Szapolyai István 78. 83.
 Széchenyi Miklós 212.
 Széchenyi Pál 24.
 Szedlay István 64. 72.
 Szedrey Imre 64.
 Szegedy János 33. 40.
 Zelle Zsigmond 228.
 Szentkereszt Ábel 63. 72.
 Szinyei Merse Jenő 55. 66. 70.
 Szlopnyai Elek 33. 34.
 Szmracsányi Lajos 60.
 Szmracsányi Pál 209.
 Szoldatits Ferenc 199. 206. 217. 233. 234.
 Szommer Károly 128. 131.
 Szőke Gyula 56.
 Sztirlich Béla 103.
 Sztirlich Ilona 103.
 Sztirlich Károly 88. 95. 96. 101. 102. 103. 104.
 106. 108. 109. 115. 118. 119. 128. 131. 132.
 Sztirlich Lajos 108.
 Szuppanczich Frigyes 48.
 Szuri Kálmán 145.
 Szücs Andor 150. 151.
 Szücs István 64.
- Tantos Ferenc 64.
 Tantos Gyula 51. 64.
 Taskovics Erzsébet Mária Renáta 89. 95. 106.
 107. 108.
 Taskovics Károly 106.
 Tassi Ferenc Kolos 120.
 Telekessy István 24.
 Tempfli József 59.
- Tersztyánszky János 34. 41.
 Tholdt József 230.
 Thököly Imre 16. 18.
 Thurn und Taxis család 218.
 Thurzó család 16.
 Thurzó Imre 17.
 Tisza István 143.
 Tito, Josip Broz 93.
 Tonházy Gyula 232. 233. 234. 235.
 Tosquez, Silvestro 46.
 Tóth István 63. 72.
 Tóth László 61.
 Török Ambrus 77.
 Török Béla 50.
 Tózsér István 105.
 Tózsér Rózsa Mária Patrícia 95. 105. 106. 107.
 108.
 Trautson, Johann Leopold 24.
 Trefort Ágoston 206.
 Tüll Alajos 72. 141. 144. 146. 150. 151. 256. 264.
- Uhl Sándor 204.
 Újlaki Lőrinc 77–86. 255. 263.
 Újlaki Miklós 79. 80. 81. 83. 84. 85.
 Ulászló, II. (Jagelló) 80. 82. 83. 84. 86. 229. 255.
 Ulrich, Szent 180.
- Vajdovszky János 220.
 Valihora Ágoston 232.
 Várad Páter 77–86. 255. 263.
 Várady Lipót Árpád 145.
 Várdai István 82.
 Várkonyi Imre 110. 115. 118. 119. 120. 121. 123.
 129. 130.
 Városy Gyula 235.
 Vashegyi Andor 74.
 Vastagh György 217.
 Vencel, II. (Přemysl) 231.
 Vernay, Antonius 47.
 Vicinelli, Giacomo 46.
 Vidovics László 72.
 Vingárti Geréb Péter 84. 85.
 Virág Ferenc 157. 161.
 Vitéz János *lásd* Zrednai János
 Vojtaššák, Jan 205.
 Volkra, Otto Johann 24.

- Voragine, Jacobus de 230.
Vörös Kálmán 150. 151.
- Wernz, Franz Xavier 139.
Wiederkehr József 222.
Winkler Pál 128. 129. 180.
Wolgemuth, Michael 204. 215.
Wratislaw von Mitrowitz, Johann Wenzel
24.
- Zádorfalvy János 72.
Zámbó Margit 104.
Zichy család 51. 52. 152.
Zichy Ferenc 30. 31. 33. 37.
- Zichy Géza 208.
Zichy Gyula 13. 49. 50. 51. 52. 94. 97. 101.
152–172. 254. 257. 262. 265.
Zichy Henrik 52.
Zichy János 52.
Zichy Ludovika 52.
Zichy Viktória 52.
Zoltai Lajos 224.
Zrednai János 78.
Zundl Péter 232.
- Zsigmond (Habsburg) 78.
Zsigmond (Luxemburgi) 215. 231.
Zsigmond Ágost, II. (Jagelló) 229. 231.

Összeállította: SÁGI GYÖRGY

ÖSSZEFOGLALÓK

PÁRHUZAMOSSÁGOK CSÁKY IMRE KALOCSAI ÉS ESTERHÁZY IMRE ESZTERGOMI ÉRSEK PÁLYAFUTÁSÁBAN

A magyarországi püspöki kar jeles tagjainak élete és munkássága régóta foglalkoztatja a történelmi kutatást, és az egyesszerzők az életrajzok ismertetésekor gyakran a karrierminták hasonlóságaira is igyekeznek felhívni az olvasók figyelmét. Részben megtörtént a képzési helyek intézménytörténelmi és archontológiai vizsgálata is, ami nagyban megkönnyíti az említett karrierutak hasonlóságainak kimutatását. Ilyen párhuzamosságokat fedezhetünk fel a század első felében élt két legbefolyásosabb főpap életútjában is. Bár családjuk társadalmi háttere nagyban különbözött egymástól, és egyházi pályájuk kezdetén is igen eltérő úton jártak, a két életút néhány ponton összeért, majd közel párhuzamosan futott egymás mellett, hogy elvezessen a magyarországi katolikus hierarchia legmagasabb szintjeire. A korabeli közélet sajátosságai következtében ezek az életutak nemcsak az egyházi karrier egyes állomásaihoz vezettek el, hanem befolyásos politikai pozíciók felé is irányt vettek. Így tanulmányozásuk nemcsak a 18. századi magyar katolicizmus, hanem a rendi politika struktúráinak jobb megértésében is segítségünkre van.

FORGÓ ANDRÁS

CSÁKY MIKLÓS KALOCSA-BÁCSI ÉRSEK ÉS Vatikáni PROZOPOGRÁFIAI FORRÁSAI

A püspöki, illetve érseki kinevezések kánoni, információs eljárásának (*processus informativus*, más néven *processus inquisitionis* vagy *processus canonicus*), az ún. püspöki processzusoknak az anyagai az egyháztörténet eddig kevésbé kutatott, értékes forrásai. Csáky Miklós esetében három alkalommal folytattak le ilyen kánoni vizsgálatot: 1737-ben, amikor (nagy)váradai püspök (*Magnovaradinen./Varadinen.*, 1737–1747) lett, majd 1747-ben, amikor kalocsa-bácsi érsek (*Colocen. et Bachien.*, 1747–1751), végül 1751-ben, amikor esztergomi érsek (*Strigonien.*, 1751–1757) lett. A Vatikáni Apostoli Levéltárban

(AAV) rá vonatkozóan két helyen találunk anyagokat, a Konzisztoriális Kongregáció (AAV Arch. Concist., Processus Consist.) és a bécsi Apostoli Nunciatúra (AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici) levéltári fondjaiban.

TÓTH TAMÁS

GLATTFELDER GYULA ÉS GRÓSZ JÓZSEF KINEVEZÉSE
A KALOCSA-BÁCSI ÉRSEKI SZÉKBE (1942/1943)

A tanulmány részleteiben mutatja be a Zichy Gyula gróf 1942-es halálával megüresedett kalocsa-bácsi érseki szék betöltése körüli folyamatokat történéseket. A főegyházmegye élére Glattfelder Gyula csanádi megyéspüspök nyert először kinevezést, ő azonban egyre súlyosbodó betegsége miatt nem tudta végül elfoglalni érseki székét. Glattfelder egészségi állapotának hanyatlásáról és *ad personam* érseki rangra emelésének körülményeiről is olvashatunk a tanulmányban.

A kalocsa-bácsi főegyházmegye élére Grósz József szombathelyi megyéspüspök kapott végül kinevezést, s 1943-ban ténylegesen át is vette az érsekség kormányzását. Átfogó képet ad a szerző az új érsek kalocsai fogadtatásáról, székfoglalásáról. Vatikáni források bevonásával került bemutatásra, hogy a kalocsain kívül az akkoriban szintén megüresedett egri érseki székre Grósz mellett Czapik Gyula veszprémi megyéspüspök is esélyes volt. Mindketten korábbi egyházmegyéjükbe folytatólagosan apostoli kormányzói kinevezést is kaptak. Az ezzel kapcsolatban Angelo Rotta apostoli nuncius és Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás közötti nézeteltérés is felvázolásra kerül.

Grósz József kinevező bulláinak különböző formákban való fennmaradására is kitér a szerző. Ezzel kapcsolatban kiemelten került rögzítésre, hogy Grósz érsek eredeti kinevező bullái közül jelenlegi ismereteink szerint kizárólag a Glattfelder Gyulának, mint szuffragáneus püspöknek címzett változat maradt meg. Ez is csupán 2023-ban került elő, korábban úgy tudtuk, hogy nem maradt meg egyetlen eredeti példány sem, csupán a gépírási átiratok, fordítások, tisztázatok.

A kalocsai, szegedi és szombathelyi forrásokon kívül nagyarányban kerültek felhasználásra a tanulmány megírásához Vatikánban fennmaradt dokumentumok is.

SÁGI GYÖRGY

A HERCEG ÉS AZ ÉRSEK:
EGY KONFLIKTUS A KALOCSA-BÁCSI EGYHÁZMEGYÉBEN
A KÖZÉPKOR ALKONYÁN

A tanulmány az 1490-es évek hatalmi harcainak szövevényes hátterét vázolja fel Váradai Péter kalocsa-bácsi érsek († 1501) és Újlaki Lőrinc boszniai herceg († 1524) érdekellentéteinek bemutatásán keresztül. A két főszereplő – társaikhoz hasonlóan – a Mátyás király halálát (1490) követő trónharcok idején egyaránt saját érdekei mentén politizált. Az első hónapokban azonos politikai platformokra helyezkedtek, majd útjaik elváltak. A diplomácia világában otthonosabban mozgó érsek megfontoltan végül Jagelló II. Ulászló táborához csatlakozott, s a magyar egyház rangidős vezetőjeként az uralkodó egyik fontos támaszává vált. Újlaki Lőrinc a bölcsebb főpappal szemben nem hódolt be a királynak, hovatovább központi szerepet játszott a király ellenzékének megszervezésében. Szövetségeseivel együtt azonban rosszul mérte fel a helyzetet. Az 1494/95 folyamán ellenük vezetett királyi büntetőhadjáratral, valamint a birtokai ideiglenes elkobzásával az uralkodó mindenki számára világossá tette, hogy az ellene szervezkedőket bármi áron térdre kényszeríti. A hadjáratot követően az érsek és a herceg kapcsolata rendeződött, ugyanis a főpap több alkalommal is közbenjárt a királynál a herceg birtokainak visszaszerzése érdekében. 1498-ban végül Újlaki Lőrinc visszakapta ideiglenesen elkobzott javait, majd hamarosan (1499) meghívást kapott a királyi tanácsi ülésekre is. Bosznia politikailag rehabilitált hercege életének hátralévő negyedszázadában fontos támasza volt a Jagelló dinasztiának.

FEDELES TAMÁS

PAPI ÉLETUTAK A GRÓSZ-PER „LELEPLEZÉSEINEK” TÜKRÉBEN:
GOMBOS KÁROLY ÉS TÁRSAI PERE

Grósz József kalocsai érsek koncepció perének folytatásaként, a huszonnégy mellékper egyikeként került sor Gombos Károly és társai, azaz Grósz érsek munkatársai perére 1951–1952-ben. A per politikai szempontból fontos küldetést teljesített: alkalmas volt a főperben elhíresült „széles körű összeesküvés” koncepciójának kibontására, folytatására. Az elítélt papi csoport ugyanis egyértelműen a katolikus papság reakciónak tekintett részét képviselte, sorsukkal az államhatalom példát statuált, s az egész papság számára „üzent”.

A perek kapcsán, ez alkalommal Grósz érsek fontos munkatársai kerülnek a középpontba: honnan érkeztek, hogyan viselkedtek az eljárás során, milyen hatása volt hivatásukra és kapcsolataikra a történeteknek, és hogyan alakultak a karrierük, az életutak a börtönöket követően? Ez a megközelítés egyrészt emlékeztetni kíván az áldozatokra

(veszteségekre, szenvedésekre, újrakezdésekre), másrészt alkalmat ad a Grósz-per forrásainak egyházmegyei szempontból történő értékelésére, és egyúttal jó lehetőség a perek hatásvizsgálatának, „utóéletének” kiegészítésére.

LAKATOS ANDOR

A KALOCSAI JEZSUITÁK A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG IDEJÉN
CSÁVOSSY ELEMÉR ÖNÉLETÍRÁSA ALAPJÁN

A kalocsai jezsuita gimnázium a Magyarországra 1853-ban visszatelepülő Jézus Társasága egyik legfontosabb intézményévé vált a 20. század elejére. Az első világháborút követő összeomlás és a kiépülő bolsevik proletárdiktatúra azonban az 1909-ben alapított önálló magyar jezsuita provincia egészét a megsemmisüléssel fenyegette. A Tanácsköztársaság egyházellenes intézkedései az ősi érseki székhelyt, Kalocsát sem kímélték, és 1919 májusában a jezsuiták helyi gimnáziumát is államosították. A később a magyar jezsuita provincia meghatározó elöljárójává vált Csávossy Elemér fiatal tanárként és a Stephaneum internátus vezetőjeként szemtanúja volt a kalocsai eseményeknek. Az 1960-as években összeállított önéletírásában is hangsúlyos szerepet kaptak kalocsai emlékei és az 1919-ben történtek. Ennek külön jelentőséget az adott, hogy Kalocsa és térsége a Tanácsköztársasággal szembeni legkomolyabb lázadás központja lett. A Szamuely Tibor vezette terrorkülönítmény brutális módon torolta meg a felkelést, csak Kalocsán 22 főt végeztek ki, közülük 16 főt épp a jezsuita rendház előtti fasorra akasztottak fel. Csávossy Elemére és egyik rendtársa a rendházból szemtanúja volt a kivégzéseknek, az ablakon keresztül oldozták fel az akasztásra várakozókat. A tragikus eseményeket követően elöljárói utasítására a Kalocsán rekedt délvidéki diákokkal együtt a szerb hadsereg által megszállt területekre távozott, majd a román megszállás alá került Temesvárra szökött, ott érte a Tanácsköztársaság bukásának híre 1919. augusztus végén. Csávossy Elemér és fiatalabb rendtársa, Tüll Alajos Kalocsán első kézből tapasztalták meg a proletárdiktatúra brutalitását, így az 1940–1950-es évek fordulóján már a jezsuiták magyarországi elöljáróiként aktív szerepet vállaltak a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának túlélésében a kiépülő kommunista rezsim általi egyházüldözés időszakában.

MIHALIK BÉLA VILMOS

ZICHY GYULA ÉRSEK BÖJTI BESZÉDEI AZ 1920-AS ÉS 1930-AS ÉVEKBEN

A tanulmányban Zichy Gyula (1871–1942) pécsi püspök, majd kalocsai érsek egyházi pályafutásának rövid felvázolása után az első világháború utáni időszakból fennmaradt beszédeket vizsgálom. Kitérek a beszédíró Zichy jellemzésére és bemutatom, hogy az 1918 utáni beszédek hol és milyen formában férhetők hozzá. A dolgozat fő fókusza az 1920-as és 1930-as évek érseki időszakára esik, az innen felsorakoztatott beszéd típusok közül valamivel hosszabban írok az 1926-ban mohácsi csata 400. évfordulóján rendezett ünnepségen elmondott Zichy-beszédről, melyet a Mohács-belvárosi plébánia *historia domusa* őrzött meg. Ennek szövegét a tanulmány függelékében közlöm.

A dolgozat gerincét a kalocsai időszakban, 1924 után született nagyböjti beszédek áttekintése adja. Ezek segítségével azt vizsgálom, hogy a főpásztor miként reflektált kora krízishelyzeteire, válságérzeteire, a jelentősebb hazai és nemzetközi – elsősorban társadalmi – változásokra. A nagyböjti beszédek ugyanis – a húsvéti időszakban a bűnbánatra ösztönzés és a húsvéti ünnepre való felkészítés céljából – rendszeresen kitértek a kor aktuális szociális és erkölcsi problémáira, és igyekeztek útmutatóként szolgálni a hívek számára ezek kezelése, értelmezése terén. A beszédek szóhasználata, fogalmazásmódja külön figyelmet érdemel, mivel egyfelől megmutatja, hogy az érseki pozícióból használható beszéd(mód) milyen lehetőségek és korlátok között mozgott, másfelől rávilágít arra is, hogy a bennük kifejtett gondolatok miként viszonyulnak a korszak aktuálisan elfogadott narratíváihoz. Mindezek mellett a beszédekből vett jellemző idézetek segítenek Zichy Gyula érsek gondolatvilágának, világról alkotott képének feltárásában is, ami talán valamennyire kompenzálhatja a vele kapcsolatban rendelkezésre álló személyes források szűkösségét. Végül ezek a szövegek jól illusztrálják Zichy érsek szociális érzékenységét, politikai attitűdjét és retorikai kvalitásait is.

CSIBI NORBERT

KÓDEX? TÖREDÉK? A KALOCSAI FŐSZÉKESEGYHÁZI KÖNYVTÁR

MS. 19 JELZETŰ BREVIÁRIUMA

A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött szanktorále-kötetet Patachich Ádám kalocsai érsek (1776–1784) vásárolta Bécsből. A kódex a jelenlegi formáját a 15. század harmadik negyedében egy 14. században másolt kétkötetes breviárium nyári és téli kötetéből állították össze. Mindkét kötet vegyesen tartalmazta a *de tempore* és a *de sanctis* tételeket. Az egykori breviárium rítusa a passauai egyházmegyén belül a Bécs környéki gyakorlathoz és az ágostonos hagyományhoz állt közel. A kódex az ágostonos kanonisszák bécsi Sankt Jakob auf der Hülben kolostorának tulajdonában volt. A két

kötetből egy szanktorále kötetet szerkesztettek oly módon, hogy a temporale-részeket eltávolították és a szentek ünnepeit is a Bécs környéki gyakorlattól elmozdulva – de az ágostonos hagyományt megőrizve – a passai egyházmegye rítusához igazították.

Az átszerkesztés során szükségtelennek ítélt és kivágott levelek közül két fóliót az *Österreichische Nationalbibliothek* kéziratárában sikerült azonosítanom. Az egyik Szent Benedek (ÖNB, Fragm. 496), a másikon Mária mennybevételének oktávája és Szent Bernát (ÖNB Cod. ser. n. 4241) zsolozsmájának részlete látható. Utóbbit a bécsi Szent Dorottya-kolostor egyik könyvének kötéséből fejtették le, amely a töredéken látható bejegyzés alapján Franciscus Comestor „*Summa de vicis*” műve lehetett.

Az egykor kétkötetes breviárium díszítése a MARTIN ROLAND által leírt Heiligenkreuz/Lilienfeld Fleuronée-csoporthoz tartozik. Az újraserkesztett kódex kötése a KURT HOLTER által B7, Doppellilie spitzoval szükségnevű műhelyben készült a 15. század harmadik negyedében. A szanktorále könyvkötéséhez, illetve az ívfüzetek megerősítéséhez, a rongálódott levelek javításához a kivágott fóliókból szintén felhasználáltak.

Így az újraserkesztés a kétkötetes breviáriumot szanktorále kötetként újra vagy továbbra is használhatóvá tette.

HENDE FANNI

CSÁSZKA GYÖRGY KALOCSA-BÁCSI ÉRSEK ELFELEDETT MŰGYŰJTEMÉNYE

Császka György érsek kortársai által is méltatott, gazdag műgyűjteménnyel rendelkezett. Ez a gyűjtemény azonban napjainkban egyáltalán nem ismert. Nem említi a szakirodalom és nem került a művészettörténeti-művelődéstörténeti kutatások látókörébe. Mindennek oka, hogy az érsek halála után, 1905-ben gyűjteményét elárverezték. Töredéke maradt csupán Kalocsán, ill. került a hazai közgyűjteménybe. Jelentős része azonban szétszóródott a nagyvilágban.

A rendelkezésünkre álló írott és vizuális források alapján a Császka-gyűjtemény jól rekonstruálható. Történetének feltárása és bemutatása több szempontból is fontos. Egyrészt a kalocsai érsekséggel kapcsolatos ismereteinket gazdagítja, valamint segít az érseki mecenatúra működésének, mozzatórugóinak a feltérképezésében. Ezentúl a hazai főpapi műgyűjtés történetére, egy-egy hazai művész tevékenységére vonatkozóan szolgál értékes adalékokkal. A kutatások során előkerült információkkal sok esetben pontosabb képet tudunk rajzolni egy-egy, hazai ill. szlovákiai közgyűjteményben őrzött műtárgy „előéletéről” is.

Császka György műgyűjteményét szepesi püspöksége idején alapozta meg. A legfontosabb darabok ekkor kerültek a tulajdonába. A gyarapodás mértéke ebben az idő-

szakban volt a legintenzívebb. A gyűjtemény növekedésének fontos forrását képezték a szepesi templomfelújítások. A templomokból kikerülő, gyakran unikális középkori darabokat a püspök Szepeshelyre szállíttatta. Tervei szerint ezek a műkincsek az általa alapított Szepesi Egyházmegyei Múzeumban nyertek volna elhelyezést. Az intézmény felállítására azonban nem került sor. A beraktározott darabok közül azonban néhány beépült a püspök gyűjteményébe. A Császká-gyűjtemény a műkereskedelem hagyományos csatornáin keresztül is gyarapodott. Nagyságát tekintve elmaradt ugyan Simor János hercegprímás, Bubics Zsigmond kassai és Ipolyi Arnold nagyvárad-i püspökök gyűjteményétől, összetételében azonban nagyon is hasonlított hozzájuk. A Császká-gyűjtemény tehát képtári részt, ötvösanyagot, régiségek tárát, textiliákat, könyvritkaságokat és okleveleket foglalt magába. Mivel a képtárat kivéve nem maradtak fenn leltárai, így csak becsülni lehet az egyes gyűjteményi részek nagyságát.

A 19. század második felében születő egyházi gyűjteményekre nagy hatással volt a közízlés változása. Az érdeklődés középpontjában ekkor már a középkor és azon belül is a gótika emlékei álltak. Európa-szerte, a neogótika szellemében folyó templomfelújítások hatására, számos középkori, egyházművészeti darab került ki a templomokból. Részben azért, mert úgy vélték a megrendelők, hogy nem illeszkednek a visszaállított–újrafogalmazott gótikus belső terekhez. Részben pedig azért, mert több liturgikus tárgy ekkora már funkcióját veszítette. Számos egyházi műkincs vándorolt el korábbi őrzési helyéről az európai műtárgykereskedelem csatornáin keresztül. Ennek a folyamatnak a hatására született meg a *Museum Christianum*-eszméje. A *Museum Christianum*ok felállításának egyik célja a kallódó egyházi emlékek összegyűjtése volt. Emellett megálmodói azt is fontosnak tartották, hogy az egyházművészet főbb ágainak fejlődését is bemutassa. Az így létrejött gyűjteményeknek az oktatás, művészeti nevelés területén is fontos szerepet szántak az alapítók. Az első európai *Museum Christianumot* 1853-ben Kölnben alapították. Az eszme a 19. század második felében nagy hatással volt a hazai egyházi műgyűjtőkre, pl. Simor János hercegprímásra, Ipolyi Arnold és Bubics Zsigmond püspökökre is. Kortársai közvetítésével a *Museum Christianum* gondolata Császkára is hatott. Gyűjteménye létrehozásában, ill. gyarapításában devociós, hazafias, nevelő és ízlésformáló szempontok egyaránt vezették, amellet, hogy kollektívja főpapi reprezentációjában is hangsúlyos szerepet kapott.

LAKATOS ADÉL

SUMMARIES

PARALLELS IN THE CAREER OF THE ARCHBISHOPS IMRE CSÁKY OF KALOCSA AND IMRE ESTERHÁZY OF ESZTERGOM

The life and work of the prominent members of the Hungarian Bishops' Bench have long been of interest to historians. When presenting their biographies, the authors often try to draw the attention of the readers to the similarities in their career patterns. Institutional history and archontology of the training sites have also been partly undertaken, which greatly facilitates the identification of similarities in these career paths. Such parallels can also be found in the careers of two of the most influential prelates of the first half of the century. Although the social backgrounds of their families were very different, and they followed very different paths at the beginning of their ecclesiastical careers, the two paths converged at some points and then ran almost parallel to each other to lead to the highest levels of the Hungarian Catholic hierarchy. Due to the particularities of contemporary public life, these paths not only led to certain stages of ecclesiastical careers, but also to influential political positions. Thus, their study helps us to better understand not only 18th century Hungarian Catholicism, but also the structures of religious politics.

ANDRÁS FORGÓ

MIKLÓS CSÁKY, ARCHBISHOP OF KALOCSA AND HIS SOURCES OF VATICAN PROCESS

The materials of the canonical, informative process of bishop and archbishop appointments (*processus informativus*, also known as *processus inquisitionis* or *processus canonicus*), the so-called episcopal *processus*, are valuable sources of Church History that have been little researched. In the case of Miklós Csáky, such a canonical investigation was carried out on three occasions. It occurred in 1737, when he became Bishop of Nagyvárad (Oradea), from 1737 to 1747; then in 1747, when he became Archbishop of Kalocsa-Bács, from 1747 to 1751; and finally in 1751, when he became Archbishop of

Esztergom from 1751 to 1757. In the Vatican Apostolic Archives (AAV) we find material on him in two places, in the archives of the Congregation for Consistory (AAV Arch. Concist., Processus Consist.) and the Apostolic Nunciature in Vienna (AAV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici).

TAMÁS TÓTH

APPOINTMENT OF GYULA GLATTFELDER AND JÓZSEF GRÓSZ
TO THE ARCHBISHOPRIC OF KALOCSA-BÁCS (1942/1943)

The study presents in detail the events surrounding the filling of the vacant Archbishop's see of Kalocsa, vacated by the death of Count Gyula Zichy in 1942. Gyula Glattfelder, the bishop of Csanád, was the first to be appointed to the archdiocese, but his worsening illness prevented him from taking up his post. Glattfelder's declining health and the circumstances of his elevation to the rank of archbishop *ad personam* are also described in the study.

József Grósz, the Bishop of Szombathely, was finally appointed head of the Archdiocese of Kalocsa-Bács, and in 1943 he actually took over the governance of the archdiocese. The author gives a comprehensive picture of the new Archbishop's reception and seating in Kalocsa. Vatican sources are used to show that, in addition to the Archbishop of Kalocsa, Gyula Czapik, Bishop of Veszprém, was also a candidate for the Archbishopric of Eger, which was also vacant at the time. Both of them had been appointed apostolic administrators of their former dioceses. The disagreement between Apostolic Nuncio Angelo Rotta and Jusztinián Cardinal Serédi, Prince Primate, is also outlined in this context.

The study also delves into the survival of József Grósz's appointment documents in various forms. In this connection, it is noted that, according to our present knowledge, only the version of the original bulls of appointment of Archbishop Grósz addressed to Gyula Glattfelder as suffragan bishop has survived. This too was only found in 2023, and we previously knew that no original copy had survived, only the typescript transcriptions, translations and clarifications.

In addition to the sources from Kalocsa, Szeged and Szombathely, a large number of documents preserved in the Vatican were also used for the writing of the study.

GYÖRGY SÁGI

THE PRINCE AND THE ARCHBISHOP:
A CONFLICT IN THE DIOCESE OF KALOCSA-BÁCS IN THE TWILIGHT
OF THE MIDDLE AGES

The study delineates the intricate backdrop of power struggles during the 1490s, characterized by conflicts of interest between Archbishop Péter Váradi of Kalocsa († 1501) and Prince Lőrinc Újlaki (Ilok) of Bosnia († 1524). The two protagonists, like their counterparts, were both politically motivated by their own interests during the struggle for the throne following the death of King Matthias I (1490). In the first months they were on the same political platform, but then they parted ways. The Archbishop, more at home in the world of diplomacy, was prudent and eventually joined the camp of Jagiellonian's Vladislaus II, and as a senior leader of the Hungarian Church, he became one of the monarch's most important supporters. Lőrinc Újlaki, in contrast to the wiser archbishop, did not submit to the king, but rather played a central role in organising the king's opposition. However, his faction's miscalculations were swiftly met with royal reprisal in 1494/95, resulting in temporary confiscation of their estates, underscoring the monarch's resolve to quash dissent. Following this punitive campaign, the rift between the archbishop and the duke was ameliorated, with the former interceding with the king to restore the latter's properties. By 1498, Lőrinc Újlaki regained his confiscated holdings and was subsequently invited (1499) to Royal Council sessions, marking his political rehabilitation. As a steadfast supporter of the Jagiellonian dynasty for the ensuing quarter-century, the prince of Bosnia assumed a pivotal role.

TAMÁS FEDELES

THE PRIESTLY LIFE IN THE LIGHT
OF THE „REVELATIONS” OF THE GRÓSZ TRIAL:
TRIAL OF KÁROLY GOMBOS AND OTHERS

As a continuation of the trial of Archbishop József Grósz of Kalocsa, one of the twenty-four side trials, the trial of Károly Gombos and his associates, i.e. the colleagues of Archbishop Grósz, took place in 1951–1952. From a political point of view, the trial fulfilled an important mission: it was a continuation of the notorious concept of the ‚broad conspiracy’ of the main trial, since the group of convicted priests clearly represented the reactionary part of the catholic clergy, and their fate was an example to the state and a ‚message’ to the entire clergy.

In the context of the trials, this time Archbishop Grósz's important collaborators are in the spotlight: where did they come from, how did they behave during the pro-

ceedings, what impact did the events have on their vocations and relationships, and how did their careers and life paths develop after their years in prison: This approach serves as both a tribute to the victims (their losses, sufferings, and fresh starts) and an opportunity to evaluate the Grósz trial's implications from a diocesan perspective. Additionally, it offers a chance to supplement the assessment of the trials' impact and their aftermath.'

ANDOR LAKATOS

THE JESUITS OF KALOCSA DURING THE HUNGARIAN SOVIET REPUBLIC.

Based on the Autobiography of Elemér Csávossy

The Jesuit grammar school in Kalocsa became one of the most important institutions of the Society of Jesus, which had resettled in Hungary in 1853, by the early 20th century. However, the collapse following the First World War and the emerging Bolshevik proletarian dictatorship threatened to destroy the entire independent Hungarian Jesuit province, founded in 1909. The anti-Church measures of the Hungarian Soviet Republic did not spare the ancient archbishop's seat of Kalász, and in May 1919 the local Jesuit grammar school was nationalised. Elemér Csávossy, who later became a leading figure in the Hungarian Jesuit Province, witnessed the events in Kalocsa as a young teacher and head of the Stephaneum boarding school. His memories of Kalocsa and the events of 1919 also featured prominently in his autobiography, compiled in the 1960s. This was particularly significant because Kalocsa and its region became the centre of the most serious rebellion against the Hungarian Soviet Republic. The terror squad led by Tibor Szamuely brutally suppressed the uprising, executing 22 people in Kalocsa alone, 16 of whom were hanged on the tree line in front of the Jesuit monastery. Elemér Csávossy and a fellow monk witnessed the executions from the monastery, where they untied those waiting to be hanged through the window. After the tragic events, on the orders of his superiors, he left together with the students from the South of the region who were trapped in Kalocsa to the territories occupied by the Serbian army, and then escaped to Temesvár (Timisoara), under Romanian occupation, where he heard the news of the fall of the Hungarian Soviet Republic at the end of August 1919. Elemér Csávossy and his younger colleague, Alajos Tüll, experienced first-hand the brutality of the proletarian dictatorship in Kalocsa, and at the turn of the 1940s and 1950s, as Jesuit prelates in Hungary, they played an active role in the survival of the Hungarian Order of the Society of Jesus during the period of persecution by the emerging communist regime.

BÉLA VILMOS MIHALIK

FASTING SPEECHES OF ARCHBISHOP GYULA ZICHY
IN THE 1920S AND 1930S

In this study, after a brief overview of the ecclesiastical career of Gyula Zichy (1871–1942), Bishop of Pécs and later Archbishop of Kalocsa, I will examine the surviving speeches from the period after the First World War. I will describe Zichy as a speechwriter and show where and in what form the speeches after 1918 are available. The primary focus of the thesis will be on Zichy's tenure during the 1920s and 1930s. Among the various types of speeches, particular emphasis will be placed on Zichy's address delivered in 1926 at the commemoration of the 400th anniversary of the Battle of Mohács, which is documented in the *historia domus* of the parish of Mohács-Belváros. The text of this speech is published in the appendix of this paper.

The backbone of the essay is a review of the Lenten sermons written after 1924, in the period after Kalocsa. I will use them to examine how the archpastor reflected on the crises of his time, his feelings of crisis, and the major domestic and international – especially social – changes. In fact, the Lenten sermons regularly addressed the current social and moral problems of the time, with the aim of encouraging repentance and preparing for the Easter celebrations, and tried to serve as a guide for the faithful in dealing with and understanding them. The vocabulary of the speeches deserves special attention, as it shows the possibilities and limitations of the speech(s) that could be used from the archbishop's position, and also highlights how the ideas expressed in them relate to the currently accepted narratives of the time. In addition, the typical quotations from the speeches also help to reveal the world of Archbishop Gyula Zichy's thoughts and his view of the world, which may compensate to some extent for the scarcity of personal sources available on him. Finally, these texts also illustrate Archbishop Zichy's social sensitivity, political attitudes and rhetorical qualities.

NORBERT CSIBI

CODEX? A PLEASURE? THE MS. 19 BREVIARY
OF THE CATHEDRAL LIBRARY OF KALOCSA

The sanctoral volume in the Cathedral Library of Kalocsa was purchased from Vienna by Archbishop Ádám Patachich of Kalocsa (1776–1784). The codex in its current state was compiled in the third quarter of the 15th century from the summer and winter volumes of a two-volume breviary copied in the 14th century. Both volumes contained a mixture of *de tempore* and *de sanctis* items. The rite of the former breviary within the diocese of Passau was close to the practice around Vienna and the Augustinian tradition. The codex was owned by the Augustinian canons of the monastery

of Sankt Jakob auf der Hülben in Vienna. A sanctoral volume was edited from the two volumes, with the temporale parts removed and the feasts of the saints adapted to the rite of the diocese of Passau, departing from the practice around Vienna but preserving the Augustinian tradition.

I have been able to identify two of the folios that were deemed unnecessary excised during the redaction process in the manuscript archives of the Österreichische Nationalbibliothek. One displays the octave of the Assumption of Sankt Benedict (ÖNB, Fragm. 496), the other the octave of the Assumption of Mary and a fragment of the chant of Sankt Bernat (ÖNB Cod. ser. n. 4241). The latter was copied from a binding of a book of the monastery of Sankt Dorothy in Vienna, which, according to the inscription on the fragment, must have been a work by Franciscus Comestor, *Summa de viciis*'.

The decoration of the once two-volume breviary belongs to the Heiligenkreuz/Lilienfeld Fleuronnée group described by MARTIN ROLAND. The binding of the revised codex was crafted in the workshop of KURT HOLTER B7, Doppellilie spitzoval, in the third quarter of the 15th century. The excised folios were also employed in binding the sanctorale and reinforcing and repairing the damaged leaves.

Thus, the reprinting made the two-volume breviary usable as a sanctoral volume again or still usable.

FANNI HENDE

THE FORGOTTEN ART COLLECTION OF ARCHBISHOP GYÖRGY CSÁSZKA OF KALOCSA

Archbishop György Császka possessed a notable collection of artworks, which garnered praise from his contemporaries. However, this collection has largely faded from contemporary knowledge. It remains unmentioned in literature and has not been the subject of art history or cultural history research. This is due to the fact that the collection was auctioned off following the Archbishop's death in 1905. Only a fragment of it was left in Kalocsa and it was placed in the national public collection. However, a significant part of it was scattered all over the world.

Based on the written and visual sources available to us, the Császka collection can be well reconstructed. Exploring and presenting its history holds importance for several reasons. On the one hand, it enriches our knowledge of the Archdiocese of Kalocsa and helps us to map the functioning and the driving forces of the Archbishop's patronage. Furthermore, it provides valuable information on the history of the collection of archdiocesan art in Hungary and on the activities of individual artists. In many cases, the information obtained in the course of research will also provide a more

accurate picture of the „prehistory” of an artwork in a public collection in Hungary or Slovakia.

György Császka founded his art collection during his episcopate in Szepes (Spiš). The most important pieces came into his possession at that time. This period saw the most intense growth. The church renovations in Szepes were an important source of growth for the collection. The Bishop had the medieval pieces, often unique, which had been removed from the churches transported to Szepes. He planned to have these artefacts housed in the Museum of the Diocese of Szepes, which he founded. However, the institution was never set up, but some of the pieces that were stored were incorporated into the Bishop’s collection. The Császka collection was also enriched through the traditional channels of the art trade. Although it was smaller in size than the collections of Prince Primate János Simor, Bishops Zsigmond Bubics of Kassa (Kosice) and Arnold Ipolyi of Nagyvárad (Oradea), it was very similar in composition. The Császka collection therefore included a collection of paintings, antiquities, textiles, book antiquities and documents.

Church collections in the second half of the 19th century were greatly influenced by changes in public taste. The focus of interest was now on the Middle Ages, and Gothic monuments in particular. Throughout Europe, church renovations in the spirit of the Neo-Gothic period led to the discovery of many medieval ecclesiastical works of art. This was partly because the clients felt that they did not fit in with the restored/reconceptualised Gothic interiors. And partly because many liturgical objects had lost their function by then. Many ecclesiastical artefacts have been displaced from their former depositories through the channels of the European art trade. This process gave rise to the idea of the *Museum Christianum*. One of the aims of the *Museum Christianum* was to collect lost ecclesiastical relics. In addition, its creators considered it important to show the development of the main branches of ecclesiastical art. The founders also intended the resulting collections to play an important role in the field of education and art education. The first European *Museum Christianum* was founded in Cologne in 1853. In the second half of the 19th century, the idea had a great influence on Hungarian ecclesiastical art collectors, such as Prince Primate János Simor, Bishops Arnold Ipolyi and Zsigmond Bubics. Through his contemporaries, the idea of the *Museum Christianum* also influenced Császka. In the creation and enrichment of his collection, he was guided by devotional, patriotic, educational and taste-forming considerations, as well as by the role of the archpriest in the representation of his collection.

ADÉL LAKATOS

Translated by RÓBERT OLÁH P.

ISBN 978 963 416 450 0

KANÁSZ VIKTOR
SÁGI GYÖRGY

A KALOCSAI ÉRSEKSÉG
ÉVSZÁZADAI

C. S. T.

— 6 —